

ลิลิต: ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในฐานะประเภทวรรณคดี

นายวศวรรษ สบายวัน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

LILIT: THE EMERGENCE AND CHANGES AS A LITERARY GENRE

Mr. Wasawat Sabaiwan

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts Program in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2008

Copyright of Chulalongkorn University

วศวรรษ สบายวัน : ลิลิต: ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในฐานะประเภทวรรณคดี.

(LILIT: THE EMERGENCE AND CHANGES AS A LITERARY GENRE)

อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์: รศ.ดร.ชลดา เรื่องรักษลิลิต, ๒๓๓ หน้า.

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเป็นมาและความหมายของคำ “ลิลิต” และมุ่งศึกษาวรรณคดีลิลิตจำนวน ๖๒ เรื่อง ในเรื่องความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงด้านชั้นลักษณะและด้านเนื้อหา

ผลการศึกษารูปได้ว่าคำ “ลิลิต” มีที่มาจากคำ “ลลิต” ในภาษาบาลีสันสกฤต โดยนำมาใช้ในความหมายว่า “เล่น” ปรากฏหลักฐานในจินตนิพนธ์ฉบับพระโหราธิบดี ใช้เรียกวิธีการเล่นสัมผัสที่กำหนดรูปวรรณยุกต์ ต่อมาหลักฐานในลิลิตจันทกินรว่านำมาใช้เรียกการเล่นสลับระหว่างร้ายกับโคลง จากนั้นมา “ลิลิต” จึงได้ใช้เป็นชื่อคำประพันธ์ประเภทหนึ่งของไทยมาจนถึงปัจจุบัน

ในด้านชั้นลักษณะพบว่า มีความเปลี่ยนแปลงด้านชั้นลักษณะในวรรณคดีลิลิต โดยพบการแต่งชั้นลักษณะชนิดอื่นแทรกในวรรณคดีลิลิตครั้งแรก ในลิลิตเพชรมงกุฎ สมัยอยุธยาตอนปลาย การแทรกชั้นลักษณะชนิดอื่น พบทั้งการแทรกชั้นลักษณะในตัวเรื่อง และการแทรกชั้นลักษณะนอกตัวเรื่อง ชั้นลักษณะที่นำมาแทรกมี ๓ ชนิด ได้แก่ กาพย์ กลอน และกลอนเพลงพื้นบ้านประเภทเพลงกล่อมเด็ก การแทรกชั้นลักษณะชนิดอื่นเพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อหาในตอนนั้น ทั้งยังช่วยแบ่งสัดส่วนของเนื้อหา และเป็นการแสดงความสามารถของผู้แต่งในการแต่งคำประพันธ์ชนิดอื่นอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ร่ายและโคลงยังคงเป็นหัวใจสำคัญในการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิต

ในด้านเนื้อหาพบว่า วรรณคดีประเภทลิลิตมีความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาจากสมัยอยุธยาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มี ๔ ประเภท ได้แก่ ประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ประเภทนิทาน-นิยาย ประเภทศาสนา และประเภทคำสอน แต่ในรัชกาลปัจจุบันมีเพียง ๓ ประเภท ได้แก่ ประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ประเภทนิทาน-นิยาย และประเภทศาสนาและมีวัตถุประสงค์ในการสวดที่ทั้งสิ้น ประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ พบครั้งแรกในลิลิตโองการแข่งน้ำ สมัยอยุธยาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และราชสำนัก แต่นับจากสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมามีการแต่งเรื่องเกี่ยวกับสามัญชนมากขึ้นและปรากฏมาถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน ประเภทนิทาน-นิยาย พบครั้งแรกในลิลิตพระลอ พบว่าเนื้อหาประเภทนี้นิยมนำเค้าเรื่องจากนิทานต่างประเทศมาแต่งมากที่สุด พบจำนวน ๘ เรื่อง แต่พบว่าตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเป็นต้นมาผู้แต่งนิยมแต่งเรื่องขึ้นใหม่ ประเภทศาสนา พบครั้งแรกในลิลิตจันทกินร โดยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนิยมนำเรื่องจากชาดกมาแต่งมากที่สุด พบจำนวน ๘ เรื่อง แต่พบว่าในสมัยรัชกาลปัจจุบันนิยมแต่งเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ ประเภทคำสอน พบครั้งแรกในลิลิตตำราพันธุ โดยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พบว่านิยมแต่งเป็นตำรา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนิยมแต่งเป็นสุภาษิต และในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลนิยมแต่งเพื่อให้ความรู้และเผยแพร่นโยบายของรัฐ

ภาควิชา..ภาษาไทย.....ลายมือชื่อนิลิต.....

สาขาวิชา..ภาษาไทย.....ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

ปีการศึกษา..๒๕๕๑.....

#4880196322 : MAJOR THAI

KEYWORDS : LILIT / LITERARY GENRE / THAI POEM

WASAWAT SABAIWAN: LILIT: THE EMERGENCE AND CHANGES AS A LITERARY GENRE.

ADVISOR: ASSOC.PROF. CHOLADA RUENGRUGLIKIT, Ph.D., 233 pp.

This thesis aims at studying the emergence and meaning of the word 'Lilit' and studying 62 Lilit literatures focusing on emergence and change in prosody and content.

The findings reveal that the word 'Lilit' came from 'Lalit' in Pali and Sanskrit languages. It meant 'to play': to play rhythmic positions which have the same tone. In 'Lilit Chanthakinnon', it was found that this word meant the rhythm between 'Ray' and 'Khleng'. After that, 'Lilit' has been a name of Thai literary genres.

The prosody of Lilit literature, it had changed. Formerly, 'Ray' and 'Khleng' were the main component but since the late of Ayutthaya period, first found in 'Lilit Petchamongkut', there were 'Kap' 'Klorn' and 'Folk prosody' used together with 'Ray' and 'Khleng', both in the body and the conclusion of stories, depended on the part of contents. Besides, poets used these three kinds of prosody with 'Ray' and 'Khleng' to show their talent in writing poetry and to partition the contents of story also.

The content of Lilit literature, in Ayutthaya period to King Rama VI period, there were four types of the contents of Lilit literature: Historical literature (First found in 'Lilit Ongkanchangnam', since Ayutthaya period to King Rama V period, the content was about the king and his royal family, but since the King Rama VI period, the contents of common people were found in Lilit literature), Romance literature (First found in 'Lilit Phralor'. It was found that this type of contents mostly came from foreign plots, found 8 stories, but since King Rama VIII period, poets would like to create their own plots), Religious literature (First found in 'Lilit Chanthakinnon'. Since the middle of Ayutthaya period to King Rama VII, they used 'Jataka' as the plots. It was found 9 stories. In the present time, poets would like to make plots about the Lord Buddha's biography), and Didactic literature (First found 'Lilit Tamranoppharat'. In King Rama II period, poets would like to create stories as text books. Besides, in King Rama V to King Rama VI period, poets would like to create stories as proverb. And in King Rama VII period to King Rama VIII period, poets would like to create stories to provide knowledge and nation's policy). On the other hand, in the present time (King Rama VIII period), there were three types: Historical literature, Romance literature, and Religious literature. In addition, in the present time, the purpose of creating Lilit literatures is salute, even in Romance literature and Religious literature.

Department :..Thai.....Student's Signature : .....

Field of Study :..Thai.....Advisor's Signature : .....

Academic Year :...2008.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาของรองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต หัวหน้าภาควิชาภาษาไทยและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ครูผู้ให้ความเมตตา กำลังใจ และคอยเตือนสติผู้วิจัยให้ทำงานสำเร็จลุล่วง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณด้วยความสำนึกในพระคุณครูอย่างสูงสุด

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์อารดา กี่ระนันท์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ ดร.ปรเมินทร์ จารูวร กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ช่วยตรวจแก้ และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์แก่วิทยานิพนธ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางด้านภาษาและวรรณคดีไทยให้แก่ผู้วิจัย

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ฝ่ายเอกสารตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ ที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าต้นฉบับตัวเขียนแก่ผู้วิจัย

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์ ลี ภัทรพงศ์มณี อาจารย์โหราศาสตร์ไทย ประจำมูลนิธิสมาคมโหราแห่งประเทศไทย ในพระสังฆราชูปถัมภ์ ที่ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ในการศึกษาวรรณคดีลิลิตประเภทตำราโหราศาสตร์แก่ผู้วิจัย

ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณโกศล ตีนาสวณ คุณยิ่งยศ กันจันะ คุณจิรณัฏย์ วิมุตติสุข คุณพจมาน มูลทรัพย์ คุณสุธีรา สัตยพันธ์ คุณอรุณี ชัยทองศรี คุณวันชนะ ทองคำภา คุณอุมาวรรณ รุยาพร คุณพุ่มพวง อภิวงศ์ และคุณศิริพร เศรษฐพฤทธิ ที่คอยช่วยเหลือให้คำปรึกษา ให้กำลังใจ และเป็นมิตรที่ดีเสมอ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. วิทยา มีวุฒิสสม คุณลุงผู้เป็นแบบอย่างในการศึกษา ความมุ่งมั่นและความตั้งใจใฝ่หาความรู้ของคุณลุงเป็นแรงบันดาลใจในการศึกษาของผู้วิจัยมาจนถึงทุกวันนี้

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบิดาและมารดาของผู้วิจัย ผู้ให้ชีวิต ให้โอกาส และให้การสนับสนุนผู้วิจัยมาโดยตลอด และขอขอบคุณทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่คอยให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอจนสำเร็จการศึกษา

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฌ

๑. บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๒
๑.๓ สมมติฐานการวิจัย.....	๒
๑.๔ ขอบเขตการวิจัยการวิจัย.....	๒
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๖
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๗
๑.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗

๒. ลิลิต: ความเป็นมาและความหมาย..... ๑๔

๒.๑ ความเป็นมาของคำ “ลิลิต”.....	๑๔
๒.๒ ความหมายของคำ “ลิลิต” ในเอกสารต่างๆ.....	๑๗
๒.๒.๑ คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในจารึก.....	๑๗
๒.๒.๒ คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในตำราการแต่งคำประพันธ์ไทย.....	๑๙
๒.๒.๓ คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในตำราโหราศาสตร์.....	๒๔
๒.๒.๔ คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในวรรณคดี.....	๒๕
๒.๒.๕ คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในไวยากรณ์ไทย.....	๓๑
๒.๓ สรุปความหมายของคำ “ลิลิต”.....	๓๒

๓. ชั้นลักษณะของวรรณคดีประเภทลิลิตและความเปลี่ยนแปลง..... ๓๔

๓.๑ ชั้นลักษณะของวรรณคดีประเภทลิลิต.....	๓๔
๓.๑.๑ ชั้นลักษณะในวรรณคดีลิลิต.....	๓๖

บทที่

หน้า

๓.๑.๒ การใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีลิลิต.....	๕๖
๓.๒ ความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์ของวรรณคดีประเภทลิลิต.....	๘๒
๓.๒.๑ การแทรกฉันทลักษณ์ในตัวเรื่อง.....	๘๒
๓.๒.๒ การแทรกฉันทลักษณ์นอกตัวเรื่อง.....	๙๖
๔. เนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิตและความเปลี่ยนแปลง.....	๑๐๙
๔.๑ เนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต.....	๑๐๙
๔.๑.๑ เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์....	๑๑๔
๔.๑.๒ เนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย.....	๑๕๔
๔.๑.๓ เนื้อหาประเภทศาสนา.....	๑๘๓
๔.๑.๔ เนื้อหาประเภทคำสอน.....	๒๐๒
๔.๒ ความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาของวรรณคดีลิลิต.....	๒๑๕
๔.๒.๑ ความหลากหลายด้านเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต.....	๒๑๕
๔.๒.๒ ลักษณะของเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต.....	๒๑๙
๕. บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	๒๒๓
รายการอ้างอิง.....	๒๒๙
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	๒๓๓

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ ๑ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยอยุธยา
ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว..... ๗๒

ตารางที่ ๒ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิต
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว..... ๗๓

ตารางที่ ๓ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิต
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว..... ๗๔

ตารางที่ ๔ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิต
สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
สมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล..... ๗๕

ตารางที่ ๕ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยรัชกาลปัจจุบัน..... ๗๖

ตารางที่ ๖ ตารางสรุปฉันทลักษณ์ในลิลิตภควดี..... ๙๙

ตารางที่ ๗ ตารางแสดงวรรณคดีประเภทลิลิตจำแนกตามเนื้อหา..... ๑๑๒

ตารางที่ ๗ ตารางแสดงวรรณคดีประเภทลิลิตจำแนกตามเนื้อหา (ต่อ) ๑๑๓

ตารางที่ ๘ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทบันเทิงความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์.... ๑๔๙

ตารางที่ ๘ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทบันเทิงความทรงจำ
หรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (ต่อ)..... ๑๕๐

ตารางที่ ๘ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทบันเทิงความทรงจำ
หรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (ต่อ)..... ๑๕๑

ตารางที่ ๙ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย..... ๑๘๐

ตารางที่ ๑๐ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทศาสนา..... ๒๐๐

ตารางที่ ๑๑ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทคำสอน..... ๒๑๑

ตารางที่ ๑๒ ตารางแสดงเนื้อหาวรรณคดีประเภทลิลิตจำแนกตามช่วงสมัย..... ๒๑๖

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา

ลิลิตเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองที่ใช้ฉันทลักษณ์ ๒ ชนิด คือ ร่ายกับโคลงแต่งสลับกัน
วรรณคดีลิลิตเรื่องแรกเท่าที่ปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน คือ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ซึ่งสันนิษฐานว่า
แต่งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) (พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๑๙๑๒) เพื่อใช้ประกอบ
พระราชพิธีพิพัฒน์สัตยา จากนั้นได้มีการแต่งวรรณคดีลิลิตสืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

แม้จะมีวรรณคดีลิลิตหลายเรื่องจะเป็นที่รู้จักแพร่หลาย แต่ไม่ปรากฏคำอธิบายประวัติ
ความเป็นมาของคำ “ลิลิต” ว่าได้นำมาใช้เป็นชื่อเรียกวรรณคดีประเภทนี้ตั้งแต่เมื่อใด

วัชร รมยะนนท์ สันนิษฐานว่า การกำหนดชื่อเรียกวรรณคดีประเภท “ลิลิต” น่าจะมา
กำหนดกันในสมัยรัตนโกสินทร์^๑ โดยศึกษาจากวรรณคดีที่ผู้แต่งกำหนดเรียกชื่อผลงานที่ตนแต่งขึ้น
ว่าลิลิต จำนวน ๓ เรื่อง คือ ลิลิตตะเลงพ่าย ลิลิตนิทราชาคริต และลิลิตพายัพ

อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า มีการใช้คำ “ลิลิต” เรียกประเภทวรรณคดีมา
ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ดังปรากฏในลิลิตเพชรมงกุฎของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ความว่า

โคลงสี่	๑ จบเสรีจเพชรมงกุฎต้น	ตำนาน
ซึ่งอสุรวะตาล		เล่าทำว
ศรีวิกรมแสดงสาร		เสรีจเลิศ นันนา
ยักษ์พาพระเสด็จดำ		ฟากฟ้าเสวยสวรรค
กาพย์ยานี	๑ นิพนธ์สรรพลิลิต	โดยในมิตรจิตทุกถวาย
ไว้กระวีปริชาชาย		หลายเล่มที่ชี้ชาญกลอน ฯ

จากหลักฐานข้างต้น แสดงให้เห็นว่า คำว่า “ลิลิต” ปรากฏใช้เป็นชื่อเรียกประเภทวรรณคดี
มาตั้งแต่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว

ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ควรมีการศึกษาวรรณคดีลิลิตเรื่องอื่น ๆ ในสมัยอยุธยาเพิ่มเติม
เพราะอาจสามารถระบุช่วงเวลาของการนำคำว่า “ลิลิต” มาใช้เป็นชื่อเรียกวรรณคดีได้

^๑ วัชร รมยะนนท์, *ลิลิตและนิราศ*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์สมณศ, ๒๕๑๗), หน้า ๑๑๓.

ลิลิตเป็นวรรณคดีที่แบ่งประเภทโดยใช้ฉันทลักษณ์เป็นเกณฑ์ เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตแต่ละเรื่องจึงมีความแตกต่างกันไป เช่น วรรณคดีลิลิตประเภทนิทาน-นิยาย ประเภทแสดงอารมณ์ และประเภทคำสอน เป็นต้น ทั้งยังมีผู้แต่งวรรณคดีลิลิตสืบเนื่องมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น ในสมัยอยุธยา เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ (สมัยอยุธยาตอนต้น) และลิลิตจันทกินร (สมัยอยุธยาตอนกลาง) ในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น ลิลิตศรีวิชัยชาดก (สมัยรัชกาลที่ ๑) ลิลิตตำรา นพรัตน์ (สมัยรัชกาลที่ ๒) ลิลิตตะเลงพ่าย (สมัยรัชกาลที่ ๓) ลิลิตพระภุชงค์ (สมัยรัชกาลที่ ๔) ลิลิต นิทราชาคริต (สมัยรัชกาลที่ ๕) ลิลิตนารายณ์สิบปาง (สมัยรัชกาลที่ ๖) ลิลิตสุภาพจุลธนูคหะ บัณฑิต (สมัยรัชกาลที่ ๗) ลิลิตอิหฺร่านราชธรรม (สมัยรัชกาลที่ ๘) และ ลิลิตหล้ากำสรวล (สมัย รัชกาลปัจจุบัน) ซึ่งเท่าที่ค้นพบในเวลานี้ มีวรรณคดีลิลิตตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยปัจจุบัน จำนวน ๖๒ เรื่อง

ด้วยเหตุที่วรรณคดีลิลิตมีเนื้อหาหลากหลาย และนิยมแต่งอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของฉันทลักษณ์และเนื้อหาในวรรณคดีประเภทลิลิต อย่างละเอียด ซึ่งผลการศึกษาน่าจะทำให้เข้าใจการคงอยู่ของวรรณคดีลิลิตที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. ศึกษาความหมายต่าง ๆ ของคำ “ลิลิต”
๒. ศึกษาความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์และด้านเนื้อหาของ วรรณคดีประเภทลิลิต

๑.๓ สมมติฐานของการวิจัย

เดิมลิลิตหมายถึงวิธีการสัมผัสในบทร้อยกรอง ต่อมาได้กลายความหมายมาเป็นชื่อเรียก ประเภทวรรณคดีไทยซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านฉันทลักษณ์และด้านเนื้อหา

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยศึกษาวรรณคดีลิลิต จำนวน ๖๒ เรื่อง แบ่งตามลำดับสมัย ดังนี้

วรรณคดีลิลิตสมัยอยุธยา ๔ เรื่อง

๑. ลิลิตโองการแช่งน้ำ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง (สมัยอยุธยาตอนต้น)
๒. ลิลิตพระลอ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง (สมัยอยุธยาตอนต้น)
๓. ลิลิตจันทกินร ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง (สมัยอยุธยาตอนกลาง)
๔. ลิลิตเพชรมงกุฎ ของหลวงสรวิชิต(हन) (สมัยอยุธยาตอนปลาย)

วรรณคดีลิลิตสมัยรัตนโกสินทร์ ๕๘ เรื่อง

๑. ลิลิตศรีวิชัยชาดก ของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) (สมัยรัชกาลที่ ๑)
๒. ลิลิตเสด็จไปชดดาทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี พระนิพนธ์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ (สมัยรัชกาลที่ ๒)
๓. ลิลิตตำรานพรัตน์ ของหลวงนรินทรภรณ์ (สมัยรัชกาลที่ ๒)
๔. ลิลิตอุณห์วิไชย (สมัยรัชกาลที่ ๒)
๕. ลิลิตยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระนิพนธ์กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (สมัยรัชกาลที่ ๒)
๖. ลิลิตทักขापยากรณ์ พระนิพนธ์สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษมนตรี (สมัยรัชกาลที่ ๒)
๗. ลิลิตกมลสตรี (สมัยรัชกาลที่ ๒)
๘. ลิลิตทะเลงฟ่าย พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (สมัยรัชกาลที่ ๓)
๙. ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (สมัยรัชกาลที่ ๓)
๑๐. ลิลิตพระภรรยา ของหลวงศรีมโหสถ (สมัยรัชกาลที่ ๔)
๑๑. ลิลิตปักขีน้อย (สมัยรัชกาลที่ ๔)
๑๒. ลิลิตศิริสารชาดก ของพระอุปราชพิบูลย์ปมาจารย์ (ปาน) (สมัยรัชกาลที่ ๔)
๑๓. ลิลิตมหาชาติ (๖ กัณฑ์) (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๑๔. ลิลิตนิทราชาคริต พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๑๕. ลิลิตสรรเสริญพระบารมี พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๑๖. ลิลิตของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร พระนิพนธ์พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๑๗. ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๑๘. ลิลิตเฉลิมพระเกียรติ ของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๑๙. ลิลิตสุภาพแสดงญาติสามัคคี ของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๒๐. ลิลิตขฟ้าพิชาติ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง (สมัยรัชกาลที่ ๕)

๒๑. ลิลิตพงศาวดารเหนือ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๒๒. ลิลิตพายัพ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๒๓. ลิลิตหม่อมเจ้าสมเด็จพระพุฒาจารย์เสด็จธุดงค์ ของหม่อมเจ้าสมเด็จพระพุฒาจารย์ (สมัยรัชกาลที่ ๕)
๒๔. ลิลิตคำหลวง พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๒๕. ลิลิตมหาสงคราม ของนายสิบเอก ขุนบรรณสาส์นสาทร (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๒๖. ลิลิตนารายณ์สิบปาง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๒๗. ลิลิตนันทวิศาลชาดก ของนายชิต บุรทัต (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๒๘. ลิลิตธิดาราชย์ ของนายเนื่อง ชูโต (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๒๙. ลิลิตสดุดীগินหาร ของนายศิลป์ เทศะแพทย์ (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๐. ลิลิตกัมพูชพ่าย ของนายหุ่ม (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๑. ลิลิตสดุดีบางระจัน ของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๒. ลิลิตดั้น มาตาปิตุคุณคาถาบรรยาย ของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๓. ลิลิตสดุดีบัญญัติประถมศึกษา ของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๔. ลิลิตปกิรณภษิต ของพระยาวิจิตรธรรมปรีวัตร (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๕. ลิลิตตำนานพระร่วง ของหลวงอรรถเกษมภาษา (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๖. ลิลิตตำนานพระพุทธรชินราช ของรองเสวกโท หลวงสันธานอักษรศาสตร์ (หุ่ม บุณยะกาญจน) (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๗. ลิลิตฮีโตปเทศ ของพระยาอิศรพันธุ์โสภณ (ม.ร.ว. หนู อิศรางกูร) (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๘. ลิลิตสุภาพพาไลทกชาดก ของนายชิต บุรทัต (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๓๙. ลิลิตสุภาพจุลธนูหะบัณฑิต ของนายชิต บุรทัต (สมัยรัชกาลที่ ๖)
๔๐. ลิลิตทำไม้โจรผู้ร้ายจิ้งชุกชุม ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สมัยรัชกาลที่ ๗)
๔๑. ลิลิตรามเกียรติ์ ตอนนางลอย ของนายฟุ้ง ฤทธาคณี (สมัยรัชกาลที่ ๘)
๔๒. ลิลิตอิหร่านราชธรรม ของนายมนตรี ตราโมท (สมัยรัชกาลที่ ๘)

๔๓. ลิลิตรัตนนิมม พระนิพนธ์พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภา
(สมัยรัชกาลที่ ๘)
๔๔. ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก ของม.ร.ว.นิมิตมงคล นวรัตน์ (สมัยรัชกาล ๘)
๔๕. ลิลิตนเรศวร ของนายชุมพร แสนเสนา (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๔๖. ลิลิตสรรเสริญพระพุทธรูปของท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา
(สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๔๗. ลิลิตราชาภิเษกสมรส บรมราชาภิเษก และเฉลิมพระราชมณเฑียร
พระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ของนางสาวจิระประภา อ่อนเรือง(สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๔๘. ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์ ของนายทองแสง มิ่งมณีกุล (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๔๙. ลิลิตราชสดุดี พระบรมราชจักรี ๙ รัชกาล ของ นท. โปร่ง ชื่นใจ (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๕๐. ลิลิตรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ของนายอำพล สุวรรณธาดา (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๕๑. ลิลิตปฐมสมโพธิกถา ของนายบุญเตือน ศรีวรพจน์
๕๒. ลิลิตพระคุณแม่ ของนายสุนทร แสงใส (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๕๓. ลิลิตอัศวศิลาปิน ของนางอรอนงค์ ตั้งก่อเกียรติ (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๕๔. ลิลิตโครงการพระราชดำริเฉลิมพระเกียรติพระภูมิพลมหาราช ของนางสุนีย์ ปิยะเกตุ
(สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๕๕. ลิลิตตุลาตุร ของนายปรกรณ์ รวีวร (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๕๖. ลิลิตหล้ากำสรวล ของกานติ ณ ศรีธา (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๕๗. ลิลิตอัศวศิลาปินนวมินทรมหาราช ของนายถวัลย์ มาศจรัส (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)
๕๘. ลิลิตสงครามฝิ่นสามเหลี่ยมทองคำ ที่บ้านหินแตก
ของพ.ต.อ.(พิเศษ) ทองอุณห์ เจริญสม (สมัยรัชกาลปัจจุบัน)

อนึ่ง ในขอบเขตการวิจัยนี้ ผู้วิจัยไม่นับรวมเรื่องยวนพ่ายเป็นวรรณคดีประเภทลิลิต โดย
ถือตามความเห็นของวัชร รมยะนันท์ ที่ให้ความเห็นจากการวิเคราะห์ชั้นลักษณะในยวนพ่ายว่า
“...ชื่อของเรื่องนี้ก็น่าจะเรียกว่าโคลงตั้นยวนพ่าย มากกว่าจะเรียกว่าลิลิตยวนพ่าย...”^๒ สอดคล้อง
กับความความเห็นของนียะดา เหล่าสุนทร ที่กล่าวว่า “วรรณคดีประเภทลิลิตนั้น แต่งด้วยคำ
ประพันธ์ประเภทโคลงและร้อยสลับกันไปทั้งเรื่อง ลักษณะเช่นนี้เห็นได้ชัดเจนในลิลิตพระลอหรือ

^๒ วัชร รมยะนันท์, *ลิลิตและนิราศ*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์แผนศ, ๒๕๑๗), หน้า ๓๘.

ลิลิตตะเลงพ่าย แต่ยวนพ่ายมิได้มีลักษณะเช่นนี้...”^๓ ดังนั้น ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมีได้นำ “โคลง
ตั้งยวนพ่าย” หรือที่ปัจจุบันเรียกว่า “ยวนพ่ายโคลงตั้ง” มาเป็นข้อมูลในการศึกษาด้วย

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ

งานวิจัยนี้มี ข้อกำหนดนิยามศัพท์เฉพาะเกี่ยวกับความหมายของคำเรียกประเภท
วรรณคดี ชั้นทลัษณ์ และวิธีการแต่งคำประพันธ์ ดังนี้

ลิลิต

ในบทที่ ๒ คำ “ลิลิต” มีความหมายหลากหลาย ด้วยเหตุนี้ผู้อ่านวิทยานิพนธ์จึงควรสังเกต
หัวข้อในการอธิบายความหมายเพื่อมิให้เกิดความสับสน เนื่องจากผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ที่จะ
อธิบายให้เห็นความหมายต่าง ๆ ของคำ “ลิลิต”

ในบทที่ ๓ และบทที่ ๔ คำ “ลิลิต” หมายถึง วรรณคดีร้อยกรองไทยประเภทหนึ่ง ที่แต่ง
โดยใช้ชั้นทลัษณ์ประเภทร้อยและโคลงแต่งสลับกัน และแต่งคำประพันธ์ชนิดอื่นแทรกได้ตาม
ความเหมาะสม

ร้อยโคลง

หมายถึง วิธีการส่งสัมผัสในโคลงสุภาพ ซึ่งใช้ทั้งในโคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และ
โคลงสามสุภาพ โดยคำสุดท้ายของบทจะส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ของวรรคแรก
ในโคลงบทต่อไป^๔

เข้าลิลิต

หมายถึง การส่งสัมผัสระหว่างชั้นทลัษณ์ประเภทร้อยกับโคลง โดยอาจเป็นการส่งสัมผัส
จากร้อยไปยังโคลง หรือโคลงไปยังร้อยก็ได้ โดยให้คำสุดท้ายของโคลงหรือร้อยในบทต้น ส่งสัมผัส
ไปยังคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือ คำที่ ๓ ของบทต่อไป โดยวิธีการนี้มีลักษณะเช่นเดียวกันทั้ง ลิลิตสุภาพ
ลิลิตตั้ง และลิลิตโบราณ

ชั้นทลัษณ์หลัก

หมายถึง ชั้นทลัษณ์ประเภทร้อยและโคลง ซึ่งเป็นชั้นทลัษณ์ในคำประพันธ์ประเภทลิลิต

^๓ นิยะดา เหล่าสุนทร, **พินิจวรรณกรรม**, (กรุงเทพฯ: แม่คำฝาง, ๒๕๓๕), หน้า ๔๐.

^๔ จันทวีจรรย์ รัชนี, หม่อมเจ้า, **แต่งโคลงตำรับประมวลมารค**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๐), หน้า ๑๒๙ -

ฉันทลักษณ์ชนิดอื่น

หมายถึง ฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ ที่ไม่ใช่คำประพันธ์ประเภทกลอน ได้แก่ กาพย์ กลอน และฉันท์ และรวมไปถึงฉันทลักษณ์ในเพลงพื้นบ้านด้วย

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑. รวบรวมวรรณคดีกลอนตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลปัจจุบัน
๒. ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๓. วิเคราะห์ข้อมูลตามที่ได้ตั้งสมมติฐาน
๔. สรุปผลการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้เข้าใจความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของวรรณคดีประเภทกลอน
๒. เป็นแนวทางในการศึกษาพัฒนาการ หรือความเปลี่ยนแปลงของวรรณคดีประเภทอื่น ๆ ต่อไป

๑.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ งานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีประเภทกลอนโดยตรง และงานวิจัยที่นำวรรณคดีประเภทกลอนมาเป็นข้อมูลประกอบการศึกษาบางส่วน

๑. งานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีประเภทกลอนโดยตรง งานวิจัยกลุ่มนี้ปรากฏทั้งในวิทยานิพนธ์และหนังสือ ดังนี้

“การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์” ของชลดา ศิริวิทย์เจริญ วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนววิเคราะห์วิจารณ์และเปรียบเทียบ โดยศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายได้อย่างรอบด้าน เน้นศึกษาแนวสุนทรียศาสตร์เป็นสำคัญ และศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ในฐานะมหากาพย์ ทั้งยังศึกษาวรรณศิลป์และลักษณะเด่นของรสความที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้^๕

“การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตกระบวนแห่งพระกฐินพยุหยาตราฯ พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ” ของนิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิต วิทยานิพนธ์นี้เน้น

^๕ ชลดา ศิริวิทย์เจริญ, “การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙).

ศึกษาคคุณค่าของการพรรณนาภาพความงามในกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคเป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังศึกษาเนื้อหาและลักษณะการประพันธ์ของวรรณคดีเรื่องนี้อีกด้วย^๖

“ลิลิตนิทราชาคริต พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เปรียบเทียบกับเรื่องอาบู่หะซัน ในนิทานอาหรับราตรี ฉบับภาษาอังกฤษ” ของวัฒนา บุรกลสิกร วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาลิลิตนิทราชาคริตทั้งทางด้านประวัติวรรณคดี การเปรียบเทียบลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษ ๓ ฉบับ และการศึกษาแนววรรณคดีวิจารณ์^๗

“การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตเพชรมงกุฎของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” เป็นวิทยานิพนธ์ของวารีย์ ตันตุลากร วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาลิลิตเพชรมงกุฎอย่างละเอียด ทั้งด้านการตรวจสอบฉบับพิมพ์กับฉบับตัวเขียน การสืบหาที่มาของนิทานเพชรมงกุฎจากนิทานชุดเวตาล ปัญจวิงศดิฉบับต่าง ๆ และการวิเคราะห์โครงเรื่อง แก่นเรื่อง และตัวละคร โดยใช้แนววรรณคดีวิจารณ์ตะวันตก^๘

“การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตพระลอทางภาษา” ของสุภาพวรรณ จารุเทวินทร์ วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาลิลิตพระลอ ทั้งกลวิธีการใช้คำ สำนวนโวหารที่ทำให้เกิดความไพเราะ ภาษาถิ่น และภาพพจน์ที่ปรากฏในเรื่อง ผู้วิจัยกล่าวว่าในส่วนของภาษาถิ่นเป็นส่วนที่เอื้อต่อการศึกษาวรรณคดีลิลิตของผู้วิจัยเป็นอย่างมาก เพราะสามารถทำให้ผู้วิจัยเข้าใจเนื้อเรื่องลิลิตพระลอได้ดียิ่งขึ้น^๙

ตะเลงพายศรีมหาภาพย์ เป็นหนังสือของชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิตเรื่อง การศึกษาลิลิตตะเลงพายในแนวสุนทรียศาสตร์ และหนังสือ ๒๐๐ ปีแก้ว: กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงลิลิตตะเลงพายใน

^๖ นิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิต, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราฯ พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรสฯ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

^๗ วัฒนา บุรกลสิกร, “ลิลิตนิทราชาคริต พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เปรียบเทียบกับเรื่องอาบู่หะซันในนิทานอาหรับราตรี ฉบับภาษาอังกฤษ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๓).

^๘ วารีย์ ตันตุลากร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตเพชรมงกุฎของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐).

^๙ สุภาพวรรณ จารุเทวินทร์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตพระลอทางภาษา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๙).

ฐานะมหากาพย์ของไทย โดยผู้วิจัยเห็นว่าลิลิตตะเลงพ่ายตรงกับคุณลักษณะของมหากาพย์ตาม การแบ่งวรรณคดีสากล ซึ่งหมายถึงวรรณคดีที่มีเรื่องราวสดุดีความกล้าหาญและคุณธรรมของ วีรบุรุษมากที่สุด เนื่องจากวัตถุประสงค์ในการแต่งลิลิตตะเลงพ่ายขึ้นนั้น ก็เพื่อสดุดีสมเด็จพระ นเรศวรมหาราชในฐานะที่ทรงเป็นมหาวีรกษัตริย์ของชาติไทย นอกจากนี้ประเด็นเรื่องมหากาพย์ แล้ว ผู้เขียนยังกล่าวถึงขบวนการประพันธ์ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายอย่างรอบด้าน ทั้งบทนิราศ การใช้คำ วรรณศิลป์ และรสในวรรณคดีที่ปรากฏในวรรณคดีลิลิตเรื่องดังกล่าว^{๑๐}

อ่านโครงการแข่งน้ำจับบิเคราะห์และถอดความ ของชลดา เรื่องรักษลิขิต กล่าวถึง ลิลิตโครงการแข่งน้ำไว้อย่างละเอียดทั้งทางด้านรูปแบบและเนื้อหา ส่วนสำคัญของงานวิจัยเรื่องนี้ คือการจัดเรียงโคลงที่ปรากฏในลิลิตโครงการแข่งน้ำซึ่งเคยมีปัญหาแต่เดิมให้สามารถอ่านได้เข้าใจ มากขึ้น ผู้วิจัยกล่าวว่าโคลงที่ปรากฏในลิลิตโครงการแข่งน้ำนั้นเป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษณนิคกบตท เก็บบาท โดยแสดงหลักฐานของการเล่นกบตทชนิดนี้ในวรรณคดีเรื่องอื่นซึ่งแต่งในช่วงสมัยที่ ใกล้เคียงกัน^{๑๑}

อ่านลิลิตพระลอจบบิเคราะห์และถอดความ ของชลดา เรื่องรักษลิขิต กล่าวถึงลิลิต พระลอไว้อย่างละเอียด ในหนังสือประกอบด้วยบทความวิจัย บทประกอบการวิเคราะห์ที่ศึกษา ลิลิตพระลอในประเด็นต่าง ๆ และบทอ่านพร้อมเนื้อความที่ถอดคำประพันธ์ ในส่วนของบทความ วิจัยภายในเล่ม ผู้เขียนได้กล่าวถึงความหมายของสลาเหินและไก่อแก้วไว่ว่าน่าจะมีความหมาย มากกว่าเป็นการดำเนินเรื่องธรรมดา และวิเคราะห์ให้เห็นอย่างกระจ่างชัดว่าความหมายของสลา เหินและไก่อแก้วในเรื่องมีความหมายซ่อนเร้นอันได้อยู่ภายในเรื่องบ้างโดยแบ่งเป็นประเด็นอย่าง ชัดเจน ในส่วนของบทประกอบในหนังสือ ผู้เขียนได้อธิบายถึงลิลิตพระลอไว้ในหลายแง่มุม ทั้ง ความสัมพันธ์ระหว่างชื่อเรื่องกับเนื้อหาและกลวิธี ภาษาและสำนวนโวหารรวมทั้งความคิดความ เชื่อที่ปรากฏในเรื่อง ในส่วนของบทอ่านและการถอดคำประพันธ์ เป็นส่วนที่ช่วยให้สามารถอ่าน ลิลิตพระลอได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น เนื่องจากมีการอธิบายศัพท์และถอดความไว้อย่างละเอียด^{๑๒}

^{๑๐} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, *ตะเลงพ่าย ศรีมหากาพย์*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๑).

^{๑๑} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, *อ่านโครงการแข่งน้ำจับบิเคราะห์และถอดความ*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๑๒} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, *อ่านลิลิตพระลอจบบิเคราะห์และถอดความ*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕).

ลิลิต และ นิราศ ของวัชร รมยะนันท์ งานวิจัยนี้ศึกษาวรรณคดีลิลิตสำคัญจำนวน ๑๐ เรื่อง ผู้วิจัยเลือกศึกษาวรรณคดีลิลิตที่สำคัญจากสมัยต่าง ๆ มาเป็นตัวแทนในการศึกษา โดยวรรณคดีที่นำมาศึกษา ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตพระลอ ลิลิตเพชรมงกุฎ ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง ลิลิตศรีวิชัยชาดก ลิลิตเตलगพ่าย ลิลิตนิทราชาคริต ลิลิตพายัพ และลิลิตนารายณ์สิบปาง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์วรรณคดีลิลิตแต่ละเรื่องทั้งด้านลักษณะคำประพันธ์ เนื้อเรื่อง พร้อมทั้งอธิบายสำนวนและแปลศัพท์ และวิจารณ์วรรณคดีลิลิตแต่ละเรื่องไว้อย่างครบถ้วน ทั้งยังได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับลิลิตพยุหยาตราเพชรพวงของเจ้าพระยาพระคลัง(หน)ว่าไม่น่าจะจัดเป็นวรรณคดีประเภทลิลิต เนื่องจากมีร่ายนำเพียงบทเดียว^{๑๓}

วรรณกรรมลิลิต ของเอมอร ชิตตะโสภณ หนังสือเล่มนี้จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๔ บทสำคัญ ในบทที่ ๑ ซึ่งเป็นบทนำ ผู้เขียนได้กล่าวถึงความหมายของลิลิตไว้โดยอ้างคำกล่าวของผู้รู้หลายท่าน ทั้งยังตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับวรรณคดีลิลิตไว้ ๓ ประเด็น ได้แก่ เรื่องสัมผัส คำประณามพจน์ และกลวิธีการแต่ง ในบทที่ ๒ ผู้เขียนได้กล่าวถึงรายชื่อวรรณคดีลิลิตโดยเรียงลำดับตามสมัย ซึ่งเป็นหนังสือเล่มแรกที่รวบรวมรายชื่อวรรณคดีลิลิตไว้มากที่สุด ในส่วนของบทที่ ๒ นี้ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถรวบรวมข้อมูลได้ง่ายขึ้น เนื่องจากรายชื่อวรรณคดีลิลิตในส่วนที่เป็นหนังสือเก่า ผู้เขียนได้แจ้งหมายเลขไมโครฟิล์มไว้ให้แก่ผู้ที่สนใจด้วย ในบทที่ ๓ ผู้เขียนได้จำแนกวรรณคดีลิลิตตามประเภท โดยแบ่งเป็น ๖ ประเภท ได้แก่ สรรเสริญวีรบุรุษ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรม นิยาย-นิทาน นิราศ และเบ็ดเตล็ด^{๑๔}

งานวิจัยดังที่กล่าวมานี้เป็นงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีลิลิตโดยตรง แม้มิได้มีการศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นถึงการความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงทางฉันทลักษณ์และเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต แต่งานวิจัยแต่ละเรื่องก็ศึกษาวิจัยวรรณคดีลิลิตเรื่องต่าง ๆ ไว้อย่างละเอียดอันเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยอย่างยิ่ง อาทิ การศึกษาวรรณคดีลิลิตเทียบกับต้นฉบับ การวิเคราะห์โครงเรื่องแก่นเรื่อง จากวรรณคดี การศึกษาภาษาถิ่น หรือการถอดความจากวรรณคดี ซึ่งเชื่อให้ผู้วิจัยสามารถศึกษาเนื้อเรื่องของวรรณคดีลิลิตเรื่องนั้น ๆ ได้สะดวกยิ่งขึ้น

^{๑๓} วัชร รมยะนันท์, **ลิลิตและนิราศ**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์สมณศ, ๒๕๑๗).

^{๑๔} เอมอร ชิตตะโสภณ, **วรรณกรรมลิลิต**, (กรุงเทพฯ: มิตรนรา, ๒๕๒๕).

๒. งานวิจัยที่นำวรรณคดีประเภทลิลิตมาเป็นข้อมูลประกอบการศึกษาบางส่วน งานวิจัยกลุ่มนี้ปรากฏทั้งในวิทยานิพนธ์ หนังสือ และบทความ ดังนี้

“วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล” ของชลดา เรื่องรักษลิขิต งานวิจัยนี้กล่าวถึงลักษณะร่วมของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ๔ เรื่อง โดยศึกษาวรรณคดีลิลิตสองเรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำและลิลิตพระลอ ivoiceอย่างละเอียด ตั้งแต่การวิเคราะห์ ผู้แต่งสมัยที่แต่ง ชั้นทลักษณ์ ภาษาและสำนวนโวหาร และความคิดความเชื่อที่ปรากฏในวรรณคดี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงลักษณะร่วมทั้งในด้านชั้นทลักษณ์ ภาษาและสำนวนโวหาร กลวิธีการแต่ง และความคิดความเชื่อที่ปรากฏของวรรณคดีสมัยดังกล่าว ในส่วนของชั้นทลักษณ์ผู้วิจัยกล่าวถึงรูปแบบชั้นทลักษณ์ที่ยังไม่ลงตัว เช่น ลักษณะของโคลงต้นที่มีโคลงสี่สุภาพปนอยู่ ที่ปรากฏในลิลิตพระลอ ซึ่งมีโคลงต้นวิวิธมาลีปนอยู่ ๓ บทเป็นต้น และในทางตรงกันข้าม ในลิลิตพระลอกก็พบลักษณะโคลงสี่สุภาพที่มีโคลงต้นปนอยู่เช่นกัน ซึ่งงานวิชาการนี้สามารถยืนยันถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบของชั้นทลักษณ์ของวรรณคดีลิลิตได้ เนื่องจากในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้นเพิ่งเริ่มมีการแต่งวรรณคดีโดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทนี้ ดังนั้นข้อกำหนดทางชั้นทลักษณ์อาจจะไม่ลงตัวนัก^{๑๕}

“คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” เป็นวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ของดวงมน จิตรจําานงค์ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้กล่าวเรื่องพัฒนาการทางชั้นทลักษณ์ของวรรณคดี โดยกล่าวถึงลิลิตไว้ว่า ลิลิตน่าจะมาจากคำว่า เข้าลิลิต ซึ่งหมายถึงการแต่งคำประพันธ์ที่สัมผัสกันไปจนจบเรื่อง และการเรียกวรรณคดีประเภทใดว่าลิลิตนั้นเป็นการกำหนดขึ้นภายหลัง หลังจากที่ม้ลักษณะคำประพันธ์ร้อยกรองใช้หลายชนิดแล้ว เพราะในสมัยอยุธยาตอนต้นยังไม่มีทำให้คำจำกัดความดังกล่าวถึงว่าลักษณะการแต่งโดยใช้ร้อยและโคลงแต่งเรียงร้อยกันนี้ เรียกว่าลิลิต ดังจะเห็นได้ว่า แม้ในลิลิตพระลอเอง ยังไม่ปรากฏคำว่าลิลิตในวรรณคดีแต่อย่างใด

ในบทที่ ๔ กล่าวเรื่องรูปแบบและเนื้อหาของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดวงมน จิตรจําานงค์ กล่าวถึงลิลิตตะเลงพ่ายไว้ว่า ลิลิตตะเลงพ่ายสามารถใช้ประโยชน์จากลักษณะคำประพันธ์ร้อยกรองได้เป็นอย่างดี ในตอนที่กล่าวถึงภาพเคลื่อนไหวอันรวดเร็วรุนแรงก็ใช้ร้อยในการบรรยาย ในตอนที่ต้องการแสดงอารมณ์ก็ใช้โคลงเพื่อให้เนื้อความกระชับ ใช้คำน้อยแต่กินความมาก ซึ่งทำให้แสดงความเศร้าโศกรันทดท้อแท้ใจของตัวละครได้เป็นอย่างดี วิธีการ

^{๑๕} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, “วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล”, (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

ประพันธ์ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงสืบทอดนี้ นับเป็นการดำรงวิธีการประพันธ์จากลิลิตพระ
ลอบได้อย่างงดงาม^{๑๖}

งานวิจัยทั้ง ๒ เล่ม ได้ประมวลความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีลิลิตไว้อย่างละเอียด ทั้งด้านการ
วิเคราะห์ชั้นตัวละคร เนื้อหา และลักษณะร่วมของวรรณคดีในช่วงสมัยต่าง ๆ ซึ่งเอื้อต่อการวิจัย
ของผู้วิจัยทั้งด้านเนื้อหาและด้านชั้นตัวละครนี้ให้ผู้วิจัยสามารถพัฒนาความรู้ในการวิจัยวรรณคดี
ลิลิตให้กว้างขวางออกไปได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ยังมีวิทยานิพนธ์ที่ไม่ได้ศึกษาวรรณคดีลิลิตโดยตรง แต่มีความเกี่ยวข้องกับ
งานวิจัย เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่ศึกษาชั้นตัวละครของไทย ได้แก่

**“ชั้นตัวละครในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่: การสืบทอด การสร้างสรรค์ และ
ความสัมพันธ์กับสุนทรียภาพทางวรรณศิลป์”** ของกীরติ ธนะไชย วิทยานิพนธ์นี้เน้นศึกษาชั้น
ตัวละครในกวีนิพนธ์ไทย โดยกล่าวถึงการสืบทอดและการสร้างสรรค์ที่กวีมีต่อชั้นตัวละครรูปแบบ
ต่าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยกล่าวถึงการสืบทอดชั้นตัวละครประสมในกวีนิพนธ์
สมัยใหม่ ในประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยได้กล่าวถึงชั้นตัวละครประเภทลิลิต โดยศึกษาจากงานของ
กานติ ธิ ศรีธธาไว้ว่า กวีนิพนธ์ในปัจจุบันสามารถรักษาแบบแผนของการประพันธ์ไว้ได้ทุก
ประการ ทั้งผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตว่า กวีร่วมสมัยไม่นิยมแต่งลิลิตขึ้น เพราะปัจจุบันนิยมแต่งโคลง
สุภาพมากกว่าโคลงขึ้น จึงทำให้ส่งผลมาถึงความนิยมลิลิตสุภาพด้วย^{๑๗}

“ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย: แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย”
เป็นวิทยานิพนธ์ของ ธเนศ เวศร์ภักดา วิทยานิพนธ์นี้เน้นศึกษาตำราประพันธ์ศาสตร์ไทยทั้ง
ประเภททฤษฎีทางชั้นตัวละคร และตำราประพันธ์ศาสตร์ไทยประเภทปฏิบัติ ในการศึกษา ผู้วิจัย
กล่าวถึงลิลิตว่าปรากฏคำนี้เป็นครั้งแรกในจินดามณี เล่ม ๑ และปรากฏอีกครั้งในกल्प

^{๑๖} ดวงมน จิตรจันทน์, “คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, (วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔).

^{๑๗} กীরติ ธนะไชย, “ชั้นตัวละครในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่: การสืบทอด การสร้างสรรค์ และความสัมพันธ์กับ
สุนทรียภาพทางวรรณศิลป์”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

ศิริวิบูลกิตติ ในกลบทชื่อ กลอนลิลิต ซึ่งเป็นเล่นสัมผัสอย่างหนึ่งคล้ายร้อยแต่ไม่ได้จบด้วยโคลงสองอย่างร้อย^{๑๘}

“วิวัฒนาการทางฉันทลักษณ์ของร้อยและโคลง ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๔๖๘)” ของราตรี โพธิ์เต็ง วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาวิวัฒนาการของร้อยและโคลงจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ที่ใช้ฉันทลักษณ์ประเภทนี้ ซึ่งวรรณคดีที่ผู้วิจัยนำมาเป็นข้อมูลมีหลายเรื่องที่เป็นวรรณคดีประเภทลิลิต การศึกษาดังกล่าวจึงเป็นพื้นฐานในด้านฉันทลักษณ์ในวรรณคดีลิลิตได้ในระดับหนึ่ง^{๑๙}

“ร้อย” และ “คำสร้อยในร้อย” ในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ ของ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ผู้เขียนสรุปว่าร้อยที่ปรากฏในลิลิตพระลอมีลักษณะอย่างเดียวกับร้อยและคำสร้อยที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นในยุคเดียวกัน เช่น เรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ และเรื่องมหาชาติคำหลวง ซึ่งทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างลิลิตพระลอกับวรรณคดีไทยเรื่องอื่นในยุคสมัยเดียวกันได้ชัดเจนมากขึ้น^{๒๐}

งานวิจัยข้างต้นแม้มิได้ศึกษาวรรณคดีประเภทลิลิตโดยตรง แต่การศึกษาเรื่องฉันทลักษณ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีลิลิตของงานวิจัยเหล่านี้ก็ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงในการศึกษาฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิต และขยายประเด็นศึกษาทางฉันทลักษณ์ให้กว้างขวางออกไปได้เป็นอย่างดี

^{๑๘} ธเนศ เวศร์ภาดา, ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย: แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

^{๑๙} ราตรี โพธิ์เต็ง, “วิวัฒนาการทางฉันทลักษณ์ของร้อยและโคลง ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๔๖๘)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓).

^{๒๐} ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, “ร้อย” และ “คำสร้อยในร้อย” ในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ,วารสารภาษาและวรรณคดีไทย (กรุงเทพฯ: ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

บทที่ ๒

ลิลิต: ความเป็นมาและความหมาย

ในบทนี้ ผู้วิจัยประสงค์จะอธิบายความเป็นมาของการรับคำ “ลิลิต” เข้ามาใช้ในภาษาไทย และแสดงให้เห็นความหมายอันหลากหลายของคำที่ปรากฏใช้ในบริบทต่างๆ ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของคำนี้ จากความหมายเดิมมาสู่ความหมายที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ผู้วิจัยจะได้ขยายความตามหัวข้อต่อไปนี้

๒.๑ ความเป็นมาของคำ “ลิลิต”

๒.๒ ความหมายของคำ “ลิลิต” ในเอกสารต่าง ๆ

๒.๓ สรุปลักษณะของคำ “ลิลิต”

๒.๑ ความเป็นมาของคำ “ลิลิต”

เท่าที่ค้นพบหลักฐานในปัจจุบัน คำ “ลิลิต” น่าจะปรากฏขึ้นครั้งแรกในหนังสือจินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

แม้จะมีการรับคำ “ลิลิต” มาใช้อย่างยาวนานนับแต่จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าจินตามณีรับคำนี้มาจากที่ใด แม้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นต้นมาก็มิได้อธิบายเรื่องที่มาของคำนี้เช่นกัน มีเพียงการอธิบายความหมายของ คำเท่านั้น*

ผู้วิจัยพบว่าที่มาของคำ “ลิลิต” มีปรากฏอยู่ในพจนานุกรม ร.ศ. ๑๒๐ ฉบับกรมศึกษาธิการ ที่จัดพิมพ์ขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นฉบับที่ได้ปรับปรุงเพิ่มเติมจากฉบับพิมพ์เผยแพร่เมื่อครั้ง ร.ศ. ๑๑๐ ได้อธิบายว่า คำ “ลิลิต” มาจากภาษาบาลีสันสกฤต ซึ่งมีความหมายว่า บทเล่น คำเรียงราย ฯลฯ ดังปรากฏในข้อความว่า “ลิลิต ม. บทเล่น คำเรียงราย คำงดงาม. คำนำ.”^๑

---

* โดยปกติพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานจะมีการอ้างถึงประวัติและที่มาของคำที่ปรากฏใช้ในภาษาไทยว่ามีที่มาจากภาษาใด โดยใช้อักษรย่อบอกไว้ท้ายการอธิบายความหมาย เช่น สทิง [สะ-] น. แม่น้ำ, ใช้ว่า จทิง ฉทิง ชทิง หรือสรทิง ก็มี. (ช. สทิง ว่า คลอง). จากตัวอย่างนี้แสดงที่มาจากคำว่าคำภาษาไทยรับคำ สทิง มาจากภาษาเขมร เป็นต้น

^๑ พจนานุกรม (ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรมศึกษาธิการ, (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑), หน้า ๓๓๑.

นอกจากนี้ ใน**หลักภาษาไทย**ของพระยาอุปกิตศิลปสาร ส่วนที่อธิบายชั้นทักษณ์ได้ อธิบายที่มาของคำ “ลลิต” ไว้ในเชิงอรรถขยายความ ความว่า คำ “ลลิต” เป็นภาษาบาลี หมายถึง “การรียนรมย์ในอารมณ์ต่างๆ”^๒

จากหลักฐานข้างต้น แสดงว่าทั้งพจนานุกรม ร.ศ.๑๒๐ ฉบับกรมศึกษาธิการ และหนังสือ หลักภาษาไทยของพระยาอุปกิตศิลปสารนี้ มีความเห็นตรงกันว่าไทยรับคำ “ลลิต” มาจากภาษา บาลีสันสกฤต แม้จะให้ความหมายต่างกันก็ตาม

อย่างไรก็ดี เมื่อผู้วิจัยไปค้นคำว่า “ลลิต” ในพจนานุกรมบาลีสันสกฤต-ไทยฉบับต่างๆ อาทิ **พจนานุกรมบาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาท พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับประยูรท์ หลงสมบุญ** เป็นต้น ไม่พบว่ามีการ “ลลิต” เก็บอยู่ใน พจนานุกรมภาษาบาลีสันสกฤตฉบับใดเลย พบแต่คำที่มีลักษณะการสะกดและออกเสียงใกล้เคียง กัน คือ คำว่า “ลลิต”

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ามีความเป็นไปได้มากที่ไทยจะรับคำ “ลลิต” ในภาษา บาลีสันสกฤตเข้ามาใช้ แล้วเปลี่ยนแปลงรูปคำจาก “ลลิต” เป็น “ลลิต” โดยแผลงสระอะ เป็นสระ เสียงอิ เป็นคำ “ลลิต”

สุนันท์ อัญชลินุกูล กล่าวเรื่องลักษณะการเปลี่ยนแปลงรูปคำแบบนี้ไว้ในหนังสือ**ระบบคำ ในภาษาไทย** ในหัวข้อการสร้างคำชนิดคำแผลง โดยอธิบายไว้ว่า “คำแผลงในภาษาไทย เป็นการ เปลี่ยนแปลงตัวอักษรซึ่งใช้แทนเสียงเพื่อเพิ่มคำขึ้นใช้ในภาษา และเพื่อประโยชน์ทางความไพเราะ ของเสียงสัมผัสในการแต่งคำประพันธ์...” การสร้างคำแผลงของไทยมี ๓ วิธี คือ การแผลงสระ การ แผลงพยัญชนะ และการแผลงวรรณยุกต์ ในส่วนของการแผลงสระนั้น เป็นการเปลี่ยนเสียงสระ ของคำเดิมซึ่งมักเป็นคำยืมจากภาษาอื่น เช่น คำบาลี คำสันสกฤต คำเขมร คำที่แผลงสระแล้วนี้ มักนำมาใช้เป็นคำทั่วไปหรือใช้เฉพาะในการประพันธ์...”^๓ จะเห็นได้ว่าการแผลงสระเกิดขึ้นกับคำ ยืมภาษาบาลี สันสกฤต และเขมร ซึ่งมีความสอดคล้องกับที่มาของคำ “ลลิต” ซึ่งเป็นคำยืมจาก ภาษาบาลีสันสกฤต โดยในส่วนของ การแผลงสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงสั้น เป็นลักษณะการแผลง คำที่สามารถนำมาเทียบเคียงกับการเปลี่ยนแปลงรูปคำจากคำ “ลลิต” เป็น “ลลิต” ได้

^๒ อุปกิตศิลปสาร, พระยา, **หลักภาษาไทย: อักษรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ จันทักษณ์**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทย วัฒนาพานิช, ๒๕๔๖), หน้า ๔๒๗.

^๓ สุนันท์ อัญชลินุกูล, **ระบบคำในภาษาไทย**, (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๘.

ลักษณะการแผลงจากสระ อะ เป็น สระอิ อุ โอะ และเอาะ เป็นการแผลงที่ตรงตามการเปลี่ยนแปลงรูปคำ “ลลิต” เป็นอย่างมาก สุนันท์ อัญชลินุกูลได้ยกตัวอย่างการแผลงคำแบบนี้ไว้ เช่น วรุณ แผลงเป็น พิรุณ พกฺล แผลงเป็น พิกุล เป็นต้น จากตัวอย่างดังกล่าวถือได้ว่าเป็นความคล้ายคลึงและสามารถใช้เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงรูปคำ “ลลิต” ได้พอสมควร จากการค้นคว้าเพิ่มเติม ผู้วิจัยยังพบคำ กิริณี แผลงเป็น กิรีณี และ วชิร แผลงเป็น วิเชียร ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับ คำ “ลลิต” แผลงเป็น “ลิลิต” อีกด้วย

จากคำอธิบายข้างต้นมีความเป็นไปได้ว่าคำ “ลิลิต” มีที่มาจากคำ “ลลิต” ในภาษาบาลีสันสกฤต

ในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษ ของเซอร์ โมเนียร์ วิลเลียม อธิบายคำ “ลลิต” ไว้ในหมวดธาตุคำ ลัล ดังนี้

lal (cf. $\sqrt{lad}$), cl. I. P. (Dhātup. ix,77) *lalati* (m.c. also $^{\circ}te$), to play, sport, dally, frolic, behave loosely or freely, M Bh.; Kāv. &c.; to loll or wag the tongue (see below): Caus. *Lālayati*, $^{\circ}te$ (pass. *Lālyate*), to cause to sport or dally, caress, fondle, foster, cherish, ib.; to wave flourish, Hariv.; to favour, Sāh.; (Ā.) to desire, Dhātup. (cf. under $\sqrt{lad}$).^๕

จากคำอธิบายข้างต้นในพจนานุกรม แปลโดยสรุปความได้ว่า ธาตุลัล (lal) มีความหมายหลากหลาย เช่น การเล่น การกริธา การหยอกล้อ ความร่าเริงสนุกสนาน ความไม่เคร่งครัดและเป็นอิสระ การโบกมือ เป็นต้น ปรากฏใช้ในคัมภีร์ต่าง ๆ หลายคัมภีร์ อาทิ มหาภารตะ สาहितยทรรปณะ ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังปรากฏคำ “ลลิต” ในคำภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเรื่อง **ลลิตวิสูตร** ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่บรรยายพระประวัติของพระพุทธเจ้า

คำ ลลิตวิสูตร แยกออกได้เป็น ๒ ศัพท์ คือ ลลิต หมายถึง “การเล่นสนุกสำราญ”^๕ และ วิสูตร หมายถึง ขยายเพิ่มเติม ทำให้กว้างขึ้น พิสดาร รายละเอียด^๖ แต่เมื่อรวมกันเป็นคำ ลลิตวิสูตร แปลโดยสรุปความได้ว่า หมายถึง พระจริยวัตรของพระพุทธเจ้าอย่างพิสดาร^๗

^๕ Sir M. Monier-Williams, *Sanskrit-English Dictionary* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1981c), p. 897.

^๕ ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, *วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย*, (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๔.

การปรากฏคำ “ลลิต” ในชื่อ **คัมภีร์ลลิตวิสตร** แสดงให้เห็นถึงการนำคำ “ลลิต” มาใช้ในบริบทของวรรณคดี แม้ความหมายของคำ “ลลิต” ใน **คัมภีร์ลลิตวิสตร** เมื่อแปลโดยสรุปความแล้วจะไม่ใกล้เคียงกับความหมายของคำ “ลลิต” นัก แต่ในความหมายตามรูปศัพท์เดิม ที่หมายถึง “การเล่นสนุกสำราญ”^๖ ก็สอดคล้องกับความหมายในภาษาไทย โดยเห็นได้จากความเชื่อมโยงจากความหมายเดิมในภาษาบาลีสันสกฤตมาสู่ภาษาไทย ที่ปรากฏในพจนานุกรม ร.ศ.๑๒๐ กรมศึกษาธิการ ที่ได้ให้ความหมายอันดับแรกว่าเป็น **บทเล่น**^๗ จึงน่าจะเชื่อได้ว่า คำ “ลลิต” มีที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤต จากคำ “ลลิต” และนำมาใช้ในความหมายว่า เล่น

ในลำดับต่อไป ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายของคำ “ลลิต” ซึ่งปรากฏใช้ในเอกสารต่าง ๆ จำนวนมาก

๒.๒ ความหมายของคำ “ลลิต” ในเอกสารต่างๆ

ปัจจุบันคนทั่วไปเข้าใจความหมายของคำ “ลลิต” ว่าหมายถึง คำประพันธ์ผสมระหว่าง ร่ายและโคลง ดังที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ อธิบายความหมายว่า หมายถึง ชื่อคำประพันธ์ร้อยกรองแบบหนึ่งซึ่งใช้โคลงและร่ายต่อสลับกันเป็นเรื่องยาว...^๘

อย่างไรก็ตาม จากการค้นคว้าของผู้วิจัยพบว่า ก่อนหน้าที่คำ “ลลิต” จะมีความหมายอย่างในปัจจุบัน คำนี้เคยมีความหมายที่หลากหลายและปรากฏใช้ในบริบทต่างๆ กัน ดังปรากฏในหลักฐานต่อไปนี้

๒.๒.๑ คำ “ลลิต” ที่ปรากฏในจารึก

จารึกลานเงินภาษาไทยวัดมหาธาตุ ซึ่งขุดพบในกรุพระปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สันนิษฐานว่ามีอายุเก่าแก่ราว พ.ศ. ๑๙๑๗ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (ขุนหลวงพระงั่ว) แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ (พ.ศ. ๑๙๑๓ – ๑๙๓๑)

^๖ บวรบรรณรักษ์, หลวง, **สังสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน**, (พระนคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๑), หน้า ๑๐๘๐.

^๗ ธีร พุ่มทับทิม, “การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ลลิตวิสตรและคัมภีร์ปฐมสมโพธิ”, (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาภาษาสันสกฤต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓.

^๘ ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา, **วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย**, หน้า ๑๔๔.

^๙ **พจนานุกรม (ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรมศึกษาธิการ**, หน้า ๓๓๑.

^{๑๐} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๑๖.

จารึกแผ่นนี้* มีทั้งหมด ๗ บรรทัด กล่าวถึงการสร้างพระพิมพ์จำนวน ๗๖,๕๑๒ องค์ ของ
ขุนศรีรัตนารและครอบครัว โดยเนื้อความทั้งหมดมีดังนี้

“ **ลลิต**ลิขิตบทรชตบัตร์ ขุนศรีรัตนาร ลุแต่สรณ์สรพรเพชญ์
สมเด็จพะพุทธเจ้า อี้กถูกเต้าพวกพ้อง พี่น้องหล่อพิมพ์พระคณา เจ็ดหมื่น
หกพันร้อยห้าสิบสององค์ ถวายอนิสงส์นี้ไป แต่สมเด็จพระรามาทิบดี แต่
สมเด็จพระศรีราชาธิราช แต่พวกญาติพ่อออกแม่ออกธ แม่ออกชาวเจ้า
เหน้านักธรรม จุ่งลสุวรรค์นิรพาน สถานสถิตทุกคน ส่วนตนพ่อขุน ขอบไปภู
ในดุสิต คัลบพิตรพระไมตรี เมื่อพระศรีสรพรเพชญ์ เสด็จมาเป็นพระพุท ขอ
จยุดิมาเกิด เอากำเนิดในกษัตริย์ที่นี้ สัปรัตนอันอนันต์ ขอมี้ศักดิ์เท่าทำว
มันธาตุ ขอปราชญ์ดุจพระมโหสถ์ อาจโปรดทำวกิ่งเจ้าสุตโสม ขอมี้โถมอัน
ผจญพระกาม เทียมรามด้วยหาญ อาจให้ทานเท่าพระแพสยันดร ขอรู้ชาติ
สมรทุกเมื่อ เปื่อสงสารคำเข้า เข้าฟังธรรมเทศนา ศรีทธาขอบวช รวดใจบุญ
ภูบาทรรจีพร อย่าพักกรโกนเกศ เต็จเกลสตระบัด อรหัตหันสงสาร เอาสาธุ
ยังนิรพารฟากฟ้า ขอได้เยื้องตุข้า อธิษฐานนี้แด ”^{๑๑}

ข้อความดังกล่าวข้างต้นเป็นฉันทลักษณ์ชนิดร่ายโบราณที่จบด้วยโคลงสองที่ไม่เคร่งครัด
วรรณยุกต์ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ปรากฏลักษณะการเล่นสัมผัสที่กำหนดครูปวรรณยุกต์ทั้งคำเอก
และคำโทในหลายตำแหน่ง ดังนี้

“... สมเด็จพะพุทธเจ้า อี้กถูกเต้าพวกพ้อง พี่น้องหล่อพิมพ์พระคณา...”

“... แม่ออกชาวเจ้า เหน้านักธรรม จุ่งลสุวรรค์นิรพาน...”

“...ขอรู้ชาติสมรทุกเมื่อ เปื่อสงสารคำเข้า เข้าฟังธรรมเทศนา...”

จากลักษณะเฉพาะดังกล่าว ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคำ “ลลิต” ที่ปรากฏในจารึกแผ่นนี้น่าจะ
หมายถึง “เล่น” โดยการเล่นดังกล่าวมุ่งเน้นไปที่การเล่นคำสัมผัสที่กำหนดครูปวรรณยุกต์ในการ
รับส่งสัมผัส ไม่ว่าจะ เป็นคำเอกหรือคำโท

* ผู้วิจัยใช้ลักษณะนามว่า “แผ่น” เนื่องจากจารึกหลักนี้ทำจากแผ่นเงินที่ตีบาง ๆ เป็นแผ่นรูปสี่เหลี่ยมลักษณะเดียวกับ
ใบลาน แล้วจารด้วยโลหะหิวแหลม

^{๑๑} ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ ๓, (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘), หน้า ๔๗ - ๕๐.

นอกจากนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับจารึกลานดีบุกภาษาไทย วัดมหาธาตุ ซึ่งขุดค้นพบในกรุ เดียวกันกับจารึกลานเงินภาษาไทย วัดมหาธาตุ ผู้วิจัยพบว่า เนื้อความในจารึกลานดีบุกไม่มี ลักษณะเฉพาะของการเล่นสัมผัสที่กำหนดครูปวรรณยุกต์ แม้จะขุดค้นพบพร้อมกันกับจารึกลานเงิน ภาษาไทย วัดมหาธาตุก็ตาม ดังตัวอย่าง

ด้วยกุศล ผลภูข้าหล่อพระพุทธรูปพิมพ์ ถ้วนวันเกิดทำบูชา พระศรีรัตนตรัย
 พังพระสัปดาห์ภรรณภริกรรม สรรพบริบูรณ์ กัลปนาอนิสงสนี้ไปทั่วไตรภพ สบ
 สัตว์นิกม บิดรญาติสาธุชน ส่วนตนภูข้าขอไปเกิด เอากำเนิดในดุสิต คัลบพิตร
 พระไมตรี เมื่อพระศรีสรรเพชญ์ เสด็จมาเป็นพระพุทธรูป ขอมาอุทิศในกษัตริย์
 ตระกูล ไผ่สุรเปรมปราชญ์ อาจโอยทานหาญห้าว ลือทั่วทุกแดน แสนสาธุบูชา
 ทนฟังขพุทธธรรมเทศนา สมพระเจ้าขอเข้าบวช ทรงผนวชขมนบุญ ภูลบาตรจีวร
 ออย่าพักกรโกนเกศ...พ่ออ้ายผู้ลูกและเขียนแล กระทำด้วยทานดังนี้ ขอจงได้ตั้ง
 ข้าอธิษฐานดังนี้^{๑๒}

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นไปได้มากที่สุด คำ “ลลิต” ที่ผู้จารจารึกเขียนขึ้นต้นร่ายโบราณในจารึกลานเงินภาษาไทย วัดมหาธาตุ จะมีความหมายที่แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของจารึกที่มีการเล่นสัมผัสโดยกำหนดครูปวรรณยุกต์ อันเป็นลักษณะพิเศษที่ไม่ปรากฏในจารึกแผ่นอื่นๆ ในกรุพระปรางค์เดียวกัน

อนึ่ง ผู้วิจัยพบว่า คำ “ลลิต” ที่ปรากฏในจารึกลานเงิน ภาษาไทยวัดมหาธาตุมีความเชื่อมโยงกับ คำ “ลลิต” ในจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีที่ใช้ในความหมายเดียวกัน โดยจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

๒.๒.๒ คำ “ลลิต” ที่ปรากฏในตำราการแต่งคำประพันธ์ไทย

ตำราการแต่งคำประพันธ์ไทยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงคำ “ลลิต” ที่ปรากฏในตำราการแต่งคำประพันธ์ไทยเล่มต่างๆ โดยลำดับ ดังนี้

๒.๒.๒.๑ จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี

๒.๒.๒.๒ จินตามณีฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

๒.๒.๒.๓ ประชุมโคลงกลบทวัดพระเชตุพนฯ

๒.๒.๒.๔ หนังสือสยามไวยากรณวินทลักษณะ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓

^{๑๒} ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓, หน้า ๕๑.

๒.๒.๒.๑ จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี

จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า

“จินตามณีนี้ พระโหราธิบดี เดิมอยู่เมืองสุโขทัยแต่งถวายแด่
ครั้งสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าพลบุรุษ”^{๑๓}

ใน**จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี**ปรากฏคำ “ลิลิต” ในเนื้อหาที่กล่าวถึงข้อกำหนดในคำประพันธ์ ๒ ชนิด คือ ลิลิตบทร่าย และลิลิตบทกานต์ ดังนี้

๑ **ลิลิต**บทร่ายกำหนดแต่ไม้โท มิได้กำหนดไม้เอก แลนิยมให้กลอน
ต้องกันดูจบังคับบทหนึ่ง ควรแต่งคำควรอันโคลงกาพย์ลิลิตกานต์ อันไม้โทที่ห้า
บทหนึ่งนั้น ถอยขึ้นไปได้อักษรหนึ่ง มิได้กำหนดไม้เอกกำหนดหนึ่งควร แต่งแต่
บทควร อัน**ลิลิต**บทกานต์กำหนดแต่ไม้โท อันไม้ที่ห้าบทเดิมถ้ามิได้ไม้โท ใส
ไม้เอกแทนก็ควร กำหนดหนึ่งควร แต่งแต่บทควรแล ฯ^{๑๔}

จะเห็นได้ว่า คำ “ลิลิต” ในตัวอย่างข้างต้น หมายถึง การเล่นสัมผัสซึ่งกำหนดรูป
วรรณยุกต์ไว้ ดังนั้น คำ “ลิลิต” ใน**จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี**จึงสอดคล้องกับความหมายของ
คำ “ลิลิต” ในจารึกลานเงิน ภาษาไทย วัดมหาธาตุ เพราะลักษณะข้อกำหนดในการเล่นสัมผัสและ
ชนิดคำประพันธ์คล้ายคลึงกัน ต่างเพียงในหนังสือ**จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี**มีข้อกำหนดการ
ประพันธ์ที่ยืดหยุ่นกว่า กล่าวคือ

การเล่น “ลิลิต” ในร่ายกำหนดการสัมผัสเฉพาะคำโท ไม่ได้กำหนดคำเอก ส่วน
การเล่น “ลิลิต” ในกานต์* กำหนดคำโทเป็นสำคัญ แต่ถ้าตำแหน่งคำที่บังคับนั้นหาไม้โทไม่ได้จะใช้
คำเอกที่มีเสียงวรรณยุกต์โทแทน หรือจะใช้คำโทโทษก็ได้

ชลดา เรื่องรักษาลิลิต ได้สันนิษฐานเกี่ยวกับฉันทลักษณ์ประเภทกานต์ไว้ใน
บทความเรื่อง “รากแก้วของโคลงสองในวรรณกรรมไทยภาคกลาง” ว่า พระโหราธิบดีน่าจะ

^{๑๓} ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒**, (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕),
หน้า ๔๕๖.

^{๑๔} ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒**, หน้า ๔๗๓.

* คำว่า “กานต์” ในที่นี้ เขียนตามรูปศัพท์ที่ปรากฏใน**จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี** นอกจากนี้ ยังพบการสะกดในรูป “การ”
ในลิลิตเสด็จไปชดดาทัพพม่าเมืองกาญจนบุรีอีกด้วย

เรียกโคลงสองที่ไม่เคร่งครัดว่า ลิลิตบทกานต์ ซึ่งเป็นโคลงสองที่บังคับแต่คำโท และการใช้คำโทก็ยังไม่เคร่งครัดนัก คือสามารถใช้คำเอกแทนได้ด้วย^{๑๖} ดังปรากฏตัวอย่างใน**จินตามณี** ดังนี้

- ๑ นักเทศน์ที่**สพรั่ง** นางทำเจ้าหัว**นั้ง** แต่งตั้งบ้นยาม
- ๑ มีถั่วถั่ว**แก่เถ่า** ทั้งโหล่นจำ**ค่อมเค้า** อยู่เฝ้า**อัมจรรย์**
- ๑ สิบโหล่นตาม**ถ่านถี้** กะเกณฑ์**กระเวนหมี่** เทียวทั้ง**วังใน**^{๑๗}

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าวว่าการเล่น “ลิลิต” บทกานต์ หรือ ลิลิตกานต์ น่าจะเป็นโคลงสองรูปแบบหนึ่งที่มีลักษณะยืดหยุ่นในข้อบังคับการประพันธ์

อนึ่ง ผู้วิจัยพบว่า มีวรรณคดีลิลิตที่แต่งขึ้นหลัง**จินตามณี** ได้แก่ **ลิลิตเสด็จไปชดดาทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี** พระนิพนธ์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ที่นิพนธ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีคำประพันธ์ที่เรียกว่า “การ” ซึ่งมีลักษณะเป็นโคลงสองที่มีความยืดหยุ่นในเรื่องการใช้คำวรรณยุกต์โทที่สอดคล้องกับคำสันนิษฐานของชลดดาอยู่ด้วย ดังตัวอย่าง

- ^{การ} ๑ เนื่องพากัน**มาออก** ชายหญิง**เงินบ้านนอก** คำนำ**ลามากมี**
- ^{การ} ๑ ทูล**บาญชีถวายแล้ว** สั่งให้**แจกทวยแก้ว** ท้าว**สิ้นมูลมวลง**
- ^{การ} ๑ เขา**เชิญชวนนายไพร่** อาหาร**เอามาให้** เลี้ยง**ทั่วทุกคน**^{๑๘}

๒.๒.๒.๒ จินตามณีฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

จินตามณีฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นต้นฉบับตัวเขียนที่ ขจร สุขพานิช ได้ทำสำเนาไมโครฟิล์มต้นฉบับมาจากประเทศอังกฤษ ในหน้าต้นของ**จินตามณี**ฉบับนี้ปรากฏข้อความว่า “ศุภมัศดุพระพุทศั๊กกะราชล่วงไปแล้วได้ ๒๒๗๕ พรรษาเศษสังขยาได้ ๒ เดือน กับ ๒ วัน จุลศักกักราชได้ ๑๐๙๔ ศกในมะสิกลงวงจรวสันตฤดูฯ”^{๑๙} ตรงกับปีแรกในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

^{๑๖} ชลดดา เรื่องรักษลิลิต, **วรรณลลิต**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๕.

^{๑๗} ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒**, หน้า ๔๗๓.

^{๑๘} มหาศักดิ์พลเสพ, สมเด็จพระบวรราชเจ้า. **บวรราชนิพนธ์**, (กรุงเทพฯ: กองวรรณและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๐

^{๑๙} ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓**, (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๘.

หนังสือ**จินตามณี**ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศปรากฏคำ “ลิลิต” ในตอนอธิบายกลุ่มคำบาลี-สันสกฤต ดังนี้

“ จิตฺติ จิตฺติ จิตฺตา
 ฤทธิ ฤทธิ ฤทธิ ฤทธิ ฤทธิ ฤทธิ ฤทธิ สองเหล่านี้
 อ่านเหมือนกันทง ๓ เหล่านี้ แปลว่า เสรีจ คือสำเร็จ เหมือนกัน ครั้นเปนกลอน
 ภาควยฉันท กภาพยโคลง และ**ลิลิต** ให้พิจารณาดูตัวได้ชอบบทกลอนรับกันแล้ว ก็
 ยกเอาไปใส่ตามควรเถิด ...”^{๒๐}

จะเห็นได้ว่า คำ “ลิลิต” ใน**จินตามณี**ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีลักษณะต่างจาก**จินตามณี**ฉบับพระโหราธิบดีอย่างชัดเจน เนื่องจากคำ “ลิลิต” นี้มีความหมายถึงการแต่งคำประพันธ์รูปแบบหนึ่งของไทย สังเกตได้จากบริบทของคำ “ลิลิต” ตอนที่กล่าวว่า “ครั้นเปนกลอนภาควยฉันท กภาพยโคลง และ**ลิลิต** ให้พิจารณาดูตัวได้ชอบบทกลอนรับกันแล้ว ก็ยกเอาไปใส่ตามควรเถิด” ซึ่งตีความได้ว่า “เมื่อได้พิจารณาคำทั้งสามว่าเหมาะสมกับการฉันทลักษณ์ประเภทกลอน ฉันท กภาพย โคลง และ**ลิลิต** ชนิดใดแล้วก็นำไปใช้ได้ตามสมควร”

คำอธิบายใน**จินตามณี**ฉบับดังกล่าวจึงน่าจะทำให้เชื่อได้ว่า คำ “ลิลิต” ในที่นี้หมายถึงชื่อเรียกร้อยกรองประเภทหนึ่งของไทย เพราะผู้แต่งหนังสือได้ให้น้ำหนักของ กลอน ฉันท กภาพย โคลง และ**ลิลิต** ในระดับที่เท่ากัน

๒.๒.๒.๓ ประชุมโคลงกลบทวัดพระเชตุพน ฯ

ในตำราสอนแต่งคำประพันธ์ที่บันทึกไว้บนแผ่นศิลาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่รู้จักกันในนาม**ประชุมโคลงกลบทวัดพระเชตุพน** ฯ มีโคลงกลบทหนึ่งที่ใช้คำ “ลิลิต” มาเป็นชื่อเรียก โคลงกลบทดังกล่าวเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติชื่อโคลงกลนี้ว่า **โคลงลั่นโลงลิลิต**

โคลงลั่นโลงลิลิต แปลว่า ลิลิตที่แสดงความโศกเศร้า เพราะคำว่า ลั่นโลง เป็นภาษาเขมร แปลว่าความโศกเศร้า^{๒๑} โคลงกลแบบนี้มีวิธีการเรียงคำอย่างฉันทลักษณ์ประเภทร้อย

^{๒๐} ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม๒**, หน้า ๙๒-๙๓.

^{๒๑} ชลดา เรื่องรักษลิลิต, **วรรณลิลิต**, (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗.

แต่เมื่อนำร่ายดังกล่าวมาจัดเรียงอีกรูปแบบหนึ่งก็สามารถอ่านอย่างโคลงได้ด้วย ในที่นี้จะยกโคลงกลมาทั้งหมด ดังนี้

● กากีแฉ่งน้อยนาฏ เนื้อหอมปลาตเลศนาง สุรางค์จอมกระษัตริย์สิ้น
ประถันใจเบญจมถนอม ออมเสน่ห์เลยนะแม่ วีระแร่แต่ดิน ด่วนเต้าตามครุฑ

ประเสริฐ ฤ นคร ถอดกลบทได้ดังนี้

● กากีแฉ่งน้อยนาฏ	เนื้อหอม
ปลาตเลศนางสุรางค์จอม	กระษัตริย์สิ้น
ประถันใจเบญจมถนอม	อมเสน่ห์เลยนะแม่
วีระแร่แต่ดิน	ด่วนเต้าตามครุฑ ^{๒๒}

จะเห็นได้ว่า โคลงกลนี้แสดงให้เห็นการเล่นล้อกันระหว่างฉันทลักษณ์ประเภทร่ายและโคลง การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระบุชื่อชนิดคำประพันธ์ว่า “ลิลิต” ทำให้ผู้อ่านทราบว่าคำประพันธ์ที่ทรงพระราชนิพนธ์นี้ประกอบด้วยฉันทลักษณ์ประเภทร่ายและโคลง^{๒๓}

การใช้คำ “ลิลิต” เป็นส่วนหนึ่งของชื่อโคลงกลจึงแสดงให้เห็นว่า คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏเป็นชื่อโคลงกลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า คำ “ลิลิต” มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับร่ายและโคลง ซึ่งสอดคล้องกับการใช้คำนี้มาเป็นชื่อเรียกประเภทวรรณคดีไทยในภายหลัง

๒.๒.๒.๔ สยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓

สยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ เป็นตำราการแต่งคำประพันธ์ยุคแรกๆ หลังจากมีการปฏิรูปการศึกษาในประเทศไทย จัดพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๔ โดยกรมศึกษาธิการ มีพระยาอิศรพันธุ์โสภณ (หนู อิศรางกูร ณ อยุธยา) เป็นผู้เรียบเรียงเพื่อใช้เป็นแบบเรียนสอนแต่งคำประพันธ์สำหรับนักเรียน

^{๒๒} นิยะดา เหล่าสุนทร, โคลงกลบทวัดพระเชตุพน. (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔), หน้า ๖๓.

^{๒๓} ชลดา เรื่องรักษลิลิต, วรรณลิลิต, หน้า ๗.

ในหนังสือเล่มนี้กล่าวถึงคำ “ลิลิต” ไว้ว่า

“ลิลิต คือร้อยกับโคลงต่างๆ ที่แต่งเป็นเรื่องยาวๆ มีร้อยบ้างโคลง
บ้างสลับกันเรียกว่าลิลิต...”^{๒๔}

ความหมายข้างต้นของคำ “ลิลิต” มีความหมายอย่างเดียวกับสมัยปัจจุบัน และ
สันนิษฐานว่าความหมายดังกล่าวมานำมาใช้เป็นต้นแบบ ในการอธิบายความหมายของคำ
“ลิลิต” ในตำราการแต่งคำประพันธ์ยุคต่อมา อาทิ หนังสือสยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์ ฉบับ พ.ศ.
๒๔๖๘ และหนังสือหลักภาษาไทย ของพระยาอุปกิตศิลปสาร เป็นต้น

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในตำราการแต่งคำ
ประพันธ์สมัยต่างๆ แม้จะมีความแตกต่างทางความหมายอยู่บ้าง แต่ก็แสดงให้เห็นได้ว่าการใช้
คำนี้ในบริบทของการแต่งคำประพันธ์ทั้งสิ้น ความเกี่ยวเนื่องกันนี้เองที่น่าจะทำให้คำ “ลิลิต” ถูก
นำมาเป็นชื่อเรียกวิธีการแต่งสลับระหว่างฉันทลักษณ์ประเภทร้อยและโคลงอย่างที่เราเข้าใจกันใน
ปัจจุบัน

๒.๒.๓ คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในตำราโหราศาสตร์*

ลิลิตทักษาพยากรณ์ เป็นตำราโหราศาสตร์ที่เป็นที่รู้จักมากเล่มหนึ่งของนักโหราศาสตร์
ไทย ตำราเล่มนี้เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในวรรณคดีลิลิตนี้ มีเนื้อหาแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนแรกว่าด้วย ชาติทักษา กล่าวถึงการ
พยากรณ์เรื่องชาติกำเนิด ส่วนที่สองว่าด้วยนามทักษา กล่าวถึงการพยากรณ์โดยใช้ทักษาหาชื่อที่
เป็นมงคล และส่วนสุดท้ายว่าด้วยจุกทักษา กล่าวถึงลักษณะสมพงศ์ของหญิงและชายผู้จะสมรสกัน

คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในตำราเล่มนี้ใช้เป็นชื่อเรียกผลงานที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้น โดยปรากฏ
หลักฐานในรายตอนต้นเรื่อง ดังนี้

^{๒๔} อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา, สยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓. (กรุงเทพฯ: กรมศึกษาธิการ,
๒๔๔๔), หน้า ๓๒.

* ผู้วิจัยจำแนกลิลิตทักษาพยากรณ์เป็นเอกสารประเภทตำราโหราศาสตร์ออกจากหัวข้อ ๒.๒.๔ เพื่อแสดงให้เห็นการนำคำ
“ลิลิต” ไปใช้ในเอกสารต่างๆอย่างหลากหลายเท่านั้น มิได้หมายความว่าลิลิตทักษาพยากรณ์ไม่ถือเป็นวรรณคดีแต่ประการใด

“สิทธิการียะ จะกล่าวอรรถกถา นามพยากรณ์เกษตร์ **ลิลิต** เลศปัญหา
โดยสมาสสังเขต ในวิชเวทย์วไสย...”^{๒๖}

ผู้นิพนธ์ทรงเรียกงานที่พระองค์ประพันธ์ขึ้นว่า “ลิลิต” ซึ่งในที่นี้น่าจะหมายถึงตำราเล่มนี้
กวีใช้ฉันทลักษณ์ผสมระหว่างฉันทลักษณ์ประเภทร่ายและโคลงในการประพันธ์

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่านอกจากสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี
จะทรงพระนิพนธ์ฉันทลักษณ์ประเภทร่ายและโคลงแล้ว พระองค์ยังทรงใช้ฉันทลักษณ์ประเภท
กาพย์แต่งแทรกในตำราเล่มนี้หลายแห่ง มีทั้งกาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉบัง ๑๖ และกาพย์
สุรางคนางค์ ๒๘ แสดงให้ความคิดสร้างสรรค์ในการแต่งลิลิต เรื่องนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงอย่าง
ละเอียดในบทที่ ๓ ต่อไป

๒.๒.๔ คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในวรรณคดี

แม้ว่าจะมีวรรณคดีลิลิตตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น คือ ลิลิตโองการแข่งน้ำ และลิลิต
พระลอ แต่ในวรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องไม่มีคำ “ลิลิต” ปรากฏใช้ แม้จะแต่งขึ้นด้วยคำประพันธ์ประเภท
ลิลิตก็ตาม ในที่นี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเฉพาะวรรณคดีที่ปรากฏคำ “ลิลิต” จำนวน ๓ เรื่อง คือ **ลิลิต**
จันทกนิร พระมัลลย์ และ**ลิลิตเพชรมงกุฏ** ซึ่งวรรณคดีทั้ง ๓ เรื่องนี้อยู่ในสมัยอยุธยาตอนกลาง
ถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย*

ลิลิตจันทกนิร แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง ในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช **พระมัลลย์** และ**ลิลิตเพชรมงกุฏ** แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ในรัชสมัยพระ
เจ้าอยู่หัวบรมโกศ

เหตุที่ผู้วิจัยเลือกวรรณคดีทั้ง ๓ เรื่องนี้มาเป็นตัวอย่างเป็นเนื่องจากวรรณคดีทั้ง ๓ เรื่องนี้อยู่
ในช่วงร่วมสมัยและคาบเกี่ยวกับหนังสือ**จินตามณี**ทั้งสองฉบับ ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นความ
เปลี่ยนแปลงทางความหมายของคำได้ ผู้วิจัยจะได้อธิบายตามลำดับ คือ

๒.๒.๔.๑ ลิลิตจันทกนิร

๒.๒.๔.๒ พระมัลลย์

๒.๒.๔.๓ ลิลิตเพชรมงกุฏ

^{๒๖} พิทักษมนตรี, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง, **ลิลิตทักขพยากรณ์**, (กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๐๙), หน้า ๑.

* ผู้วิจัยแบ่งสมัยของวรรณคดีอยุธยาตามชลดดา เรื่องรัชชิลิขิต ดังนี้ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่ วรรณคดีที่แต่งขึ้นใน
รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑- รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง ได้แก่ วรรณคดีที่แต่งขึ้นในรัชสมัย
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้แก่ วรรณคดีที่แต่งขึ้นใน
รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

๒.๒.๔.๑ ลิลิตจันทกินร

ลิลิตจันทกินร ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้แต่ง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื่องจากมีโคลงบทหนึ่งระบุช่วงเวลาในการแต่งอย่างชัดเจนว่า

๑ เสรีจพุทธศักราชหลวง	สองพัน
สองร้อยยี่สิบเจ็ดสิ้น	เศษเหล่า
สิบเดือนสิบหกวัน	ศุขปักข์
ศุกระวารมคุณมาศเข้า	นาคพื้นขวบปี

จากโคลงบทดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า **ลิลิตจันทกินร** แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๗ ในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙ - พ.ศ. ๒๒๓๑)

วรรณคดีเรื่องนี้เป็นเรื่องหนึ่งหนึ่งที่ยังไม่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่ ต้นฉบับอยู่ในบัญชีวรรณคดีลิลิตของหอสมุดแห่งชาติเพียง ๓ ฉบับ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาจากฉบับมัดที่ ๔ เลขที่ ๓๑ ซึ่งเป็นสมุดไทยดำ อักษรขอม-ไทย ภาษาบาลี-ไทย เส้นรงค์(หรดาล) ซึ่งเป็นฉบับที่มีความชัดเจนมากที่สุด

ลิลิตจันทกินร กล่าวเรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งพระองค์ตรัสเทศนาเรื่องจันทกินร เพื่อประกาศเกียรติคุณแห่งความซื่อสัตย์ของพระนางพิมพาในท่ามกลางหมู่พระญาติ ในครั้งนั้นพระองค์เสวยพระชาติเป็นจันทกินรและพระนางพิมพาเป็นนางกินรี พระเจ้าพรหมทัตยจึงจันทกินรด้วยศรอาบยาพิษจนเสียชีวิต จากนั้นจึงเกี่ยวพานางกินรีไปเป็นมเหสี แต่นางไม่ไปกลับคร่ำครวญอยู่ที่ศพจันทกินร ทั้งประกาศขอชีวิตสามีของนางต่อเทพยดา จนพระอินทร์มาช่วยให้จันทกินรคืนชีพได้ดังเดิม

คำ “ลิลิต” ในวรรณคดีเรื่องนี้ปรากฏใน ๓ แห่ง ทั้งในฉันทลักษณ์ประเภทร่ายและโคลง ดังนี้

“ร่าย ๑... ทศกัมมทอะกุศล สิ้นมัวมลมโนทวาร ให้วิถารในอักษร
กับทางกลอนกล่าว**ลิลิต** ขออย่าติดข้องคาถา โดยเจตนาซ้ำใช้ จงแจ้งอริยญาณ
ได้ เรื่องรู้ทางรู้ทางธรรม นีราฯ

โคลงสี่ ๑ จนิพนธ์เรื่องนี้	โอยอรรถ
ตามพระทศพลตริส	ว่าไว้

จันทกนิรจรัต	เรื่องโรจ
กลอนกล่าวลิลิตให้	อ่านอ้างเจริญผล ฯ
โคลงสี่ ๑ มหาราชรู้	ยงเยาว์
ฉลองเรื่องลิลิตเกลา	สืบไว้
จันทกนิรปางเนา	โพธิสัตว์
หวังทราบนรชนได้	สืบสร้างมัสการ ฯ

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคำ “ลิลิต” น่าจะหมายถึงชื่อวรรณคดี ร้อยกรองประเภทหนึ่งของไทยที่ใช้ร้อยและโคลงแต่งสลับกัน เพราะเมื่อตรวจสอบลักษณะคำ ประพันธ์ที่ใช้ในลิลิตจันทกนิร ผู้วิจัยพบว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับวรรณคดีลิลิตในปัจจุบันทุก ประการ กล่าวคือ มีการใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร้อยแต่งสลับกับโคลง โดยโคลงที่ใช้มีทั้ง โคลงสี่ โคลงสาม และโคลงสองแต่ก็มีข้อสังเกตว่าลิลิตเรื่องนี้ไม่มีการเข้าลิลิตอย่างในวรรณคดีลิลิต สมัยหลัง

จากหลักฐานดังกล่าวอาจสรุปในเบื้องต้นได้ว่า **ลิลิตจันทกนิร** น่าจะเป็น วรรณคดีเรื่องแรกที่กวีเรียกงานที่ตนเองแต่งด้วยฉันทลักษณ์ประเภทร้อย โคลงสี่ โคลงสาม และ โคลงสอง ว่า “ลิลิต”

เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ไม่มีการเล่นสัมผัสที่กำหนดรูปวรรณยุกต์ ที่เรียกว่าการเล่น “ลิลิต” อย่างที่ปรากฏในหนังสือ**จินตามณี**ฉบับพระโหราธิบดีแต่อย่างใด ผู้วิจัย สันนิษฐานว่าความนิยมในการเล่นสัมผัสที่กำหนดรูปวรรณยุกต์คงเสื่อมความนิยมลง หรืออาจ กลายเป็นเพียงความสามารถเฉพาะตัวของกวีแต่ละคนท่านที่ประสงค์จะแสดงฝีมือหรือไม่ก็ได้

การคลี่คลายความหมายของคำว่า “ลิลิต” ใน**ลิลิตจันทกนิร** ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า **ลิลิตจันทกนิร** น่าจะแต่งขึ้นหลัง**จินตามณี**ฉบับพระโหราธิบดี เนื่องจากหนังสือ**จินตามณี**ฉบับ พระโหราธิบดีรวบรวมและเรียบเรียงขึ้นเพื่อใช้เป็นตำราในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง โดยมุ่ง อธิบายลักษณะคำประพันธ์ของไทยที่เกิดขึ้นแล้ว พระโหราธิบดีจึงไม่น่าที่จะไม่บันทึกวิธีการ ประพันธ์ “ลิลิต” ในหนังสือฉบับนี้ หากคำ “ลิลิต” มีความหมายว่า วรรณคดีร้อยกรองประเภทหนึ่ง ของไทยแล้ว

อนึ่ง อาจเป็นไปได้ว่าความหมายของคำ “ลิลิต” ที่หมายถึง วรรณคดีที่มีการแต่ง สลับระหว่างร้อยและโคลงเริ่มชัดเจนขึ้นหลังจากมี**ลิลิตจันทกนิร**เกิดขึ้น เพราะกวีผู้แต่ง**ลิลิต**

จันทกนิร เรียกงานของตนเองว่า “ลิลิต” ในขณะที่ในหนังสือ**จินตามณี**ฉบับพระโหราธิบดียังไม่ปรากฏความหมายนี้เลย

ผู้วิจัยเห็นว่า การปรากฏคำ “ลิลิต” ในลิลิตจันทกนิรช่วยเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของคำ จากคำ “ลิลิต” ใน**จินตามณี**ฉบับพระโหราธิบดี มาสู่คำ “ลิลิต” ใน**จินตามณี**ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ เพราะเมื่อสังเกตความหมายของคำ “ลิลิต” จาก**จินตามณี**ฉบับพระโหราธิบดีแล้ว **ลิลิตจันทกนิร**น่าจะแต่งขึ้นหลังจาก**จินตามณี**ฉบับนี้ เพราะ**จินตามณี**ฉบับพระโหราธิบดียังไม่ปรากฏความหมายของคำ “ลิลิต” ที่หมายถึงวรรณคดีร้อยกรองประเภทหนึ่งของไทยแต่อย่างใด ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยคำนวณได้ว่า**ลิลิตจันทกนิร**แต่งขึ้นก่อน**จินตามณี**ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศถึง ๔๘ ปี* จึงอาจเป็นไปได้ว่า มีการนำคำ “ลิลิต” จากลิลิตจันทกนิรที่กวีใช้เรียกรูปแบบการแต่งที่ใช้ร้อยและโคลงแต่งสลับกัน มาใช้ใน**จินตามณี**ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็เป็นได้

๒.๒.๔.๒ พระมาลัยคำหลวง

พระมาลัย* เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งในสมัยอยุธยาตอนปลาย วรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีที่อยู่ในช่วงร่วมสมัยกับ**จินตามณี**ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ดังปรากฏโคลงที่ระบุเวลาในการแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ไว้ว่า

โคลงสี่	๑ เมื่อเสร็จศักราชได้	สองพัน
	สองร้อยแปดสิบสวรรค์	เศษเหล่า
	เดือนเบ็ดสิบหกวัน	พฤษศ
	เดือนห้าแรมเจ็ดเช้า	เขตข้างปีมะเมีย ๙

จากโคลงบทดังกล่าวทำให้ทราบได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ.๒๒๘๐ ซึ่งอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โดยแต่งขึ้นหลังจาก**จินตามณี**ฉบับพระเจ้าอยู่หัว บรมโกศ ๕ ปี

* จินตามณีฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แต่งขึ้นในพ.ศ. ๒๒๗๕ ดังปรากฏข้อความว่า “ศุภมัศดุพระพุทศักราชล่วงไปแล้ว ได้ ๒๒๗๕ พรรษาเศษสังขยาได้ ๒ เดือนกับ ๒ วัน...”

* ผู้วิจัยเรียกชื่อวรรณคดีเรื่องนี้ตาม ศักดิ์ศรี แย้มนำตดา ที่กล่าวในหนังสือบันทึกปาฐกถา ชุด “สิรินธร” ครั้งที่ ๑๐ เรื่อง วรรณคดี: ปัญหาที่พึงพิจารณา ความว่า “สำหรับหนังสือพระมาลัยคำหลวง ยังมีปัญหาหนักงว่าทุกๆเล่ม อาจจะสามารถเรียกว่า คำหลวง ไม่ว่าจะด้วยประการใดๆทั้งสิ้น คนที่แต่งหนังสือเล่มนี้คงไม่ใช่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรแน่นอน แต่เป็นกวีนิพนธ์ซึ่งยังไม่อาจจะชี้ได้ว่าเป็นท่านผู้ใด...”

คำ “ลิลิต” ในวรรณคดีเรื่องนี้ปรากฏในร่ายตอนท้ายเรื่อง กล่าวถึงความตั้งใจของ กวีในการแต่งวรรณคดีเรื่องนี้เพื่อให้บุญกุศลในการแต่งช่วยให้อีกวีได้พบพระศรีอาริย์และเข้าสู่พระนิพพานได้สมความตั้งใจ ดังนี้

“... เสร็จกล่าวนิทาน**พระมัลลย์** จ้านงนัยด้วยจิต จ้านงนิจด้วย
เพียร จ้านับเขียนลิลิต จ้านอง**ลิลิต**กลกลอน ประดิษฐ์อักษรระเบียบ ระดับ
ระเบียบอักษร ...” ^{๓๐}

จะเห็นได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้ใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร่ายและฉันทลักษณ์ประเภทโคลงสลับกัน ผู้วิจัยเห็นว่ามีความสอดคล้องกับร่ายที่ว่า “จ้านองลิลิตกลกลอน” ซึ่งตีความได้ว่าเป็นการแต่งเล่นรูปแบบหนึ่งอันเป็นกล ซึ่ง “กลกลอน” ในที่นี้น่าจะหมายถึงวิธีการแต่งสลับระหว่างร่ายและโคลง ซึ่งต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจลักษณะคำประพันธ์ทั้งสองชนิดเป็นอย่างดีจึงจะสามารถ “ประดิษฐ์อักษรระเบียบ ระดับระเบียบอักษร” ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

คำ “ลิลิต” ที่หมายถึงการแต่งสลับระหว่างร่ายและโคลง จึงน่าจะเกิดขึ้นในช่วงนี้ ซึ่งเป็นช่วงที่กวีพยายามแต่งวรรณคดีโดยใช้ร่ายและโคลงสลับกัน พร้อมกับยังคงพยายามรักษาการเล่น “ลิลิต” ที่หมายถึงการเล่นสัมผัสที่กำหนดวรรณยุกต์ควบคู่กันไป จนสุดท้ายความเคร่งครัดในการเล่นสัมผัสที่กำหนดวรรณยุกต์ได้คลี่คลายลง และกวีได้เลือกสืบทอดเฉพาะการแต่งสลับระหว่างร่ายและโคลงแต่งสลับสืบทอดกันมาแทน โดยกวีนำรูปแบบอย่างการแต่งมาจากวรรณคดีที่ใช้ร่ายและโคลงสลับหลายเรื่องนับแต่**ลิลิตโองการแข่งน้ำ** **ลิลิตพระลอ** และ**ลิลิตจันทกินร** จนทำให้ความหมายของคำ “ลิลิต” เปลี่ยนแปลงไปเป็นชื่อเรียกประเภทวรรณคดีของไทยในเวลาต่อมา

ความชัดเจนในเรื่องความหมายของคำ “ลิลิต” มีมากขึ้นใน**ลิลิตเพชรมงกุฎ** เนื่องจากวิธีการเล่นสลับเริ่มมีแบบแผนที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๒.๒.๔.๓ ลิลิตเพชรมงกุฎ

ลิลิตเพชรมงกุฎ เป็นผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งหลวงสรวิชิต วารี ตันฑุลากรจัดว่าเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา เหตุที่จัด**ลิลิตเพชรมงกุฎ**ไว้ในสมัยอยุธยา เนื่องจากวารี ตันฑุลากรเชื่อตามพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

^{๓๐} ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓**, (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๖.

เจ้าอยู่หัวที่ทรงแสดงเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ น่าจะแต่งขึ้นในสมัยอยุธยา โดยสรุปพระราชวินิจฉัยสำคัญได้ว่า เหตุที่จัด**ลิลิตเพชรมงกุฎ**ไว้ในสมัยอยุธยา เนื่องจากในร่ายบทนำเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มิได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจในการกอบกู้บ้านเมืองของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทั้งที่เป็นพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่อันเป็นสิ่งผดิวสัยกวี อีกทั้งในร่ายบทนำก็ได้เกิดพระเกียรติยศที่ริบในฐานะนักรบ กล่าวแต่เพียงว่าเป็นนักปกครองที่ดีเท่านั้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าวรรณคดีเรื่องนี้ น่าจะแต่งขึ้นในช่วงที่บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยมากกว่าจะแต่งขึ้นในช่วงศึกสงคราม

อีกประการหนึ่ง คือ วารีย์ ตัณฑุลากร ได้เสนอว่า จุดประสงค์ในการแต่งที่เจ้าพระยาพระคลัง(หน)กล่าวไว้ว่า เพื่อ “ถวายแก่ราชบุตร อิศเรศ ผู้นิยมซึ่งได้ เรื่องอุโบสถาน” นั้น หากคิดว่าวรรณคดีเรื่องนี้แต่งขึ้นเพื่อถวายพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจริง ในสมัยของพระองค์ก็มิได้มีพระโอรสพระองค์ใดที่สนพระทัยด้านการประพันธ์เป็นพิเศษ อีกทั้งสภาพบ้านเมืองก็มิน่าที่จะมีการแต่งนิทานเล่าสู่กันฟัง แต่หากคิดว่า**ลิลิตเพชรมงกุฎ**แต่งขึ้นหลังจากนี้ก็มิน่าเป็นไปได้ เพราะในสมัยรัตนโกสินทร์เจ้าพระยาพระคลัง(หน) ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาพิพัฒน์โกษาแล้ว วรรณคดีเรื่องนี้จึงน่าจะแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เนื่องจากสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ที่ว่าพระองค์มีพระราชโอรส คือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ที่ทรงสนพระทัยในหนังสือต่าง ๆ เป็นอย่างมาก^{๓๑}

แม้จะไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับความเกี่ยวพันระหว่างเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์และหลวงสรวิชิต(หน) แต่มีข้อน่าสังเกตว่ากวีทั้งสองบังเอิญนำนิทานกาพย์มาแต่งวรรณคดีเช่นเดียวกัน โดยเป็นบทเห่สังวาสเรื่องกาพย์เรื่องหนึ่ง และกาพย์คำกลอนเรื่องหนึ่ง ความบังเอิญนี้น่าจะแสดงให้เห็นความเกี่ยวพันระหว่างกวีทั้งสองก็เป็นได้ และด้วยเหตุผลสำคัญดังกล่าวมานี้ น่าจะทำให้เชื่อได้ว่าพระมหากษัตริย์ในร่ายบทนำ น่าจะเป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมากกว่ากษัตริย์พระองค์อื่น

ลิลิตเพชรมงกุฎกล่าวถึงนิทานปริศนาเรื่องเจ้าชายเพชรมงกุฎกับนางประทุมวดีในเวตาลปกรณ์ วรรณคดีเรื่องนี้กล่าวถึงคำ “ลิลิต” สองแห่งด้วยกัน คือ ในตอนต้นเรื่อง ดังนี้

“... จากระอาตมวิมล ช้อยจะนิพนธ์**ลิลิต** โดยตำนานนิตยบุรุษ
ในปักษ์ระณเวตาล แะนิทานเป็นประณม องค์ศรีวิกรมเสลราช...”^{๓๒}

^{๓๑} วารีย์ ตัณฑุลากร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตเพชรมงกุฎของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ: ๒๕๒๐), หน้า ๑๖.

^{๓๒} ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕๕.

และในตอนท้ายเรื่อง ความว่า

๑ นิพนธ์สรรพลิลิต

โดยในมิตรจิตทุกถวาย

ไว้กระวีประชาชาย

หลายเล่มที่ชี้ชาฎกอลน^{๓๓}

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าคำ “ลิลิต” ที่ปรากฏใน **ลิลิตเพชรมงกุฎ** ทั้งสองแห่งหมายถึงการแต่งสลับระหว่างฉันทลักษณ์ประเภทร่ายและโคลง ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้แต่งกล่าวถึงความตั้งใจของตนเองว่า “ข้อยจะนิพนธ์ **ลิลิต**” และ “นิพนธ์สรรพ **ลิลิต**” ซึ่งตีความได้ว่ากวีต้องการใช้ “ลิลิต” ในการแต่งวรรณคดี แต่เมื่อตรวจสอบฉันทลักษณ์ที่ใช้ใน **ลิลิตเพชรมงกุฎ** ผู้วิจัยพบว่าแม้มีวิธีการประพันธ์ที่ใกล้เคียงกับวรรณคดีลิลิตในปัจจุบันแล้ว กล่าวคือมีการเข้าลิลิตอย่างสม่ำเสมอ แต่คำประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งนั้น กวียังใช้ลักษณะคำประพันธ์ที่ต่างจากปัจจุบัน คือใช้ร่ายสุภาพแต่งสลับกับโคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพที่ไม่เคร่งครัดวรรณยุกต์ และกาพย์ยานี ๑๑ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการมีฉันทลักษณ์อื่นต่างแทรกนี้ เป็นลักษณะความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์ในวรรณคดีลิลิตที่น่าสนใจ โดยจะได้อธิบายในบทที่ ๓ ต่อไป

ความหมายของคำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในวรรณคดีดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าความหมายของคำเริ่มมีความชัดเจนตรงตามที่เขาใจในปัจจุบัน และนับจาก **ลิลิตจันทกัณร** มีการเรียกวรรณคดีที่แต่งด้วยร่ายและโคลงว่า “ลิลิต” อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ คำ “ลิลิต” ยังได้นำมาใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีลิลิต ดังจะได้กล่าวในลำดับต่อไป

๒.๒.๕ คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในไวยากรณ์ไทย

ในภาษาไทยมีการแผลงคำเพื่อใช้ในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง ทั้งนี้มีจุดประสงค์ในการแผลงคำต่างๆ เพื่อให้เอื้อต่อการรับส่งสัมผัส และตรงตามข้อบังคับทางฉันทลักษณ์อื่นๆ เช่น คำเป็น คำตาย หรือคำเอก เป็นต้น

คำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในเรื่องแผลงคำ คือการแผลงแบบเติมข้างหลัง ที่เรียกว่า คำสกรวด โดยเติม อิศ และเอศ เข้าข้างหลังคำ ส่วนท้ายคำที่แผลงจะสะกดด้วยพยัญชนะ “ศ”

การใช้คำ “ลิลิต” เป็นชื่อเรียกวิธีการแผลงคำว่า “ศเข้าลิลิต” นั้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเกิดจากการนำความหมายของคำ “ลิลิต” ที่หมายถึง เล่น มาใช้เรียกการแผลงคำในรูปแบบนี้ ด้วยเหตุว่าการแผลงคำโดยเติม อิศ และเอศ เข้าข้างหลังคำ ลักษณะเช่นนี้ จึงเหมือนการเติม “ศ” เข้ามาเล่นข้างท้ายคำ เพื่อให้คำนั้นกลายเป็นคำเอก พยัญชนะ “ศ” ที่แผลงเข้ามาจึงเหมือนการเล่นล้อ

^{๓๓} ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม ๑**, หน้า ๒๓๑.

กับคำเดิมที่เป็นคำสุภาพ ตัวอย่างเช่น กมล เป็น กมลาศ ลีลา เป็น ลีลาศ โมลี เป็น โมลิศ และไชย เป็น ไชยศ เป็นต้น

ในที่นี่ จะได้แสดงลักษณะการใช้ “ศเข้าลิลิต” ในวรรณคดีประเภทลิลิต โดยยกตัวอย่าง จาก **ลิลิตตะเลงพ่าย** **ลิลิตนิทราชาคริต** และ**ลิลิตพ่ายัพ** มาเป็นตัวอย่าง ตามลำดับดังนี้

โคลงสี่	๑ กุญชรวรพาท้าย	เถลองงาน
	องคอนุชเชียวนฤบาล	บันเสี้ยน
	ขุนศรีคชคงชาญ	ไชยศ ยิงนา
	สนองบาทยาตรยุทเที้ยร	เพื่อนไท้ในรณ ฯ ^{๓๔}
โคลงสี่	๑ เปรียบปาน บิตุเรศ เลี้ยง	दनัย นันแฮ
	กอบกิจการุญไป	ท้าวผู้
	สอดส่องประสพใคร	ดีชั่ว
	ลงโทษโปรดยกผู้	ก่อให้สำราญ ฯ ^{๓๕}
โคลงสี่	๑ ราชาเกียรติเกริกล้ำ	แดนไตร
	ทรงยศปรากฏใน	แหล่งหล้า
	ถึงกาลธลวงไป	ตามโลก
	อัครเรศ เดชไ้อ้ำ	ไปเพียงปวงตน ฯ ^{๓๖}

๒.๓ สรุปความหมายของคำ “ลิลิต”

ความหมายของคำ “ลิลิต” ที่ปรากฏในเอกสารต่างๆ แม้จะมีความหมายที่แตกต่างกันบ้าง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ความหมายเหล่านั้นล้วนเกี่ยวข้องกับงานร้อยกรองและการประพันธ์ไทยทั้งสิ้น

^{๓๔} ปริมาณุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระ, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนฯ, ๒๕๔๙), หน้า ๙๗.

^{๓๕} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **ลิลิตนิทราชาคริต**, (กรุงเทพฯ: อมรรการพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

^{๓๖} มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **ลิลิตพ่ายัพ**, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๖), หน้า ๑๑๒.

การรับคำ “ลิลิต” เข้ามาครั้งแรก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะรับเข้ามาใช้ในรูปคำ “ลิลิต” ในความหมายว่า “เล่น” ซึ่งคำ “ลิลิต” ใช้ในบริบทของวรรณคดี โดยปรากฏในชื่อ **คัมภีร์ลิลิตวิสูตร** ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา

จากการรวบรวมข้อมูลของผู้วิจัย เท่าที่ปรากฏในเวลานี้พบว่า มีการใช้ คำ “ลิลิต” ครั้งแรกใน **จารึกลานเงินภาษาไทย** โดยในจารึกแผ่นนี้ปรากฏการเล่นสัมผัสที่กำหนดรูปวรรณยุกต์ในคำประพันธ์ชนิดร่าย สอดคล้องกับคำ “ลิลิต” ใน **จินตตามณี** บัณฑิตพระโหราธิบดี ที่ใช้คำ “ลิลิต” เป็นชื่อเรียกวิธีการเล่นสัมผัสที่กำหนดรูปวรรณยุกต์ในคำประพันธ์ชนิดร่ายเช่นกัน

จากนั้นจึงมีการใช้คำ “ลิลิต” เรียกการเล่นสลับระหว่างร่ายและโคลงในการแต่งวรรณคดีใน **ลิลิตจันทกนิร** สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จากนั้นเป็นต้นมาความหมายของคำ “ลิลิต” ก็เริ่มแคบเข้า จนเมื่อมีการเขียน **สยามไวยากรณ์จันท์ลักษณะ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ ชั้น** คำ “ลิลิต” ก็เหลือเพียงความหมายที่หมายถึงวรรณคดีร้อยกรองประเภทหนึ่งของไทยเท่านั้น

อนึ่ง หลังจากมีการเขียน **สยามไวยากรณ์จันท์ลักษณะ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ ชั้น** จึงได้มีการนำคำ “ลิลิต” ย้อนกลับไปเรียกชื่อวรรณคดีที่ใช้ร่ายและโคลงแต่งสลับกันแต่เกิดก่อนการใช้คำ “ลิลิต” ในความหมายว่าวรรณคดีร้อยกรองประเภทหนึ่งของไทยว่าเป็นวรรณคดีลิลิต ดังปรากฏการเรียก ประกาศแข่งน้ำ และพระลอ ว่า **ลิลิตโองการแข่งน้ำ** และ **ลิลิตพระลอ**

สอดคล้องกับความหมายของคำ “ลิลิต” ในปัจจุบัน เช่น ใน **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒** ได้อธิบายว่า หมายถึง “ชื่อคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองแบบหนึ่ง ซึ่งใช้ร่ายและโคลงต่อสัมผัสกันเป็นเรื่องยาว...”^{๓๗} และใน **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ภาคจันท์ลักษณะ** ได้อธิบายว่า หมายถึง “คำประพันธ์ร้อยกรองผสม ประกอบด้วยร่ายกับโคลงแต่งร้อยสัมผัสกันไป”^{๓๘}

อาจสรุปได้ว่า คำว่า “ลิลิต” ที่หมายถึงประเภทวรรณคดีร้อยกรอง พัฒนามาจากชื่อวิธีการเล่นสัมผัสที่กำหนดรูปวรรณยุกต์ ต่อมาจึงใช้หมายถึงชื่อเรียกประเภทวรรณคดีร้อยกรองไทยในปัจจุบัน

^{๓๗} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**, หน้า ๑๐๑๖.

^{๓๘} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ภาคจันท์ลักษณะ**, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐),

ฉันทลักษณ์ของวรรณคดีประเภทลิลิตและความเปลี่ยนแปลง

ลิลิตเป็นการสร้างสรรค์วรรณคดีโดยใช้ฉันทลักษณ์ผสมระหว่างร่ายกับโคลง แต่ก่อนที่ฉันทลักษณ์ประเภทนี้จะมีรูปแบบอย่างในปัจจุบัน ฉันทลักษณ์ของลิลิตมีความเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงฉันทลักษณ์ของวรรณคดีประเภทลิลิต และความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์ประเภทลิลิต โดยผู้วิจัยแบ่งหัวข้อวิเคราะห์ ดังนี้

๓.๑ ฉันทลักษณ์ของวรรณคดีประเภทลิลิต

๓.๒ ความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์ของวรรณคดีประเภทลิลิต

๓.๑ ฉันทลักษณ์ของวรรณคดีประเภทลิลิต

แต่เดิมมิได้มีการกำหนดฉันทลักษณ์ที่ใช้ในการประพันธ์วรรณคดีประเภทลิลิตไว้อย่างชัดเจน เนื่องจากตำราฉันทลักษณ์ส่วนใหญ่มักจะอธิบายฉันทลักษณ์แต่ละชนิดมากกว่า ตำราฉันทลักษณ์ในลักษณะนี้ เช่น กาพย์สารวิลาสินี กาพย์คันถะ และจินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี

การกำหนดฉันทลักษณ์ที่ใช้ในการประพันธ์วรรณคดีประเภทลิลิต เท่าที่ค้นพบในเวลานี้ปรากฏครั้งแรกในหนังสือ หนังสือสยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ ซึ่งเป็นแบบเรียนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบบเรียนนี้มุ่งอธิบายและจัดฉันทลักษณ์แต่ละชนิดและคำประพันธ์แต่ละประเภทไว้อย่างละเอียด หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงคำประพันธ์ประเภทลิลิตไว้ดังนี้

“ลิลิต คือ ร่ายและโคลงต่าง ๆ ที่แต่งเป็นเรื่องยาว ๆ มีร่ายบ้างโคลงบ้าง สลับกันเรียกว่าลิลิต ลักษณะลิลิตในส่วนโคลงและร่ายก็ตามลักษณะโคลงแล ร่ายทุก ๆ อย่าง ร่ายและโคลงที่เข้าลิลิตกันนั้นทำยบทคำที่สุดก็ต้องให้ได้สัมผัสกับคำที่ ๑ หรือที่ ๒ หรือที่ ๓ ในวรรคต้นของบทต่อไป...ให้เนื่องตลอดทุก ๆ บท”^๑

^๑ ศึกษาธิการ,กรม, สยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, (กรุงเทพฯ: กรมศึกษาธิการ, ๒๔๔๔), หน้า

และข้อความอีกตอนหนึ่งว่า

“...โคลงแลร่ายที่จะใช้แต่งเข้าลิลิตกันนั้น คือ ร่ายสุภาพ ร่ายโบราณ โคลงสุภาพต่าง ๆ แต่งเข้าสัมผัสกันเป็นลิลิตได้ แต่ล้วนสุภาพด้วยกันทั้งนั้น ฝ่ายโคลงตันแลร่ายตันถ้าจะแต่งเข้าลิลิตเป็นลิลิตตันอีกพวกหนึ่งก็ยอมเป็นได้...”^๒

นอกจากนี้ วัชร รมยะนันท์ ยังจำแนกวรรณคดีประเภทลิลิตเป็น ลิลิตโบราณ อีกประเภทหนึ่ง โดยอธิบายไว้ว่า “ลิลิตเป็นชื่อเรียกวรรณคดีประเภทหนึ่งที่ใช้คำประพันธ์ประเภทร่ายแต่งสลับกับโคลง ถ้าเป็นร่ายโบราณกับโคลงโบราณก็เป็นลิลิตโบราณ”^๓

จากคำอธิบายข้างต้น อาจสรุปลักษณะของวรรณคดีประเภทลิลิตว่าแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ลิลิตโบราณ คือ การนำร่ายโบราณ และโคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพมาแต่งร่วมกัน และควรมีการเข้าลิลิตตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง นอกจากนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าอาจมีการนำโคลงสี่ตันมาแต่ร่วมได้ด้วย
๒. ลิลิตสุภาพ คือ การนำร่ายสุภาพ และโคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพมาแต่งร่วมกัน และควรมีการเข้าลิลิตตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง
๓. ลิลิตตัน คือ การนำร่ายตัน และโคลงสี่ตัน โคลงสองตัน และโคลงสามตัน มาแต่งร่วมกัน และควรมีการเข้าลิลิตตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง

จากลักษณะของวรรณคดีประเภทลิลิตข้างต้น ผู้วิจัยสามารถจำแนกชั้นหลักเกณฑ์ที่ใช้ในวรรณคดีประเภทลิลิตได้ ดังนี้

^๒ ศึกษาธิการ,กรม, สยามไวยากรณฉันทลักษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, หน้า ๓๓.

^๓ วัชร รมยะนันท์, ลิลิต และ นิราศ, หน้า ๑.

๓.๑.๑ ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีลิลิต

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิต โดยจำแนกให้เห็นถึงฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ ที่ปรากฏใช้ในวรรณคดีประเภทลิลิต ดังนี้

๓.๑.๑.๑ ร่าย

ร่ายที่ใช้แต่งวรรณคดีประเภทลิลิต มี ๓ ประเภท คือ ร่ายโบราณ ร่ายสุภาพ และร่ายดั้น

๑. ร่ายโบราณ

ร่ายโบราณจัดเป็นวรรคละ ๕ คำ สัมผัสของร่ายโบราณ กำหนดให้คำที่ ๕ ของวรรคหน้า สัมผัสกับคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ของวรรคต่อไป และคำที่ ๕ ในทำยวรรคนั้น สัมผัสแบบเดียวกันต่อไปจนจบร่าย^๔

○○○○○ ○○○○○ ○○○○○

ในที่นี้ จะยกการใช้ร่ายโบราณในลิลิตโองการแข่งน้ำ มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

จำนวนคำในวรรคของร่ายโบราณในลิลิตโองการแข่งน้ำมีลักษณะยืดหยุ่น โดยปรากฏจำนวนตั้งแต่ ๓ – ๑๒ คำ ดังตัวอย่าง

ร่ายที่ปรากฏจำนวนคำวรรคละ ๓ – ๔ คำ

ร่าย ๑ ผิดงผื่นถ้ำ ล้าหมื่นผา มาหนน้ำหนบก ตกนอกชอกฟ้าแมน
แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ หล่อหลวงเต้า ทั้งเหง้าภูติพนศบดี ศรีพรหมรักษัยักษุมาร
หลายบ้านหลายท่า ล้วนผีห่าผีเหว เร็วยิ่งลมบ้า หน้าเท่าแผง แแรงไทยเอา
ขวัญ ...^๕

^๔ อิศรพันธุ์เสถียร, พระยา, สยามไวยากรณฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, (กรุงเทพฯ: กรมศึกษาธิการ, ๒๔๔๔), หน้า ๓๒.

^๕ ชลดา เรืองรักษลิขิต, อ่านโองการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๗๙ – ๑๘๐.

ร่ายที่ปรากฏจำนวนคำวรรคละ ๑๒ คำ

ร่าย ๑...**ครั้นมาถึงถับเสียงเยี่ยชระแรงชระแรง** แผงข่าวยินเยี่ยชรวาง
ชรวาง รวงซางจวบปากเยี่ยจเจียวจเจียว เขี้ยวสรคาน อานมลิ้นเยี่ยละลาย
ละลาย ตราบมีในฟ้าในดิน บินมาเยี่ยพพล่ง จุ่งมาสูบเอา เขาผู้บชื่อ ชื่อใครใจ
คุด ขบถเกียจกาย...

สัมผัสในร่ายโบราณที่ปรากฏใน**ลิลิตโองการแข่งน้ำ** มีสัมผัสสม่าเสมอ คำ
สุดท้ายของวรรคหน้าอาจสัมผัสกับคำที่ ๑ หรือที่ ๒ หรือที่ ๓ ของวรรคถัดไปได้ ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑ โอมไชยะ**ไชย*** **ไช**พิศพรหมญาณ **บาน**เคียรเกล้า **เจ้า**คลีบัวทอง
ผยองเหนือขุนห่าน **ท่าน**รังก่อดินก่อ**ฟ้า** **หน้า**จตุรทิศ **ธรร**มิตรรดา **มหา**กฤตรา
ไตร **อม**ไชโยโลกศ ...^๔

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของชลดา เรื่องรักษาลิขิต ในเรื่องฉันทลักษณ์ของ
โองการแข่งน้ำ* พบว่าร่ายบางวรรคใน**ลิลิตโองการแข่งน้ำ** มีการรับสัมผัสในตำแหน่งคำสุดท้าย
ของวรรคก็มี^๔ ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑ ฟ้ากระทุ่มทับลง แล่งแผ่นดินปลงเอา**ชีพ**ไป **กิน**เข้าเพื่อ**ไฟ** จน
ตาย...ฯ^{๑๐}

นอกจากนี้ ยังพบมีร่ายบางวรรคใน**ลิลิตโองการแข่งน้ำ**ที่ขาดสัมผัสระหว่าง
วรรคบ้าง ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑... มหากฤตรา**ไตร** **อม**ไชโยโลกศ **จง**ตรีศักดี**ท่าน** ...ฯ^{๑๑}

* ตัวอักษรหนาและเสียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^๔ ชลดา เรื่องรักษาลิขิต, อ่านโองการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๙๕.

* อ่านเพิ่มเติมได้ที่หนังสืออ่านโองการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ ในบทที่ ๓ ลักษณะทั่วไปของวรรณคดีเรื่อง
ลิลิตโองการแข่งน้ำ

^{๑๔} ชลดา เรื่องรักษาลิขิต, อ่านโองการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๓๑.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

สอดคล้องกับร่ายในสมัยใกล้เคียงกัน เช่น ร่ายในพงศาวดารล้านช้างที่
ขุนบุญสมอภิษฐานสถาปแห่ง ดังนี้

ร่าย ๑...ปลูกไม้อย่าทันตาย ปลูกหวายอย่าทันหล่อน ข้อม่อนอย่าให้ฮี
ปลีมันอย่าให้กว้าง เทียวทางให้ฟ้าผ่า เมื่อป่าให้เสียกิน ไปทางน้ำให้เงือก
ท่อเสือก ไปทางบกให้เสือกท่อมากินมันแลฯ^{๑๒}

การจบของร่ายโบราณในลิลิตโองการแข่งน้ำ ส่วนใหญ่เป็นการจบโดยส่งสัมผัส
ไปจนถึงวรรคสุดท้ายของบท ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑ ... เพิ่มข้างม้าแผ้วควาย เปรงรัตนพรายพรรณเย็น เพิ่มเขาหมื่น
มหาไชย กลิ่นชนมาไยเย็นยิ่งฯ^{๑๓}

อย่างไรก็ตาม ยังมีร่ายจำนวนหนึ่งที่มีการเปลี่ยนตำแหน่งคำรับสัมผัสมาได้
ทำยวรรค ตัวอย่างเช่น

ร่าย ๑ จรเข้ริบเสื่อพัด หมี่แรดถนัดแสนงอนาย หอกปืนปลายปักครอบ
ใครต้องจอบจตาย งูเงี้ยวพิษทั้งหลายลุ่มฟ้า ตายตำหนายังดิน นรินทรหยาม
หลายหล้า ใครกวินชื่อแท้ผ่านฟ้า ปาวอวยพรฯ^{๑๔}

จากตัวอย่าง วรรค "นรินทรหยามหลายหล้า" คำสุดท้าย "หล้า" ต้องส่งสัมผัสไป
ยังคำที่ ๑ ที่ ๒ หรือที่ ๓ ของวรรค "ใครกวินชื่อแท้ผ่านฟ้า" แต่ในวรรคนี้ผู้แต่งกำหนดให้คำรับ
สัมผัสย้ายไปอยู่ที่ท้ายวรรคที่คำว่า "ฟ้า"

ชลดา เรื่องรักษลิขิต สันนิษฐานว่า การย้ายตำแหน่งคำรับสัมผัส น่าจะเป็น
เจตนาของผู้แต่งที่แสดงให้เห็นว่าร่ายกำลังจะจบบท และลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้มีพัฒนาการ

^{๑๑} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านโองการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๙๕.

^{๑๒} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

^{๑๓} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านโองการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๙๒.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๙.

จากร่ายโบราณไปสู่ร่ายสุภาพและร่ายต้นซึ่งใช้วิธีการย้ายตำแหน่งคำรับสัมผัสเช่นเดียวกัน แต่มีการกำหนดวรรคณยุกต์โดยต้องจบด้วยโคลงสองสุภาพและโคลงสองต้นต่อไป^{๑๕}

๒. ร่ายสุภาพ

ร่ายสุภาพจัดเป็นวรรคละ ๕ คำ สัมผัสของร่ายสุภาพ กำหนดให้คำที่ ๕ วรรคหน้า สัมผัสกับคำที่ ๑ หรือที่ ๒ หรือที่ ๓ ของวรรคต่อไป และคำที่ ๕ ในวรรคนั้น ก็ส่งสัมผัสแบบเดียวกันแก่วรรคต่อไป จนเมื่อจบร่ายจึงจบด้วยโคลงสองสุภาพ^{๑๖}

○○○○○   ○○○○○   ○○○○○
○○○ อ ท   ○ อ ○ ○ ท   อ ท ○ ○ ○ (○○)

ในที่นี้ จะยกการใช้ร่ายสุภาพใน **ลิลิตพระลอ** มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ชลดา เรื่องรักษลิขิต สันนิษฐานว่าร่ายสุภาพใน **ลิลิตพระลอ** จัดเป็นร่ายสุภาพในระยะเริ่มแรกที่พัฒนาจากร่ายโบราณ^{๑๗} เพียงแต่มีวิธีการจบร่ายที่ต่างออกไปจากร่ายโบราณโดยใช้โคลงสองสุภาพ

จำนวนคำในวรรคของร่ายสุภาพใน **ลิลิตพระลอ** มีจำนวนไม่สม่ำเสมอ เช่นเดียวกับร่ายโบราณ มีบางวรรคเกิน ๕ คำ ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑ เป็นปริศนาแล้วไซ้ ธิก็ให้เลี้ยงดูโดยขนาด เขาก็ลาพระบาท
เมื่อเมือง หน้ารุ่งเรื่องชมชื่น ไปบอกแก่นางรินนางโรย โดยยุบลทุกสิ่ง จึง
สองนางพี่เลี้ยง ทูลแต่สองเนื้อเกลี้ยง ถี่ถ้วนสารแสดงฯ^{๑๘}

สัมผัสของร่ายสุภาพใน **ลิลิตพระลอ** มีสัมผัสสม่ำเสมอ โดยคำสุดท้ายของวรรคหน้าอาจสัมผัสกับคำที่ ๑ หรือที่ ๒ หรือที่ ๓ ของวรรคถัดไปได้ ดังตัวอย่าง

^{๑๕} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านโครงการแข่งน้ำจบบวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๓๓๔.

^{๑๖} อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา, สยามไวยากรณ์จันทรลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, หน้า ๓๓๓.

^{๑๗} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล, หน้า ๑๘๔.

^{๑๘} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๒๔.

ร่าย ๑ กล่าวถึงขุนผู้ห้าว* นามท่านท้าวแมนสรวง เป็นพระยาหลวงผ่าน
 ฝ้า เจ้าเมืองสรวงมีศักดิ์ รมีอัศวเทพีพิลาส ชื่อนางนาฏบุญเหลือ ล้วน
 เครือท้าวเครือพระยา สาวโสภภาพระสนม ถ้วนทุกกรมกำนัล มนต์รีศัลคัมภ์
 ช่างม้ามั่งมีหมา โยธาเดียวรดาษหล้า หมูทกล้ำทหาร ฝ้าภูบาลนองเนือง
 เมืองออกมามียศ ท้าวมีโอรสราชโปรด ชื่อพระลอดิลกล่อมฟ้า ทิศตะวันตก
 หล้า แห่ให้สี่มา ท่านนาฯ^{๑๙}

การจบของร่ายสุภาพในลิลิตพระลอพัฒนามาจากการจบร่ายโบราณในลิลิต
 โองการแข่งน้ำ โดยจบด้วยโคลงสองสุภาพที่เลื่อนคำรับสัมผัสมาอยู่ท้ายวรรค จากนั้นตามด้วย
 ร่ายอีกหนึ่งวรรคที่ไม่มีคำรับสัมผัส โดยมีคำสร้อยต่อท้ายด้วยหรือไม่ก็ได้ ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑ จึ่งแสวงหายายมด ไปจรดผู้ยาย่า จำเอาแต่ผู้สิทธิ์ ผู้ซิดใช้กลล่อง
 บอกทำนองทุกอัน ครันธช่วยลูได้ ตูจะให้ลามจงครัน จะให้รางวัลจงพอ ครึ่ง
พระลอสมสองแล้ว อยู่ช่างยายมดแก้ว อะคร้าวไต่ปาน เปรียบเลยฯ^{๒๐}

๓. ร่ายสั้น

ร่ายสั้นจัดเป็นวรรคละ ๕ คำ สัมผัสของร่ายสั้น กำหนดให้สัมผัสส่งอยู่คำท้าย
 วรรคเหมือนร่ายสุภาพ สัมผัสรับก็อยู่คำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ก็ได้ เมื่อจะจบร่ายสั้นให้แต่งโดย
 นำบาทที่ ๓ และบาทที่ ๔ ของโคลงสี่ด้นวิวิธมาลีเข้ามาต่อท้าย^{๒๑}

○○○○○ ○○๑○○ ○๑(○○) ○๑○ทท ๑○

ในที่นี้ จะยกการใช้ร่ายสั้นในลิลิตสั้นมาตามาปิตุคุณคาถาบรรยายมาเป็น
 ตัวอย่าง ดังนี้

* ตัวอักษรหนาและเฉียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๑๙} ชลดดา เรื่องรักษลิขิต. อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๘๕.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๒๑} พระยาอัครพันธุโสภณ. สยามไวยากรณฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, หน้า ๓๕.

จำนวนคำในวรรคของร่ายดั้นในลิลิตดั้นมาตาปิตุคุณคาถาบรรยายมีจำนวน
สม่ำเสมอ โดยมีวรรคละ ๕ คำ ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑ บรรดาทรัพย์พีไดโต ในส่วนข้างบิดา หรือมาจากชนนี้ ผู้อารีปกครอง
ทรัพย์ทั้งสองนี้ไว้ เพิ่มเติมให้เจริญ เกินของเก่าขึ้นไป ด้วยมีใจผูกพัน ว่าสรรพ
ทรัพย์นี้ไซ้ จักได้แก่บุตรเรา รู้จักเนาวิสัยวงศ์ ให้ดำรงอยู่นาน ...^{๒๒}

สัมผัสของร่ายดั้นในลิลิตดั้นมาตาปิตุคุณคาถาบรรยายมีสัมผัสสม่ำเสมอ โดย
คำสุดท้ายของวรรคหน้าอาจสัมผัสกับคำที่ ๑ หรือที่ ๒ หรือที่ ๓ ของวรรคถัดไปได้ ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑ เทพนิการสำนิง* ดาวดิงส์แดนสวรรค กล่าวสรรเสริญล้ำสัตว์
ประพฤติวัตรเจ็ดสถาน ขนานนามสัตตวัตร หนึ่งปฏิบัติบิดา มารดาผู้
อุปัถัมภ์ สองยำเกรงเคารพ นบผู้ใหญ่ในตระกูล สามสมบุรณ์ด้วยวา-จา
ละเอียดอ่อนหวาน สี่ละการส่อเสียด ให้เขาเกลียดชังกัน ห้าบรรเทาความ
ตระหนี่ ที่หกกล่าวคำสัตย์ เจ็ดบำบัดความโกรธ อันเป็นโทษสาหัส ว่าเป็น
สัตบุรุษ เจริญวัตร ควรจะนอบน้อมช่อง สรเสริญ ฯ^{๒๓}

การจบของร่ายดั้นในลิลิตดั้นมาตาปิตุคุณคาถาบรรยายจบด้วยบาทที่ ๓ และ
บาทที่ ๔ ของโคลงสี่ด้นวิวิธมาลี ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑ อนึ่งชนนี้รักษา ครรรค์มาเกือบขบปี บาทที่เต็มขบตลอด ก็คลอด
ซึ่งกุมาร เพราะการที่มารดา ยังอุบายให้อุบัติ จึงบัญญัติสมเยศ ว่าชเนตตีตาม
ต้นเหตุ ยังอุกก่อนนั้นให้ เกิดมา ฯ^{๒๔}

^{๒๒} อุกิตศิลปสาร, พระยา, คำประพันธ์บางเรื่องของพระยาอุกิตศิลปสาร, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔),
หน้า ๑๕.

* ตัวอักษรหนาและเฉียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๒๓} อุกิตศิลปสาร, พระยา, คำประพันธ์บางเรื่องของพระยาอุกิตศิลปสาร, หน้า ๒๓.

^{๒๔} ชลดา เรื่องรักษาลิลิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๒๕.

๓.๑.๑.๒ โคลงสี่

โคลงสี่ที่ใช้แต่งวรรณคดีประเภทลิลิต มี ๒ ประเภท คือ โคลงสี่สุภาพ และโคลงสี่ดั้น

๑. โคลงสี่สุภาพ

โคลงสี่สุภาพกำหนดบาทละ ๔ บาท บาทละ ๒ วรรค บาทที่ ๑ วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๒ คำ บาทที่ ๒ วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๒ คำ บาทที่ ๓ วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๒ คำ บาทที่ ๔ วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๔ คำ รวมทั้งบทมี ๓๐ คำ กำหนดคำเอกและคำโทดังแผนผัง

สัมผัสของโคลงสี่สุภาพ กำหนดให้

- ๑) คำที่ ๒ วรรคหลังบาทที่ ๑ ต้องได้สัมผัสกับคำที่ ๕ วรรคหน้าบาทที่ ๒ และคำที่ ๕ วรรคหน้าบาทที่ ๓
- ๒) คำที่ ๒ วรรคหลังบาทที่ ๒ ต้องสัมผัสกับคำที่ ๕ วรรคหน้าบาทที่ ๔
- ๓) เมื่อร้อยโคลง ให้คำที่ ๔ วรรคหลังบาทที่ ๔ สัมผัสกับคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ของวรรคหน้าบาทที่ ๑ ของบทต่อไป^{๒๕}

○○○ อ ท	○○
○ อ ○ ○ ○	อ ท
○○ อ ○ ○	○ อ
○ อ ○ ○ ท	อ ท ○ ○

○○○ อ ท	○○
○ อ ○ ○ ○	อ ท
○○ อ ○ ○	○ อ
○ อ ○ ○ ท	อ ท ○ ○

^{๒๕} อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา, สยามไวยากรณ์จันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, หน้า ๑๓.

ในที่นี้จะยกการใช้โคลงสี่สุภาพใน **ลิลิตจันทกนิร** มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โคลงสี่สุภาพใน **ลิลิตจันทกนิร** มีข้อบังคับคำประพันธ์ไม่เคร่งครัดนัก และปรากฏคำโทคู่แบบโคลงต้น ๑ บท ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของโคลงต้นที่มีต่อโคลงสี่สุภาพเริ่มลดน้อยลงแล้วในสมัยอยุธยาตอนกลาง ตัวอย่างของโคลงสี่สุภาพที่ปรากฏลักษณะโทคู่ ได้แก่

โคลงสี่	๑ กลับประโลมจักແสร้ง	มาผจญ
	เขือร้อนถึงคิริยบน	ตัดพ้อ
	พรหมทัตเร่งคลาดล	จากที่
	เมียร่าเทพชั้นจ้อ	ช่วยให้คงชนม์ ๒๖

ในส่วนของกาบบังคับใช้วรรณยุกต์ พบว่าโคลงสี่สุภาพใน **ลิลิตจันทกนิร** ไม่เคร่งครัดเรื่องการใช้คำเอกนัก มีโคลงหลายบทก็ใช้คำสุภาพในตำแหน่งคำเอก ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่	๑ สมเด็จสุโทธนาได้	สดับธรรม
	ขึ้นชมพิรมหฤหรรษ์	จบเรื่อง
	ทั้งพระญาติพงษ์พันธุ์	ปราโมช
	พระพิมภาก็เบื่อง	โคกเศรำถึงผล ๒๗

เรื่องสัมผัสภายในบทของโคลงสี่พบว่า ใน **ลิลิตจันทกนิร** มีอย่างสม่ำเสมอ แต่พบว่าสัมผัสระหว่างบทของโคลงสี่ หรือที่เรียกว่า “ร้อยโคลง” ปรากฏเพียงแห่งเดียว ได้แก่

โคลงสี่	๑ สมเด็จพระกนิรเจ้า	พุทธานุ
	บารมีพระก็พูล	เพิ่มสร้าง
	สื่อสงไขยบริบูรณ์	แสนกัลป์
	ปัญจบริจาคอ่อนหวาน	แหวะวันจรรยา

โคลงสี่	๑ คือองค์ตถาคตนี้	ทรงญาณ
	เป็นใหญ่กว่าพรหมสถาน	ทุกด้าน

^{๒๖} ลิลิตจันทกนิร, เลขที่ ๓๑ มัดที่ ๔ ตู๋ ๑๑๔, หน้า ๔๕.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

มาประจลพลมาร
ฤาส์ตว์นงเนองข้าม

ดาเยด็จ
โอบหองสงสาร ฯ^{๒๘}

๒. โคลงสี่ด้นวิวิธมาลี

โคลงสี่ด้นวิวิธมาลี กำหนดบาทละ ๔ บาท บาทละ ๒ วรรค วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๒ คำ เช่นเดียวกันกันทั้ง ๔ บาท รวมบาทละ ๒๘ คำ และกำหนดคำเอกและคำโทตั้งแผนผัง

สัมผัสของโคลงสี่ด้นวิวิธมาลี กำหนดให้

- ๑) คำที่ ๒ วรรคหลังบาทที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๕ วรรคหน้าบาทที่ ๓
- ๒) คำที่ ๒ วรรคหลังบาทที่ ๒ สัมผัสกับคำที่ ๔ หรือที่ ๕ วรรคหน้าบาทที่ ๔
- ๓) คำที่ ๒ วรรคหลังบาทที่ ๔ สัมผัสกับคำที่ ๕ วรรคหน้าบาทที่ ๒ ของบทต่อไป^{๒๙}

○○○ อ ท	○○ (○○)
○ อ ○ ○ ○	อ ท
○○ อ ○ ○	○ อ (○○)
○ อ ○ ท ท	อ ○
○○○ อ ท	○○ (○○)
○ อ ○ ○ ○	อ ท
○○ อ ○ ○	○ อ (○○)
○ อ ○ ท ท	อ ○

โคลงสี่ด้นวิวิธมาลีที่ปรากฏใน**ลิลิตพระลอ** พบในตอนต้นเรื่องจำนวน ๓ บท แต่วรรคสุดท้ายของบาทที่ ๔ ของโคลงสี่ด้นวิวิธมาลีใน**ลิลิตพระลอ** มีคำเกินจากโคลงสี่ด้นวิวิธมาลีปกติ ๒ คำ ลักษณะเช่นนี้พระยาอุปกิตศิลปสาร เรียกว่า โคลงมหาวิวิธมาลี* ตัวอย่างเช่น

^{๒๘} ลิลิตजनทกนर, เลขที่ ๓๑ มัดที่ ๔ ตู้ ๑๑๔, หน้า ๕๓.

^{๒๙} พระยาอุปกิตศิลปสาร. **สยามไวยากรณ์จันท์ลักษณะ สำหรับประโยค ๓ ชั้น** ๓, หน้า ๒๓.

* พระยาอุปกิตศิลปสารอธิบายถึงโคลงมหาวิวิธมาลี สรุปได้ว่า ที่เรียกว่าโคลงวิวิธมาลีที่มีบาทสี่เหมือนโคลงสี่สุภาพคือมีวรรคท้าย ๔ คำ ว่าโคลงมหาวิวิธมาลีนั้น เพราะเรียกเลียนโคลงตามกาพย์สารวิลาสินี ที่เรียกโคลงที่มีลักษณะเช่นนี้ เช่น วิชชุมาลี ที่วรรคท้ายบาทเป็น ๔ คำว่า มหาวิชชุมาลี เช่นกัน

โคลงสี่	๑ บุญเจ้าจอมโลกเลี้ยง	โลกา
	ระเรี่ยเกษมสุขพูล	ใช้น้อย
	แสนสนุกศรีอโยธยา	ฤว่า ถึงเลย
	ทุกประเทศชมค้อยค้อย	กล่าวอ้างเียนยอ ^{๓๑}

ลักษณะของโคลงสี่ด้นวิริธมาลีใน**ลิลิตพระลอ** มีสัมผัสระหว่างบาทที่เคร่งครัด แต่สัมผัสระหว่างบทของโคลงสี่ด้นวิริธมาลีใน**ลิลิตพระลอ**ยังมีลักษณะยืดหยุ่นมากกว่า ข้อกำหนดของโคลงสี่ด้นวิริธมาลีในปัจจุบัน กล่าวคือ คำรับสัมผัสระหว่างบท อาจเป็นคำที่ ๔ หรือ คำที่ ๕ ก็ได้ ดังตัวอย่าง

โคลงสี่	๑ รุ่งลักสรพศาสตร์ถ้วน	หญิงชาย
	จักกล่าวกลอนบรยาย	เลิศผู้
	ไพเราะเรียบบรยาย	เพราะยิ่ง เพราะนา
	สมปี่ลู่เสียงลู่	ล่อเล้าโลมใจ*
โคลงสี่	๑ สรวลเสียงขับอ่านอ้าง	ไดปาน
	ฟังเสนาะไคปูน	เปรียบได้
	เกลากลอนกล่าวกลการ	กลกล่อม ใจนา
	ถวายน่าเรอทำวไท้	ธิดาผู้มีบุญ

๓. โคลงสี่ด้นบาทกฤษร

โคลงสี่ด้นบาทกฤษรมีลักษณะเหมือนกับโคลงสี่ด้นวิริธมาลีทุกประการ ต่างเพียงแค่มีสัมผัสเพิ่มเข้ามาอีกหนึ่งแห่ง โดยเติมสัมผัสในตำแหน่ง คำที่ ๒ ของวรรคหลังบาทที่ ๓ บทแรก ต้องสัมผัสกับคำเอกในวรรคหน้าบาทที่ ๑ ของบทต่อไปด้วย และมีกำหนดคำเอกและคำโทตั้งแผนผัง^{๓๒}

^{๓๑} ชลดา เรื่องรักษลิลิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๘๑.

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๓๒} อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา, สยามไวยากรณฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, หน้า ๒๗.

○○○ อ ท	○○ (○○)
○ อ ○ ○ ○	อ ท
○○ อ ○ ○	○ อ (○○)
○ อ ○ ท ท	อ ○

○○○ อ ท	○○ (○○)
○ อ ○ ○ ○	อ ท
○○ อ ○ ○	○ อ (○○)
○ อ ○ ท ท	อ ○

ในที่นี้ จะยกการใช้โคลงสี่ด้นบาทกฤษรในลิลิตโองการแช่งน้ำมาเป็นตัวอย่าง
ดังนี้

โคลงสี่ด้นบาทกฤษร*ในลิลิตโองการแช่งน้ำเป็นโคลงสี่ด้นที่ผู้แต่งไม่เคร่งครัด
เรื่องคำเอกโทและคำคู่หนัก แต่ไปเน้นที่สัมผัสระหว่างบาทและสัมผัสระหว่างบทเป็นจำนวนมาก
นอกจากนี้ โคลงสี่ด้นบาทกฤษรในลิลิตโองการแช่งน้ำยังเป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษรชนิดกลบท
ปรากฏลักษณะกลบท ๒ แบบ คือ กลบทว้าวพันหลัก แบบซ้ำคำท้ายบาทกับคำต้นบาทของบาท
ถัดไป โดยอาจซ้ำเพียง ๑ คำ หรือ ๒ คำก็ได้ และกลบทว้าวพันหลัก แบบซ้ำคำ ๒ คำระหว่างท้าย
บทกับคำในต้นบทถัดไป^{๓๔}

ลักษณะของโคลงสี่ด้นบาทกฤษรในลิลิตโองการแช่งน้ำ มีสัมผัสระหว่างบาทที่
ค่อนข้างยืดหยุ่น คือ รับสัมผัสในบาทได้ตั้งแต่คำที่ ๓ คำที่ ๔ หรือคำที่ ๕ ของบาท ตัวอย่างเช่น

* ผู้วิจัยเชื่อตามการจัดเรียงฉันทลักษณ์โคลง ตามชลดา เรื่องรักษลิขิต อ่านเพิ่มเติมได้ที่ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น:
ลักษณะร่วมและอิทธิพล และอ่านโองการแช่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ

^{๓๔} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านโองการแช่งน้ำ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๔๑.

โคลงสี่	๑ กามภูมิฟ้าจรแรง	หก คลอง* ช่วยดู
	ช่วยดูक्रमคลองแผ่น	ข้าง เผือก
	ข้างเผือกฝีก คลอง หา	หารแอน ช่วยดู
	หารแอนเสียง เงือก งูวาง	ขึ้นลงฯ ^{๓๕}

นอกจากนี้ สัมผัสระหว่างบทของโคลงต้นบาททฤษฎีในลิลิตโองการแข่งน้ำยังมีลักษณะยืดหยุ่นมากกว่าข้อกำหนดของโคลงต้นบาททฤษฎีตำราแต่งคำประพันธ์ กล่าวคือ คำรับสัมผัสระหว่างบทแห่งแรกในบาทที่ ๑ อาจเป็นคำที่ ๔ หรือคำที่ ๕ ก็ได้ ส่วนคำรับสัมผัสระหว่างบทแห่งที่ ๒ อาจเป็นคำใดคำหนึ่งได้ตั้งแต่คำที่ ๓ คำที่ ๔ และคำที่ ๕^{๓๖} ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่	๑ ตนเขาเรื่องร้อนหล้า	เลอหา
	เลอหาหาวันคืน	ไปได้
	ไปได้เจ้าชิมดิน	แสง หล่น
	แสงหล่นเพียงดับได้	มี มูล
โคลงสี่	๑ มีดมูลว่า วัน ตา	ขอเรื่อง
	ขอเรื่องเปนพระ สุริย*	ส่องหล้า
	เปนเดือนดาวเมือง	เมือง จ๋า
	เมืองจ๋าเห็นฟ้าเห็น	แผ่นดิน ^{๓๗}

ในส่วนของร่ายกับโคลงที่แต่งติดต่อกัน พบว่ามีการเข้าลิลิตในทั้ง ๒ ตำแหน่ง คือจากร่ายบทที่ ๓ ไปยังโคลงบทที่ ๑ และจากโคลงบทที่ ๒๙ ไปยังร่ายบทที่ ๔ ดังนี้

ร่าย ๑ ...จงตรีศักดีท่าน พิณณปรมาธิเบศ ไทธเรศสุริยสิทธิ พ้อ ประถม
บุญภารดิเรก เสวยพรหมาณที่ไชน้อย บูรภาพบรู้อีร้อย ก่อ**มา**

โคลงสี่	๑ นานา อเนกน้ำ	เดิมกัลป์
	จักร้าจักรภาพ	เมื่อใหม่

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับสัมผัสกัน

^{๓๕} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านโองการแข่งน้ำ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๐๐.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

* เพื่อให้รับสัมผัสกับคำว่า มูล จะต้องออกเสียงยาวขึ้นเป็น /สุน

^{๓๗} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านโองการแข่งน้ำ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๙๗-๙๘.

กล่าวถึงตะวันเจ็ด	อันพลุ่ง
อันพลุ่งน้ำแล้งไข	ขอเดहाย ๙ ^{๓๙}
โคลงสี่ ๑ ...สืบหน้าเจ้า	อสุร ช่วยดู
พระรามพระลักษณ	ชวักอร
ชวักอรแผนทูนเขา	เงือกปล้ำ ช่วยดู
เงือกปล้ำปล้ำเงี้ยววอน	ราณรงค์ ๙

ร่าย ๑ ผีดงผีหมีน้ำ ถ้ำ ล้ำหมีนผา มาหนน้ำหนบก ตกนอกชอกฟ้าแมน
แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ หล่อหลวงเต้า ทั้งเหง้าภูติพนัสบดี...๙^{๔๐}

จะเห็นได้ว่า **ลิลิตโองการแข่งน้ำ** ซึ่งเป็นลิลิตเรื่องแรกใช้คำประพันธ์เพียง ๒ ชนิด คือ ร่ายโบราณและโคลงสี่ด้นในการแต่งเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าลิลิตด้นของกวีโบราณสามารถใช้ร่ายโบราณได้ นอกจากนี้ **ลิลิตโองการแข่งน้ำ** ยังมีการเข้าลิลิตที่เคร่งครัดด้วย

๓.๑.๑.๓ โคลงสอง

โคลงสองที่ใช้แต่งวรรณคดีประเภทลิลิต มี ๒ ประเภท คือ โคลงสองสุภาพ และโคลงสองด้น

๑. โคลงสองสุภาพ

โคลงสองสุภาพจัดเป็นบทละ ๓ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๕ คำ วรรคที่ ๒ มี ๕ คำ และวรรคที่ ๓ มี ๔ คำ รวมบทละ ๑๔ คำ และมีกำหนดคำเอกและคำโทตั้งแผนผัง

สัมผัสของโคลงสองสุภาพ กำหนดให้

๑) คำที่ ๕ ของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๕ ของวรรคที่ ๒

๒) เมื่อร้อยโคลง ให้คำที่ ๔ ของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๑ ในบทต่อไป^{๔๑}

○○○ อ ท   ○ อ ○ ○ ท   อ ท ○ ○ (○○)

○○○ อ ท   ○ อ ○ ○ ท   อ ท ○ ○ (○○)

^{๓๙} ชลดา เรื่องรักษลิลิต, อ่านโองการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๙๕ - ๙๖.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘ - ๑๗๙.

^{๔๑} อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา, สยามไวยากรณฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, หน้า ๑๐.

ในที่นี้ จะยกการใช้โคลงสองใน**ลิลิตพระลอ**มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โคลงสองสุภาพใน**ลิลิตพระลอ** เป็นโคลงสองสุภาพในระยะเริ่มแรกที่จำนวนคำในวรรคยังไม่แน่นอน มีการใช้คำเกินในวรรคปรากฏอยู่หลายแห่ง^{๔๒} ตัวอย่างเช่น

โคลงสองสุภาพที่มีคำเกินในวรรคที่ ๑ ซึ่งตามปกติควรมี ๕ คำ เช่น

โคลงสอง ๑ **มาจะตีตนตายจุงแล้ว** สองพรพี่เลี้ยงแก้ว
ยกย่างข้าเยียด ^{๔๓} ดังนี้

โคลงสองสุภาพที่มีคำเกินในวรรคที่ ๒ ซึ่งตามปกติควรมี ๕ คำ เช่น

โคลงสอง ๑ **จึงจำนองโคลงอ้ำ** **ถวายแต่บพิตรเจ้าช้าง**
ท่านผู้มีบุญ แลนาฯ^{๔๔}

โคลงสองสุภาพที่มีคำเกินในวรรคที่ ๒ ซึ่งตามปกติควรมี ๔ คำ เช่น

โคลงสอง ๑ **เอ็นดูวานอย่าพร้อง** **เชิญพระนุชนิมน้อง**
อดพี่ไว้เอาบุญ ก่อนเชิญ^{๔๕}

ในส่วนของการบังคับใช้วรรณยุกต์ พบว่าโคลงสองสุภาพใน**ลิลิตพระลอ**ยังไม่เคร่งครัดเรื่องการใช้คำเอกคำโทนัก มีการใช้คำตายแทนคำเอก และคำตายในตำแหน่งคำโท และมีการใช้คำโทคู่แบบโคลงตันปรากฏเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น

โคลงสองที่ใช้คำตายแทนคำเอก เช่น

โคลงสอง ๑ **ปรายข้าวตอกดอกไม้** **ถวายรูปเทียนทองไหว้**
กราบเกล้าสดุดี ฯ^{๔๖}

^{๔๒} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล, หน้า ๑๙๔.

^{๔๓} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๔๒๓.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๔.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๐.

โคลงสองที่ใช้คำตายในตำแหน่งคำโทในวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๒ เช่น

โคลงสอง ๑ ตาเหมือนตามฤคมาศ พิศควพระลอราช
ประดุจแก้วเกาทัณฑ์ ก่งนาฯ^{๔๗}

โคลงสองที่ใช้คำโทคู่ เช่น

โคลงสอง ๑ ความปองลูกบ่ได้ บร้างเห็นหน้าไ้
ธิราชแล่นะหัว ลูกเอยฯ^{๔๘}

ในเรื่องสัมผัสพบว่าโคลงสองสุภาพในลิลิตพระลอมีสัมผัสภายในวรรคอย่างสม่ำเสมอ และมีการส่งสัมผัสระหว่างวรรคโดยตลอดด้วย ตัวอย่างเช่น

โคลงสอง ๑ รอยรูปอินทร์หยาดฟ้า มาอ่าองค์ในหล้า
แหล่งให้คนชม* แลฤ

โคลงสอง ๑ พระองค์กลมกล้องแกล้ง เหวออ่อนอรอรแ่ง
ถ้วนแห่งเจ้ากุมาร บารนี

โคลงสอง ๑ โนมผจญสามแผ่นดินแพ้ว งามเลิศงามล้วนแล้
รูปต้องติดใจ บารนี

โคลงสอง ๑ ภาจจรใจแหล่งหล้า ทุกท้วนที่เยวค้ำ
เล่าล้วนยอโถม ทานแล

โคลงสอง ๑ เดือนจรัสไพยมแจ่มฟ้า ฝิบได้เห็นหน้า
ลอรราชไ้รัดูเดือน ดุจแลฯ^{๔๙}

^{๔๖} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๗๒.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๙.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓.

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๔๙} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๖ - ๑๘.

๒. โคลงสองด้น

โคลงสองด้น จัดเป็นบทละ ๓ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๕ คำ วรรคที่ ๒ มี ๕ คำ และ วรรคที่ ๓ มี ๒ คำ รวมบทละ ๑๒ คำ และมีกำหนดคำเอกและคำโทดังแผนผัง

สัมผัสของโคลงสองด้น กำหนดให้

๑) คำที่ ๕ ของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๕ ของวรรคที่ ๒

๒) เมื่อร้อยโคลง ให้คำที่ ๒ ของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๑ ในบทต่อไป^{๕๐}

○○○ อ ท   ○ อ ○ ท ท   อ ○

○○○ อ ท   ○ อ ○ ท ท   อ ○

ในที่นี้จะยกการใช้โคลงสองด้นใน **ลิลิตด้นสุดดีบ้านบางระจัน** มาเป็นตัวอย่าง
ดังนี้

โคลงสองด้นใน **ลิลิตด้นสุดดีบ้านบางระจัน** มีจำนวนคำในวรรคสม่ำเสมอ
ตัวอย่างเช่น

	โคลงสอง	● นายนายยังวุ่นด้วย	ทำศพนายผู้ม้วย
เมื่อวัน			
	โคลงสอง	● เห็นช่องอันเหมาะแล้ว	สามทัพพร้อมพร้อมแล้ว
เคลื่อนพล			
	โคลงสอง	● ค่อยบังตนไต่เต้า	พลันยกอ้อมล้อมเข้า
คลุกตี ฯ ^{๕๑}			

ในส่วนของการบินบังคับใช้วรรณยุกต์ พบว่าโคลงสองด้นใน **ลิลิตด้นสุดดีบ้าน
บางระจัน** ไม่เคร่งครัดเรื่องการใช้คำเอกนัก มีการใช้คำตายแทนคำเอก ตัวอย่างเช่น

โคลงสองที่ใช้คำตายแทนคำเอก เช่น

โคลงสอง ● ลื่อนามไปเมื่อหน้า   เกียรติยศเรื่องจำ

จिरกาล

^{๕๐} อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา, **สยามไวยากรณ์จันทรลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น** ๓, หน้า ๒๐.

^{๕๑} อุกฤษศิลป์สาร, พระยา, **คำประพันธ์บางเรื่องของพระยาอุปกิตศิลปสาร**, หน้า ๓๔.

โคลงสอง ◉ อาจารย์ธัมมโชตได้ ปลุกจิตศิษย์กล้าไว้

เกียรติระปือฯ^{๕๒}

ในเรื่องสัมผัสพบว่าโคลงสองสุภาพในลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจันมีสัมผัส
ภายในวรรคอย่างสม่ำเสมอ และมีการส่งสัมผัสระหว่างวรรคโดยตลอดด้วย ตัวอย่างเช่น

โคลงสอง ◉ นายแท่นคือแท่นแก้ว* เกียรติท่านเลิศล้ำแพรว

เพริศพราย

โคลงสอง ◉ นายทองเหม็นท่านได้ ประดิษฐ์ความกล้าไว้

เกียรติมหันต์

โคลงสอง ◉ พันเรื่องเอยท่านม้วย ด้วยรักชาติพร้อมด้วย

เกียรติคุณ ฯ^{๕๓}

๓.๑.๑.๔ โคลงสาม

โคลงสามที่ใช้แต่งวรรณคดีประเภทลิลิต มี ๒ ประเภท คือ โคลงสามสุภาพ และโคลงสามต้น

๑.โคลงสามสุภาพ

โคลงสามสุภาพ จัดเป็นบทละ ๔ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๕ คำ วรรคที่ ๒ มี ๕ คำ และ
วรรคที่ ๓ มี ๕ คำ วรรคที่ ๔ มี ๔ คำ รวมบทละ ๑๙ คำ และมีกำหนดคำเอกและคำโทตั้งแผนผัง

สัมผัสของโคลงสามสุภาพ กำหนดให้

๑) คำที่ ๕ ของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒

๒) คำที่ ๕ ของวรรคที่ ๒ ต้องสัมผัสกับคำที่ ๕ ของวรรคที่ ๓

๓) เมื่อร้อยโคลง ให้คำที่ ๔ ของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓

ของวรรคที่ ๑ ในบทต่อไป^{๕๔}

^{๕๒} อุกิตศิลปสาร, พระยา, คำประพันธ์บางเรื่องของพระยาอุกิตศิลปสาร, หน้า ๔๐.

* ตัวอักษรหนาและเฉียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๕๓} อุกิตศิลปสาร, พระยา, คำประพันธ์บางเรื่องของพระยาอุกิตศิลปสาร, หน้า ๔๐.

^{๕๔} อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา, สยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, หน้า ๒๑.

○○○○○ ○○○๑ท ○๑○○ท ๑ท○○(○○)

○○○○○ ○○○๑ท ○๑○○ท ๑ท○○(○○)

ในที่นี่ จะยกการใช้โคลงสามสุภาพใน**ลิลิตพระลอ**มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โคลงสามสุภาพใน**ลิลิตพระลอ**เป็นโคลงสามที่พัฒนามาจากโคลงสองสุภาพ โดยเพิ่มวรรคหน้าเข้าไปในโคลงสองสุภาพ และให้มีคำรับส่งสัมผัสแบบร่ายระหว่างวรรคที่ ๑ กับวรรคที่ ๒ นอกนั้นเหมือนโคลงสองสุภาพทุกประการ^{๕๕}

โคลงสามสุภาพใน**ลิลิตพระลอ**มีเพียง ๘ บทและไม่มีการแต่งติดต่อกันมากกว่า ๑ บท ชลดา เรื่องรักษลิขิต สันนิษฐานว่า “คำประพันธ์ชนิดนี้อาจเป็นของใหม่ในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก็เป็นได้”^{๕๖}

ในเรื่องจำนวนคำในวรรคพบว่ามีการใช้คำเกินในวรรคเช่นเดียวกับโคลงสอง เช่น

โคลงสาม ๑ ยายฟังยายสั้นหัว ยายจักลองเจ้าห้ำ	ยายเคยลองแต่ตัวชั่วตัวช้า บ่ได้หลานเอย ^{๕๗}
---	---

ในส่วนของ การบังคับใช้วรรณยุกต์ พบว่าโคลงสามสุภาพใน**ลิลิตพระลอ**ยังไม่เคร่งครัดเรื่องการใช้คำเอกคำโทนัก พบว่ามีการใช้คำสุภาพหรือคำโทในตำแหน่งคำเอก และมีการใช้คำโทคู่ในลักษณะเช่นเดียวกับที่ปรากฏในโคลงสองสุภาพ ตัวอย่างเช่น

โคลงสามสุภาพที่ใช้คำสุภาพในตำแหน่งคำเอก เช่น

โคลงสาม ๑ ขุนงามอยู่ไกลกัน สองแม่ถามไฉ่ไฉ่	บ่ทันนัดกันได้ สรเทินเทือนไปมา ฯ ^{๕๘}
--	---

^{๕๕} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล, หน้า ๑๙๗.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗.

^{๕๗} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๒๖.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๔.

โคลงสามสุภาพที่ใช้คำโทในตำแหน่งคำเอกและใช้คำโทคู่ เช่น

โคลงสาม ◉ สองนางงามแฉ่นไว   ชายเข้าไปไกลแล้ว
 แสร้งใส่กลให้แคล้ว   บิให้เขาเห็น ฯ^{๕๙}

๒. โคลงสามด้น

โคลงสามด้นจัดเป็นบทละ ๔ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๕ คำ วรรคที่ ๒ มี ๕ คำ และ วรรคที่ ๓ มี ๕ คำ วรรคที่ ๔ มี ๒ คำ รวมบทละ ๑๗ คำ และมีกำหนดคำเอกและคำโทดังแผนผัง

สัมผัสของโคลงสามด้น กำหนดให้

๑) คำที่ ๕ ของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒

๒) คำที่ ๕ ของวรรคที่ ๒ ต้องสัมผัสกับคำที่ ๕ ของวรรคที่ ๓

๓) เมื่อร้อยโคลง ให้คำที่ ๒ ของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๑ ในบทต่อไป^{๖๐}

○○○○○   ○○○ขท   ○ข○ทท   ข○

○○○○○   ○○○ขท   ○ข○ทท   ข○

ในที่นี้ จะยกการใช้โคลงสามด้นในลิลิตด้นมาตามีตุคุณคาถาบรรยายมาเป็น ตัวอย่าง ดังนี้

พบว่าโคลงสามด้นในลิลิตด้นมาตามีตุคุณคาถาบรรยาย มีการใช้จำนวนคำใน วรรคสม่ำเสมอ วรรคละ ๕ คำ และเคร่งครัดเรื่องการบังคับใช้วรรณยุกต์ ตัวอย่างเช่น

โคลงสาม ◉ กุลบุตรผู้บัณฑิต   รู้ภาษิตปราชญ์อ้าง
 ทรงซึ่งศีลพร้อมสร้าง   สิ่งกุศล
 โคลงสาม ◉ ควรชวนชวายกอบกิจ   ของปีตุมาตุเกื้อ
 กุลลูกเมียเอื้อเพื่อ   ไปเชื่อน ฯ^{๖๑}

^{๕๙} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๓๘๗.

^{๖๐} อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา, สยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓, หน้า ๒๑.

^{๖๑} อุบัติศิลปสาร, พระยา, คำประพันธ์บางเรื่องของพระยาอุบัติศิลปสาร, หน้า ๓.

ในเรื่องสัมผัสพบว่าโคลงสามดั้นในลิลิตดั้นมาตาปิตุคุณคาถาบรรยายมีสัมผัสภายในวรรคอย่างสม่ำเสมอ และมีการส่งสัมผัสระหว่างวรรคโดยตลอดด้วยตัวอย่างเช่น

โคลงสาม ● คนใดกอบปรีชา*	เลี้ยงมารดาจักได้
สุขขึ้นครีกครั้นไชร้	สบสมัย
โคลงสาม ● คนใดกอบปรีชา	เลี้ยงบิดาจักได้
สุขขึ้นครีกครั้นไชร้	สบสมัย ๖ ^{๒๒}

จากการจำแนกชั้นทลักษณ์แต่ละชนิดในวรรณคดีประเภทลิลิตจะเห็นได้ว่า การใช้ชั้นทลักษณ์ในวรรณคดีส่วนใหญ่มีลักษณะยืดหยุ่นกว่าข้อบังคับในตำราการแต่งคำประพันธ์ โดยเฉพาะ ร่ายโบราณ ร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสี่ดั้นบาทกฤษร โคลงสี่ดั้นวิวิธมาลี โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ ที่ยกมาจากลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตพระลอ และลิลิตจันทกนิร ที่การใช้ชั้นทลักษณ์มีความยืดหยุ่นมาก ทั้งนี้ เนื่องจากการประพันธ์จริงมีข้อควรคำนึงหลายอย่างนอกเหนือจากข้อกำหนดทางชั้นทลักษณ์ เช่น การสื่อความหมายให้สัมฤทธิ์ผล ผู้แต่งจึงอาจใช้คำเกินในวรรค เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า การใช้ชั้นทลักษณ์ในลิลิตดั้นมีความเคร่งครัดกว่า โดยเฉพาะ ร่ายดั้น โคลงสองดั้น และโคลงสามดั้น ที่ยกมาจากลิลิตดั้นมาตาปิตุคุณคาถาบรรยาย และลิลิตดั้นสตติบ้านบางระจัน เนื่องจากลิลิตดั้นทั้ง ๒ เรื่อง แต่งขึ้นหลังจากหนังสือสยามไวยากรณ์ ชั้นทลักษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ ซึ่งเริ่มมีความนิยมเคร่งครัดเรื่องรูปแบบการแต่งมากขึ้น ดังนั้น เมื่อผู้แต่งแต่งลิลิตดั้นจึงยึดข้อกำหนดการประพันธ์จากหนังสือเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ การแต่ง ร่ายดั้น โคลงสองดั้น และโคลงสามดั้น จึงมีลักษณะที่เคร่งครัดตามข้อกำหนดชั้นทลักษณ์อย่างมาก

อย่างไรก็ตาม จากตัวอย่างของชั้นทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ ในวรรณคดีลิลิตจะเห็นได้ว่า เมื่อมีการนำชั้นทลักษณ์มาใช้ในวรรณคดีลิลิต การใช้ชั้นทลักษณ์มีลักษณะยืดหยุ่นกว่าที่ปรากฏในตำราแต่งคำประพันธ์มาก ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้ผู้แต่งสามารถสร้างสรรค์งานได้อย่างคล่องตัวขึ้น

* ตัวอักษรหนาและเขียนเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๖๒} อุกฤษศิลปสาร, พระยา, คำประพันธ์บางเรื่องของพระยาอุกฤษศิลปสาร, หน้า ๑๗.

๓.๑.๒ การใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีลิลิต

การนำฉันทลักษณ์ชนิดใดมาแต่งร่วมกัน แม้ผู้แต่งจะมีอิสระในการสร้างสรรค์งาน แต่ผู้แต่งก็มีใช้ว่าจะเลือกแบบวิธีต่าง ๆ ได้ตามความพอใจของตน หากแต่ผู้แต่งจะต้องกลั่นกรองความคิดและเลือกสรรถ้อยคำต่าง ๆ อย่างพิถีพิถัน เพื่อให้เหมาะสมกับฉันทลักษณ์ด้วย

ลิลิตเป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทหนึ่งของไทยที่ต้องแต่งอย่างพิถีพิถัน เนื่องจากลิลิตมีลีลาของร่ายและโคลงซึ่งแตกต่างกัน พระวรวงศ์วิสิฐได้กล่าวถึงความพิถีพิถันในการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตไว้ว่า

“ลิลิตมีลีลาเหมือนฉันทที่แต่งหลาย ๆ ชนิดรวมกัน ข้อนี้เป็นความรู้พิเศษของผู้แต่ง ตอนที่กล่าวถึงเรื่องยืดยาวเป็นการดำเนินความก็ใช้ร่าย เพราะร่ายแต่งง่ายกว่าโคลง โดยเหตุที่มีข้อบังคับน้อย ถึงตอนที่กล่าวให้ไพเราะจับใจก็ใช้โคลง”^{๖๓}

จะเห็นได้ว่า ร่ายและโคลงต่างก็มีลักษณะเด่นที่ช่วยเสริมกันในการสร้างสรรค์วรรณคดีประเภทลิลิต จากการศึกษาพบว่าผู้แต่งนำฉันทลักษณ์ทั้ง ๒ ชนิด ไปแต่งในเนื้อหาส่วนต่าง ๆ ดังนี้

๑. การใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร่ายในเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต
๒. การใช้ฉันทลักษณ์ประเภทโคลงในเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต

๑. การใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร่ายในเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต

ร่ายเป็นฉันทลักษณ์ที่มีข้อบังคับน้อย มีข้อบังคับเรื่องการใช้วรรณยุกต์ไม่มาก สัมผัสบังคับในร่ายกำหนดสัมผัสระหว่างวรรคที่ติดกันเท่านั้น และยังมีลักษณะเด่นตรงที่ไม่จำกัดจำนวนวรรคใน ๑ บท ผู้แต่งจึงสามารถแต่งร่ายให้มีจำนวนวรรคเท่าใดก็ได้จนกว่าจะจบเนื้อความ ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้แต่งลิลิตจึงนิยมใช้ร่ายในการบรรยายภาพรวมของเรื่อง หรือใช้บรรยายเนื้อหาในส่วนที่ต้องการดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็ว

วรรณคดีประเภทลิลิตนิยมใช้ร่ายแต่งในเนื้อหาหลายส่วน ในที่นี้จะยกตัวอย่างร่ายที่แต่งใน บทประณามพจน์ บทชมธรรมชาติ บทจัดทัพ และบทชมโฉม มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

^{๖๓} วรวงศ์วิสิฐ, พระ, *บันทึกสมาคมวรรณคดี*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๘๙.

บทประณามพจน์ ในวรรณคดีประเภทลิลิตนิยมนแต่งด้วยร่าย เนื่องจากร่ายเก็บเนื้อความได้มาก และเลือกใช้คำได้อย่างอิสระ เนื่องจากไม่มีข้อบังคับเรื่องวรรณยุกต์ ดังนั้นผู้แต่งจึงสามารถบรรยายหรือพรรณนาในลักษณะที่เป็นการเทิดทูนพระรัตนตรัย เทพเจ้า หรือพระมหากษัตริย์ได้อย่างละเอียด ในที่นี้จะยกบทประณามพจน์ใน**ลิลิตจันทกนิร** และ**ลิลิตตะเลงพ่าย** มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ลิลิตจันทกนิร (สมัยอยุธยาตอนกลาง)

ร่าย ๑ นโม อันว่ากฤษณาภูษวลิต ทศนักษะประดิษฐ์สุตมา เม แห่งข้าจัก
 เจริญผล อตุฎุ ของจงดลเนื่องนิตยเสจรจ ตสุส สตุฎุสุส แต่สมเดจพระสัพัญญ
 อันเปนครูสังฆสอน อมรนิกรเทเวศ ภควโต มีประเพศมณฑล พระภักตรพัน
 คณนา อุดุลยาวิเสส อรหโต ผลาญหมู่กิเลสหายหัก เผดจกงจักรข้ายามาร
 นิพุตตสยมัญญาณน ด้วยอรหาชิญญาณอันเลิศ เกิดแต่สยมัญญาณยิ่งนัก
 ควรแก้ทักษิณาทาน มเหสินา มีพระญาณแสวงหา ซึ่งศีลาธิคุณ หวังอะดูล
 โปรดสัตว์ สมุมาสมพุทฺธสุส ก็ได้ตรัสแก้ไทยะธรรม บมีผู้นำแนะนำสอน สถาวร
 ในพระองค์ เจาะจงอวยสวัสดิ แก่ฝูงสัตว์อาจินต์ ลิ่นที่อะสงไขยะกับ แสน
 หนึ่งนับบริบูรณ์ จึงพุลพระศรีสุคต ตรัสธรรมรสโปรดโลกย เข้าปัท
 โมคอะนันต ใจศจันอะเนกา โดยชาระกถานี้แล ฯ^{๖๔}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ร่ายในบทประณามพจน์ที่ยกมานี้ กล่าวบรรยายพระคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงเป็นครูผู้สั่งสอนให้เทวดาและมนุษย์หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย ด้วยความรู้ที่ทรงตรัสรู้ได้โดยพระองค์เอง

การใช้ร่ายในบทประณามพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเข้าใจฉันทลักษณ์เป็นอย่างดี เนื่องจากเนื้อความในส่วนนี้ผู้แต่งตั้งใจแทรกคาถาภาษาบาลี การใช้ร่ายจึงเอื้อต่อการแปลแต่งเป็นภาษาไทยเพื่อขยายความคาถาบาลีที่ผู้แต่งยกมาได้อย่างครบถ้วน ลักษณะเช่นนี้พบในการแต่งมหาชาติคำหลวงที่ผู้แต่งนิยมใช้ร่ายในการแปลแต่งคาถาภาษาบาลีเช่นกัน

^{๖๔} ลิลิตจันทกนิร, เลขที่ ๓๑ มัดที่ ๔ ตู๋ ๑๑๔, หน้า ๑-๒.

ลิลิตตะเลงพ่าย (สมัยรัชกาลที่ ๓)

รำย^{๖๕} ๑ ศรีสวัสดิเดชะ ชณะราชอรินทร์ ยินพระยศเกริกเกรียง เพียงพก
แผ่นฟากฟ้า หล้าลุ่มเลื่องไชยเซวง เกรงพระเกียรติรยอ ฝ่อใจห้าวบมีหาญ
ลาญใจแกล้วยมิกล้ำ บคำอาตม์ออกรงค์ บคองอาตม์ออกฤทธิ์ ท้าวทิวทิศทั่ว
เทศ ไททุกเขตรทุกด้าว น้าวมกุฎิมานบ น้อมพิภพมานอบ มอบบัวบาท
วิบุลย์ อดุลยานุภาพ ปราบดัษกรเกลนกล้ว หัวหันหายกลายกลาด ดาษ
เต็มท่งเต็มดอน พม่ามอญพ่ายหนี ศรีอโยทธยารมเยศ พิเศศศุขบำเทอง ส้า
เรองราชสถาน ส้าราญราชสถิตย์ พิพิธโภคสมบัติ พิพิธโภคยสมบุรณร์ ภูถ
พิภพดับเข็ญ เย็นพิภพดับยุคตี สนุกนี้สบสี้มา ส้าเสนานอบเกล้า ส้าสนมเฝ้า
ฝ่ายใน ส้าพลไกรเกรอกหาญ ส้าพลสารสินทพ สบสาดราศรพลอง เถกอง
พระเกียรติฟุ้งฟ้า ภาตระลบแหล่งหล้า โลกย์ล้วนสดุดีฯ^{๖๕}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ร่ายในบทประณามพจน์ที่ยกมานี้ สามารถ
บรรยายถึงพระราชอำนาจและพระเกียรติยศของสมเด็จพระนเรศวรได้อย่างแจ่มชัด โดยเฉพาะ
การกล่าวถึงความสามารถด้านการรบของพระองค์ว่าเป็นที่ยำเกรงของเมืองต่าง ๆ ด้วยภาพความ
หวาดกลัวของศัตรูที่ “ฝ่อใจห้าวบมีหาญ ลาญใจแกล้วยมิกล้ำ” ด้วยความเด็ดขาดของสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชที่ “ปราบดัษกรเกลนกล้ว หัวหันหายกลายกลาด ดาษเต็มท่งเต็มดอน” จนทำให้
บ้านเมืองมีความร่มเย็น ประชาชนมีความสุข

ท่วงทำนองการแต่งที่ใช้ร่ายในบทประณามพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเข้าใจ
ฉันทลักษณ์เป็นอย่างดี เพราะบทประณามพจน์บรรยายที่ต้องการให้ภาพลักษณ์ของพระเกียรติ
คุณในด้านที่เป็นเอกอย่างกว้าง ๆ การใช้ร่ายในส่วนนี้จึงมิได้เป็นเพียงขนบการแต่งที่สืบทอดกันมา
เท่านั้น หากแต่ท่วงทำนองของร่ายเองก็มีความเหมาะสมกับเนื้อความในส่วนนี้ด้วย

บทชมธรรมชาติ วรรณคดีประเภทลิลิตมักมีการบรรยายฉากธรรมชาติที่ตัว
ละครหรือผู้แต่งผ่านไปพบเห็น การใช้ร่ายในบทชมธรรมชาติ เนื่องจากร่ายสามารถให้ภาพรวมของ
ฉากและบรรยากาศ โดยผู้แต่งอาจใช้วิธีการซ้ำคำ หรือนำชื่อพรรณไม้ หรือชนิดของสัตว์มาแต่ง
เรียงต่อกันไปเพื่อให้เห็นภาพรวมของสภาพธรรมชาติที่ผู้แต่งต้องการถ่ายทอด ในขณะเดียวกัน

^{๖๕} ปริมาณุชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๙),

ก็ยังสามารถสอดแทรกรายละเอียดได้มาก ในที่นี้ จะยกบทชมธรรมชาติใน **ลิลิตเพชรมงกุฏ** และ **ลิลิตกมลสตรี** มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ลิลิตเพชรมงกุฏ (สมัยอยุธยาตอนปลาย)

๑ ภูธรเสด็จมุ่งเมิน เพลินเหตุทัยจอมราช ชมรุกขชาติรายเรียง กับพี่
 เลี้ยงพุ่มศรี อิกมนตรีเสนา ชมวิหคาลัยหลาก จับไม้มารังเรียง บ้างคลอ
 เคียงคู่เกล้า เค้าโมงจับโมงหมาย รังนารายจับรัง ระวังไพร่รอบระวังไพร่
 แอ่นลมไล่ลมหวน นางนวลจับขานาง กะลุมภูครางจับครวญ กระจาบจวน
 จับพุงจวบ คับคาคาบคาบิน ยางไผ่ผินจับยาง ยุงพ่อนหางจับยุง ผุ่งแก้วจับ
 แก้วป่า กวักกวากวักเรียกคู่ กาลิงสูสลาลิง กาจับกิ่งกาหลง เบญจวรรณวง
 จับวัลย์ กระจาสันสูกระสัง อัญชันจับชิงชัน คับแคฝั้นจับแค เปล้าแปล้จับ
 เปล้าใหญ่ ไผ่จับไผ่เพรียกวร้อง วิหคห้องหิมเวศ มีหลายเทศภาษา สุดจะ
 คณนานกไม้ กล่าวแต่พอจำได้ เรื่องรู้กลกลอนฯ^{๖๖}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ร่ายในบทชมธรรมชาติที่ยกมานี้แสดงให้เห็นภาพรวมของฉากที่ตัวละครผ่านไปพบเห็น โดยการบรรยายให้เห็นภาพนกนานาพันธุ์มากมายเต็มป่า อันได้แก่ นกเค้าโมง นกรังนาร นกระวังไพร่ นกแอ่น นกนางนวล นกกระลุมภู นกกระจาบ นกคับคา นกยาง นกยุง นกแก้ว นกกวัก นกกาลิง นกกา นกเบญจวรรณ นกกระจา นกอัญชัน นกคับแค นกเปล้า และนกไผ่

ท่วงทำนองการแต่งที่ใช้ร่ายในส่วนนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งต้องการให้ผู้เสพวรรณคดีเห็นภาพรวมของฉากธรรมชาติที่ปรากฏในเรื่อง จะเห็นได้ว่ามิได้มีการพรรณนานกพันธุ์ใดพันธุ์หนึ่งหรืออากัปกริยาของนกตัวใดตัวหนึ่งเป็นพิเศษ หากแต่เน้นถึงความหลากหลายของนกที่มีอยู่ในธรรมชาติมากกว่า การใช้ร่ายในส่วนนี้ทำให้ผู้แต่งสามารถสร้างภาพป่าที่เต็มไปด้วยนกหลายชนิดได้ในร่ายเพียงบทเดียว

^{๖๖} หน, เจ้าพระยาพระคลัง, **ลิลิตเพชรมงกุฏ**, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๙), หน้า ๗๐ - ๗๑.

ลิลิตกมลสตรี (สมัยรัชกาลที่ ๒)

๑ หมายวดหลังคืบขึ้นหน้า บมีข้าเดินพลผ่อน ก่อนกองหลวงทำที่
 ประทับ ตั้งซ้ายรับรายทาง ปางพระฮามชายแสงศรี สมเด็จพระนฤบดีผ่านเฝ้า
 พระเจ้าทรงสรรพาวภรณ์เสร็จ เสด็จขึ้นคชาทานธินั่ง พรั่งพร้อมพลพฤนธา
 มาตย์ บ่ายบาทกฤษณเดินดง เข้าปารหงพงไพรพฤกษ์ พิภุกเขาเขียวระอุม
 ไม้กระพุ่มร่มชื้อชัด ลมพานพัดกิ่งแกว่งไกว ทิชาในบินเฝผาด แลประหลาด
 หลายพัน ลางนกหันหกโหน ลางนกโจนจับจอมไม้ ลางนกไหล้ตามตี ลางนก
 หนีร้ายเรียง ลางนกเคียงคูคลอ ลางนกทอเสียงประสาน ลางนกขานขันก้อง
 ลางนกร้องระว่างดง ลางนกลงเล่นดินเตียน นางยุงเวียรแหวดชู้ชาย ชุนยุงฟาย
 ฟ้อนหาง ลางนกกางปีกตาก ลางนกปากคาบคาบิน ลางนกกินกิมิชาติ
 ลูกไม้ดาษตีนสุก รุบรุขสล้างรายเรียง หมูไม้เหียงไม้หัน หมูไม้จันไม้จวง หมู
 ไม้พลวงไม้พลอง ไม้ทองกวาวนางกวัค หมูไม้สักไม้แสง หมูไม้แดงไม้ดำ ไม้
 กระลำพักลักกระจัน ไม้แสงพันเพชขนาด พาชไหนดไร่เคเรือครอบ
 ถอบแถบโทงเทงกระพุ่ม แก้วเกตกุ่มมะกองมะกัก โรกรักรังร้อยราก ทริกซาก
 ไทรส้มเสี้ยว กิ่งก้านเกี่ยวค้อมคุด ใบเขียวสรดแซมสลาด เดียรดาษดอกดวง
 ดก หล่นร่วงตกตามทางจร กลิ่นเกสรฟุ้งตรหลบ อบอวนจิตรีพิตสวง ทำวธ
 นึกอนงค์น้องนารถ แม้นมาประพาษกับเรียม จะแลเลียมหมูไม้ดอก จะชื้อบอก
 พรวไม้ผล จะเยียมยลทิวาชาติ จะมุงมาดสิ่งขรเถื่อนถ้ำ ฉะงอนน้ำนำแผ่นผา
 ลีลาลายแลขจิต พิดเพียงช่างประสานสอด ยอดเยียมฟ้าเง้อมฉะงอก เตรีน
 ไตรอกไตรฉะงัก พักกระเพิงน้ำต้นดะ พะพุงพะย้อยหยัด สัตวอาไศรยอาบกิน
 หมุ่มฤกคินมฤกเคน คเชนทร์คชาชาติ แวดระมาदनอเพลิง โคถึกเถลิงกะทิง
 เพลาะ เลาะเลมล่าญ่าระบัด สิงหนัดเลี้ยงผกาษร สุกรละมั่งเม่นหมี่ จามรี
 เสือสางสิงห์ ลิงค่างบ่างกระแตเต้น กระรอกเร้นในโพรงพฤกษ์ เหนคนคึกต่าง
 ตระหนก วังววกเวียรเจียนระนาศ ให้อริราชชื้อชมพลง คะนึ่งนางแรงราคร้อน
 ต้อนจตุรงรีบสร้าว ฤไทยทำวธครวญไคร่ ชมไม้ไต่บมิเพลิน เดีนดงไ้อ้าทะวา
 ฟุ้งกลิ่นผกากรวนรีน หอมหื่นเสาวรศเร้า กลั้วกลิ่นกลกลิ่นเกล้า นิ่มเนื่อนวล
 สมร ฯ

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งบรรยายภาพนกที่กำลังทำกิจรยาทำทางต่าง ๆ อย่างสวยงาม การ
 บรรยายภาพ โดยซ้ำคำ “ลางนก” ถึง ๑๒ ครั้ง เป็นการสร้างความต่อเนื่องและตัดสลับภาพ

อย่างรวดเร็วให้แก่ผู้เสพจินตนากรกิริยาของนกกว่าแต่ละตัวทำอะไรบ้าง เมื่อจะบรรยายถึงไม้พันธุ์ผู้แต่งก็ใช้การซ้ำคำ “หมู่ไม้” ถึง ๕ ครั้ง เพื่อให้ภาพของพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ เช่นกัน นอกจากนี้ เมื่อผู้แต่งต้องการจะบรรยายถึงสัตว์ชนิดต่าง ๆ บนพื้นดิน ผู้แต่งได้อาศัยท่วงทำนองของร่ายไล่เรียงชื่อสัตว์นานาชนิดเพื่อให้เห็นภาพที่หลากหลาย นับตั้งแต่ กวาง ช้าง แรด โคป่า กระตัง โคเพลาะ เลียงผา ควายป่า หมูป่า ละมั่ง เม่น หมี จามรี เสือ สิงโต ลิง ค่าง บ่าง กระแต และกระรอก โดยไม่เน้นความสมจริงมากนัก

บทจัดทัพ วรรณคดีประเภทลิลิตเป็นตอนที่ผู้แต่งนิยมแต่งด้วยร่าย เนื่องจากบทจัดทัพจำเป็นต้องบรรยายให้เห็นภาพรวมของกองทัพซึ่งมีรายละเอียดมาก ในที่นี้ จะยกบทจัดทัพใน **ลิลิตพระลอ** **ลิลิตกมลสตรี** และ **ลิลิตตะเลงพ่าย** มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ลิลิตพระลอ (สมัยอยุธยาตอนต้น)

ร่าย ๑ แลพวกพลยรรยง ธงนำพลยัยบ ดับกรงร้อยกรงพัน แห่งกองกัน
กองแล่น แห่แห่นแน่นขุนหมื่น ดูระรินมहिมา คณนาไปสล้าง พกพลด้างพล
ดาบ พลกำซาบธนู ดูพลหอกพลห้าว ดูพลง้าวพลงาม พลเขนตามเสโล่ห์
โตมรสลอนปืนไฟ ย่อมพลไกรโอ้อ่า งามสง่าพรรณราย ไพร่เดินนายเดินดับ
สำหรับถ้วนขุนหาญ ชีสารสูงแกล้วยกล้า ดาบหน้าสลาบครุฑควรว เดินโดย
ขบวนแห่นแห่ นายแวงแหล่เหลื่อหลาย นายแวงซ่ายแวงขวา นายแวงหน้า
แวงหลัง แวงจตุลึงคบาท รักษาธาชนฤบดี นายแวงสี่ตีนช้าง ช้างพระคช
กรรกง แวงองครักษ์ตำรวจ กวดขันแห่นแห่ห้อม ล้อมพระคชสำหรับ ชับวิวิท
รัตนาสน์ พลหน้าดาษคูยง อลงกตกุญชร บวรวิภูษา เครื่องราชาธิราช งาม
ถึงขนาดเพริศพร้อม งามเครื่องงามพลห้อม เสด็จให้พระบาท ท่านนา^{๖๗}

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งมุ่งบรรยายให้ผู้เสพวรรณคดีเห็นภาพรวมของกองทัพ ซึ่งคลาคล่ำไปด้วยทหารหลายหมู่เหล่า อาทิ พลธนู พลหอก พลง้าว พลเขน พลเสโล่ห์ พลโตมร เป็นต้น นอกจากนี้ยังบรรยายให้ผู้เสพเห็นการเคลื่อนพลซึ่งจัดทัพเป็นรูปปึกครุฑ โดยมีทหารคอยรายล้อมระวางช้างพระที่นั่ง ทั้งกองทัพของพระลอยังดงามไปด้วยเครื่องประดับพระเกียรติยศ ช้างทองและทหารในกระบวนทัพก็ล้วนงามไปด้วยเครื่องประดับเช่นกัน

^{๖๗} ชลดา เรื่องรักษิลิขิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์

ท่วงทำนองการแต่งที่ใช้ร้อยในส่วนนี้ แสดงให้เห็นภาพใหญ่ของฉากกองทัพและการเคลื่อนไหว โดยผู้แต่งบรรยายรายละเอียดของกองทัพในส่วนต่าง ๆ แต่เพียงสั้น ๆ แต่เมื่อผู้เสพอ่านร้อยในส่วนนี้ทั้งหมดจะเห็นภาพกองทัพขนาดใหญ่ ที่มีการเคลื่อนไหวอย่างเป็นแบบแผน และงดงาม การเลือกใช้ร้อยจึงเป็นการแสดงเจตนาของผู้แต่งที่ต้องการให้ภาพรวมของกองทัพทั้งหมด

ลิลิตกลสตรี (สมัยรัชกาลที่ ๒)

ร้อย ● พลหลวงหลายหมวดหมู่ โดยพยุห์บาทตรา ปีกซ้ายดาขวาดาศ
 กองหน้ากลาดหลังเคลื่อน ชะเยื่อนรถชชยาย หมู่ม้าผายพลเท้าผัน มากนับ
 พันนับหมื่น เดินระดื่นระดะ ดุดะระดะรงค์ ล้วนทรงวิชาคุณวิเศษ ใหม่เสื้อ
 เทศเสื้อทอ ศรีมอศรีม่วงเมฆ พลหมู่เอกศรีแดงสุกแดงแสด เหลืองเลื่อมแดด
 ดุ้ยยับยับ สลับศรีขาบศรีเขียว ธงเทียวปลายปลิวสล้าง ธงหน้าข้างปลิวสลอน
 ธงนำนิกรนิกาย ธงฉานชายแก่วงกวด ธงชุกชุกแก่วงไกว ขุนข้างในข้างนอก
 ออกขอเล่นขอลอง ชี่ข้างกองข้างเกน ชี่ข้างเขนข้างโคต สูงโคตเดินคู่ชั่ง หมู่มุ่
 ช้างตั้งช้างดู ประจุจัดชนิดเนื่อง ช้างเครื่องและช้างคร้ว ล้วนตัวเรวตัวรววด
 หมวดช้างป้อมช้างปืน ยงยืนสาตราวุธ ครุทสลาบตาบติดหน้า กล้าก็กล้าหาร
 ก็หาร ชนก็ชาญรานก็แรง ชาวข้างแสวงข้างแสรก แยกเดินเรียงเดินราย
 เหล่าข้างชายข้างชาญ หมอควาญขับขับเฉียว ระวังเพรียวระวังเพริด ...ฯ

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งมุ่งบรรยายให้ผู้เสพอรรถคดีเห็นภาพรวมของกองทัพที่กำลังเคลื่อนพลกันอย่างขวักไขว่ โดยผู้แต่งใช้คำ “ระดื่นระดะ” “ดะระดะรงค์” เพื่อสร้างจังหวะของการอ่าน ผู้แต่งใช้คำ “ธง” เพื่อให้เห็นภาพของธงที่ใช้ในส่วนต่าง ๆ ของกองทัพซึ่งประกอบด้วย ธงเทียว ธงหน้าข้าง ธงนำ ธงฉาน และ ธงชุก

ท่วงทำนองของร้อยในส่วนนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งต้องการสร้างภาพรวมของกองทัพที่คลาคล่ำไปด้วยทหารหน่วยต่าง ๆ รายละเอียดที่บรรยายเป็นการแบ่งส่วนย่อยๆโดยมุ่งให้เห็นภาพทุกส่วนของกองทัพ การใช้ร้อยในการบรรยายกองทัพจึงมีความเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากร้อยจะเป็นฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมแล้ว หากเสพด้วยการฟังก็สามารถบรรยายภาพกองทัพได้อย่างครบถ้วน กระชับ ให้ผ่านไปอย่างรวดเร็ว

ลิลิตตะเลงพ่าย (สมัยรัชกาลที่ ๓)

ร้อย ๑ เมอลหมู่พลบทจร สวมอาภรณ์ไพโรจิตร พิดหลายเพศหลายพวก
ใส่เสื้อหมวกพรวรฤก ศรีหม่นหมึกม่วงเมฆ ชมภูแจกแดดแสง ขาวเขียวแดงดู
ดาษ ถือสรรพสาตราวุธ เครื่องพิณยุทธ์ยรรยงค์ พิดพลธงมากมวญ พิดพล
ทวนมากหมู่ พลดาบคู่สามรรถ พลหอกขรัดสามารถ ดาษพลโล่ให้แลสรรพรั้ง
สรพรั้มพลตั้งดูสลอน พลกุมศรเนืองนวรรต์ พลกุมกัทันท์เนืองนอง พลเขน
ทองเปนหลั่น พลกันหย่นเปนเหล่า พลเสน่าเหลือหลาย พลกฤษกรายเหลือ
หลาก มากพลแสงศรพลอง ดูเถกิงเกริกฤทธิ์ ดูจอาจปลิดเดือนตรววัน ...ฯ^{๖๔}

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งใช้คำบรรยายเพื่อให้เห็นนายทหารแต่ละส่วน โดยให้
รายละเอียดของกองพลต่าง ๆ โดยสังเขป โดยคำซ้ำ “พล” ถึง ๑๖ ครั้ง เพื่อแสดงให้เห็นการแบ่ง
ประเภทกองพลต่าง ๆ ออกเป็น พลธง พลทวน พลดาบ พลหอก พลโล่ พลตั้ง พลศร พลเกาทัณฑ์
พลเขน พลกันหย่น พลเสน่า พลกริช และพลธนูไฟ

ท่วงทำนองการแต่งที่ใช้ร้อยในส่วนนี้ ผู้แต่งมุ่งบรรยายให้เห็นภาพรวมของ
กองทัพ โดยบรรยายให้เห็นเสื้อผ้าสีต่าง ๆ ที่ทหารสวมใส่ และอาวุธที่นายทหารแต่ละคนถือ
ประจำกาย ซึ่งให้ภาพรวมของทหารที่หลากหลายหลายหมู่เหล่า มีอาวุธประจำหลากชนิดที่น่า
เกรงขามและพร้อมรบ

บทชมโฉม ผู้แต่งมักใช้ร้อยในการประพันธ์เมื่อต้องการบรรยายเพื่อให้เห็น
ลักษณะโดยรวมของตัวละคร โดยไม่ได้เน้นส่วนใดส่วนหนึ่งอย่างชัดเจน ในที่นี้จะยกตอนบรรยาย
ความงามของพระลอใน **ลิลิตพระลอ** มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑ พิศดูคางสระสม พิศศอกลมกลิ้งกลกลิ่ง สองไหล่ฟุ้งไฉกาม ออกเงื่อน
งามไกรสร พระกรกลวงวคช นิ้วสลวยชดเล็บเล็ศ ประเสริฐสรพสรรพวงค์
แต่บาททางค์สุดเกล้า พระเกศงามล้วนเท่า พระบาทไถ้งามสม สรรพนาฯ^{๖๕}

^{๖๔} ปริมาณุชิตชินอรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๙),
หน้า ๒๖.

^{๖๕} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, **อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ**, หน้า ๑๐๑.

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งมุ่งบรรยายให้เห็นความงามของพระลอ โดยกล่าวถึงความงามไล่ไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายจากบนลงล่าง ตั้งแต่ คาง คอ ไหล่ อก แขน นิ้ว เล็บ ซึ่งพระลองามไปทั่วทุกส่วนทั้งร่างกาย

ท่วงทำนองการแต่งที่ใช้ร้อยในส่วนนี้ แสดงให้เห็นได้ว่าผู้แต่งต้องการให้รายละเอียดความงามของพระลอ โดยมีได้เน้นพิจารณาความงามเฉพาะส่วนอย่างละเอียดนัก แต่ใช้การกล่าวถึงอวัยวะบางส่วนเพื่อเชื่อมโยงให้ผู้เสพเห็นว่า เมื่อมองพระลอตั้งแต่ทั้งร่างกายล้วนงามไปทุกส่วน เป็นที่น่าสังเกตว่า บทชมโฉมพระลอในตอนที่ยกตัวอย่างมานี้ เป็นตอนที่ต่อมาจากโคลงชมโฉมพระลอซึ่งเน้นชมความงามเฉพาะส่วนอย่างละเอียด การใช้ร้อยในบทชมโฉมจึงน่าจะเป็นการสรุปภาพความงามโดยรวมของพระลอ

๒. การใช้ฉันทลักษณ์ประเภทโคลงในเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต

โคลงเป็นฉันทลักษณ์ที่มีข้อบังคับซับซ้อนกว่าร้อย บังคับเรื่องจำนวนคำในวรรค สัมผัส และวรรณยุกต์เอกโท โดยเฉพาะเรื่องจำนวนคำในวรรค ที่คณะโคลงกำหนดคำในวรรคให้จำกัดมาก คือ วรรคหน้า ๕ คำ และวรรคหลัง ๒ คำ ไม่นับคำสร้อย ทำให้ผู้แต่งจำเป็นต้องสรรคำที่กินความได้มากมาใช้ เพื่อให้สามารถบรรยายความได้อย่างครบถ้วน ชัดเจน แต่ข้อจำกัดดังกล่าวกลับเป็นลักษณะเด่นของฉันทลักษณ์ ที่ทำให้สามารถแต่งเนื้อหาได้กระชับ เพราะโคลงสามารถแต่งความให้จบใน ๑ บท ด้วยเหตุนี้ ผู้แต่งจึงมักใช้โคลงในตอนที่ต้องการเน้นอารมณ์ ความรู้สึก และในตอนที่ต้องการให้ผู้เสพวรรณคดีได้พิจารณาเนื้อความอย่างละเอียดมากขึ้น

ท่วงทำนองการแต่งของโคลงปรากฏในเนื้อหาหลายส่วน ในที่นี้จะขอยก บทนิราศ บทโคลก บทชมโฉม และบทนิคมพจน์ มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

บทนิราศ เป็นบทที่เน้นอารมณ์ความรู้สึกเป็นอย่างมาก ผู้แต่งจึงนิยมใช้โคลงในการแต่งเนื้อเรื่องในส่วนนี้ เพราะจังหวะของโคลงที่เนิบช้า แต่กระชับ และกินความมาก จึงทำให้ผู้เสพสามารถเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร หรือผู้แต่งได้อย่างชัดเจน ในที่นี้จะยกบทนิราศระหว่างพระมหาอุปราชและพระสนมใน ลิลิตตะเลงพ่าย มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โคลงสี่	● จำใจจำจากเจ้า	จำจร
	จำนิราศแรมสมร	แม่ร้าง
	เพราะเพื่อจักไปรอด	อริราช แลแม่
	จำทุกข์จำโทษอ้าง	สวาดิว่าหวั่นถวิล

โคลงสี่	◎ ยินสารสมเด็จเจ้าให้	พรรดา
	ดาสุชลฉาวรา	หยาดย่อย
	เคียรชรบแทบบาทา	ทางเทศ
	ฤาไคร่วายว่างสร้อย	สร้างสิ้นกรรแสง ^{๙๐}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งมุ่งพรรณนาอารมณ์โศกเศร้าของพระมหาอุปราชา โดยแสดงให้เห็นความรู้สึกของพระมหาอุปราชาที่ต้องจากนางอันเป็นที่รัก โดยการย้าคำ “จำ” ทั้ง จำใจ จำจาก จำจร จำนิราศ จำทุกข์ จำโทษ ซึ่งความจำเป็นดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดความทุกข์ใจแก่พระองค์เป็นอย่างมาก ในขณะเดียวกัน เมื่อพระสนมทราบข่าวว่าพระสวามีต้องจากไปทัพ ก็เสียพระทัยกรรแสงชบพระเคียรลงแทบพระบาทของพระมหาอุปราชา

ท่วงทำนองการแต่งที่ใช้โคลงในส่วนนี้ ให้ภาพของอารมณ์โศกของตัวละครอย่างละเอียด การพรรณนาแสดงให้เห็นความรู้สึกเศร้าเสียใจของตัวละครทั้งสองที่กำลังต้องพรากจากกัน ผู้นิพนธ์ใช้จังหวะของโคลงที่สามารถอ่านได้ทอดเสียงได้อย่างไพเราะ ช่วยสร้างอารมณ์ให้ผู้เสพรับรู้ความโศกเศร้าของตัวละครที่กำลังจะพลัดพรากได้เป็นอย่างดี

บทโศก เป็นเนื้อหาอีกส่วนหนึ่งที่ผู้แต่งนิยมแต่งด้วยโคลง เนื่องจากสามารถแสดงอารมณ์ได้อย่างละเอียด ในที่นี้จะขอยกบทโศกใน **ลิลิตพระลอ** มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โคลงสี่	◎ เสียงโหยเสียงให้มี	เรือนหลวง
	ขุนหมื่นมนตรีปวง	ป่วยซ้ำ
	เรือนราชฎีร่าตีทรวง	ทุกข์ทั่ว กันนา
	เมืองจะเย็นเป็นน้ำ	ย้อมน้ำตาครวญ
โคลงสี่	◎ เห็นให้ทุกหมู่ถ้วน	หญิงชาย
	ใจสิ้นรันทดกาย	ท่านให้
	สูเอยอย่ากรรหาย	heimโศก นักรนา
	ทุกข์หนักมักเกิดใช้	มักใช้พลันตาย ^{๙๑}

^{๙๐} ปริมาณุชิตชินนรต, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๙.), หน้า ๑๘ - ๑๙.

^{๙๑} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, **อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ**, หน้า ๒๖๔.

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งมุ่งแสดงภาพความเศร้าโศกของบรรดาทหาร ชุนนาง และราษฎรที่พากันโศกเศร้าใจเมื่อทราบข่าวว่าพระลจจะเสด็จออกจากเมือง จะเห็นได้ว่าถ้อยคำที่ผู้แต่งเลือกสรรมาใช้คำน้อยแต่กินความมาก เช่น “เมืองจะเย็นเป็นน้ำ ย่อมน้ำตาครวญ” คำ “เมือง” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเฉพาะบ้านเมืองเท่านั้น แต่ยังหมายถึงประชาชนทุกคนในเมืองสรองด้วย ภาพที่ได้จากโคลงบทนี้จึงแสดงให้เห็นความเศร้าโศกของผู้คนที่ต่างร่ำไห้จนเมืองเยือกเย็นไปด้วยน้ำตาอย่างชัดเจน และ “ใจสิ้นรันทดกาย ท่านให้” ที่แสดงให้เห็นอารมณ์โศกของพระลจที่ถึงกับพระทัยสิ้นด้วยความรันทดใจเมื่อเห็นความโศกเศร้าของบรรดาชาวเมือง

ท่วงทำนองการแต่งที่ใช้โคลงในส่วนนี้ ช่วยพรรณนาอารมณ์โศกเกิดขึ้นอย่างละเอียดละไม สื่ออารมณ์ได้อย่างลึกซึ้ง ภาพที่ผู้แต่งสร้างขึ้นจึงมุ่งเน้นให้ผู้เสพสัมผัสถึงอารมณ์ของตัวละครอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยอาศัยความเปรียบและจังหวะของโคลงที่เนิบช้าช่วยให้ผู้เสพเกิดความรู้สึกร่วมไปกับตัวละครที่กำลังทุกข์โศก

บทชมโคม ที่แต่งด้วยโคลงเป็นการบรรยายภาพให้เห็นอย่างละเอียด ในขณะเดียวกันก็มักแทรกความเปรียบเพื่อแสดงให้เห็นความงามอย่างแจ่มชัด ในที่นี้จะขอยกบทชมโคมพระเพื่อนพระแพงใน **ลิลิตพระลอ** มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โคลงสี่	● ทุกเมืองมีลูกท้าว	นับมี มากนา
	บเปรียบสองกษัตริย์	พี่น้อง
	พระแพงแม่มีศรี	สวัสดียิ่ง คณนา
	พระเพื่อนโคมยงหยิ่ง	อยู่เพียงดวงเดือน
โคลงสี่	● โคมสองเหมือนหยาดฟ้า	ลงดิน
	งามเงื่อนอัปสรอินทร์	สูหาล้า
	อย่าคิดอย่าควรถวิล	ถึงยาก แลนา
	ชมยะแย้มทั่วหน้า	หน่อท้าวมีบุญ ^{๗๒}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า โคลงชมโคมกล่าวความเปรียบที่แสดงให้เห็นความงามของพระเพื่อนพระแพงว่ามีความงามเป็นอย่างยิ่ง ดังที่กล่าวว่า “ทุกเมืองมีลูกท้าว นับมีมากนา บเปรียบสองกษัตริย์ พี่น้อง” แสดงให้เห็นว่าแม้บ้านเมืองอื่นจะมีพระธิดาอยู่มากมายก็ไม่

^{๗๒} ชลดา เรื่องรักษัตริย์, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๑๖ - ๑๑๗.

อาจเทียบกับความงามของพระเพื่อนและพระแพงได้ ทั้งยังกล่าวอีกว่า ความงามของพระธิดาทั้งสองงามประดุจนางอัปสรของพระอินทร์ที่มายังโลกมนุษย์

ท่วงทำนองการแต่งที่ใช้โคลงในส่วนนี้ แสดงให้เห็นการใช้โคลงว่าให้ภาพความงามของพระเพื่อนพระแพงเป็นอย่างยิ่ง แม้มิได้มีการชมอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นพิเศษ แต่เพียงกล่าวถึงความงามของพระธิดาเท่านั้น แต่การใช้โคลงที่สามารถอ่านทอดจังหวะได้อย่างไพเราะผนวกกับความเปรียบที่กินความมากช่วยให้ผู้เสพจินตนาการถึงความงามของพระเพื่อนพระแพงได้ การใช้ความเปรียบแบบลำดับชั้นจากการเปรียบว่าพระธิดาทั้งสองงามกว่าพระธิดาทุกเมือง ผู้การเปรียบเทียบความงามกับหญิงงามในอุดมคติอย่างนางอัปสร ช่วยทำให้บทชมโฉมนี้แสดงให้เห็นถึงความงามของพระเพื่อนพระแพงว่ามีมากมายเป็นอย่างยิ่ง

บทลงท้าย เป็นเนื้อหาอีกส่วนหนึ่งในวรรณคดีประเภทลิลิตที่ผู้แต่งนิยมแต่งด้วยโคลง เนื่องจากจากโคลงสามารถแต่งให้จบกระแสความได้อย่างกระชับ ในที่นี้จะขอยกบทลงท้ายใน ลิลิตตำราพันรตนมาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โคลงสี่	๑ จบจุลเสรีจลัน	ดำหรับ ท่านนา
	สวนสอบขอบบับ	บอกห้า
	ใครรู้เร่งค่านับ	กำหนด ไว้พอ
	เสมอหนึ่งได้แก้วหน้า	เน่งไว้ครองชม
โคลงสี่	๑ ศักราชพันเจ็ดร้อย	สิบสอง ปีแฮ
	ในอัสสังวัจจรจง	จบล้วน
	สุกรปีกษेत्रฐมาศตรง	เตรียมแต่ง แล้วพอ
	นับสี่เดือนได้ถ้วน	เสรีจลันเอาวสาน ๙ ^{๗๓}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า โคลงในบทลงท้ายกล่าวถึงวันเวลาและที่มาของเนื้อหาที่ใช้ในการแต่งลิลิตเรื่อง **ลิลิตตำราพันรตน** ไว้ว่า ผู้แต่งลิลิตเรื่องนี้ได้สอบถามกับตำราอัณมณีอื่น ๆ อีก ๕ ฉบับ และใช้เวลาแต่งลิลิตเรื่องนี้ ๔ เดือน เสร็จเมื่อเดือน ๗ ข้างขึ้น ปีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๗๒ (พ.ศ. ๒๓๕๓)

^{๗๓} นรินทรภรณ์, หลวง, ตำราว่าด้วยที่เกิดเนาวรัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.), หน้า ๙๙.

ท่วงทำนองการแต่งที่ใช้โคลงในส่วนนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเข้าใจเป็นอย่างดีว่า โคลงเป็นคำประพันธ์ที่สามารถกล่าวเนื้อความได้กระชับ และมีการจบกระแสความอย่างชัดเจน การที่ผู้แต่งต้องเก็บเนื้อความที่มีรายละเอียดมากให้ครบถ้วนลงในฉันทลักษณ์ประเภทโคลงซึ่งมีข้อจำกัดเรื่องจำนวนคำ นับว่าเป็นสิ่งที่พิสูจน์ความสามารถของผู้แต่ง และแสดงให้เห็นถึงการสรุปวัตถุประสงค์การแต่งในตอนจบเรื่องที่ชัดเจน

การนำฉันทลักษณ์ร้อยและโคลงไปแต่งเป็นเนื้อหาส่วนต่าง ๆ ในวรรณคดีประเภทลิลิต แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งต้องมีความเข้าใจท่วงทำนองที่แตกต่างกันของร้อยและโคลง ผู้แต่งที่เข้าใจฉันทลักษณ์ทั้งสองชนิดนี้สามารถแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้จากลิลิตเรื่องเอกอย่าง **ลิลิตพระลอ** **ลิลิตตะเลงพ่าย** และ**ลิลิตนิทราชาคริต**

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า วรรณคดีประเภทลิลิตในยุคหลังนับตั้งแต่มีการพิมพ์ ผู้แต่งยังนิยมแต่งบทประณามพจน์ด้วยฉันทลักษณ์ประเภทร้อย และแต่งบทนิคมพจน์ด้วยฉันทลักษณ์ประเภทโคลงที่อยู่เช่นเดิม แต่ในเนื้อหาส่วนอื่น ๆ มีการใช้ฉันทลักษณ์หลักประเภทอื่น ๆ อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลปัจจุบัน ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะวรรณคดีลิลิตที่แต่งในสมัยรัชกาลปัจจุบันมักแต่งลิลิตโดยเน้นบรรยายข้อมูลเป็นหลัก การพรรณนาที่เน้นอารมณ์และความรู้สึกมีน้อยมากด้วยเหตุนี้ จึงใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร้อยและโคลงในเนื้อหาได้ทุกส่วน เพราะเนื้อหามีลักษณะบรรยายเช่นเดียวกันตลอดทั้งเรื่อง

ในที่นี้ จะยกตัวอย่างวรรณคดีประเภทลิลิตที่แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงระหว่างการใช้ฉันทลักษณ์กับเนื้อหาในวรรณคดีประเภทลิลิต มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ร้อย ^{๗๔} ๑ ไฟศิลป์ไม่มอดเชื้อ เหลือเชื้อที่ทรงสร้าง ทุกอย่างปรากฏน่า
จิตรกรรมลูประสงค์ ประจบจงเงินจันต์ ศาสตร์ศิลป์อมสยบ ครบถ้วน
กระบวนแล้ว ทรงเปลี่ยนแนวศึกษาศาสตร์ ให้ผงาดเด่นไกล ในประติมากรรม
ทรงบำเลงเอ๋ยเอื้อน หัตถ์เคลื่อนปาดดินเปื้อน ช่อช้อยเชิงชาญ ^{๗๕}

ตัวอย่างข้างต้น เป็นร้อยสุภาพใน **ลิลิตอัครศิลป์ นวมินทร์มหาราชา** ร่ายในตอนที่ยกมานี้ เน้นให้ผู้อ่านทราบถึงความสนใจทางศิลปะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ว่าหลังจากทรงศึกษาความรู้ทางด้านจิตรกรรมแล้ว จึงได้ทรงเปลี่ยนแนวในการศึกษาศิลปะ

^{๗๔} ถวัลย์ มาศจรัส, **ลิลิตอัครศิลป์ นวมินทร์มหาราชา**, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗.

มาเป็นประติมากรรม จะเห็นได้ว่า ร่ายที่ยกมานี้ เป็นการให้ข้อมูลแก่ผู้อ่านโดยตรง เพื่อให้ทราบว่า ผู้แต่งจะกล่าวถึงพระปรีชาของพระมหากษัตริย์ในลำดับต่อไป

ร่าย^{๑๕} ๑ ปานสวรรคตแสวงทำให้จำเจ็บต่อมา กุมภายี่สิบสาม วันที่ตาม
ปฏิทิน ผินดูพุทธศก ตกสองห้าสามสี่ ทหารปรียึดอำนาจ เด็ดขาดสมบุรณ์แล้ว
บอกเหลือแล้วจะทานน คนไหนกลายเป็นข้าง งามกินบ้านกินเมือง เปลืองจะดู
ต่อไป จึงจำใจจับคล้อง อย่าช้องนะประชา เราอาสาทำเสร็จ เสร็จแล้วก็เลิกเลย
หาเคยคิดเป็นใหญ่ ใฝ่อำนาจเหนียวแน่น เป็นเจ้าด้าวเจ้าแดน ...ฯ^{๑๕}

ตัวอย่างข้างต้น เป็นร่ายใน **ลิลิตหล้ากำสรวล** ร่ายในตอนที่ยกมานี้ เน้นให้ผู้อ่านถึง ความเป็นมาของเหตุการณ์ก่อนเกิดพฤษภาทมิฬ โดยกล่าวถึงการปฏิวัติรัฐประหาร เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภภาพันธุ์ พ.ศ. ๒๕๓๔ เนื่องจากรัฐบาลในขณะนั้นมีคอร์รัปชันกันอย่างกว้างขวาง ทหารจึง จำเป็นต้องนำกำลังเข้าควบคุมรัฐบาล แต่ก็ได้ให้คำมั่นสัญญากับประชาชนว่า เมื่อรัฐประหาร สำเร็จก็จะคืนอำนาจให้แก่ประชาชน จะเห็นได้ว่า ร่ายที่ยกมานี้ เน้นการให้ข้อมูลเพื่อให้ผู้อ่าน ทราบถึงเหตุการณ์ก่อนเกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ผู้อ่านสามารถได้ข้อมูลอย่างครบถ้วน แต่อาจ ไม่ได้อรรรถสจากร่ายข้างต้นเท่าใดนัก

โคลงสี่ ^{๑๖} ๑ ขยายป่าห้วยฮ่องไคร้	ในชน บทเหยย
ศุูนย์จัดพัฒนาคน	มากผู้
ปลูกไม้ป่าไม้ผล	หลายอย่าง
ไม้และพื้่นพระรัฐ	เพื่อใช้ทดแทน ฯ ^{๑๖}

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นโคลงสี่สุภาพใน **ลิลิตโครงการพระราชดำริฯ** โคลงสี่สุภาพที่ยก มานี้ เน้นให้ผู้อ่านทราบถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ใน การวางแผนพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ด้วยการจัดศุูนย์พัฒนา และจัดให้มีการปลูกต้นไม้มานานานชนิดไว้ใช้ ประโยชน์เพื่อทดแทนการตัดไม้ทำลายป่า จะเห็นได้ว่า โคลงสี่ที่ยกมานี้ เน้นให้ข้อมูลแก่ผู้อ่าน เช่นกัน ผู้แต่งมุ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับโครงการพระราชดำริฯ โดยไม่ได้ใช้โคลงในเนื้อหาที่ ต้องการแสดงอารมณ์ ความรู้สึก แต่นำมาใช้เพื่อการบรรยายเท่านั้น

^{๑๕} กานติ ณ ศรีทธา, **ลิลิตหล้ากำสรวล**, (กรุงเทพฯ: ใบไม้ผลิ, ๒๕๔๘), หน้า ๕๒.

^{๑๖} สุณีย์ ปิยะเกตุ, **ลิลิตโครงการพระราชดำริ เจลิมพระเกียรติพระภูมิพลมหาราช เสดยสิริราชสมบัติครบ ๕๐ปี**, (กรุงเทพฯ: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครเหนือ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๖.

โคลงสาม	● จึงตอณพรวรชาติ	รับงานที่หนักแท้
	สอนนักรธรรมตรีแล้	กับนักรธรรมโท ด้วยรา
โคลงสาม	● แต่ต่อมาเมื่อสอบ	ตามระบอบยุคนั้น
	สอบผ่านเกือบยกชั้น	เช่นนี้นานเห็น
โคลงสาม	● นับเป็นผลสำเร็จ	คุ้มกับเหน็ดเหนื่อยแล้ว
	นามสมณะแก้ว	กีก้องไชยา เทียวนา ฯ ^{๗๗}

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นโคลงสามสุภาพใน ลิลิต 'จิตว่าง'แนวทางสวนโมกข์ โคลงสามสุภาพที่ยกมานี้ เน้นให้ผู้อ่านทราบถึงประวัติของท่านพุทธทาสที่ครั้งหนึ่งท่านเคยไปเป็นอาจารย์สอนพระภิกษุที่วัดพระธาตุไชยาเพื่อสอนนักรธรรมตรี และนักรธรรมโท ปรากฏว่านักเรียนที่ศึกษากับท่านส่วนใหญ่สอบผ่านเกือบหมด ชื่อเสียงของท่านพุทธทาสจึงเป็นที่รู้จักไปทั่วในขณะนั้น จะเห็นได้ว่า โคลงสามที่ยกมานี้ ผู้อ่านจะได้รับทราบข้อมูลของท่านพุทธทาสเป็นหลัก เนื่องจากผู้แต่งเน้นให้ข้อมูลแก่ผู้อ่านเป็นสำคัญ

จากตัวอย่างจากร่ายและโคลงที่ยกมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า แม้จะมีการใช้ร้อยและโคลงอย่างสม่ำเสมอ แต่ผู้แต่งมักใช้ทั้งร้อยและโคลงในการบรรยายเพื่อให้ข้อมูลแก่ผู้อ่านเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ การสลับใช้ฉันทลักษณ์โดยคำนึงถึงความเหมาะสมของเนื้อหาจึงไม่จำเป็นนัก เพราะแม้มีการสลับใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตยุคปัจจุบัน เนื้อหาที่ยังคงมีลักษณะเช่นเดิม คือเป็นการบรรยายเพื่อมุ่งให้ข้อมูลแก่ผู้อ่าน

ความเปลี่ยนแปลงนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเน้นที่การใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตให้ครบถ้วน โดยใช้ ร่าย โคลงสี่ โคลงสอง และโคลงสาม แต่งสลับกัน แต่ไม่ได้มีการคำนึงว่าควรใช้ฉันทลักษณ์ใดในเนื้อหาตอนใด

ผู้วิจัยเห็นว่า นอกจากอิทธิพลการพิมพ์ที่แพร่หลายจะส่งผลต่อผู้แต่ง ในการคำนึงถึงการใช้ฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมกับเนื้อหาแล้ว การปฏิรูปการศึกษาที่เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การใช้ฉันทลักษณ์ประเภทลิลิตในลิลิตปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป เพราะผู้แต่งในช่วงนี้จะศึกษาฉันทลักษณ์จากแบบเรียน หรือตำราฉันทลักษณ์เป็นส่วนมาก ดังนั้น ผู้แต่งจึงรับรู้เพียงแค่ว่ารูปแบบของ

^{๗๗} ทองแสง มิ่งมณีกุล, ลิลิต 'จิตว่าง'แนวทางสวนโมกข์, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓.

ชั้นทลัษณ์แต่ละชนิดในวรรณคดีประเภทลิลิตว่ามีรูปแบบอย่างไร ต่างจากผู้แต่งในสมัยอยุธยา ถึงช่วงก่อนการพิมพ์หนังสือสยามไวยากรณัชั้นทลัษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ ผยแพ้ว ที่การศึกษาชั้นทลัษณ์เป็นการศึกษาจากวรรณคดี ทำให้ผู้แต่งในยุคนั้นทราบถึงรูปแบบชั้นทลัษณ์ และยังทำให้ทราบว่าเนื้อหาในตอนใดเหมาะสมกับชั้นทลัษณ์ชนิดใดอีกด้วย

การสลับใช้ร่ายและโคลงในปัจจุบัน จึงเป็นเพียงการแสดงให้เห็นรูปแบบของชั้นทลัษณ์ที่แตกต่างกัน เนื่องจากวิธีการเสพวรรณคดีของผู้เสพเปลี่ยนจากการฟังเป็นการอ่านด้วยตนเอง ผู้อ่านจึงเห็นความเปลี่ยนแปลงชั้นทลัษณ์จากตัวบทอยู่แล้ว แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ายังมีความใช้ชั้นทลัษณ์ชนิดเดิมในเนื้อหาบางส่วน คือ ผู้แต่งยังนิยมใช้ร่ายในการแต่งบทประณามพจน และยังมีใช้โคลงสี่ ในการแต่งบทนิคมพจนอยู่เช่นเดิม

นอกจากนี้ จากการศึกษาชั้นทลัษณ์ของวรรณคดีประเภทลิลิตจำนวน ๖๒ เรื่อง ผู้วิจัยสามารถสรุปการใช้ชั้นทลัษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ ๑ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยอยุธยาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	สมัย	ลักษณะคำประพันธ์										
			ร่าย			โคลงสี่		โคลงสอง		โคลงสาม		ฉันทลักษณ์ชนิดอื่น	
			ร่าย โบราณ	ร่าย สุภาพ	ร่าย ด้น	โคลงสี่ สุภาพ	โคลงสี่ ด้น	โคลงสอง สุภาพ	โคลงสอง ด้น	โคลงสาม สุภาพ	โคลงสาม ด้น	ภาพย์	กลอน
๑.	ลิลิตโองการแช่งน้ำ	อยุธยาตอนต้น	/	-	-	-	/	-	-	-	-	-	-
๒.	ลิลิตพระลอ	อยุธยาตอนต้น	/	/	-	/	/	/	-	/	-	-	-
๓.	ลิลิตจันทกินร	อยุธยาตอนกลาง	/	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๔.	ลิลิตเพชรมงกุฎ	อยุธยาตอนปลาย	-	/	-	/	-	/	-	-	-	/	-
๕.	ลิลิตศรีวิชัยชาดก	รัชกาลที่ ๑	-	/	-	/	/	/	-	-	-	-	-
๖.	ลิลิตตำราวนพรัตน์	รัชกาลที่ ๒	-	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-
๗.	ลิลิตอุณหิตวิไชย	รัชกาลที่ ๒	/	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-
๘.	ลิลิตยอพระเกียรติรัชกาลที่ ๒	รัชกาลที่ ๒	-	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-
๙.	ลิลิตเสด็จไปชดดาทัพพม่า ฯ	รัชกาลที่ ๒	-	/	-	/	-	/	-	-	-	/	-
๑๐.	ลิลิตทักขิยาพยากรณ์	รัชกาลที่ ๒	-	/	-	/	-	/	-	-	-	/	-
๑๑.	ลิลิตกลสตรี	รัชกาลที่ ๒	-	/	/	/	/	/	-	-	-	-	-
๑๒.	ลิลิตกระบวณแห่ฯ	รัชกาลที่ ๓	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๑๓.	ลิลิตตะเลงพ่าย	รัชกาลที่ ๓	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-

ตารางที่ ๒ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	สมัย	ลักษณะคำประพันธ์										
			ร่าย			โคลงสี่		โคลงสอง		โคลงสาม		ฉันทลักษณ์ชนิดอื่น	
			ร่าย โบราณ	ร่าย สุภาพ	ร่าย สั้น	โคลงสี่ สุภาพ	โคลงสี่ สั้น	โคลงสอง สุภาพ	โคลงสอง สั้น	โคลงสาม สุภาพ	โคลงสาม สั้น	กาพย์	กลอน
๑.	ลิลิตพระภา	รัชกาลที่ ๔	-	/	-	/	-	/	-	-	-	-	-
๒.	ลิลิตปักขิน้อย	รัชกาลที่ ๔	-	/	-	/	-	/	-	-	-	-	-
๓.	ลิลิตศิริสารชาดก	รัชกาลที่ ๔	-	/	/	/	/	/	-	/	-	-	-
๔.	ลิลิตพายัพ	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๕.	ลิลิตพงศาวดารเหนือ	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๖.	ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติฯ	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-
๗.	ลิลิตมหาชาติ กัณฑ์ทศพร	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
	กัณฑ์ชูชก	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
	กัณฑ์จุลพน	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
	กัณฑ์มหาพน	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
	กัณฑ์มัทรี	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	-	-	-	-
	กัณฑ์มหาพรหม	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	/	/	-	/	-	-	-
๘.	ลิลิตนิทราชาคริต	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๙.	ลิลิตสรรเสริญพระบารมี	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-

ตารางที่ ๓ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	สมัย	ลักษณะคำประพันธ์										
			ร่าย			โคลงสี่		โคลงสอง		โคลงสาม		ฉันทลักษณ์ชนิดอื่น	
			ร่าย โบราณ	ร่าย สุภาพ	ร่าย ต้น	โคลงสี่ สุภาพ	โคลงสี่ ต้น	โคลงสอง สุภาพ	โคลง สองต้น	โคลงสาม สุภาพ	โคลงสาม ต้น	กาพย์	กลอน
๑.	ลิลิตของพระองค์เจ้าอรุณนิภาฯ	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๒.	ลิลิตหม่อมเจ้าพุ่มพวงฯ	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๓.	ลิลิตเฉลิมพระเกียรติ	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-
๔.	ลิลิตสุภาพแสดงญาติสามัคคี	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๕.	ลิลิตฉวีพิชาติ	รัชกาลที่ ๕	-	/	-	/	-	/	-	-	-	-	-
๖.	ลิลิตคำหลวง	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-
๗.	ลิลิตนารายณ์สิบปาง	รัชกาลที่ ๖	-	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-
๘.	ลิลิตนันทวิศาลชาดก	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๙.	ลิลิตอิติราชนิพนธ์	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	/	-	/	-	/	-
๑๐.	ลิลิตสดุดีกนิหาร	รัชกาลที่ ๖	/	/	/	/	/	/	/	/	/	-	-
๑๑.	ลิลิตกัมพูชาพ่าย	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๑๒.	ลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจัน	รัชกาลที่ ๖	-	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-
๑๓.	ลิลิตต้นมาตาปิตุคุณฯ	รัชกาลที่ ๖	-	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-

ตารางที่ ๔ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	สมัย	ลักษณะคำประพันธ์										
			ร่าย			โคลงสี่		โคลงสอง		โคลงสาม		ฉันทลักษณ์ชนิดอื่น	
			ร่าย โบราณ	ร่าย สุภาพ	ร่าย ด้น	โคลงสี่ สุภาพ	โคลงสี่ ด้น	โคลงสอง สุภาพ	โคลงสอง ด้น	โคลงสาม สุภาพ	โคลงสาม ด้น	กาพย์	กลอน
๑.	ลิลิตสุภาพสดุดีพระราชบัญญัติ ฯ	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๒.	ลิลิตปกรณากาษัต	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-
๓.	ลิลิตมหาสงคราม	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๔.	ลิลิตหนีไปเทศ	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๕.	ลิลิตตำนานพระร่วง	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๖.	ลิลิตตำนานพระพุทธชินราช	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๗.	ลิลิตสุภาพพาโลทกชาดก	รัชกาลที่ ๖	-	/	-	/	-	/	-	-	-	-	-
๘.	ลิลิตสุภาพจุลธนูคหะบัณฑิต	รัชกาลที่ ๗	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๙.	ลิลิตทำไมใจผู้ร้ายจึงชุกชุม	รัชกาลที่ ๗	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๑๐.	ลิลิตรามเกียรติ์ ตอนนางลอย	รัชกาลที่ ๘	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๑๑.	ลิลิตอิหฺร่านราชธรรม	รัชกาลที่ ๘	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๑๒.	ลิลิตรัตนियม	รัชกาลที่ ๘	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	/
๑๓.	ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอศอก	รัชกาลที่ ๘	/	/	-	/	/	/	-	/	-	/	-

ตารางที่ ๕ ตารางแสดงการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยรัชกาลปัจจุบัน

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	สมัย	ลักษณะคำประพันธ์										
			ร่าย			โคลงสี่		โคลงสอง		โคลงสาม		ฉันทลักษณ์ชนิดอื่น	
			ร่าย โบราณ	ร่าย สุภาพ	ร่าย ต้น	โคลงสี่ สุภาพ	โคลงสี่ ต้น	โคลงสอง สุภาพ	โคลงสอง ต้น	โคลงสาม สุภาพ	โคลงสาม ต้น	เพลง กล่อมเด็ก	กลอน
๑.	ลิลิตนเรศวร	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	/
๒.	ลิลิตสรรเสริญพระพุทธรูป	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๓.	ลิลิตราชาภิเษกสมรส	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๔.	ลิลิตราชสดุดี พระบรมราชจักรีฯ	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-
๕.	ลิลิตรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๖.	ลิลิตปฐมสมโพธิกถา	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๗.	ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๘.	ลิลิตพระคุณแม่	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๙.	ลิลิตอัครศิลปิน	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๑๐.	ลิลิตอัครศิลปิน นวมินทร์มหाराชา	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๑๑.	ลิลิตโครงการพระราชดำริฯ	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๑๒.	ลิลิตตุลาการ	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-
๑๓.	ลิลิตหลัก้าสรวล	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
๑๔.	ลิลิตสงครามผืนสามเหลี่ยมทองคำ	รัชกาลที่ ๙	-	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่า สมัยอยุธยาตอนต้น **ลิลิตโองการแข่งน้ำ** ซึ่งเป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องแรก ใช้ฉันทลักษณ์เพียง ๒ ชนิด คือ โคลงสี่ด้นบาทกฤษร และร่ายโบราณ จากนั้นใน **ลิลิตพระลอ** จึงเริ่มมีการใช้ ร่ายโบราณ ร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสี่ด้นวิวิธมาลี โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ แต่งร่วมกันในวรรณคดีลิลิต

การใช้ฉันทลักษณ์ที่หลากหลายขึ้นใน **ลิลิตพระลอ** สะท้อนความคิดสร้างสรรค์ของกวีที่พยายามใช้ฉันทลักษณ์ชนิดใหม่ ๆ ในการแต่งวรรณคดีลิลิต เนื่องจาก **ลิลิตพระลอ** เป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องยาว การแทรกฉันทลักษณ์ เช่น โคลงสอง หรือโคลงสามเข้าไปช่วยให้การดำเนินเรื่องกระชับและรวดเร็วขึ้นกว่าการใช้เพียงร่ายและโคลงสี่เท่านั้น ซึ่งเอื้อต่อการนำไปขับถวายเป็นพระมหากษัตริย์

สมัยอยุธยาตอนกลาง **ลิลิตจันทกินร** สืบทอดการประพันธ์จาก **ลิลิตพระลอ** อย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากการใช้ร่ายโบราณ ร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ เช่นเดียวกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่พบการใช้โคลงสี่ด้นในวรรณคดีเรื่องนี้ สอดคล้องกับ **ลิลิตเพชรมงกุฎ** ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในสมัยอยุธยาตอนปลายที่ไม่ปรากฏการใช้ร่ายและโคลงสี่ด้นเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช **ลิลิตศรีวิชัยชาติก** ซึ่งเป็นผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังปรากฏโคลงสี่ด้นวิวิธมาลีแต่งในตอนต้นเรื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการแต่งวรรณคดีลิลิตยึดเพียงการใช้ร่ายและโคลงแต่งสลับกัน โดยไม่จำกัดว่าต้องใช้ร่ายหรือโคลงประเภทเดียวกันเท่านั้น จึงอาจมีการใช้ร่ายและโคลงสุภาพแต่งร่วมกับร่ายและโคลงสี่ด้นได้

นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา พบว่า แนวโน้มฉันทลักษณ์ในวรรณคดีลิลิตเป็นลิลิตสุภาพชัดเจนขึ้น แม้ไม่มีหลักฐานการแบ่งประเภทวรรณคดีลิลิต แต่เมื่อสังเกตความนิยมใช้ฉันทลักษณ์ของวรรณคดีลิลิตในช่วงเวลานี้ พบว่าวรรณคดีลิลิตส่วนใหญ่ เช่น **ลิลิตตำรานพรัตน์** **ลิลิตเสด็จไปขจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี** ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย **ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค** **ลิลิตทะเลงพ่าย** ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และ **ลิลิตปักขีน้อย** **ลิลิตพระภา** ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น ล้วนใช้ฉันทลักษณ์ชนิดร่ายและโคลงสุภาพแต่งร่วมกันทั้งสิ้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณคดีลิลิตแต่งเป็นลิลิตสุภาพอย่างชัดเจน เช่น **ลิลิตนิทราชาคริต** **ลิลิพ่าย** และ **ลิลิตเฉลิมพระเกียรติ** เป็นต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผลจากหนังสือสยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ ที่มีการจำแนก

ประเภทของลิลิตเป็นลิลิตสุภาพและลิลิตด้นอย่างชัดเจน จึงทำให้กวีเคร่งครัดในการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ระหว่างลิลิตสุภาพและลิลิตด้นมากขึ้น

หนังสือสยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ ส่งผลต่อการแต่งวรรณคดีลิลิตอย่างชัดเจน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยปรากฏลิลิตด้นตามข้อกำหนดการประพันธ์ครั้งแรก ใน**ลิลิตนารายณ์สิบปาง** ซึ่งใช้รายด้น โคลงสี่ด้น โคลงสองด้น และโคลงสามด้นอย่างครบถ้วนเป็นเรื่องแรก อาจกล่าวได้ว่า ลิลิตด้นเป็นการสร้างสรรค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ที่เกิดจากการจัดประเภทวรรณคดีลิลิต* เพราะใน**หนังสือสยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓** ระบุว่าไม่เคยมีผู้ใดแต่งลิลิตด้นมาก่อน* **ลิลิตนารายณ์สิบปาง**จึงเป็นลิลิตด้นเรื่องแรกหลังจากการแบ่งประเภทวรรณคดีลิลิต และนับจาก**ลิลิตนารายณ์สิบปาง** ลิลิตด้นที่แต่งหลังจากนี้ล้วนยึดแบบอย่างจากข้อกำหนดการประพันธ์จากหนังสือสยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ เช่น **ลิลิตด้นมาตาปิตุคุณคาถาบรรยาย** และ**ลิลิตด้นสตุดีบ้านบางระจัน** เป็นต้น **ลิลิตนารายณ์สิบปาง**จึงถือเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าอย่างยิ่งในการเป็นแบบอย่างการแต่งลิลิตด้น และช่วยให้การแบ่งประเภทวรรณคดีลิลิตชัดเจนขึ้น เพราะทำให้มีตัวอย่างวรรณคดีลิลิตในลิลิตทั้ง ๒ ประเภท คือลิลิตสุภาพ และลิลิตด้น

นับจากสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน วรรณคดีลิลิตนิยมแต่งเป็นลิลิตสุภาพอย่างชัดเจน โดยไม่ปรากฏการแต่งลิลิตด้นอีก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ด้วยเหตุที่โคลงสี่ด้นแต่งยากกว่าโคลงสี่สุภาพ เนื่องจากมีจำนวนคำที่จำกัดกว่า และมีสัมผัสบังคับที่เคร่งครัดกว่า จึงทำให้ความนิยมแต่งลิลิตด้นซึ่งจำเป็นต้องใช้โคลงด้นในการประพันธ์เสื่อมความนิยมตามไปด้วย วรรณคดีลิลิตในรัชกาลปัจจุบันทุกเรื่องจึงเป็นลิลิตสุภาพทั้งหมด

อนึ่ง จากตารางข้างต้นยังแสดงให้เห็นว่านอกจาก **ลิลิตโองการแช่งน้ำ** **ลิลิตพระลอ** และ**ลิลิตจันทกินร** แล้ว พบว่ามีวรรณคดีประเภทลิลิตจำนวน ๗ เรื่อง ที่มีการใช้ฉันทลักษณ์

* ชลดา เรืองรักษลิขิต จัดให้ลิลิตโองการแช่งน้ำเป็นลิลิตด้น โดยสรุปจากฉันทลักษณ์ในเรื่องที่ใช้รายโบราณ แต่งร่วมกับโคลงสี่ด้นบาทกฤษ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าลิลิตโองการแช่งน้ำไม่น่าจะส่งอิทธิพลต่อการแต่งลิลิตด้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากฉันทลักษณ์ที่ใช้ในลิลิตนารายณ์สิบปางใช้รายด้น โคลงสี่ด้น โคลงสองด้น และโคลงสามด้น ซึ่งต่างจากลิลิตโองการแช่งน้ำอย่างชัดเจน และในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวการเรียบเรียงฉันทลักษณ์ในลิลิตโองการแช่งน้ำยังไม่ลงตัว ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าลิลิตด้น เป็นการสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ อ่านเพิ่มเติมได้ที่ ชลดา เรืองรักษลิขิต, **อ่านโองการแช่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), บทที่ ๓.

* สยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ อธิบายว่า “ฝ่ายโคลงด้นแลรายด้น ถ้าจะแต่งเข้าลิลิตเป็นอีกพวกหนึ่ง ก็ย่อมเป็นได้ แต่อย่าหาใครเห็นใครได้ทำไว้ไม่ ถ้าจะทำก็ยอมไม่ขัดขวางอะไร” อ้างถึงใน ศึกษาธิการ,กรม. **สยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓**, หน้า ๓๓.

ประเภทร้ายและโคลงต่างชนิดคือ ชนิดร้ายโบราณ โคลงสี่สุภาพ และโคลงสี่ด้น ในเรื่องเดียวกัน แต่งผสมในวรรณคดีเรื่องเดียวกัน ได้แก่

ลิลิตศรีวิชัยชาดก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีการใช้ โคลงสี่ด้นวิวิธมาลี แต่งร่วมกับ โคลงสี่สุภาพ และโคลงสองสุภาพ

ลิลิตอุณห์ทิวไชย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีการใช้ร้ายโบราณ แต่งร่วมกับ ร่ายสุภาพ และโคลงสี่สุภาพ

ลิลิตกมลสตรี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีการใช้ร้ายด้น โคลงสี่ด้น บาทกฤษร แต่งร่วมกับ ร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ และโคลงสองสุภาพ

ลิลิตศิริสารชาดก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้ร้ายด้น โคลงสี่ด้นบาทกฤษร แต่งร่วมกับ ร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ

ลิลิตมหาชาติ กัณฑ์มหาราช ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้โคลงสี่ด้นวิวิธมาลี แต่งร่วมกับ ร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ

ลิลิตสดุดีภินิหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้ร้ายโบราณ ร่ายด้น โคลงสี่ด้นวิวิธมาลี โคลงสองด้น โคลงสามด้น แต่งร่วมกับ ร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ

ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีการใช้ร้ายโบราณ โคลงสี่ด้นวิวิธมาลี แต่งร่วมกับ ร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ และกาพย์ฉบัง ๑๖

วรรณคดีประเภทลิลิตทั้ง ๗ เรื่อง แสดงให้เห็นมุมมองของผู้แต่งต่อวรรณคดีประเภทลิลิตว่า ผู้แต่งมิได้คำนึงว่าตนเองกำลังแต่งลิลิตประเภทใดอยู่ โดยเฉพาะในวรรณคดีลิลิต ๓ เรื่อง คือ **ลิลิตมหาชาติกัณฑ์ มหาราช** **ลิลิตสดุดีภินิหาร** และ**ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก** ที่เกิดขึ้นหลังจากหนังสือสยามไวยากรณัณฑ์ฉบับปฐมสำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ ซึ่งแบ่งวรรณคดีลิลิตออกเป็นประเภทลิลิตสุภาพและลิลิตด้นอย่างชัดเจน แต่ผู้แต่งก็ยังใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร้ายและโคลงสุภาพและด้นร่วมกันอยู่

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ในการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิต หากผู้แต่งต้องการจะรังสรรค์วรรณคดีประเภทลิลิตในลักษณะผสมผสานกันก็ย่อมทำได้ เพียงแต่ผู้แต่งจะต้องยึดหัวใจสำคัญในการประพันธ์วรรณคดีประเภทลิลิต ที่ใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร้ายและโคลงแต่งสลับกันเป็นหลักในการประพันธ์เท่านั้น

นอกจากนี้ การใช้ฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ ในวรรณคดีประเภทลิลิต พบว่า ร่ายโบราณนิยมในสมัยอยุธยาตอนต้น พบในวรรณคดีลิลิตจำนวน ๓ เรื่อง คือ **ลิลิตโองการแข่งน้ำ ลิลิตพระลอ** และ**ลิลิตจันทกนิร** และพบอีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ใน**ลิลิตกมลสตรี** ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เนื่องจากรูปแบบของร่ายยังไม่ลงตัวเท่าใดนัก จึงปรากฏการแต่งร่ายโดยส่งสัมผัสไปยังวรรคสุดท้ายแบบร่ายโบราณอยู่

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการใช้ร่ายโบราณอีกครั้งใน **ลิลิตสตฺยนิหาร** และสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ใน**ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอศก** ผู้วิจัยเห็นว่า การใช้ร่ายโบราณที่ปรากฏในลิลิตทั้ง ๒ เรื่องนี้ ต่างจากการใช้ร่ายโบราณในสมัยอยุธยาและสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากในช่วงนี้รูปแบบของฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ มีข้อกำหนดที่ชัดเจนแล้ว การใช้ร่ายโบราณใน**ลิลิตสตฺยนิหาร** และ**ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอศก** จึงน่าจะเป็นการสร้างสรรคของผู้แต่งที่เรียนรู้ลักษณะของร่ายโบราณจากตำราแต่ง คำประพันธ์มากกว่า

ร่ายสุภาพ พบตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น โดยปรากฏใน**ลิลิตพระลอ**เป็นเรื่องแรก จากนั้นจึงมีการใช้ร่ายสุภาพเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ความนิยมใช้ร่ายสุภาพสอดคล้องกับการใช้โคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ ที่นิยมใช้แต่งร่วมกันในวรรณคดีลิลิตอย่างต่อเนื่อง

ผู้วิจัยพบว่าหลังจาก**ลิลิตจันทกนิร** นับตั้งแต่**ลิลิตเพชรมงกุฎ** ในสมัยอยุธยาตอนปลายถึง**ลิลิตกมลสตรี** ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รวม ๘ เรื่อง ไม่พบการแต่งโคลงสามสุภาพ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าในขณะนั้นโคลงสามน่าจะเป็นฉันทลักษณ์ที่อยู่ในระยะเริ่มแรกหรือไม่เป็นที่นิยมเท่าใดนัก เพราะแม้ใน **ลิลิตพระลอ** และ**ลิลิตจันทกนิร** ก็ปรากฏโคลงสามในเรื่องน้อยมาก จึงไม่ปรากฏการแต่งสี่บทอดในลิลิตในช่วงนี้

โคลงสามสุภาพได้รับความนิยมอีกครั้ง หลังจากทีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้โคลงสามสุภาพใน**ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารค และสถลมารค** และ**ลิลิตตะเลงพ่าย** เพราะเป็นที่น่าสังเกตว่า หลังจากพระนิพนธ์ของพระองค์ วรรณคดีลิลิตเริ่มใช้โคลงสามมากขึ้นโดยลำดับ และพบการใช้ติดต่อกันหลายบทอย่างชัดเจนใน**ลิลิตนิทราชาคริต** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากนั้นจึงปรากฏใช้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

โคลงสองสุภาพปรากฏใช้ในวรรณคดีลิลิตใน**ลิลิตพระลอ**เรื่องแรก และปรากฏใช้เรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง และเป็นที่น่าสังเกตว่า ในการแต่งวรรณคดีลิลิตเมื่อใช้โคลงสองสุภาพอาจแต่งโดยไม่ใช้โคลงสามสุภาพได้ ในขณะที่เมื่อแต่งโคลงสามสุภาพ พบว่าวรรณคดีลิลิตทุกเรื่องมีการแต่งโคลงสองสุภาพร่วมด้วยเสมอ

ร่ายฉันท์ พบในวรรณคดีลิลิตครั้งแรก ใน**ลิลิตกมลสตรี** สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยพบว่าใช้แต่งร่วมกับร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสี่ฉันท์ และโคลงสองสุภาพ คล้ายคลึงกับร่ายฉันท์ที่พบใน**ลิลิตศิริสารชาต** ที่พบว่าใช้แต่งร่วมกับร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสี่ฉันท์ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ

จะเห็นได้ว่า การใช้ร่ายฉันท์ในวรรณคดีลิลิตทั้ง ๒ เรื่องข้างต้น ใช้ในลักษณะผสมผสานกับลิลิตสุภาพ แต่นับจาก**ลิลิตนารายณ์สิบปาง**เป็นต้นมา พบว่าร่ายฉันท์ใช้แต่งในลิลิตฉันท์ โดยใช้ร่วมกับโคลงสี่ฉันท์ โคลงสองฉันท์ และโคลงสามฉันท์

ในส่วนของโคลงสี่ฉันท์ ปรากฏใช้นับตั้งแต่**ลิลิตโองการแข่งน้ำ**ในสมัยอยุธยาตอนต้น โดยใช้แต่งร่วมกับร่ายโบราณ จากนั้นพบการใช้โคลงสี่ฉันท์ใน**ลิลิตพระลอ** **ลิลิตเพชรมงกุฎ** **ลิลิตกมลสตรี** และ**ลิลิตศิริสารชาต** โดยใช้แต่งร่วมกันกับลิลิตสุภาพ จะเห็นได้ว่า การใช้โคลงสี่ฉันท์ในวรรณคดีลิลิตข้างต้นเป็นการแต่งโดยไม่แยกประเภทชั้นทลักษณ์เป็นลิลิตสุภาพหรือลิลิตฉันท์ การใช้ชั้นทลักษณ์จึงมีลักษณะผสมผสาน แต่ใน**ลิลิตนารายณ์สิบปาง** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โคลงสี่ฉันท์ แต่งร่วมกับ ร่ายฉันท์ โคลงสองฉันท์ และโคลงสามฉันท์เท่านั้น

ในขณะที่การใช้โคลงสองฉันท์ และโคลงสามฉันท์ ปรากฏครั้งแรกใน**ลิลิตนารายณ์สิบปาง** และพบเป็นจำนวนหลายบท * และพบว่าไม่เคยปรากฏการใช้โคลงสองฉันท์และโคลงสามฉันท์ในวรรณคดีลิลิตเรื่องอื่น ๆ มาก่อน

อนึ่ง จากตารางข้างต้นยังแสดงให้เห็นว่า ในการแต่งวรรณคดีลิลิตไม่จำเป็นต้องใช้ชั้นทลักษณ์ครบทุกชนิด เพราะมีวรรณคดีลิลิตหลายเรื่องที่ไม่ได้ใช้โคลงสองสุภาพและโคลงสามสุภาพ แสดงให้เห็นว่าหัวใจสำคัญในการแต่งลิลิตอยู่ที่การใช้ร่ายแต่งร่วมกับโคลงสี่ สอดคล้องกับการใช้ชั้นทลักษณ์ในลิลิตโองการแข่งน้ำ ซึ่งเป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องแรกของไทย ที่ใช้เพียงร่ายโบราณและโคลงสี่ฉันท์แต่งสลับกันเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน พบว่าผู้แต่งวรรณคดีลิลิตนิยมใช้ชั้นทลักษณ์ครบทุกประเภท มีเพียง ๒ เรื่อง คือ **ลิลิตราชสดุดีพระบรมราชจักรีวงศ์ ๙ รัชกาล** และ**ลิลิตตุลาตูล** ซึ่งเป็นลิลิตขนาดสั้นที่ตีพิมพ์ลงวารสารเท่านั้น ที่ใช้เพียงร่ายและโคลงสี่สุภาพในการประพันธ์

จากการศึกษาชั้นทลักษณ์ประเภทลิลิตในวรรณคดีประเภทลิลิตทั้ง ๖๒ เรื่อง แสดงให้เห็นหัวใจของวรรณคดีประเภทลิลิตได้อย่างชัดเจนว่า คือการใช้ชั้นทลักษณ์ประเภทร่ายและโคลงแต่งสลับกัน อย่างไรก็ตาม จากการรวบรวมข้อมูลของผู้วิจัยพบว่า มีวรรณคดีลิลิตกลุ่มหนึ่งที่มีการใช้

* พบโคลงสองฉันท์ จำนวน ๑๔๙ บท และโคลงสามฉันท์ จำนวน ๒๒๗ บท

ชั้นลักษณะชนิดอื่นแทรกเข้าไปในในวรรณคดีประเภทลิลิต ซึ่งแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงด้านชั้นลักษณะประเภทลิลิตในวรรณคดี โดยจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

๓.๒ ความเปลี่ยนแปลงด้านชั้นลักษณะของวรรณคดีประเภทลิลิต

จากที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า ชั้นลักษณะประเภทลิลิตประกอบด้วยร่ายและโคลงแต่งสลับกัน แต่จากการศึกษาข้อมูลของผู้วิจัยพบว่า มีวรรณคดีลิลิตหลายเรื่องที่ตั้งชั้นลักษณะชนิดอื่นแทรกนอกเหนือจากการใช้ชั้นลักษณะประเภทร่ายและโคลง

จากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลเท่าที่ปรากฏในเวลานี้พบว่า การแทรกชั้นลักษณะชนิดอื่นในวรรณคดีประเภทลิลิตปรากฏครั้งแรกในสมัยอยุธยา โดยพบในลิลิตเพชรมงกุฏ จากนั้นได้ปรากฏลักษณะการสร้างสรรค์เช่นนี้เรื่อยมาจนถึงวรรณคดีประเภทลิลิตในสมัยรัชกาลปัจจุบัน โดยมีจำนวนทั้งหมด ๘ เรื่อง เรียงลำดับตามอายุวรรณคดีได้ ดังนี้

ลิลิตเพชรมงกุฏ แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ลิลิตขัตติยพม่าเมืองกาญจนบุรี และ**ลิลิตทักขิยาภรณ์** แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลิลิตธิดาราชย์ แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลิลิตรัถนิยม และ**ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก** แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ลิลิตนเรศวร และ **ลิลิต 'จิตว่าง'** แนวทางสวนโมกข์ แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงการแทรกชั้นลักษณะชนิดอื่นในวรรณคดีประเภทลิลิต ตามหัวข้อ
ดังนี้

๓.๒.๑ การแทรกชั้นลักษณะในตัวเรื่อง

๓.๒.๒ การแทรกชั้นลักษณะนอกตัวเรื่อง

๓.๒.๑ การแทรกชั้นลักษณะในตัวเรื่อง

การแทรกชั้นลักษณะในตัวเรื่อง คือการใช้ชั้นลักษณะชนิดอื่นแทรกเข้าไปในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา การสร้างสรรค์รูปแบบนี้นับเป็นความเปลี่ยนแปลงสำคัญเพราะกระทบต่อชั้นลักษณะของวรรณคดีประเภทลิลิตโดยตรง จากแต่เดิมที่เข้าใจกันว่าวรรณคดีประเภทลิลิตใช้เฉพาะร่ายและโคลงในการแต่ง มาเป็นการสามารถใช้ชั้นลักษณะชนิดอื่นในการแต่งแทรกในเนื้อหาได้ด้วย

การแทรกชั้นทลัษณ์ในตัวเรื่อง ปราบกฏการใช้ชั้นทลัษณ์ประเภทกาพย์และกลอนแต่งแทรกในวรรณคดีประเภทลิลิต ในที่นี้ ผู้วิจัยได้อธิบายโดยเรียงตามลำดับอายุวรรณคดี ดังนี้

๓.๒.๑.๑ ลิลิตเสด็จไปขจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี

ลิลิตเสด็จไปขจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศกดิพลเสพ (พระองค์เจ้าอรุโณทัย) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กล่าวถึงการเดินทัพของพระองค์ไปสกัดทัพพม่าที่เมืองกาญจนบุรีตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ชั้นทลัษณ์ในวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบไปด้วย ร่าย ๔๙ บท โคลงสี่สุภาพ ๒๘๓ บท โคลงสอง ๑๑๘ บท และกาพย์ยานี ๑๑ จำนวน ๓ บท

กาพย์ยานีที่ปรากฏในลิลิตเรื่องนี้ แทรกเข้ามาเพื่อใช้บรรยายการเคลื่อนพลทางชลมารคที่เมืองสมุทรสงคราม ดังนี้

โคลงสอง	๑ ดั่งไหวดินฟ้าคว่ำ	นองระลอกกระจะออกน้ำ
	แหล่งหล้าอึ้งอล*	
กาพย์	๑ หงส์ยืนตรึงนั่งวัง	ว่องไวจริงแทบเทียมลม
	พลพายไล่ระดม	ชมไชยยศประเวศคลา
กาพย์	๑ กระบวนหน้าเคลื่อนพล	สะบัดบั้นทั้งสัญญา
	กระบวนหลังเรือเหลือตรา	คลาเยียดยัดอัดสาคร
กาพย์	๑ เริงรื้นทั้งนายไพร่	มาดมุงหมายจักราญรอน
	ศึกสู้พลันม้วยมรณ	ต้อนรับต่อยตีปรับตาเดียว ^{๗๘}

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๗๘} บวรราชนิพนธ์ เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมลัษณ์ประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๒.

สันนิษฐานว่า กาพย์ยานี ๑๑ ข้างต้นน่าจะแต่งขึ้นเพื่อใช้บรรยายทัพเรือ ขณะเคลื่อนกำลังพลทางชลมารคแบบกาพย์เห่เรือ ทั้งนี้เพราะกาพย์ยานีที่แต่งแทรกในลิลิตเรื่องนี้ มีจำนวนใกล้เคียงกับกาพย์ยานี ๑๑ ในกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ดังตัวอย่าง

กาพย์ ● สมรรตไชโยไกรกาบแก้ว	แสงแวววัจับจับสาคร
เรียบเรียงเคียงคู่จร	ดังร้อนฟ้ามาแดนดิน
กาพย์ ● สุวรรณหงส์ทรงภู่ห้อย	งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์	ลินลาศเลื่อนเตือนตาชม
กาพย์ ● เรือไชโยว่องว้าง	รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงเส้าเร้าระดม	ห่มทำยเย็นเดินคู่กัน ฯ ^{๗๙}

จะเห็นได้ว่าถ้อยคำและสำนวนของกาพย์ยานีที่แต่งแทรกในลิลิตเสด็จไป ชัดตาทัพบมาเมืองกาญจนบุรีคล้ายคลึงกับกาพย์เห่เรือของพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ เห็นได้จากการใช้คำว่า สาคร หงส์ และระดม เหมือนกัน และมีสำนวนในการแต่ง คือ “ว่องไวจริงแทบ เทียมลม” และ “พลพายไล้ระดม” ที่คล้ายคลึงกับ สำนวน “รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม” และ “เสียงเส้า เร้าระดม” ในกาพย์เห่เรือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศมาก ทั้งยังใช้ในตำแหน่งวรรคและบาทเดียวกันด้วย

การแต่งกาพย์แทรกในเนื้อหานั้นจึงเป็นความพยายามของผู้แต่งที่ต้องการให้ผู้เสพลิลิตเสด็จไปชัดตาทัพบมาเมืองกาญจนบุรีเห็นภาพการเคลื่อนทัพทางน้ำ โดยเล่น ล้อกับท่วงทำนองของกาพย์ยานี ๑๑ ในกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ มาแต่งแทรกเป็นกาพย์ แทรกในวรรณคดีประเภทลิลิต

อย่างไรก็ตาม ผู้แต่งยังพยายามเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างฉันทลักษณ์เพื่อสร้างความกลมกลืนของเนื้อหา ด้วยการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างโคลงสองมายังกาพย์ โดยส่งสัมผัสจากคำว่า “อล” มายังคำว่า “ยন্ত্র” เพื่อให้เนื้อหามีความต่อเนื่องมากขึ้น

การใช้ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นในลิลิตเรื่องนี้ จึงแสดงให้เห็นความคิด สร้างสรรค์ของผู้แต่งในการเลือกสรรฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมกับเนื้อหา โดยใช้ประโยชน์จากกาพย์ ยานี ๑๑ ที่นิยมแต่งบทเห่เรือมาสร้างบรรยายการเคลื่อนทัพทางน้ำให้กับวรรณคดีประเภทลิลิต

^{๗๙} ศิลปากร, กรม, เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พร้อมด้วยพระประวดี และพระนิพนธ์บทร้อยกรอง, (กรุงเทพฯ: สามมิตร,

๓.๒.๑.๒ ลิลิตทักขยาพยากรณ์

ลิลิตทักขยาพยากรณ์ เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้กล่าวถึงทักษาอันประกอบด้วยภูมิพยากรณ์ ทั้ง ๘ คือ บริวาร อายุ เดช ศรี มูล อุตสาหะ มนตรี และกาลกิณี ผู้แต่งนำเอาหลักทักษาทั้ง ๘ ข้างต้นไปทำนายประกอบกับหลักโหราศาสตร์อื่น ๆ โดยแบ่งได้เป็น ๓ ส่วน คือ นามชาติทักษา เป็นการนำทักษามาทำนายประกอบวันและเวลาเกิดของเจ้าชะตา นามทักษา เป็นการนำทักษามาใช้ดูชื่อดีชื่อร้าย ตัวอักษรดี ตัวอักษรกาลกิณี แก่เจ้าชะตา และจุกทักษาเป็นการดูทักษาคงกับสมพงษ์วันเกิด แก่เจ้าชะตา

ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบไปด้วย ร่าย ๘๗ บท โคลงสี่สุภาพ ๙๔ บท โคลงสอง ๒ บท กาพย์ฉับ ๑๖ จำนวน ๒๕ บท กาพย์ยานี ๑๑ จำนวน ๖๕ บท และ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ จำนวน ๒ บท

ผู้แต่งใช้กาพย์ชนิดต่าง ๆ แต่งแทรกในเนื้อหาปลีกย่อยในส่วนไม่เกี่ยวกับทักษา โดยแทรกอยู่ระหว่างคำอธิบายหลักของเนื้อหา ๓ ส่วนข้างต้น เนื้อหาในส่วนนี้ เช่น ทักษากุมเรือนชะตา ดาวบาปเคราะห์ที่เป็นศรี หาโชคเดือน และการคำนวณอายุเข้าแดนมรณทัณฑ์ เป็นต้น

ตัวอย่างการแทรกกาพย์ฉับ ๑๖ เช่น ตอนทักษากุมเรือนชะตา ดังนี้

กาพย์	● ผีศรีเป็นตนต้องตนา	ตनुเป็นศรีสา-
	วังจจรโชคเนืองนันท	
กาพย์	● ศรีสู่กมุขพณ	ผกเป็นศรีสรรพ
	ลาภาและโชคปีลง	
กาพย์	● ศรีต้องสหัสขประสงค์	สินใดใจจง
	จะได้ด้วยมิตรเหมือนหมาย	
กาพย์	● บ่มีแก่นโชคนั้นหันทาย	ว่าได้สหาย
	ผู้เพื่อนนั้นเฝ้าผู้ดี ^{๘๐}	

^{๘๐} พิทักษ์มนตรี, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง, **ลิลิตทักขยาพยากรณ์**, (กรุงเทพฯ: บรรณาการ, ๒๕๐๙),

ตัวอย่างการแทรกภาพยานี ๑๑ เช่น ตอนดาวบาปเคราะห์ ดังนี้

ภาพย ^{๑๑} ● พฤษภบดีเสาร์ราหู	ทั้งสามหมู่มาเป็นศรี
ต้องลั่นจันทร์ดั่งสี	ปวัตตีสามีอาราม
ภาพย ^{๑๒} ● บริบูรณ์บริวาร	ไชยทานก็เหลือหลาม
ขึ้นชื่อระปือนาม	วรศักดิ์สังฆราช
ภาพย ^{๑๓} ● แม่จวบพระเคราะห์ใด	ทวะเว้นไว้แต่ตัวกาล
กล่าวคุณอุตมทมหา	มหิทธิโชคในปางปี ^{๑๔}

ตัวอย่างการแทรกภาพยสุรางคนางค์ ๒๘ เช่น ตอนเกริ่นเรื่องก่อนกล่าวเรื่องสมพงษ์วันเกิด ดังนี้

ภาพย ^{๑๕} ● แวงไปเมื่อหน้า เอาตนะว่า ข้าศรีสำแดง กับกาลীগาจ ชั่วชาติ
ร้ายแรง ทักษาแจกแจง ทุกขบวรถ้วนไป ๕
ภาพย ^{๑๖} ● ได้ศรีได้สุข ได้กาลิทุกข์ เสียสุขประไลย ศรีตนะดี ห่อนดี
โทษภัย ไมตรียื่นโย สัมครฝักฟุ่ม ๕ ^{๑๖}

ผู้วิจัยเห็นว่า การที่ผู้แต่งใช้ภาพยแต่งแทรกเพราะเป็นเนื้อหาที่แทรกเข้ามาจากความรู้อีกเรื่องทักษา เนื่องจากเนื้อหาในส่วนที่แต่งด้วยภาพยกล่าวถึงความรู้ทางโหราศาสตร์ที่ไม่ได้นำความรู้ทางด้านทักษาเข้ามาเกี่ยวข้อง นอกจากนี้ การใช้ภาพยแต่งแทรกยังช่วยแบ่งส่วนของเนื้อหาหลักและเนื้อหาเสริมในตำราให้ชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ เมื่อผู้อ่านท่องจำตำราในส่วนเนื้อหาหลัก คือ ชาติทักษา นามทักษาและจุกทักษา ก็จะท่องเป็นร้อยและโคลง ในขณะที่เมื่อท่องเนื้อหาปลีกย่อยที่ก็จะท่องเป็นภาพย การแทรกชั้นทักษณ์ในลิลิตทักษาพยากรณ์จึงทำให้ผู้อ่านตำราจดจำเนื้อหาแต่ละส่วนได้ง่ายขึ้นว่าส่วนใดเป็นส่วนหลักส่วนใดเป็นส่วนเสริม โดยสังเกตจากความแตกต่างของชั้นทักษณ์เป็นตัวแบ่งเนื้อหา

^{๑๑} พัททกษมนตรี, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง, **ลิลิตทักษาพยากรณ์**, หน้า ๖๖ - ๖๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า นอกจากผู้แต่งจะใช้กาพย์แบ่งเนื้อหาแทรกออกจากเนื้อหาหลักแล้ว ในเนื้อหาที่แต่งด้วยกาพย์ชนิดต่าง ๆ ผู้แต่งใช้การเปลี่ยนกาพย์ชนิดต่าง ๆ มาใช้แบ่งเนื้อหาด้วยเช่นกัน เช่น ตอนที่อธิบายถึงศรีต้องลักษณะจันทร์อาทิตย์ ผู้แต่งใช้กาพย์ฉบับ ๑๖ แต่เมื่อจะอธิบายถึงกาลกิริยาแทรก และศรีต้องกาลกิริยา ผู้แต่งใช้กาพย์ยานี ๑๑ เป็นต้น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่าในโคลงบทเชื่อมต่อไปยังกาพย์ ในตอนแทรกกาพย์ครั้งแรก และในกาพย์บทสุดท้ายที่เชื่อมต่อกันไปยังร่ายเพื่อเข้าสู่ฉันทลักษณ์หลัก ผู้แต่งมีการเชื่อมสัมผัสทั้ง ๒ ตำแหน่ง ดังตัวอย่าง

การส่งสัมผัสระหว่างโคลงไปยังกาพย์ ดังนี้

โคลงสี่	● ทักษายากรรมนี้	เปลี่ยนแปลง
ขบรวบที่ท่ายแกลง		ยกย่อน
กลเคราะห์จรมาแฝง		ผลัดศรี
ท่านแสดงคุณศรีซื่อน		วุฒิว่ำบาลี*

กาพย์	● อธิบายบริวารเป็นศรี	ต้องกันก็ดี
ลุลลภสมบุรณ์บริวาร ^{๘๓}		

การส่งสัมผัสระหว่างกาพย์ไปยังร่าย ดังนี้

กาพย์	● ขบรวบทวรบาทบาลี	สิริพจนพิธิ
ประมวณในถ้อยคำไทย*		

ร่าย ● คาบนี้ไปจึงนำมา ซึ่งคำอาจารย์แกลง แจ้งแจจกศึกษา
อันอวาท วิวาห แห่งพณนายพ้อชาย และแม่ทั้งหลายนางใด ไต่ก็ดี^{๘๔}

* ตัวอักษรหนาและเฉียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๘๓} พัททษมนตรี, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง, **ลิลิตทักขยากรรม**, หน้า ๖๐ - ๖๑.

* ตัวอักษรหนาและเฉียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๘๔} เรืองเดียวกัน, หน้า ๗๘.

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งมีความเคร่งครัดในการเชื่อมสัมพันธ์อย่างชัดเจน ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามเชื่อมโยงชั้นตัวละครชนิดอื่นให้กลมกลืนกับชั้นตัวละครหลัก ซึ่งกลวิธีดังกล่าวไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นการสร้างความสำเร็จของเนื้อหาในลิลิต ทักษายากรรมเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นการนำกลวิธีการเข้าลิลิตที่ใช้ระหว่างโคลงและร่ายมาใช้ ในการแต่งแทรกชั้นตัวละครชนิดอื่นแทรกอีกด้วย

๓.๒.๑.๓ ลิลิตธิดาราชย์

ลิลิตธิดาราชย์ เป็นผลงานของนายเนื่อง ชูโต ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เค้าโครงมาจากบทละครพูดภาษาอังกฤษเรื่อง อะ รอยัล แฟมิลี่ (A Royal Family) ของรอเบอร์ต มาแซล

เนื้อเรื่องกล่าวถึงธิดาของราชตระกูลหนึ่งที่ต้องถูกบังคับให้แต่งงาน ทั้งที่นางคิดว่าการแต่งงานต้องเกิดจากความรัก แต่สุดท้ายเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมืองทำให้นางตกลงใจแต่งงานในที่สุด

ผู้แต่งกล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการแต่งว่า “หนังสือบทละครภาษาอังกฤษเล่มนี้ เสด็จในกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ประทานข้าพเจ้ามา มีรับสั่งให้มาแปลแล้วแต่งเป็นบทลิลิตเล่น และทรงแนะนำให้ใช้ชื่อตัวละครและเขตแคว้นเป็นสำเนียงภาษาอังกฤษตามต้นฉบับ...”^{๘๕}

ชั้นตัวละครในวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบไปด้วย ร่ายสุภาพ ๔๘ บท โคลงสี่สุภาพ ๕๘๔ บท โคลงสองสุภาพ ๑๑๓ บท โคลงสามสุภาพ ๒๗๓ บท และ **กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ จำนวน ๗ บท**

กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ที่ปรากฏในลิลิตเรื่องนี้แต่งแทรกในตอนที่พระธิดากำลังเดินเล่นในสวนองุ่น และได้ยินเสียงคนงานกำลังขับร้องเพลงกันอย่างสนุกสนาน ดังนี้

โคลงสี่	● ทุกคนต่างขับร้อง	เสนาะเสียง
	เจ้าธิดินสำเนียง	คิดคล้าย
	ทรงฟังขับจำเรียง	เพราะยิ่ง ยินนา
	เดี่ยวขับรับแช่สร้อย	ศัพท์สร้อยสุไข*

^{๘๕} เนื่อง ชูโต, **ลิลิตธิดาราชย์**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชชม, ๒๕๐๐), หน้า ก.

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

คนงานขับร้อง

กาพย์ ○ อโหโห เพื่อชาติชโย มโนประเสริฐ พังธรรมพราสาทอน รับ
พรัล้าเลิศ นามกรนายเจ็ด พระพรหมโลกา

กาพย์ ○ แสนเออยแสนขึ้น ลมช่วยรวยริน เบิกบานอุรา อิมเอิบเติบ
จิต เมื่อพิศพักตรา น่องน้อยคล้อยคลา มาพร้อมกันเอย

กาพย์ ○ น้ำค้างกลางหวา ต้องพฤษ์แพรวพราว สूरย์ส่องงามเอย
จำเพยพัดใบ ชลไสปรายเปรย ยิงยวนชวนเซย เย็นซึ่งหทัย

กาพย์ ○ อโหโห เพื่อชาติชโย มโนผ่องใส พระตรัสเป็นนิตย์ รอบ
คิดหนีภัย ระวังดับใจ เป็นสุขทุกวาร

กาพย์ ○ งามไร่่องุ่น ลืมเมื่อยหมกมุ่น เมื่อเลิกการงาน สำราญ
สำเร็จ บรรเทิงในกาล ร้องรับขับขาน ศัพท์เสียงสำรวญ

กาพย์ ○ แสงสूरย์ส่องสาย ลมโชยสบาย หอมกลิ่นกรายกวน มาก
พรรณนบุปผา เคลื่อนมาชักชวน พร้อมพรั่งทั้งมวล หวลรักติดตาม

กาพย์ ○ อโหโห เพื่อชาติชโย มโนธรรมสาม พระไตรรัตน์คุณ
สกุลงดงาม จำต้องครองนาม เพื่อเกียรติอนนต์*

โคลงสี่ ○ เจ้ายลความสุขไซรั	คนงาน
เขาช่างแสนสำราญ	นี่ก็ได้
เอาเถิดน้าที่การ	ฉันรับ
ยังสุขปลุกปล้มให้	ทั่วหน้าสวัสดิ์ ฯ ^{๘๖}

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งใช้กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ แต่งติดต่อกันหลายบท สันนิษฐานว่าการแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกในส่วนนี้ น่าจะเกิดจากเนื้อหาในส่วนนี้เชื่อมต่อการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่น เนื่องจากเป็นส่วนที่ต้องการให้ขับงานขับร้องพอดี นอกจากนี้ผู้แต่งอาจวางแผนให้นำไปขับร้องในการแสดงละครพูดซึ่งเป็นที่ยอมรับในสมัยรัชกาลที่ ๖ การใช้กาพย์ในส่วนนี้เมื่อนำไปแสดงจะเชื่อมต่อการแสดงมาก เพราะหากผู้แต่งเจตนาใช้ง่ายและโคลงเป็นบทพูดก็จะได้จังหวะในการพูดอย่างหนึ่ง ในขณะที่ใช้กาพย์สุรางคนางค์ในบทขับร้องก็จะได้จังหวะในการพูดอีก

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

^{๘๖} เนื่อง ชูโต, ลิลิตติธาราชย์, หน้า ๑๒๓ - ๑๒๕.

อย่างหนึ่ง เนื่องจากมีจังหวะของคำในวรรคที่แตกต่างกัน การแทรกชั้นทลัษณ์ภาพย่อดอนนี้จึงน่าจะทำให้บทบรร้องของคนงานในเรื่องเด่นชัดขึ้นได้

ในขณะเดียวกัน หากนำลิลิตธิดาราชย์มาอ่าน ผู้อ่านวรรณคดีก็จะเห็นความแตกต่างของท่วงทำนองชั้นทลัษณ์ภาพย่อดอนนางค์ ๒๘ ที่แตกต่างไปจากชั้นทลัษณ์หลักได้เช่นเดียวกัน การที่ผู้แต่งจึงเลือกแทรกภาพย่อดอนนางค์ ๒๘ เข้ามาในลิลิตธิดาราชย์จึงเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม แม้ผู้แต่งจะแทรกชั้นทลัษณ์ชนิดอื่นเข้ามา แต่ผู้แต่งก็มีได้ละเลยการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างโคลงกับภาพย่อดอนนางค์ ๒๘ เพื่อสร้างความกลมกลืนระหว่างชั้นทลัษณ์ชนิดอื่นกับชั้นทลัษณ์หลัก ดังปรากฏการส่งสัมผัสจากโคลงสี่สุภาพไปยังภาพย่อดอนนางค์ จากคำว่า “ไซ” ไปยังคำว่า “โห” และการส่งสัมผัสจากภาพย่อดอนนางค์ไปยังโคลงสี่สุภาพ จากคำว่า “นนท์” ไปยังคำว่า “ยล”

๓.๒.๑.๔ ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก

ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก เป็นผลงานของเรืออากาศโท หม่อมราชวงศ์ นิมิตรมงคล นวรัตน์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

เนื้อหากล่าวถึงการทรงรถท่องเที่ยวของพระอินทร์ โดยผู้แต่งนำเรื่องกามนิต ในตอนที่นางวาสสิฐีไปรพบกามนิตตามที่นัดหมายไว้ ณ ลานอโศก มาเป็นฉาก โดยแต่งเรื่องให้พระอินทร์ทรงรถท่องเที่ยวผ่านมาพบนางวาสสิฐี ณ ที่แห่งนั้นพอดี

ชั้นทลัษณ์ในวรรคดีเรื่องนี้ประกอบไปด้วย ร่ายโบราณ ๑ บท ร่ายสุภาพ ๑ บท โคลงสี่ด้นวิษุมาลี ๑๕ บท โคลงสองสุภาพ ๑ บท โคลงสามสุภาพ ๙ บท และ**ภาพย่อดอน ๑๖ จำนวน ๕ บท**

ภาพย่อดอน ๑๖ ปรากฏในตอนท้ายเรื่อง กล่าวถึงตอนเสด็จกลับวิมานของพระอินทร์ ดังนี้

โคลงสาม	๐ ศักรินทรผืนจากนาง	พลาญพระบรรหารไ้
เคล็ดอนเวษยันต์ไซรั		คินแคว้นทิพย์ สถาน*
ภาพย่	๐ มาตุลีรับเทวโองการ	จึงขับวิถยาน
ลิว ๆ แล่นเลื่อนเคล็ดอนไป		

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

การแทรกชั้นทลัษณ์กลอนปรากฏในรัตนนิมฉบับที่ ๖ ดังนี้

โคลงสี่	๑ ทำนองเพลงชาติใช้	แนวทาง
	ที่ท่านเจนดุริยางค์	แต่งแต่ิม
	ส่วนเนื่อบทท่านวาง	ระเบียบ ใช้นอ
	ของทัพบกดุจแย้ม	ยกข้อความ ไซ*

ประเทศ ไทย รวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย	เปนประชารัถ์ฝไทยของไทยทุกส่วน
หยุดดำรงคงไว้ได้ทั้งมวล	ด้วยไทยล้วนหมายรักสามัคคี
ไทยนี้รักสงบแต่ถึงรบไม่ขลาด	เอกราชจะไม่ให้ใครข่มขี่
สละเลือดทุกหยาดเป็นชาติพลี	เถลิงประเทศชาติไทยทวีมีชัย ไชโย

โคลงสอง	๑ โอกาส ลุล่วงแล้ว	สองมาสคลาดคลาดแคล้ว
	ผ่านพ้นบ่บาน นักรบ ^{๑๑}	

จากตัวอย่างที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า กลอนที่แทรกเข้ามา คือเนื้อเพลงชาติ ผู้วิจัยเห็นว่าชั้นทลัษณ์ของเพลงนี้มีลักษณะการส่งสัมผัสคล้ายกลอน และเห็นว่าผู้แต่งคำประพันธ์น่าจะแต่งเนื้อเพลงโดยมีสัมผัสคล้ายกลอนขึ้นก่อน มาจากนั้นเมื่อมีการใส่ทำนองเพลงสากลเข้าไปจึงได้มีการปรับคำให้รับกับทำนองเพลงอีกครั้งหนึ่ง

การที่ผู้แต่งลิลิตแทรกเนื้อเพลงชาติเข้าไปก็เพื่อต้องการนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับประกาศรัฐธรรมนูญของรัฐบาล ที่ประกาศให้ใช้เพลงชาติไทยตามอย่างสากลให้ประชาชนรับทราบ ดังนั้น เนื้อหาในส่วนนี้จึงไม่สามารถใช้รายหรือโคลงมาแต่งแทนได้ เพราะจะทำให้เนื้อเพลงชาติผิดไป ผู้แต่งจึงจำเป็นต้องใส่เนื้อเพลงลงไปทั้งเพลง

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าแม้ผู้แต่งจะแทรกชั้นทลัษณ์ชนิดอื่นเข้ามา แต่ผู้แต่งก็พยายามแต่งให้มีคำรับสัมผัสในตอนต้นและตอนท้ายของเพลง แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งพยายามสร้างความกลมกลืนให้กับวรรณคดีประเภทลิลิตที่สร้างสรรคขึ้นเช่นกัน

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้นั้นคำที่รับสัมผัสกัน

^{๑๑} อาทิตยทิพยอาภา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า, **ลิลิตรัตนนิม**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, ๒๔๘๕), หน้า ๒๓.

๓.๒.๑.๖ ลิลิตนเรศวร

ลิลิตนเรศวร เป็นผลงานของนายชุมพร แสนเสนา ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓

เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้กล่าวถึงพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งแต่เป็นองค์ประกันที่เมืองหงสาวดี กอบกู้เอกราช จนสมเด็จพระนเรศวรสวรรคต โดยผู้แต่งดำเนินเรื่องตามเนื้อหาในหนังสือพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบด้วย ประกอบด้วย ร่ายสุภาพ จำนวน ๖๖ บท โคลงสี่สุภาพ ๕๙๒ บท โคลงสามสุภาพ ๑๔๒ บท โคลงสองสุภาพ ๗๖ บท และ กลอนสุภาพ ๙ บท

การแทรกฉันทลักษณ์กลอน ปรากฏในตอนที่สมเด็จพระเอกาทศรถส่งพระราชสาส์นไปดำหนิที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ที่ไม่เสด็จมาพบ ทั้งที่ทรงจะเป็นธุระไถ่เกลี้ยข้อวิวาทระหว่างพระยารามเดโชกับเจ้าเมืองเชียงใหม่ ดังนี้

โคลงสี่	๑ แคลงพระทัยมากล้น	เหลือหลาย
นรธาเห็นลือสยาย		ศักดิ์น้อย
ถ้อยศราชนบุตรชาย		มหาราช ตะเลงฤา
เราจะตอบสาส์นถ้อย		ช่วยชี้ อารมณ์*
กลอน	๑ สาส์น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	ทรงอำนาจราชศักดิ์อัครฐาน
สืบเผ่าพงศ์องค์รามปริชาชาญ		มาสมานการไมตรีให้ดีกัน
เจ้าเชียงใหม่ได้มีสาส์นวานทรงเดช		วรเชษฐเจษฎานราสรวรค์
ให้ช่วยปราบพระยารามไม่งามครัน		ดูโมหันต์มันหมายทะเลายเมือง
เที่ยวข่มเหงคะเนงภัยหมายเป็นใหญ่		หาคิดไม่ได้เกิดมาเมืองฟ้าเหลือง
โลกจริตผิดศีลธรรมประจำเมือง		จนค้ายเคื่องเรื่องระอุประทุแดน
ข้าพระบาทหวาดพาลภัยพระทัยข้อง		เดโชจ้องปองฆ่าให้สาแสน
ขอพึ่งบุญคุณทรงยศไปทดแทน		เพื่อให้แคว้นแดนลานนาสามัคคี
ทรงทราบเรื่องเคื่องข้องของเชียงใหม่		รับสั่งให้ทศรถสดีไสศรี

* ตัวอักษรหนาและเขียนเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

แทนเชษฐามาระงับดับคดี	ให้ธานีสีพิงค์หมดกริ่งใจ
เจ้าเชียงใหม่ได้กล่าวหาไม่มาเปรียบ	ผิระเปรียบเทียบคดีได้ที่ไหน
เมื่อเช่นนี้จะมีทางเปรียบอย่างไร	แม้เราให้ไกลเกลียดคงเสียความ
ถ้าเห็นดีเจ้าสีพิงค์อย่านิ่งอยู่	จงไปสูที่เฝ้าเจ้าสยาม
แม้ไม่ไปให้ภูมินทร์ตัดสินความ	พระยารามตามเช่นฆ่าอย่าว่ากัน
เมื่อทราบเรื่องเมืองลำพูนจำรัฐศักดิ์	สถานพักอดิเรกที่เสกสรร
ให้คู่ความรวมคดีที่สำคัญ	ไปแก้กันฉันทะมิตรจิตไม่ตรี
จะได้เทียบเปรียบภิเปรยเฉลยอรรถ	ให้แจ้งชัดสองฝ่ายอย่าหน่ายหนี
จบความเมืองเรื่องเขตซัณฑ์กันเสียที่	จะได้มีศรีสุขทุกฝ่าย เอย

โคลงสาม
๐ พัง **เฉลย** บพิตร
นรธาหมดทางดิน

เดือนจิตรเหตุผลสิ้น
จำต้องเสด็จเอง ฯ^{๑๙}

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งใช้กลอนแต่งเนื้อหาส่วนนี้เพื่อให้ส่วนที่เป็นจดหมายแตกต่างจากฉันทลักษณ์หลัก เมื่อผู้เสพวรรณคดีอ่านเนื้อความในตอนนี้จะรู้สึกเหมือนได้อ่านพระราชสาส์นของสมเด็จพระเอกาทศรถที่ส่งไปตำหนิเจ้าเมืองเชียงใหม่

นอกจากเนื้อเรื่องที่เอื้อให้ผู้แต่งสามารถใช้ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแล้ว การใช้กลอนแต่งพระราชสาส์นยังทำให้เห็นความแตกต่างของเนื้อหาที่ชัดเจน เพราะการใช้กลอนช่วยตัดสลับภาพให้แก่ผู้อ่าน จากการดำเนินเรื่องปกติที่ใช่ฉันทลักษณ์ประเภทร้อยและโคลงมายังเนื้อความที่เป็นจดหมาย

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งพยายามสร้างความกลมกลืนระหว่างเนื้อหาด้วยสัมผัส เห็นได้จากการส่งสัมผัสจากโคลงสี่ม้ายังกลอน จากคำว่า “รมณ” มายังคำว่า “สม” และมีการส่งสัมผัสจากกลอนไปยังโคลงสาม จากคำว่า “เอย” ไปยังคำว่า “เฉลย” ซึ่งการสร้าง ความกลมกลืนดังนี้ เป็นวิธีการเดียวกับการสร้างความกลมกลืนด้วยการเข้าลิลิตที่ปรากฏในวรรณคดีประเภทลิลิต

^{๑๙} ชุมพร แสนเสนา, **ลิลิตนเรศวร**, (กรุงเทพฯ: แผนกการพิมพ์ วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, ๒๕๑๗), หน้า ๒๔๔ - ๒๔๗.

๓.๒.๑.๗ ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์

ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์ เป็นผลงานของนายทองแสง มิ่งมณีกุล ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน เป็นผลงานที่คณะกรรมการประกวดวรรณกรรมไทยบัวหลวงประเภทร้อยกรอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔

เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้กล่าวถึงการสวดดีคุณความดีของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) โดยผู้แต่งนำประวัติตั้งแต่วัยเยาว์จนถึงมรณภาพมาแต่งในเชิงสวดดี

ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบด้วย ร่ายสุภาพ ๒๔ บท โคลงสี่สุภาพ ๑๑๘ บท โคลงสามสุภาพ ๓๑๗ บท โคลงสองสุภาพ ๔๗ บท และเพลงกล่อมเด็ก ๑ บท

ลักษณะการแทรกเพลงกล่อมเด็กในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นการนำเนื้อเพลงแต่งแทรกลงไปในเรื่อง ซึ่งถือเป็นการสร้างสรรค์อีกขั้นหนึ่งในการใช้ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นในวรรณคดีประเภทลิลิต ดังตัวอย่าง

ร่าย ๑ โดยปางบรรพพิชยา อาณาจักรศรีวิชัย เป็นสมัยพุทธศาสนา พัฒนาถึงระดับ ประทับในใจราษฎร ประกาศเป็นกาศย์กลอน แมต่อนจะกล่อมบุตร ยังเห็นจุดนิพพาน โดยกล่อมฆานอะคร้าว* ว่า “มะพร้าวณาพิเก ต้นเดียวโนเน กลางทะเลชี้ฝั่ง ฝนตกไม่ต้อง ฟ้าร่องไม่ถึง กลางทะเลชี้ฝั่ง ถึงได้แต่ผู้พันบุญเออย”* เฉลยบทลึกลับซึ่ง ทะเลชี้ฝั่งชี้ชัด คือไตรวิภูสงสาร เดือดก็ดาลให้เหลว โดยเปลวคือกิเลส เป็นบทเทศน์โดยอุปัชฌาย์...”^{๙๑}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในรายบทยี่ ผู้แต่งได้นำเนื้อเพลงกล่อมเด็กในแถบจังหวัดภาคใต้ ซึ่งท่านพุทธทาสได้นำมาอธิบายปริศนาธรรมมาแต่งแทรกไว้ในราย โดยเพลงกล่อมเด็กนี้อยู่ในงานเทศนา เรื่อง “มะพร้าวณาพิเกร์ กลางทะเลชี้ฝั่ง” โดยท่านพุทธทาสแสดงธรรมอธิบายเพลงกล่อมเด็ก ดังนี้

“มะพร้าวณาพิเกร์ที่อยู่กลางทะเลชี้ฝั่ง ที่ว่าต้นมะพร้าวณาพิเกร์ อยู่กลางทะเลชี้ฝั่ง ก็หมายความว่า นิพพานนั้นอยู่กลางวิภูสงสาร วิภูสงสารเหมือน

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมผัสกัน

* เน้นโดยผู้วิจัย

^{๙๑} ทองแสง มิ่งมณีกุล, ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๓๔), หน้า ๓๕.

ทะเลซี้ผึ้ง คือเป็นได้ทั้งบุญทั้งบาป เมื่อร้อนมันก็เป็นอย่างหนึ่ง เมื่อเย็นมันก็เป็นอีกอย่างหนึ่งตามธรรมชาติของซี้ผึ้ง แต่แล้วมันก็ต้องเป็นซี้ผึ้งอยู่นั่นเอง เมื่อสักว่าเป็นซี้ผึ้ง แล้วมันก็เป็นวิญญูสงสาร ส่วนต้นมะพร้าวอยู่กลางทะเลซี้ผึ้งนั้น มันไม่ร้อน จึงเรียกว่าฝนตกไม่ต้องฟ้าร้องไม่ถึง อยู่ได้กลางทะเลซี้ผึ้ง ซึ่งเต็มไปด้วยความร้อน ความเย็น ชนิดที่เป็นความทุกข์^{๙๒}

จะเห็นได้ว่า การใช้ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นดังกล่าวแสดงให้เห็นความพยายามของผู้แต่งในการรักษาความถูกต้องของเนื้อความ เนื่องจากเนื้อเพลงกล่อมเด็กที่นำมาแต่งแทรกนี้ เป็นเพลงที่ใช้ในการแสดงปริศนาธรรมของท่านพุทธทาสจึงไม่สามารถปรับเปลี่ยนเป็นฉันทลักษณ์ประเภทร้ายหรือโคลงได้

นอกจากนี้ การพยายามรักษาเนื้อเพลงตามต้นฉบับ ยังทำให้ผู้แต่งสร้างสรรค์นวลักษณ์ในการแต่งคำประพันธ์ เพราะนับเป็นครั้งแรกที่มีการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นกลืนในฉันทลักษณ์ประเภทร้าย ทั้งยังสร้างความกลมกลืนระหว่างฉันทลักษณ์ โดยส่งสัมผัสจากร้ายไปยังวรรคแรกของเพลงกล่อมเด็กจากคำว่า “คร้าว” ไปยังคำว่า “พร้าว” และส่งสัมผัสจากวรรคสุดท้ายในเพลงกล่อมเด็กไปยังร้าย จากคำว่า “เอย” ไปยังคำว่า “เฉลย” ซึ่งนับเป็นวิธีการประพันธ์ใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นในการแต่งฉันทลักษณ์ประเภทร้ายมาก่อน

๓.๒.๒ การแทรกฉันทลักษณ์นอกตัวเรื่อง

การแทรกฉันทลักษณ์นอกตัวเรื่อง คือการใช้ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นในส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา ลักษณะการแทรกฉันทลักษณ์ด้วยวิธีนี้ เป็นการแทรกฉันทลักษณ์ที่พบครั้งแรกในวรรณคดีประเภทลิลิต

ลิลิตเพชรมงกุฎ เป็นผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ วรรณคดีเรื่องนี้นำนิทานย่อยเรื่องหนึ่งในนิทานเวตาลมาเป็นแบบในการประพันธ์ เรื่องราวกล่าวถึงการใช้อัญญาต่อสูกันระหว่างพุมศรีพี่เลี้ยงของเจ้าชายเพชรมงกุฎกับนางประทุมวดีนางเอกของเรื่อง

ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบไปด้วย ร่ายสุภาพ ๓๘ บท โคลงสี่สุภาพ ๑๗๑ บท โคลงสอง ๑๘ บท และกาพย์ยานี๑๑ จำนวน ๑ บท

^{๙๒} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของท่านพุทธทาส, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๕). หน้า ๑๙๔.

ภาพยนต์ยานี ๑๑ ที่ใช้ในลิลิตเพชรมงกุฎ ใช้แต่งแทรกในบทลงท้ายที่กล่าวถึง
วัตถุประสงค์ของผู้แต่ง ดังนี้

โคลงสี่	๑ จบเสด็จเพชรมงกุฎต้น	ตำนาน
	ซึ่งอสุรววดาล	เล่าทำว
	ศรีวิกรมแสดงสาร	เสด็จเลิศ นั้มนา
	ยักษ์พาพระเสด็จดำว	พากฟ้าเสวย สวรรค*
ภาพยนต์	๑ นิพนธ์สรรพลิลิต	โดยในมิตรจิตต์ทูลถวาย
	ไว้ผู้แต่งปรีชาชาย	หลายเล่มที่ชี้ชาญกลอน
โคลงสี่	๑ หลวงสรรพวิชาติเชื้อ	สับบุรุษ
	แต่งพระเพ็ชรมงกุฎ	แก่นไ้
	ถวายแก่ราชบุตร	อิศเรศร์
	โดยนิยมซึ่งได้	เรื่องรู้โบราณ ^{๑๓}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ภาพยนต์ยานีที่ปรากฏในลิลิตเพชรมงกุฎไม่มี
ความสัมพันธ์กับเนื้อหาในเรื่อง เนื่องจากอยู่ในส่วนบทลงท้ายที่ผู้แต่งมุ่งแสดงวัตถุประสงค์ของ
เรื่องว่าต้องการแต่งลิลิตเรื่องนี้เพื่อถวายเจ้านาย และเพื่อแสดงให้เห็นความสามารถในการ
ประพันธ์ของตน

เป็นที่น่าสังเกตว่า การแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกครั้งแรก เป็นการแทรกฉันท
ลักษณ์นอกตัวเรื่อง และมีการแทรกเพียงบทเดียวเท่านั้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเพราะไม่มีการแต่ง
ฉันทลักษณ์อื่นแทรกในวรรณคดีประเภทลิลิตมาก่อน ผู้แต่งจึงเริ่มใช้ในส่วนที่ไม่กระทบกับเนื้อหา
หรือฉันทลักษณ์หลักก่อน โดยการแทรกภาพยนต์ยานี ๑๑ เข้าไปในส่วนบทลงท้ายเพื่อเป็นการแสดง
ความสามารถในการประพันธ์ แต่รูปแบบของฉันทลักษณ์ประเภทลิลิตโดยรวมไม่ได้ถูกกระทบจาก
การใช้ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นในรูปแบบนี้

* ตัวอักษรหนาและเอียงเน้นโดยผู้วิจัย ใช้เน้นคำที่รับส่งสัมพันธ์กัน

^{๑๓} หน, เจ้าพระพระคลัง, **ลิลิตเพชรมงกุฎ**, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๙), หน้า ๑๑๕.

อนึ่ง จะเห็นได้ว่าผู้แต่งมีการรับส่งสัมผัสระหว่างโคลงและกาพย์เหมือนการเข้า
ลิลิตระหว่างโคลงกับร่ายด้วย ซึ่งลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าเมื่อผู้แต่งแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่น
นอกเหนือจากข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ประเภทลิลิต ผู้แต่งได้พยายามสร้างความกลมกลืนในเนื้อ
งานมากขึ้นโดยใช้การเชื่อมสัมผัส เพื่อสร้างความเชื่อมโยงฉันทลักษณ์ชนิดอื่นที่แต่งแทรกให้เป็น
อันหนึ่งอันเดียวกับฉันทลักษณ์หลักทั้งหมด

จากตัวอย่างวรรณคดีประเภทลิลิตที่ปรากฏการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นข้างต้น แสดงให้
เห็นว่า ผู้แต่งแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นเพื่อความเหมาะสมกับเนื้อหา หากเนื้อหาในส่วนนั้นไม่
สามารถใช้ฉันทลักษณ์ร่ายและโคลงได้ ผู้แต่งก็เลือกแต่งฉันทลักษณ์ที่เห็นมาเหมาะสมแทรกใน
วรรณคดีประเภทลิลิต แต่ผู้แต่งยังพยายามสร้างความกลมกลืนระหว่างฉันทลักษณ์ด้วยการเชื่อม
สัมผัส ตัวอย่างเช่น **ลิลิตเสด็จไปชดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี** และ **ลิลิตนเรศวร** เป็นต้น

นอกจากนี้ การแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นยังมีส่วนช่วยในการทำให้เนื้อหาในวรรณคดี
เป็นสัดส่วน เช่นที่ปรากฏใน**ลิลิตทักขิยาภรณ์** และการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นยังเพื่อ
รักษาเนื้อหาตามต้นฉบับที่แต่งแทรกเข้ามา เช่นที่ปรากฏใน **ลิลิตรัถนิม** และ**ลิลิต ‘จิตว่าง’**
แนวทางสวนโมกข์

การแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกเข้ามาในวรรณคดีประเภทลิลิต นอกจากจะช่วยเสริม
อรรถรสให้ผู้เสพวรรณคดีประเภทลิลิตจากฉันทลักษณ์หลักแล้ว ยังทำให้เนื้อหาในส่วนที่ใช้ฉันท
ลักษณ์ชนิดอื่นแทรกชัดเจนขึ้น อีกทั้งเมื่อใช้ในวรรณคดีประเภทลิลิตที่มีเนื้อหาเป็นคำร่ายยังเอื้อให้
ผู้อ่านท่องจำเนื้อหาได้ง่ายขึ้นด้วย

อนึ่ง แม้วรรณคดีประเภทลิลิตที่ปรากฏการแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกจะมีจำนวนเพียง
๘ เรื่อง แต่ก็นับเป็นความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตที่สำคัญ เพราะ
แสดงให้เห็นว่า ในการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตนอกจากจะใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร่ายกับโคลง
แต่งสลับกันแล้ว เมื่อผู้แต่งต้องการสร้างสรรค์หรือแสดงฝีมือในการแต่งคำประพันธ์ชนิดอื่น หรือ
เนื้อหาที่มีความเหมาะสมในการแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรก ผู้แต่งก็สามารถแต่งฉันทลักษณ์ที่
เหมาะสมแทรกลงไปในวรรณคดีประเภทลิลิตได้ด้วย

กระนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า การแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นในการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิต ควรมี
การแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นด้วยความระมัดระวัง เพื่อไม่ให้ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นที่แต่งแทรกเข้ามา

ซึ่งความโดดเด่นของฉันทลักษณ์ประเภทร้อยและโคลง อันจะทำให้ลักษณะเด่นของวรรณคดีประเภทลิลิตเปลี่ยนแปลงไป

ตัวอย่างวรรณคดีที่ใช้ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกจนฉันทลักษณ์ลิลิตไม่ชัดเจน ปรากฏใน **ลิลิตภควดี** ของวันเพ็ญ เช่นตระกูล เป็นต้น ที่มีการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นเป็นจำนวนมากสลับระหว่างร้อยกับโคลงตลอดทั้งเรื่อง ทำให้วรรณคดีประเภทลิลิตที่แต่งขึ้นมีรูปแบบคล้ายกวีวัจนะซึ่งเป็นรูปแบบการประพันธ์ที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงนิพนธ์สามกรุงไว้เป็นแบบอย่าง

ในที่นี้ ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างการสลับใช้ฉันทลักษณ์ใน **ลิลิตภควดี** โดยสรุปประเภทฉันทลักษณ์ และจำนวนบทที่ประพันธ์ ดังนี้

ตารางที่ ๖ ตารางสรุปฉันทลักษณ์ในลิลิตภควดี

ลักษณะคำประพันธ์				
ฉันทลักษณ์หลัก		ฉันทลักษณ์ชนิดอื่น		
ร้อย	โคลง	กาพย์	กลอน	ฉันท์
ร้อยโบราณ	โคลงสี่สุภาพ	กาพย์ยานี๑๑	กลอนสุภาพ	อินทรวีเชียรฉันท์
ร้อยสุภาพ	โคลงสองสุภาพ	กาพย์ฉบัง ๑๖	กลอนดอกลร้อย	วสันตดิถีฉันท์
ร้อยยาว	โคลงสามสุภาพ	กาพย์สุรางคนางค์๒๘		อินทวงศ์ฉันท์
		กาพย์สุรางคนางค์๓๖		ภูซงคประยาตฉันท์
		กาพย์ธนูขยางค์๓๒		วิษณุมาลาฉันท์
				อุษาคติฉันท์
				อุเปนทรวีเชียรฉันท์
๕๐ บท	๒๐๕ บท	๑๕๙ บท	๖๙ บท	๙๐ บท

จะเห็นได้ว่า **ลิลิตภควดี** มีการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นหลายชนิด และใช้เป็นจำนวนมากกว่าฉันทลักษณ์หลัก การแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกในลักษณะนี้จึงทำให้หัวใจของการประพันธ์วรรณคดีประเภทลิลิตที่ใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร้อยและโคลงสลับกันไม่ชัดเจน ผู้วิจัยจึงไม่ถือว่าลิลิตภควดีเป็นวรรณคดีประเภทลิลิต

มีข้อสังเกตว่า เมื่อพิจารณาถึงกติกากาการแข่งขันของมูลนิธิธรรมาคารกรุงเทพพบว่า คณะกรรมการกำหนดให้ใช้เรื่องสามกรุงเป็นแบบอย่างในการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิต ดังที่ ส. บุญเสนอ กล่าวไว้ว่า

“เมื่อธนาคารกรุงเทพจำกัด ปรารถนาจะบำรุงและส่งเสริมวรรณกรรมไทย จัดให้มีการประกวดชิงรางวัลเงินสดของธนาคารด้วยจำนวนมิใช่น้อย ทั้งบทประพันธ์ร้อยกรองและร้อยแก้วตามกติกาที่ธนาคารกำหนดไว้ สำหรับร้อยกรองมีการเปลี่ยนแปลงประเภทในแต่ละปี เช่น ถ้าประกวดชั้นที่ต้องอ้างอิง “พระนลคำฉันท์” ของน.ม.ส. และ “สามัคคีเภทคำฉันท์” ของชิต บุรทัต เป็นตัวอย่าง หากประกวดกลอนหก ต้องอ้างอิงกนกของน.ม.ส.เป็นตัวอย่าง หรือ **ประเภทลิลิตก็อ้างอิงเรื่อง “สามกรุง” ของน.ม.ส. เป็นตัวอย่างเช่นเดียวกัน**”^{๙๔}

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า คณะกรรมการกำหนดเรื่องที่ใช้เป็นแบบอย่างในการแต่งวรรณคดีลิลิตไม่ถูกต้อง และไม่เข้าใจถึงหัวใจของวรรณคดีประเภทลิลิตที่ต้องใช้ร้อยและโคลงแต่งสลับกันเป็นหลัก การกำหนดให้เรื่องสามกรุงเป็นแบบอย่างการแต่งลิลิต ทั้งที่พระราชนิพนธ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์กำหนดให้เรียกผลงานนี้ว่ากวีวิจารณ์ เนื่องจากทรงใช้ฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ทำให้ลิลิตภควดีไม่สามารถจัดเป็นวรรณคดีประเภทลิลิตได้

ในขณะที่การแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกในวรรณคดีประเภทลิลิตทั้ง ๘ เรื่อง แม้มีการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่น แต่มีการแทรกในจำนวนไม่มากนัก เมื่อเทียบกับฉันทลักษณ์หลักทั้งหมด และแทรกในเนื้อหาเฉพาะส่วนเท่านั้น

อนึ่ง ใน **ลิลิตทักขิยาภรณ์** แม้มีการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นจำนวนมาก แต่วิธีการนิพนธ์ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกของสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ก็ทรงทำด้วยความระมัดระวัง โดยนิพนธ์ให้ฉันทลักษณ์ชนิดอื่นรวมอยู่ในส่วนเดียวกัน ไม่ได้แต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นกระจายไปทั้งเรื่องอย่างที่ปรากฏในลิลิตภควดี ด้วยเหตุนี้ลิลิตทักขิยาภรณ์จึงยังคงหัวใจของการประพันธ์วรรณคดีประเภทลิลิตไว้ได้ ด้วยลักษณะเด่นที่ใช้ร้อยและโคลงแต่งสลับกันยังเด่นชัดอยู่

นอกจากความเปลี่ยนแปลงของฉันทลักษณ์ประเภทลิลิตใน ๓ ประเด็นข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตว่า มีความเปลี่ยนแปลงในวรรณคดีประเภทลิลิตอีก ๓ ประการ ที่แม้จะมิได้เป็นความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์ประเภทลิลิตโดยตรง แต่ก็นับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจในวรรณคดีประเภทลิลิตคือ กล่าวคือ เรื่องจำนวนคำในวรรค คำสร้อย และการเข้าลิลิต

^{๙๔} อ้างถึงใน ยุพร แสงทักษิณ, **วรรณคดีการเมืองเรื่องสามกรุง**, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๓.

เรื่อง**จำนวนคำในวรรค** แต่เดิมจำนวนคำในวรรคของร้ายและโคลงในวรรณคดีประเภทลิลิตมีความยืดหยุ่น เห็นได้อย่างชัดเจนในวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยอยุธยาที่ปรากฏการใช้คำเกินทั้งในร้ายและโคลง

ในที่นี้จะยกตัวอย่างวรรณคดีประเภทลิลิตก่อนการปฏิรูปการศึกษาที่ไม่เคร่งครัดจำนวนคำในวรรคมาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑ ...นางยื่นพลางหยิกยิ้ม ชายเนตรพริ้มเพรารับ พี่เลี้ยงกลับสู่ราช ฝ้าย
ภูวนาทรงพาชี พุฒศรีเคียงจรจรัด **ต้นโดยมรรคาบึง** ขึ้นศาลาลำนำก ขึ้น
นั่งพักผ่อนนหว...ฯ^{๙๕}

ตัวอย่างข้างต้นมาจาก**ลิลิตเพชรมงกุฎ** จะเห็นได้ว่าร้ายในวรรค “ต้นโดยมรรคาบึง” มีการใช้คำเกิน การใช้คำเกินในตอนนี้เนื่องจากผู้แต่งจำเป็นต้องสื่อความให้ผู้เสพวรรณคดีเข้าใจเนื้อเรื่องว่าเจ้าชายเพชรมงกุฎ และพุฒศรีพี่เลี้ยงเดินทางไม่นานก็มาถึงยังศาลา ผู้แต่งจึงจำเป็นต้องใช้คำเกินเพื่อสื่อความหมายของร้ายส่วนนี้ให้สมบูรณ์

โคลงสี่	๑ เจ้าไปประพาสแล้ว	จรถี
	จากพ่อวันหนึ่งดูจปี	หนึ่งไ้
	หนึ่งพนัสพนาศรี	ข้อทุเรศ
	ส่วนปีศาจขานไ้	พ่อไ้ใจต่างฯ ^{๙๖}

ตัวอย่างข้างต้นมาจาก**ลิลิตเพชรมงกุฎ** จะเห็นได้ว่าวรรคต้นของบาทที่ ๒ ในโคลงสี่สุภาพนี้มีการใช้คำเกินเป็น ๖ คำ เนื่องจากผู้แต่งตั้งใจใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นความเป็นห่วงของท้าวรัตนันทุเบศร์และนางประภาพักตร์ที่มีต่อเจ้าชายเพชรมงกุฎว่า การจากกันนั้นเพียง ๑ วัน ก็เหมือนจากกันเป็นปี ผู้แต่งจึงจำเป็นต้องใช้คำเกินเพื่อรักษาเนื้อความในส่วนนี้ เพื่อให้ความเปรียบมีใจความสมบูรณ์

^{๙๕} หน, เจ้าพระยาพระคลัง, **ลิลิตเพชรมงกุฎ**, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๙), หน้า ๗๙.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

โคลงสอง ๑ จึ่งจำนองโคลงอ่าง

ถวายแต่บพิตรเจ้าช้าง

ท่านผู้มีบุญ แลนาฯ^{๙๗}

ตัวอย่างข้างต้นมาจาก**ลิลิตพระลอ** จะเห็นได้ว่าวรรคที่ ๒ ของโคลงสองสุภาพมีการใช้คำเกินเป็น ๖ คำ ทั้งนี้เนื่องจากผู้แต่งต้องการจะรักษาเนื้อความของโคลงในส่วนนี้ไว้ โดยมุ่งกล่าวสรรเสริญพระลอในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระเจ้าช้างเผือก ผู้แต่งจึงไม่สามารถลดทอนถ้อยคำในส่วนใดได้ เนื่องจากจะไม่สื่อความตามที่ต้องการ

โคลงสาม

๑ ปางเราเสร็จแก่บารมี

เราจักลีลาโปรดเที่ยงแท้

เพราะคุณอยู่เราแล้ว

จักให้ถึงผล แลนาฯ^{๙๘}

ตัวอย่างข้างต้นมาจาก**ลิลิตจันทกนิร** จะเห็นได้ว่าวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๒ ของโคลงสามสุภาพมีการใช้คำเกิน เพื่อต้องการจะอธิบายความถึงตอนที่พระอินทร์แปลงเป็นพรหมณ์ลงมาชุบชีวิตจันทกนิร โดยพระอินทร์ได้กล่าวถึงเหตุที่ลงมาโปรดจันทกนิรว่าเพราะเคยมีบุญคุณต่อกันมา เนื้อความในตอนนี้ผู้แต่งต้องการให้ผู้เสพทราบว่าพระอินทร์เป็นผู้พูดจึงมีการใช้สรรพนาม “เรา” แทนตัวพระอินทร์ และต้องการเน้นกิริยาของพระอินทร์ที่เสด็จลงมาโปรดจันทกนิรด้วยการใช้คำ “ลีลา” จึงทำให้มีคำเกินในโคลงสามสุภาพทั้ง ๒ วรรค ดังกล่าว

ลักษณะความยืดหยุ่นเรื่องจำนวนคำในวรรคดังตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเกิดจากการเสพรวรรคดีด้วยการฟัง เมื่อผู้เสพไม่มีตัวบท ผู้แต่งจึงพยายามเก็บความให้ได้มากที่สุด เพื่อให้ผู้เสพสามารถรับสารได้อย่างครบถ้วน หากเคร่งครัดในรูปแบบคำประพันธ์มาก ผู้เสพอาจไม่เข้าใจเนื้อหาในส่วนนั้น ๆ เพราะผู้เสพไม่สามารถย้อนไปฟังเนื้อหาตอนที่ขับหรืออ่านผ่านไปแล้ว ด้วยเหตุนี้ ผู้แต่งจึงคำนึงถึงความหมายที่ต้องการจะสื่อเป็นหลัก จนทำให้เกิดลักษณะการใช้คำเกินในวรรคดังตัวอย่างข้างต้น

ในขณะที่วรรคดีประเภทลิลิตหลังการแต่งหนังสือสยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ มีการเคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำในวรรคมากขึ้น พบว่ามีการใช้คำเกินใน

^{๙๗} ชลดา เรื่องรักชลิขิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๓๔๖.

^{๙๘} ลิลิตจันทกนิร, เลขที่ ๓๑ มัดที่ ๔ ตู๋ ๑๑๔, หน้า ๔๗.

ร้ายและโคลงไม่มากนัก แสดงให้เห็นการเน้นที่รูปแบบการประพันธ์มากขึ้นกว่าวรรณคดีประเภท
ลิลิตก่อนการปฏิรูปการศึกษา

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ายังปรากฏคำการใช้คำเกินในวรรคในวรรณคดีประเภท
ลิลิตหลังการปฏิรูปการศึกษาอยู่บ้าง แต่การใช้คำเกินส่วนใหญ่เกิดจากการนำชื่อเฉพาะหรือคำ
เฉพาะมาใช้ในคำประพันธ์เป็นส่วนใหญ่ เช่น

ร่าย^{๙๙} ๑ ...มหินทรราชธานี ในยุคศรีอารยะ อัฐมรัชกาล **รัฐบาล**
ประชาธิปไตย ทรงสมรรถภาพพูน ป.พิบูลสงคราม **สมัญญานามประมุขรัฐ**
ก่อพิพัฒนาผล ประสาทดลราษฎร...ฯ^{๑๐๐}

ตัวอย่างข้างต้นมาจาก **ลิลิตอิหฺร่านราชธรรม** จะเห็นได้ว่าคำ “รัฐบาล
ประชาธิปไตย” และคำว่า “สมัญญานามประมุขรัฐ” เป็นคำเฉพาะที่ผู้แต่งตั้งใจนำมาใส่ในร่าย
โดยคำ “รัฐบาลประชาธิปไตย” หมายถึง รัฐบาลซึ่งปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ซึ่งผู้แต่ง
น่าจะต้องการเน้นว่าในขณะนั้นมีเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตย
แล้ว ในขณะที่คำ “สมัญญานามประมุขรัฐ” ก็เป็นคำที่ผู้แต่งต้องการใช้นั้นผู้นำประเทศใน
ขณะนั้นก็คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม การใช้คำทั้ง ๒ คำ เพื่อสื่อความหมายเฉพาะ ทำให้ผู้แต่ง
จำเป็นต้องใช้คำเกินในวรรคของร่าย

โคลงสี่^{๑๐๑} ๑ “**ความฝันอันสูงสุด**” ย้า เพลงยิน
“**มาร์ชราชนาวิกโยธิน**” เกริกก้อง
“**เราสู้**” เพื่อ “**แผ่นดิน-**” **ของเรา**” อยู่
“**มาร์ชราชวัลลภ**” ร้อง **จัก “ยิ้มสู้”** เสมอฯ^{๑๐๐}

ตัวอย่างข้างต้นมาจาก **ลิลิตอัครศิลป์** ผู้แต่งนำชื่อเพลงพระราชนิพนธ์มาแต่ง
ในโคลงสี่สุภาพจำนวน ๕ เพลง ได้แก่ เพลงความฝันอันสูงสุด เพลงมาร์ชราชนาวิกโยธิน เพลงเรา
สู้ เพลงแผ่นดินของเรา เพลงมาร์ชราชวัลลภ และเพลงยิ้มสู้ เนื่องจากชื่อเพลงพระราชนิพนธ์เป็น
ชื่อเฉพาะที่ไม่สามารถตัดทอนหรือเปลี่ยนแปลงถ้อยคำได้ ผู้แต่งจึงจำเป็นต้องใช้คำเกินในโคลงสี่

^{๙๙} มนตรี ตราโมท, **ลิลิตอิหฺร่านราชธรรม**, (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^{๑๐๐} อรอนงค์ ตั้งก่อเกียรติ, **บทร้อยกรองเรื่องอัครศิลป์**, (กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ, ๒๕๔๓), หน้า ๘๖.

ถึง ๔ ตำแหน่ง คือ วรรคต้นของบาทที่ ๑ วรรคต้นของบาทที่ ๒ วรรคท้ายของบาทที่ ๓ และวรรคต้นของบาทที่ ๔

โคลงสอง ● **บัณฑิตเขารวมโหรทีกฆ้อง**   **ดุริยางค์บรรเลงก้อง**
 เสนาะทั้งวังหลวง ฯ^{๑๐๑}

ตัวอย่างข้างต้นมาจาก**ลิลิตราชาภิเษกสมรสฯ** จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งกล่าวถึงเครื่องประโคมในพระราชพิธีซึ่งเป็นชื่อเครื่องดนตรี ได้แก่ บัณฑิตเขารวมโหรทีก และฆ้อง และใช้คำเรียกวงดนตรีซึ่งเป็นชื่อเฉพาะ ว่า ดุริยางค์ คำเฉพาะเหล่านี้ไม่สามารถตัดแปลงหรือตัดทอนถ้อยคำให้พอดีกับข้อบังคับจำนวนคำในวรรคได้ เพราะหากมีการตัดทอนถ้อยคำอาจทำให้ไม่สื่อความ หรือสื่อความหมายผิดไปจากวัตถุประสงค์ของผู้แต่งได้ ผู้แต่งจึงจำเป็นต้องใช้คำเกินในวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๒ ในโคลงสองสุภาพ

โคลงสาม ● **มีออกซิเจนในน้ำ**   **ข้าคลองใสสะอาดแท้**
 มลพิษมีทางแก้ เพราะใช้อุปกรณ์ฯ^{๑๐๒}

ตัวอย่างข้างต้นมาจาก**ลิลิตโครงการพระราชดำริฯ** จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งกล่าวถึงชื่อก๊าซออกซิเจน ซึ่งเป็นชื่อทางวิทยาศาสตร์ และเป็นคำยืมภาษาต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ ผู้แต่งจึงจำเป็นต้องใช้คำเกินเพื่อรักษาความหมายของคำไว้ เนื่องจากไม่มีคำเรียกชื่อก๊าซนี้ในภาษาไทย และไม่สามารถตัดทอนถ้อยคำให้พอดีกับข้อบังคับในวรรคได้ ผู้แต่งจึงจำเป็นต้องใช้คำเกินในวรรคที่ ๑ ของโคลงสามสุภาพ

จะเห็นได้ว่า แม้ว่าวรรณคดีประเภทลิลิตหลังสมัยปฏิรูปการศึกษาจะมีการใช้คำเกินเช่นเดียวกับวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยก่อนการปฏิรูปการศึกษา แต่ลักษณะการใช้คำเกินในวรรคก็มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ลักษณะการใช้คำเกินในวรรณคดีประเภทลิลิตหลังปฏิรูปการศึกษาส่วนใหญ่เกิดจากความพยายามใส่ชื่อเฉพาะหรือคำเฉพาะลงไปในคำประพันธ์ ในขณะที่การใช้คำเกินในวรรคของวรรณคดีประเภทลิลิตก่อนการปฏิรูปการศึกษาเป็นการใช้คำเกินเพื่อรักษาเนื้อความในเรื่อง

^{๑๐๑} จิรภา อ่อนเรือง, **ลิลิตราชาภิเษกสมรส บรมราชาภิเษก**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔), หน้า ๓๔.

^{๑๐๒} สุณีย์ ปิยะเกตุ, **ลิลิตโครงการพระราชดำริ เจลิมพระเกียรติพระภูมิพลมหาราช เสดยสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี**, (กรุงเทพฯ: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครเหนือ, ๒๕๓๙), หน้า ๗๔.

ผู้วิจัยพบว่า เมื่อการพิมพ์แพร่หลายในประเทศไทย ผู้แต่งลิลิตเริ่มมีความเคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำในวรรคมากขึ้น สันนิษฐานว่าด้วยวิธีการเสพที่เปลี่ยนไปจากการฟังเป็นการอ่าน เมื่อผู้เสพมีตัวบทและเป็นผู้อ่านวรรณคดีเอง ผู้แต่งจึงสามารถแต่งลิลิตให้มีความเคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำมากขึ้น เพราะข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจากวิธีการเสพแบบเดิมหมดไป

นอกจากนี้ การพัฒนาตำราชั้นหลักขันธ์ขึ้นในช่วงปฏิรูปการศึกษาที่กำหนดรูปแบบชั้นหลักขันธ์ให้มีความชัดเจนมากขึ้น น่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้ผู้แต่งลิลิตเคร่งครัดเรื่องชั้นหลักขันธ์อีกประการหนึ่ง เพราะการเรียนรู้ของผู้แต่งเปลี่ยนจากการศึกษาชั้นหลักขันธ์จากวรรณคดีมาเป็นการศึกษาชั้นหลักขันธ์จากตำราชั้นหลักขันธ์โดยตรง ทำให้ผู้แต่งเห็นเฉพาะรูปแบบของชั้นหลักขันธ์ แต่ไม่ได้เห็นการนำชั้นหลักขันธ์ไปใช้ในวรรณคดีจริง ด้วยเหตุนี้ ผู้แต่งในช่วงสมัยปฏิรูปการศึกษาเป็นต้นมา จึงเคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำในวรรคมากขึ้น และเห็นได้อย่างชัดเจนในวรรณคดีประเภทลิลิตสมัยรัชกาลปัจจุบัน

ลักษณะเช่นนี้ยังแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้ผู้แต่งวรรณคดีประเภทลิลิตในปัจจุบันจำเป็นต้องใช้คำเฉพาะที่ไม่เอื้อต่อการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิต เนื่องจากอาจต้องคำที่ใช้คำที่รับมาจากต่างประเทศดังตัวอย่างที่กล่าวแล้วข้างต้น

การเข้าลิลิต แต่เดิม การเข้าลิลิต เป็นเพียงการแสดงความสามารถของผู้แต่ง นอกเหนือกฎเกณฑ์ข้อบังคับเพื่อแสดงให้เห็นความต่อเนื่องของเนื้อหาด้วยการเชื่อมสัมผัส ในขณะเดียวกัน หากเสพด้วยการฟัง การเข้าลิลิตก็ช่วยให้เกิดความไพเราะจากเสียงสัมผัสที่สร้างความต่อเนื่องดังกล่าว จากการศึกษาพบว่าลิลิตเพชรมงกุฎเป็นวรรณคดีประเภทลิลิตเรื่องแรกที่มีการเข้าลิลิตตลอดทั้งเรื่อง แต่วรรณคดีประเภทลิลิตที่แต่งในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เช่น ลิลิตจันทนิร หรือลิลิตตำรานพรัตน์ ผู้แต่งกลับไม่เน้นกลวิธีดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การเข้าลิลิตเป็นเพียงการแสดงฝีมือการประพันธ์ของผู้แต่งมากกว่าเป็นข้อบังคับ

วรรณคดีประเภทลิลิตก่อนการปฏิรูปการศึกษาไม่เคร่งครัดเรื่องการเข้าลิลิตนัก ผู้แต่งอาจจะเข้าลิลิตในบางตำแหน่ง หรือไม่เข้าลิลิตก็ได้ แต่จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า วรรณคดีประเภทลิลิตหลังปฏิรูปการศึกษาเป็นต้นมานิยมเข้าลิลิตมากขึ้น และนิยมเข้าลิลิตตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง และพบว่าในรัชกาลปัจจุบัน หากผู้แต่งเข้าลิลิตแล้วก็ควรเข้าลิลิตอย่างสม่ำเสมอตลอดทั้งเรื่อง สันนิษฐานว่าความนิยมในการเข้าลิลิตที่เปลี่ยนแปลงนี้ น่าจะเกิดจากหนังสือสยามไวยากรณชั้นหลักขันธ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ ที่แต่งขึ้นในยุคปฏิรูปการศึกษาที่แนะนำให้

ผู้แต่งใช้กลวิธีเข้าลิลิตเมื่อแต่งวรรณคดีประเภทลิลิต จึงทำให้การเข้าลิลิตจากเดิมที่เป็นเพียงการแสดงความสามารถของผู้แต่ง กลายมาเป็นสิ่งที่ควรทำในการแต่งลิลิตในสมัยปัจจุบัน

ในที่นี้จะยกตัวอย่างวรรณคดีประเภทลิลิตที่ไม่เคร่งครัดการเข้าลิลิต เพื่อแสดงให้เห็นว่า แต่เดิมการเข้าลิลิตมิได้เป็นข้อกำหนดในการแต่งลิลิต ดังนี้

ลิลิตจันทกนิร

โคลงสี่	๑ ค่อยสถิตยจิตระตั้ง	สุทธิผล
	ผยองกุศลอำพน	ก่อสร้าง
	สมภารอนาคตดล	หวังร่วม กันนา
	ประสงคฺ์นุชเสรีจว่าง	จิตรเข้าฟองญาณ

ร่าย ๑ จันทกนิรรา ส่วนนารกนิรรี เห็นสวามี มรณาศ เสด็จจิล
ลาศเมืองแมน กำสรดสุดแสนทวิ นางเร่งตีทรวงซ้า พิโรร่าสหัสสา...^{๑๐๓}

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าไม่ได้มีการเข้าลิลิต ซึ่งจากการศึกษาพบว่าใน **ลิลิตจันทกนิร** ปรากฏการเข้าลิลิตเพียงตำแหน่งเดียวเท่านั้น ทั้งที่ **ลิลิตจันทกนิร** เป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่ปรากฏการเรียกวรรณคดีที่ใช้ร่ายและโคลงแต่งสลับกันว่า “ลิลิต”

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงเป็นไปได้มากกว่า การเข้าลิลิตมิได้เป็นข้อบังคับที่นิยมมาแต่โบราณ หากแต่มาได้รับความนิยมและเปลี่ยนแปลงมาเป็นข้อกำหนดการประพันธ์ในสมัยหลัง

ลิลิตตำรานพรัตน์

ร่าย ๑ ...หนึ่งเศขรแคว้นนุเรศ ประเทศไพโรราฐู เทพยนำชาติ
หยุดย สุธโรประดิษฐาน ถ้วนอัฐกาลกิจแล้ว จึงเกิดวิเชียรชาติแก้ว เลิศนี้หลหลากหลาย แลนาฯ

โคลงสี่	๑ บอกรบทรพแบ่งเบื่อง	สุรพล
	เทพยประดิษสุดดล	แปดถ้วน

^{๑๐๓} ลิลิตจันทกนิร, เลขที่ ๓๑ มัดที่ ๔ คู่ ๑๑๔, หน้า ๓๑.

กำเนิดรัตนในตน
ในกัลป์สูญยุคถ้วน

ตามกล่าว
เล่มนี้นำแสดง ฯ^{๑๐๔}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าไม่มีการเข้าลิลิต อย่างไรก็ตาม ใน **ลิลิตตำรา นพรัตน์** ก็มีการเข้าลิลิตบ้าง แต่ไม่สม่ำเสมอ แสดงให้เห็นว่าการเข้าลิลิตมิได้เป็นข้อบังคับ

แม้การเข้าลิลิตจะเป็นข้อบังคับในการแต่งในปัจจุบัน ดังปรากฏว่าวรรณคดีประเภทลิลิตในรัชกาลปัจจุบันเข้าลิลิตทุกเรื่อง แต่ก็มีได้มีข้อกำหนดว่าผู้แต่งวรรณคดีประเภทลิลิตจะต้องเข้าลิลิตเสมอไป อย่างไรก็ตาม หากมีการเข้าลิลิตแล้วควรเข้าลิลิตอย่างสม่ำเสมอตลอดทั้งเรื่อง เพราะนอกจากจะทำให้วรรณคดีประเภทลิลิตที่แต่งขึ้นมีการเชื่อมสัมผัสสม่ำเสมอแล้ว ยังช่วยให้เนื้อหาในแต่ละส่วนเชื่อมโยงกลมกลืนกันด้วยสัมผัสที่ไพเราะอีกด้วย

ชั้นทลักษณ์ประเภทลิลิตในวรรณคดีไทยมีความเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ ดังจะเห็นได้ การแต่งชั้นทลักษณ์ชนิดอื่นแทรก นับตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายใน **ลิลิตเพชรมงกุฎ** เป็นการแต่งกาพย์ยานี ๑๑ แทรกนอกตัวบท ต่อมาจึงได้มีความเปลี่ยนแปลงมาเป็นการแต่งชั้นทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกในตัวบท ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ใน **ลิลิตเสด็จไปชดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี** และปรากฏเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบันที่ปรากฏนวลักษณ์ในการแต่งชั้นทลักษณ์ชนิดอื่นกลืนในชั้นทลักษณ์ประเภทร้อย ที่ปรากฏใน **ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์**

จะเห็นได้ว่า แม้มีการแต่งชั้นทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกในวรรณคดีประเภทลิลิต แต่ผู้แต่งก็มีความระมัดระวังในการแทรกชั้นทลักษณ์เป็นอย่างดี การแต่งชั้นทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกมีเป็นจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับชั้นทลักษณ์หลัก การแต่งชั้นทลักษณ์อื่นแทรกอยู่ในสัดส่วนที่จำกัด ไม่ได้มีการแทรกสลับระหว่างร้อยและโคลงจนทำให้ลักษณะเด่นของวรรณคดีประเภทลิลิตที่ใช้ชั้นทลักษณ์ประเภทร้อยและโคลงแต่งสลับกันหมดไป

อนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงทางชั้นทลักษณ์ในวรรณคดีประเภทลิลิตจึงสะท้อนให้เห็นว่า ผู้แต่งยังมีความเคารพในครุทวิโบราณเป็นอย่างดี ผู้แต่งยังเน้นการใช้ร้อยและโคลงแต่งสลับกันเป็นหลัก อันเป็นหัวใจในการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตอย่างชัดเจน

^{๑๐๔} นรินทรภรณ์, หลวง, **ตำราว่าด้วยที่เกิดเนาวรัตน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๓๘.

ผู้วิจัยเห็นว่า แม้ความเปลี่ยนแปลงด้านชั้นทฤษฎีในวรรณคดีประเภทลิลิตจะเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ แต่ความเปลี่ยนแปลงด้านชั้นทฤษฎีในวรรณคดีประเภทลิลิตยังอยู่ในกรอบที่แสดงให้เห็นการพยายามรักษาและสืบทอดให้ชั้นทฤษฎีในวรรณคดีประเภทลิลิตยังคงมีลักษณะเด่นของการใช้ร้อยและโคลงแต่งสลับกันต่อไป

บทที่ ๔

เนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิตและความเปลี่ยนแปลง

ลิลิต เป็นวรรณคดีที่ใช้ฉันทลักษณ์เป็นเกณฑ์ในการกำหนดประเภทของวรรณกรรม (Genre) เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตจึงมีหลากหลาย ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงเนื้อหาของวรรณคดีลิลิต และชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาของวรรณคดีลิลิต โดยแบ่งหัวข้อการวิเคราะห์ ดังนี้

๔.๑ เนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต

๔.๒ ความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต

๔.๑ เนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต

การสืบทอดวรรณคดีประเภทลิลิตมีมาอย่างยาวนานนับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลปัจจุบัน วรรณคดีลิลิตเรื่องแรก คือ **ลิลิตโองการแช่งน้ำ** มีเนื้อหาที่กล่าวถึงกำเนิดของจักรวาลและสิทธิธรรมในการปกครองบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ ส่วนวรรณคดีลิลิตเรื่องล่าสุดที่อยู่ในขอบเขตการวิจัยในวิทยานิพนธ์นี้ คือ **ลิลิตสงครามผืนสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก** ซึ่งพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ มีเนื้อหาที่กล่าวถึงการยกย่องทหารในฐานะวีรบุรุษที่ต่อสู้กับขุนศึกผู้ก่อการร้ายที่ผลิตและค้ายาเสพติดบริเวณภาคเหนือของไทย

เนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิตในช่วงสมัยอยุธยาเป็นวรรณคดีราชสำนัก แต่งขึ้นเพื่อใช้ประกอบพระราชพิธี เช่น **ลิลิตโองการแช่งน้ำ** หรือแต่งขึ้นเพื่อถวายพระมหากษัตริย์ เช่น **ลิลิตพระลอ** หรือถวายพระราชโอรส เช่น **ลิลิตเพชรมงกุฎ** เป็นต้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์ วรรณคดีลิลิตเฟื่องฟูขึ้นมาก มีผู้นิยมแต่งวรรณคดีโดยใช้คำประพันธ์ประเภทลิลิตอย่างต่อเนื่อง โดยมีวรรณคดีที่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เช่น **ลิลิตตะเลงพ่าย** พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และ**ลิลิตนิทราชาคริต** พระนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วรรณคดีลิลิตมีความนิยมสืบเนื่องมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน มีการแต่งวรรณคดีลิลิตในรัชกาลนี้เป็นจำนวนมาก และนับได้ว่าเป็นวรรณคดีร้อยกรองขนาดยาวที่ได้รับการสืบทอดมากที่สุดชนิดหนึ่งของไทย

ในการจัดประเภทวรรณคดี มีผู้จำแนกประเภทวรรณคดีไว้หลากหลาย โดยมีเกณฑ์ในการกำหนดประเภทวรรณคดีที่แตกต่างกัน อาทิ

ชลธิรา กัลดออยู่ และสุวรรณา เกรียงไกรเพชร แบ่งประเภทวรรณคดีเฉพาะประเภทวรรณกรรมร้อยกรอง โดยจำแนกตามสาระสำคัญเป็น ๕ ประเภท* คือ

๑. วรรณกรรมการเมือง
๒. วรรณกรรมเผยแพร่พระพุทธศาสนา
๓. วรรณกรรมสนองอารมณ์
๔. วรรณกรรมเผยแพร่ความรู้
๕. วรรณกรรมสั่งสอน

เอมอร ชิตตะโสภณ แบ่งประเภทวรรณคดีทั้งร้อยแก้วหรือร้อยกรองเป็น ๕ ประเภท* คือ

๑. วรรณกรรมศาสนา
๒. วรรณกรรมคำสอน
๓. วรรณกรรมนิทาน-นิยาย
๔. บันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์
๕. วรรณกรรมประเภทแสดงอารมณ์

ปัญญา บริสุทธิ์ แบ่งประเภทวรรณคดีไทยทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองเป็น ๑๒ ประเภท* คือ

๑. วรรณคดีคำสอน	๗. วรรณคดีบทละคร
๒. วรรณคดีศาสนา	๘. วรรณคดีเพลงยาว
๓. วรรณคดีนิทาน	๙. วรรณคดีคำฉันท์
๔. วรรณคดีลิลิต	๑๐. วรรณคดียอพระเกียรติ
๕. วรรณคดีนิราศ	๑๑. วรรณคดีคำหลวง
๖. วรรณคดีเสภา	๑๒. วรรณคดีปลุกใจ

ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยจำแนกวรรณคดีลิลิต โดยใช้การจัดประเภทวรรณคดีของเอมอร ชิตตะโสภณ เป็นหลัก ซึ่งสามารถแบ่งเนื้อหาของวรรณคดีลิลิตได้เป็น ๔ ประเภท คือ ประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ประเภทนิทาน-นิยาย ประเภทศาสนา และประเภท

* อ่านเพิ่มเติมได้ใน ชลธิรา กัลดออยู่ และ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร, **วิวัฒนาการวรรณกรรมไทย**, (พระนคร: ชุมชนวรรณศิลป์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๗-๓๐.

* อ่านเพิ่มเติมได้ใน เอมอร ชิตตะโสภณ, **จารีตนิยมทางวรรณกรรมไทย**, (กรุงเทพฯ: ดันอ้อ แกรมมี่, ๒๕๓๙), บทที่ ๒.

* อ่านเพิ่มเติมได้ใน ปัญญา บริสุทธิ์, **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท**, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), บทที่ ๑-๑๒.

คำสอน แต่ในเนื้อหาประเภทศาสนา ผู้วิจัยจะใช้คำจำกัดความของ ปัญญา บริสุทธิ์ เนื่องจากครอบคลุมลักษณะเนื้อหาประเภทศาสนาในวรรณคดีลิลิตมากกว่า

อนึ่ง เพื่อให้ภาพรวมของวรรณคดีลิลิตทั้ง ๖๒ เรื่อง ผู้วิจัยจะแสดงเนื้อหาทั้ง ๔ ประเภทเป็นตารางเพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น ดังนี้

ตารางที่ ๗ ตารางแสดงวรรณคดีประเภทลิลิตจำแนกตามเนื้อหา

บันทึกความทรงจำ และ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์		นิทาน-นิยาย		ศาสนา		คำสอน	
๑. ลิลิตโองการแช่งน้ำ	อยุธยาตอนต้น	๑. ลิลิตพระลอ	อยุธยาตอนต้น	๑. ลิลิตจันทกินร	อยุธยาตอนกลาง	๑. ลิลิตตำราพันรत्น	รัชกาลที่ ๒
๒. ลิลิตเสด็จไปชดทพพม่า ฯ	รัชกาลที่ ๒	๒. ลิลิตเพชรมงกุฎ	อยุธยาตอนปลาย	๒. ลิลิตศรีวิชัยชาดก	รัชกาลที่ ๑	๒. ลิลิตทศกษปายกรณ์	รัชกาลที่ ๒
๓. ลิลิตยอพระเกียรติ ฯ	รัชกาลที่ ๒	๓. ลิลิตพระภุ	รัชกาลที่ ๔	๓. ลิลิตอุณหิตไชย	รัชกาลที่ ๒	๓. ลิลิตสุภาพแสดงญาติสามัคคี	รัชกาลที่ ๕
๔. ลิลิตตะเลงพ่าย	รัชกาลที่ ๓	๔. ลิลิตปักขีน้อย	รัชกาลที่ ๔	๔. ลิลิตกกลสตรี	รัชกาลที่ ๒	๔. ลิลิตฉฟ้าพิชาติ	รัชกาลที่ ๕
๕. ลิลิตกระบวนแห่ ฯ	รัชกาลที่ ๓	๕. ลิลิตนิทราชาคริต	รัชกาลที่ ๕	๕. ลิลิตศรีสรวรชาดก	รัชกาลที่ ๔	๕. ลิลิตดั้นมาตาปีตุคุณกถาบรรยาย	รัชกาลที่ ๖
๖. ลิลิตสรรเสริญพระบารมี	รัชกาลที่ ๕	๖. ลิลิตนารายณ์สิบปาง	รัชกาลที่ ๖	๖. ลิลิตมหาชาติ	รัชกาลที่ ๕	๖. ลิลิตปกรณภษาษิต	รัชกาลที่ ๖
๗. ลิลิตของพระวรวงศ์เธอ ฯ	รัชกาลที่ ๕	๗. ลิลิตธิดาราชย์	รัชกาลที่ ๖	๗. ลิลิตนันทวิศาลชาดก	รัชกาลที่ ๖	๗. ลิลิตทำไมใจเฝ้าผู้ร้ายจึงชุกชุม	รัชกาลที่ ๗
๘. ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติ ฯ	รัชกาลที่ ๕	๘. ลิลิตตำนานพระร่วง	รัชกาลที่ ๖	๘. ลิลิตสุภาพพาโลกกษาดก	รัชกาลที่ ๖	๘. ลิลิตรัตนนิม	รัชกาลที่ ๘
๙. ลิลิตเฉลิมพระเกียรติ	รัชกาลที่ ๕	๙. ลิลิตโศปเทศ	รัชกาลที่ ๖	๙. ลิลิตสุภาพจุลธนุคหบัณฑิต	รัชกาลที่ ๗		
๑๐. ลิลิตพงศาวดารเหนือ	รัชกาลที่ ๕	๑๐. ลิลิตรามเกียรติ์	รัชกาลที่ ๘	๑๐. ลิลิตสรรเสริญพระพุทศคุณ	รัชกาลปัจจุบัน		
๑๑. ลิลิตพ่ายฟ	รัชกาลที่ ๕	๑๑. ลิลิตอิหวันราชธรรม	รัชกาลที่ ๘	๑๑. ลิลิตปฐมสมโพธิกถา	รัชกาลปัจจุบัน		
๑๒. ลิลิตหม่อมเจ้าพุมจาจารย์ ฯ	รัชกาลที่ ๕	๑๒. ลิลิตเทวราชพิศภาพ ฯ	รัชกาลที่ ๘				
๑๓. ลิลิตคำหลวง	รัชกาลที่ ๖	๑๓. ลิลิตพระคุณแม่	รัชกาลปัจจุบัน				
๑๔. ลิลิตมหาสงคราม	รัชกาลที่ ๖						
๑๕. ลิลิตสดุดีภินินหาร	รัชกาลที่ ๖						

ตารางที่ ๗ ตารางแสดงวรรณคดีประเภทลิลิตจำแนกตามเนื้อหา (ต่อ)

บันทึกความทรงจำ และ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์		นิทาน-นิยาย		ศาสนา		คำสอน	
๑๖. ลิลิตกัมพูชาพ่าย	รัชกาลที่ ๖	-	-	-	-	-	-
๑๗. ลิลิตสดุดีบางระจัน	รัชกาลที่ ๖	-	-	-	-	-	-
๑๘. ลิลิตสดุดีพระราชบัญญัติ ๙	รัชกาลที่ ๖	-	-	-	-	-	-
๑๙. ลิลิตตำนานพระพุทธรชินราช	รัชกาลที่ ๖	-	-	-	-	-	-
๒๐. ลิลิตนเรศวร	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๒๑. ลิลิตราชาภิเษกสมรส ๙	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๒๒. ลิลิต 'จิตว่าง' ๙	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๒๓. ลิลิตราชสดุดี ๙	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๒๔. ลิลิตรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๒๕. ลิลิตอักษรศิลป์	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๒๖. ลิลิตโครงการพระราชดำริ ๙	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๒๗. ลิลิตตุลาการ	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๒๘. ลิลิตหาล้ากำสรวล	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๒๙. ลิลิตอักษรศิลป์ นวมินทร์ ๙	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-
๓๐. ลิลิตสงครามฝิ่น ๙	รัชกาลปัจจุบัน	-	-	-	-	-	-

๔.๑.๑ เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ หมายถึง วรรณคดีที่ประสงค์จะจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน เช่น เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรมเรื่องราวของกษัตริย์ เป็นต้น^๔

ผู้วิจัยขอขยายความเพิ่มเติม โดยจำแนกวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ เป็น ๒ กลุ่มคือ เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำ และเนื้อหาประเภทประวัติศาสตร์ ดังนี้

๔.๑.๑.๑ เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำ หมายถึง วรรณคดีที่ผู้แต่งอยู่ร่วมในเหตุการณ์หรืออยู่ร่วมสมัยกับเหตุการณ์นั้น โดยผู้แต่งประสงค์จะบันทึกเหตุการณ์หรือเรื่องราวนั้นไว้เป็นหลักฐาน หรือแต่งขึ้นเพื่อใช้ประกอบพระราชพิธีหรือเหตุการณ์สำคัญ

๔.๑.๑.๒ เนื้อหาประเภทประวัติศาสตร์ หมายถึง วรรณคดีที่ผู้แต่งได้เค้าโครงเรื่องจากพงศาวดาร เอกสารทางประวัติศาสตร์ หรือข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาแต่งวรรณคดี

๔.๑.๑.๑ เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำ

วรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาในลักษณะของบันทึกความทรงจำ มีจำนวน ๒๒ เรื่อง คือ

ลิลิตโองการแข่งน้ำ

ลิลิตเสด็จไปชดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี

ลิลิตยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค

ลิลิตสรรเสริญพระบารมี

ลิลิตของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร

ลิลิตเฉลิมพระเกียรติ

ลิลิตพ่ายพ

ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลิลิตหม่อมเจ้าพุดผกาจารย์เสด็จอุตงค์

ลิลิตคำหลวง

ลิลิตมหาสงคราม

ลิลิตสุภาพสดุติพระราชบัญญัติประถมศึกษา

ลิลิตตำนานพระพุทธชินราช

ลิลิตราชาภิเษกสมรส บรมราชาภิเษก และเฉลิมพระราชมณเฑียร

ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์

^๔ เอมอร ชิตตะโสภณ, จารัตนนิยามทางวรรณกรรมไทย, (กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่, ๒๕๓๙), หน้า ๒๐.

ลิลิตอัครศิลป์

ลิลิตอัครศิลป์นวนิพนธ์มหाराชา

ลิลิตโครงการพระราชดำริ

ลิลิตตุลาตุร

ลิลิตหล้ากำสรวล

ลิลิตสงครามฝิ่นสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก

ลิลิตโครงการแข่งน้ำ แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) เพื่อให้ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เนื้อหากล่าวถึงตำนานของพระมหากษัตริย์โดยอธิบายถึงที่มาของพระมหากษัตริย์ และความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมืองชลดา เรื่องรักษลิขิต แบ่งเนื้อหาได้เป็น ๖ ส่วน ดังนี้

เนื้อหาส่วนแรก เป็นบทประณามพจนกกล่าววมัสังการเทพเจ้าทั้งสามองค์ในศาสนาฮินดู ได้แก่ พระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม

เนื้อหาส่วนที่ ๒ เป็นตำนานกล่าวถึงกำเนิดจักรวาล กำเนิดพระสมมติราชา และสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์

เนื้อหาส่วนที่ ๓ เป็นการกล่าวอัญเชิญเทพเจ้า เทพยดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มาเป็นพยานในพระราชพิธีถือน้ำ และชี้ตัวผู้คิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์

เนื้อหาส่วนที่ ๔ เป็นคำกล่าวคำสาปแช่งและโทษของผู้คิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์

เนื้อหาส่วนที่ ๕ เป็นคำกล่าวสรรเสริญผู้ที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ รวมทั้งรางวัลที่จะได้รับเป็นการตอบแทน

เนื้อหาส่วนสุดท้าย เป็นคำกล่าวสรรเสริญพระบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์^๕

จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่เนื้อหาในส่วนที่ ๒ ลงมา ล้วนมีความเกี่ยวเนื่องพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น โดยเนื้อหาในส่วนที่ ๒ ซึ่งเป็นตำนานกำเนิดจักรวาล สมมติราชา และสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์ถือเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นส่วนที่อธิบายให้ผู้เข้าร่วมพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาทราบความเป็นมาของพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ได้รับการแต่งตั้งหรือเลือกสรรมาแล้วให้เป็นสมมติราชา ดังโคลงที่กล่าวว่

^๕ ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านโครงการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๙.

โคลงสี่	◎ บรรณาเลือกผู้	ยิ่งยศ
ยิ่งยศเปนราชา		อะคร้าว
อะคร้าวเรียกนามสมมติ		ราชาเจ้า
เจ้าจึ่งตั้งท้าวเจ้า		แผ่นดิน ฯ ^๖

เนื้อหาในส่วนอื่น ๆ ล้วนเชื่อมโยงและสนับสนุนเนื้อหาในส่วนที่ ๒ ในเรื่องสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์ แม้กระทั่งเนื้อหาส่วนสุดท้าย ลิลิตโองการแช่งน้ำยังได้สดุดีบารมีของพระมหากษัตริย์ เพื่อย้ำให้เห็นพระบารมีของพระมหากษัตริย์ในฐานะจักรพรรดิราชไว้ว่า

รำย ◎ สมเด็จพระรามาริธิ ศรีสินทรบรมมหา จักรพรรดิศรราช เรือยหล้า
สุขผ่านฟ้า เบิกสมบุญรณพ้อ สมบุญรณ ฯ^๗

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้แต่งได้กล่าวสรรเสริญสมเด็จพระรามาริธิในฐานะที่ทรงเป็นจักรพรรดิราช โดยขอให้พระองค์ทรงมีความสุข และให้พระองค์ทรงนำความสมบุญรณพูนสุขมาให้แก่ประเทศและประชาชนยิ่ง ๆ ขึ้นไป^๗ ซึ่งลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อความเจริญของบ้านเมืองอย่างชัดเจน

เนื้อหาในส่วนที่มีจำนวนมากที่สุด คือส่วนที่กล่าวถึงตำนานกำเนิดจักรวาลพระสมมติราชา และสิทธิธรรมของพระราชา โดยลิลิตโองการแช่งน้ำน่าจะได้รับการบิณฑลความเชื่อมาจากไตรภูมิภค แต่กล่าวไว้อย่างรวบรัดด้วยโคลงสี่ด้นบาททฤณชรเพียง ๑๒ บท เมื่อเทียบกับตำนานในลักษณะเดียวกันที่ปรากฏในไตรภูมิภคแล้วจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งกล่าวถึงตำนานนี้อย่างย่อ แสดงให้เห็นว่าตำนานเรื่องนี้เป็นที่รู้จักแพร่หลายดีอยู่แล้วในหมู่ผู้อ่านผู้ฟัง^๘

เป็นที่น่าสังเกตว่า ตำนานการกำเนิดผู้คนและพระมหากษัตริย์ในลิลิตโองการแช่งน้ำ แตกต่างจากเนื้อหาในไตรภูมิภค เพราะมีการนำความเชื่อในศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และผีมาแต่งร่วมกัน ตัวอย่างเช่น

^๖ ชลดา เรื่องรักษลิลิต, อ่านโองการแช่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๔๑.

^๗ เรื่องเดียวกันหน้า, ๑๙๖.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

โคลงสี่	๑ คนจำผีพรายผี	ชรเมื่อดำ ช่วยดู
	ชรเมื่อดำกำภูคลิ่น	เปนเปลว
	เปนเปลวบชื่อน้ำ	ตัดคอค
	ตัดคอคตัดคอคเร็ว	ให้ขาดฯ ^{๑๐}

จะเห็นได้ว่า ในโคลงบทนี้เชษฐาพราย และผีที่มีรูปร่างสูงใหญ่และดำทะมึนมาช่วยกันสอดส่องดู และดลบันดาลให้น้ำสาบานที่คนทวยศดื่มลูกเป็นไฟ เมื่อใดที่ผู้ดื่มน้ำคิดคดทวยศขอให้ น้ำบาดคอคผู้คิดคดนั้นจนขาด

โคลงสี่	๑ ไปมาแลเป็นแผ่น	เมืองอินทร์
	เมืองอินทร์เมืองธาดา	แรกตั้ง
	ขุนแผนแรกเอาดิน	คูที่
	คูที่ทุกยั้งฟ้า	ก่อคืบ ฯ ^{๑๑}

โคลงบทนี้กล่าวถึงคำศัพท์ที่มีความหมายถึงพรหมไว้ ๒ คำแต่เป็นพรหมที่แตกต่างกัน กล่าวคือ “เมืองธาดา” หมายถึง เมืองของพรหม ได้แก่ ดินแดนของรูปพรหม ๑๖ และอรูปพรหม ๔ ในขณะที่ “ขุนแผน” หมายถึง พระพรหมผู้สร้างโลกในศาสนาฮินดู^{๑๒}

จากทั้ง ๒ ตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นความพยายามผสมผสานความระหว่างศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และผี เข้าไว้ด้วยกัน และใช้ประโยชน์จากความเชื่อดังกล่าวในการสร้างความน่าเกรงขามในพระราชพิธี

การแสดงถึงสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์โดยใช้ตำนานและความเชื่อผสมผสานกันนี้ ทำให้ลิลิตโองการแช่งน้ำ เป็นวรรณคดีที่ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในฐานะที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ประกอบในพระราชพิธี

^{๑๐} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านโองการแช่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๑๔๙.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑-๑๓๒.

ลิลิตเสด็จไปชดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระบรมราชา
เจ้ามหาศักดิพลเสพ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เนื้อความกล่าวถึงการเดินทางไปชดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี โดยทางชลมารค
ผ่านทางแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าคลองเชื่อมไปแม่น้ำท่าจีนแล้วตัดเข้าทางตะวันตกทางสมุทรสาคร
ผ่านแม่น้ำแม่กลอง แล้วขึ้นบกเพื่อตั้งทัพที่เมืองราชบุรี ระหว่างตั้งกองทัพอยู่นั้นได้เกิดโรคระบาด
ขึ้น สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศักดิพลเสด็จทรงให้จัดการทำบุญขึ้นในค่าย จากนั้นจึงเสด็จไป
นมัสการรอยพระพุทธรูปที่เขาสูง และพระพุทธรูปไสยาสน์ที่เขาสัตตนาครถ และได้ทรงแบ่งกำลังพลเพื่อ
เสด็จไปนมัสการพระแท่นดงรังที่จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อกลับมาก็ได้เสด็จไปตรวจด่าน เนื่องจาก
ทรงเกรงว่าจะเกิดเหตุการณ์ซ้ารอยที่พม่ามาก่อความไม่สงบเหมือนเช่นที่เคยเกิดที่เมืองพระ
สุพรรณบุรี

ในลิลิตเสด็จไปชดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี ผู้นิพนธ์ทรงแทรกบทนิราศไว้
อย่างไร้เราะยัง ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่	๑ เหวไคห่างเนื้อแนบ	เอกดล
	สุดที่ทนจำทน	เราร้อน
	งานศึกหน่ายใจจน	เทวษโธ
	ยามผทมซ่อนทรวงซ้อน	ฤให้ใครเห็น ^{๑๓}

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นตอนที่สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศักดิพลเสด็จทรงคร่ำ
ครวญถึงนางอันเป็นที่รักว่า ไม่ทราบด้วยเวรกรรมใดที่ทำให้พระองค์ต้องทรงจากนาง ความทุกข์
จากการต้องจากนางเป็นความทุกข์ที่เกินทน แต่พระองค์ก็ยังคงจำทน ทั้งงานศึกสงครามที่
รับผิดชอบก็น่าเบื่อหน่ายยิ่งนัก แม้มีความทุกข์ที่ต้องห่างนางก็จำต้องซ่อนไว้ไม่ใครเห็น

โคลงสี่	๑ โดยแสงเดือนแจ่มฟ้า	บปาน
	พักตร์น้องกระมลบาน	ส่องสู้
	ดาเรศจรัสไพศาล	นามน้อง กุฎา
	ไฉ่บาบใดไร้คู่	ราศร้างเดินไร้พร ^{๑๔}

^{๑๓} บวรราชนิพนธ์ เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๐.

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นตอนที่สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงมองพระจันทร์แล้วคิดประหัดไปถึงใบหน้าของนางอันเป็นที่รักที่งามยิ่งกว่าดวงจันทร์ พร้อมกับตัดพ้อว่าไม่รู้บาปกรรมใดที่ทำให้พระองค์อยู่พระองค์เดียวกลางป่าเช่นนี้

การบรรยายอารมณ์ความรู้สึกของสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศักดิพลเสพในตอนนี้เป็นการบรรยายตามชนบทที่เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติกับนางอันเป็นที่รัก แสดงให้เห็นความคิดถึงของพระองค์ที่แม้มองดวงจันทร์ก็ยังเห็นเป็นหน้านาง

โคลงสี่	● มาทับอุระให้	อุ้นทรวง หน้อยแม่
แต่เรียนนิราศดวง		ดอกฟ้า
สุดพูดตั้งแต่ดวง		แสนทุเรศ
รื้อนดั่งเพลิงรานกล้า		สุ่มไหม้ทรวงเรียนมา ^{๑๕}

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นตอนที่สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงนึกถึงนางอันเป็นที่รัก แสดงให้เห็นว่าพระองค์และนางอันเป็นที่รักมีความลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากในบาทแรกที่กล่าวว่า “มาทับอุระให้ อุ้นทรวง หน้อยแม่” และเมื่อไม่มีนางมาทำให้อุ้นทรวงเสียแล้ว พระองค์ก็รื้อนรุ่มหนักขึ้นดังมีไฟมาสุ่ม (ด้วยความคิดถึงนาง)

ลักษณะที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในลิลิตเสด็จไปขัดตาทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี คือ การบันทึกประเพณี และวัฒนธรรมสอดแทรกไว้ด้วย ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่	● สงฆ์ลงนาเวศเที่ยว	ภิกขาจาร
หยุดเรือที่นั้งบาน		จิตน้อม
เจมิใจเสริมไสสานต์		ไสมนัส
จัดเครื่องสรรสิ่งพร้อม		ใส่ข้าวบาตรสงฆ์
โคลงสี่	● จึ่งทรงอุทิศตั้ง	ศาสนา
ขอพบพระศาสดา		โปรดด้วย
พร้อมทั้งอรหัตสัมพิชา		ดับพบ
ปัจจุบันบุญจงช่วย		ลาศเหย้าอาชานาน ^{๑๖}

^{๑๔} บวรราชนิพนธ์ เล่ม ๑, หน้า ๑๗๙.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

จากตัวอย่างข้างต้น กล่าวถึงตอนสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศกดิพลเสพทรง บาดรพระที่พายเรือบิณฑบาตผ่านมา เมื่อทรงบาดรแล้วจึงได้อธิษฐานขอให้พบสมเด็จพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า และเข้าสู่พระนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงขอให้ผลบุญส่งผลมา ณ ปัจจุบันเพื่อให้พระองค์จากวังไม่นานนัก

เนื้อหาในตอนนี้ แสดงให้เห็นวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นที่ผูกพันกับศาสนาอย่างมาก ดังจะเห็นจากการอธิษฐานที่มุ่งเข้าสู่พระนิพพาน ทั้งยังเชื่อ ว่าการทำบุญจะช่วยให้ความทุกข์ที่เผชิญอยู่ในปัจจุบันหมดไปได้เร็วขึ้น

แม้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้จะเขียนขึ้นยามศึกสงคราม แต่ผู้นิพนธ์ก็ได้สอดแทรก ประเพณีไว้อย่างลงตัว เนื้อหาในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้จึงมิได้ให้เพียงให้ความรู้เส้นทางเดินทัพใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และอารมณ์สะท้อนใจจากบทนิราศเท่านั้น แต่ยังทำให้ผู้เสพได้รับ ความรู้อื่น ๆ ที่แทรกอยู่ในวรรณคดีอีกด้วย

ลิลิตยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นพระนิพนธ์ ในกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงนิพนธ์ลิลิตบันทึก เหตุการณ์พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เนื้อความของลิลิตข้างต้นกล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เริ่มด้วยพระราชพิธี จารึกพระสุพรรณบัฏ โดยมีเสนาบดีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เข้าร่วมพระราชพิธี ณ พระอุโบสถ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อจารึกพระนามเสร็จแล้วจึงได้อัญเชิญพระสุพรรณบัฏลงหีบทองคำ แล้ว แห่เข้ามายังพระบรมมหาราชวัง จากนั้นจึงได้กล่าวถึงการเตรียมสถานที่เพื่อใช้ประกอบพระราช พิธี ด้วยการสร้างมณฑปกระยาसनาน ตั้งราชวัตรฉัตรทอง เงิน และนาก ในส่วนพระแท่นที่สร้างขึ้น เพื่อประทับพิธีสมรสมูรธาภิเษกมีการตั้งเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ การตกแต่งสถานที่เป็นไปอย่าง งดงามเพื่อให้สมพระเกียรติ

ต่อมาจึงกล่าวถึงการจัดเตรียมพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและเฉลิมพระราชมณเฑียร และกล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่๒) ทรงชุดขาวเสด็จสู่พระราชพิธี จากนั้นพราหมณ์จึงประโคมฆ้อง และพระราชครูโปรยข้าวดอกตาม ทางลาดพระบาท จากนั้นจึงเสด็จไปประทับยังพระมณฑปกระยาसनานหันหน้าสู่ทิศตะวันออก

^{๑๖} บวรราชนิพนธ์ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๙ - ๑๖๐.

แล้วพราหมณ์จึงได้ไขท่อน้ำสหัสธารามูรธาภิเษก ลำดับต่อมาสมเด็จพระสังฆราชจึงถวายน้ำมนต์ เมื่อเสร็จพระราชพิธีจึงเสด็จออกเฉลิมพระราชมณเฑียร ทรงโปรยทานให้แก่ราษฎร ในกรณีนี้อันผู้มาตั้งโต๊ะบูชาเพื่อแสดงความเคารพพระองค์ทั้งสองข้างทาง ราษฎรต่างยินดีและอวยพรถวายให้พระองค์ทรงพระเจริญ

ลักษณะที่น่าสนใจในลิลิตยอพระเกียรติฯ ทำให้ทราบถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่	๑ ปานพระขันหมากเข้า	พิธี
	แลพระเต้าราชาวดี	เลิศแล้ว
	พระราชสุพรรณศรี	บัวแฉก
	เครื่องทองไหมพัตรแพรว	หย่างเหยียงโบราณ
โคลงสี่	๑ พระแสงดาบคาบค่ายแล้ว	หอกชัย
	ดาบเขลยดาบใจ	เพชรล้ำ
	ตรีจักรนุไกร	เกรียงเดช
	ปี่นคาบชุดค่าน้ำ	สโองเรื่องไชยนาม ฯ ^{๑๗}

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า ผู้นิพนธ์ได้บรรยายให้ผู้เสพทราบถึงเครื่องราชูปโภคต่าง ๆ ที่ใช้ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก อันประกอบด้วย ปานพระขันหมาก พระเต้าราชาวดี และพระสุพรรณศรีบัวแฉก นอกจากนี้ยังกล่าวถึงพระแสงดาบที่ใช้ประดับเกียรติยศ ประกอบด้วย พระแสงดาบคาบค่าย พระแสงหอกชัย พระแสงดาบเขลย พระแสงดาบใจเพชร พระแสงศร ๓ เล่ม และพระแสงปี่นคาบชุดค่าน้ำสะโอง

ลิลิตยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นับได้ว่าเป็นวรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำเรื่องแรก และเป็นที่น่าสังเกตว่า การบันทึกพระราชพิธีนี้ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มีพระประสงค์เพื่อสดุดีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยทรงใช้พระราชกรณียกิจในการประกอบพิธีบรมราชาภิเษกในการยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ดังโคลงทำนองที่ว่า

^{๑๗} พระราชพิธีบรมราชาภิเษก: ประวัติศาสตร์จารี ประเพณีจากพระราชนิพนธ์ “ยอพระเกียรติพระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕.

โคลงสี่	๑ ปราปตาทิเศกสิ้น	เรื่องเรียง
	ชนบพยุหเลียบเวียง	ขบถล้าง
	จบบริบูรณ์เพียง	ภอสติ ตรองนา
	กรมเฉษฐเกลลาถลอนอ้าง	ว่าไว้เปนเฉลิม ฯ ^{๑๘}

ผู้ที่สนใจศึกษาพระราชพิธีสำคัญอาจศึกษาจากวรรณคดีชุดนี้เรื่องนี้ได้ เพราะนอกจากจะได้ความรู้เรื่องพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว ยังได้รับความเพลิดเพลินจากการอ่าน **ลิลิตยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** ในฐานะวรรณคดีอีกด้วย

ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค เป็นพระนิพนธ์ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้นิพนธ์กล่าวถึงที่มาในการประพันธ์ลิลิตเรื่องนี้ไว้ ความว่า

โคลงสี่	๑ กรมไกรสรวิจิตเชื้อ	เชอญูจร เวชแฮ
	จดจัดขนาดชนบหมด	มอบให้
	เพียรพรำรำสาธุศดิพจน์	ประมวณูมาศ หลายเฮย
	ปีหนึ่งนับกิ่งได้	เสร็จสิ้นสมประสงค์ ฯ ^{๑๙}

จากโคลงข้างต้น ทำให้ทราบว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์ลิลิตเรื่องนี้ขึ้นตามคำกราบทูลของกรมหมื่นไกรสรวิจิต เพื่อบันทึกกระบวนแห่ผ้าพระกฐินทั้งทางน้ำและทางบก

ด้วยความที่ลิลิตเรื่องนี้บันทึกพระราชพิธีได้อย่างละเอียด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงได้กล่าวถึงลิลิตเรื่องนี้ในฐานะที่เป็นตำราที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประเพณี ไว้ตอนหนึ่งความว่า

“ในหนังสือลิลิตเรื่องนี้ สมเด็จพระปรมานุชิตฯ ท่านทรงพรรณนากระบวนถ้วนถี่ และมีทำเนียบชื่อชัดเจน มีทำเนียบบางอย่างซึ่งข้าพเจ้ายังไม่ได้

^{๑๘} พระราชพิธีบรมราชาภิเษก: ประวัติศาสตร์จารี ประเพณีจากพระราชนิพนธ์ “ยอพระเกียรติพระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒, หน้า ๔๕.

^{๑๙} ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, **ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารค และ สถลมารค**, (กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖.

พบในที่อื่น...หนังสือลิลิตเรื่องนี้เป็นตำราให้ความรู้แบบแผนประเพณี
ราชการแต่ก่อนด้วยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้ศึกษาโบราณคดีควรจะพอใจอ่าน”^{๒๐}

เนื้อความส่วนแรก กล่าวถึงการจัดกระบวนแห่งทางสถลมารค อันประกอบด้วย
กระบวนนำ กระบวนม้าขี่ กระบวนม้าจูง กระบวนรถ กระบวนราบ กระบวนชนะ กระบวนช้างตั้ง
กระบวนพระยาช้าง กระบวนช้างพระที่นั่ง พระคชาธารทรงไตรพระเกี้ยว และกระบวนหลัง

เนื้อความส่วนที่ ๒ กล่าวถึงกระบวนแห่งพยุหยาตราทางสถลมารคอย่างน้อย

เนื้อความส่วนที่ ๓ กล่าวถึงการจัดกระบวนแห่งทางชลมารค โดยกล่าวถึง
กระบวนเรือเสื่อ กระบวนเรือแซ กระบวนเรือ่นานอก กระบวนเรือรูปสัตว์ เรือพระเกี้ยวเรือลำใน
เรือพระที่นั่งทรง เรือพระที่นั่งรอง เรือตำรวจตามเสด็จ เรือประเทศ เรือเจ้านายตามเสด็จ และ
เรือขุนนางตามเสด็จ

เนื้อหาในแต่ละส่วนมีการบรรยายอย่างละเอียด เพราะไม่เพียงบรรยายของ
ตำแหน่งในขบวนของฝ่ายต่าง ๆ เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงเครื่องแต่งกายของผู้ที่อยู่ในขบวนด้วย
ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่	๑ อาสาจามแต่งแมน	มลายู เยี่ยงเฮย
	เหน็บกฤษไกวหอกชู	คู่แคว้ง
	ปั้นเหน่งคาดตำรู	รจิตรปรัก เจลาแฮ
	หนังโพกพื้นผจงแสร้าง	จลุล้วนกำมลอ
โคลงสี่	๑ กางเกงกับเสื้อใส่	สวมกาย
	ดอกมาศกระบวนจิ้นลาย	เลศศลิน
	ซ้ายขวาละสีลิบหมาย	แปดลิบ ผสมแฮ
	เดอนคู่เคียงเวียงตัน	เชือกฝ้ายพลผอง ฯ ^{๒๑}

จากตัวอย่างข้างต้น กล่าวถึงเครื่องแต่งกายของทหารอาสาชาวจามว่ามีลักษณะ
อย่างชาวมลายู เสื้อและกางเกงเป็นผ้าลายดอกสีทองอย่างจิ้น คาดปั้นเหน่ง โพกแถบหนังที่ศีรษะ

^{๒๐} ปริมาณุชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ลิลิตกระบวนแห่งพยุหยาตราทางชลมารค และ สถลมารค,
(กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

ฉลุลายลงรักอย่างจีน และ พกอวรุทประจำตัว ๒ ชนิด คือ กฤษ และ หอก เดินเป็นกระบวนซ้ายขวา อย่างละสี่สิบคน

การที่ผู้แต่งบรรยายรายละเอียดอย่างชัดเจน ทำให้ลิลิตเรื่องนี้อาจนับเนื่องเป็น ตำราได้ด้วย เพราะการบันทึกไม่เพียงบรรยายรายละเอียดของกำลังพลว่าเป็นฝ่ายใด ชนชาติใด เท่านั้น แต่ยังให้รายละเอียดของเครื่องแต่งกายและอาวุธที่ถืออย่างชัดเจนอีกด้วย **ลิลิตกระบวน แห่งพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค** จึงนับได้ว่าเป็นวรรณคดีที่ทรงคุณค่า เป็นทั้งบันทึก และตำราพระราชพิธีการจัดกระบวนแห่งทั้งทางบกและทางน้ำของไทยที่สมบูรณ์มากเรื่องหนึ่ง

ลิลิตสรรเสริญพระบารมี เป็นพระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์ในเจ้าฟ้า ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี พระพันปีหลวง โดยบรรยายถึงเครื่องใช้และเครื่องสูงที่ประกอบในพิธีโสกันต์ที่มีการจัดเตรียมอย่างพร้อมสรรพ ทั้งยังกล่าวถึงการละเล่นเพื่อความบันเทิงในงานพระราชพิธีอย่าง กระฉับกระชวย และสนุกสนาน เป็นต้น

ลำดับถัดมาผู้แต่งจึงกล่าวสดุดีน้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อพระอนุชาและพระชนิษฐาทุกพระองค์ ทั้งยังกล่าวชื่นชมความยุติธรรมของพระองค์ที่มีต่อบรรดาพระอนุชาและพระชนิษฐาว่า หากใครมีความสามารถทางใด พระองค์ก็จะสนับสนุนให้ได้รับความเจริญในทางนั้นทุกพระองค์ไป

ลักษณะที่น่าสนใจของวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ คือ ใช้การบันทึกพระราชพิธีโสกันต์ที่จัดอย่างยิ่งใหญ่มาเป็นเหตุในการสดุดี ดังโคลงที่ว่า

โคลงสี่	● เสร็จจางเสร็จสิ้นเรื่อง	โสกันต์
ควรคิดสิ่งสำคัญ		อย่างนี้
เหตุทรงพระคุณอัน		ใหญ่ยิ่ง แล้วแฮ
เสนอยุบลแบบนี้		หากให้เห็นคุณ ฯ ^{๒๒}

^{๒๒} คำกลอนสรรเสริญพระบารมี, (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๔๘.

จะเห็นได้ว่า ผู้นิพนธ์วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ นอกจากจะมุ่งบันทึกพระราชพิธีโสกันต์ของเจ้าฟ้าทั้ง ๓ พระองค์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังมุ่งสดุดีพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทำให้พระราชพิธีดังกล่าวจัดขึ้นได้อย่างงดงามและยิ่งใหญ่สมพระเกียรติของพระองค์ด้วย

ลิลิตของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร เป็นพระนิพนธ์ในพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร ทรงนิพนธ์ลิลิตเรื่องนี้ขึ้นเมื่อครั้งยังเป็นหม่อมเจ้าพระราชาคณะ เพื่อบันทึกพระราชพิธีทรงพระผนวชในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตเรื่องนี้นับเป็นบันทึกพระราชพิธีทรงพระผนวชที่ให้ข้อมูลอย่างละเอียด เนื่องจากผู้นิพนธ์เป็นหนึ่งในพระเถระที่อยู่ในหัตถบาตร และได้เข้าร่วมในพระราชพิธีในครั้งนั้นด้วย

เนื้อความกล่าวถึงพระราชพิธีทรงพระผนวชของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยบันทึกเหตุการณ์นับตั้งแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงมาเป็นพระอุปัชฌาย์ มีพระศาสนโสภณ เป็นพระกรรมวาจา หลังจากทรงผนวชมีพระบรมวงศานุวงศ์มาเข้าเฝ้าหลายพระองค์ อาทิ พระมหายศิกากำแหง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุदारัตน์ราชประยูร เสด็จมาเยี่ยม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เสด็จมาทรงบาตร เป็นต้น

นอกจากนี้ ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ยังมาเป็นผู้บันทึกภาพขณะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวช พร้อมกับบันทึกภาพบรรดาพระเถระรูปอื่น ๆ ด้วย หลังจากทรงลาผนวชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จกลับมาบำเพ็ญพระราชกุศลและถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุในวันรุ่งขึ้น

วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่น่าพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์มาแต่ดั้งเดิม โดยแสดงให้เห็นพระจริยวัตรอันงดงามของพระมหากษัตริย์ พร้อมทั้งบันทึกรายละเอียดของพระราชพิธีควบคู่ไปด้วย ดังปรากฏในโคลงบทหนึ่งที่กล่าวถึงวัตถุประสงค์ผู้นิพนธ์ความว่า

โคลงสี่
 ๑ เอลิมพระเกียรติราชไท่ จอมจุฬา
 เสด็จออกบรรพชา สืบสร้าง

ได้กำหนดเรียงมา
สถิตราชปิตรอ้างอิง

รบินแบบ บทแฮ
เพื่อไว้เป็นแผน ๒๓

จะเห็นได้ว่า นอกจากผู้นิพนธ์จะประสงค์บันทึกพระราชพิธีทรงพระผนวชแล้ว ยังประสงค์ให้บันทึกพระราชพิธีนี้เป็นเครื่องสถิติพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นงานของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวสรรเสริญพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงเพียบพร้อมด้วยพระชาติกำเนิด ทรงได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ ทรงมีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก และทรงมีพระเกียรติยศตั้งพระยาจักรพรรดิราช

ลักษณะที่น่าสนใจ คือ วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เป็นการนำคาถาที่ใช้สวดในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่งเป็นลิลิต เนื้อความในลิลิตจึงดำเนินตามคาถาภาษาบาลี โดยผู้แต่งการแปลคาถาเป็นวรรณคดีลิลิตเพื่อลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณรายเดือน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้แต่งลิลิตแปลคาถาเฉลิมพระเกียรติเป็นภาษาไทย เพื่อให้ผู้อ่านหนังสือวชิรญาณรายเดือนเข้าใจง่ายขึ้น และเพื่อเป็นการเผยแพร่พระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้กว้างขวางออกไปด้วย

ในที่นี้ จะยกตัวอย่าง **ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** มาโดยสังเขป ดังนี้

เวรีอเวริสุ สทา สุมโน อเวโร เมตตาทุโยทกสุสีตหโต
อทญฺโฐ ทญฺญูเรปี อตฺถหิเมว นิกามยนฺโต

โคลงสี่
ไพรีต่อท่านตั้ง
ท่านบฎกเวรใคร

อะไพ รินา
ท้าวถ้วน

^{๒๓} ค่ำกลอนสรรเสริญพระบารมี, หน้า ๑๐๐.

ดำรงพระฤทัย	ดีทั่ว ไปเฮย
ทรงประพฤติแต่ล้วน	จักให้ประสบผล
โคลงสี่ ๑ ฤทัยท่านชุ่มน้ำ	กรุณา สัตว์เฮ
พร้อมพระเมตตาเต็ม	ต่อตั้ง
ไม่ทรงประพฤติทา	รูดอบ ใครเลย
ถึงพิโรธกลับรั้ง	จิตต์ท้อถอยหลัง
โคลงสี่ ๑ ผู้ประทุษร้ายท่าน	โดยตรง ก็ดี
ท่านบผูกเวรจง	ตอบร้าย
กลับมีจิตต์จำนง	นำประโยชน์ ให้นา
กอบกิจนุกูลคล้าย	กับผู้ภักดี ๔ ^{๒๔}

ลิลิตหม่อมเจ้าพุดผาจารย์เสด็จอุทิศ เป็นงานของหม่อมเจ้าพุดผาจารย์
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความบรรยายถึงการเดินทางออกอุทิศเป็นครั้งแรก เมื่ออายุ ๖๓ ปี การเดินทางครั้งนี้เพื่อให้สมบุญในสมณกิจที่ภิกษุทั้งหลายพึงกระทำด้วยการออกอุทิศ จากนั้นจึงกล่าวถึงปูชนียสถานแต่ละแห่งที่เดินทางไปนมัสการ ประกอบด้วย พระปฐมเจดีย์ พระแท่นดงรัง เขาพระเพลิง พระปาล์โลยก์ พระพุทธบาทวัดเสาชิงช้า พระธาตุวันพระบรมธาตุเมืองชัยนาท พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก และพระพุทธไสยาสน์ วัดป่าโมก

วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ แต่งคล้ายบันทึกร้อยแก้วเพื่อบันทึกการเดินทาง เนื้อความเป็นการบรรยายเป็นส่วนใหญ่ มีการพรรณนาไม่มากนัก เนื่องจากผู้นิพนธ์เน้นเล่าถึงการเดินทางไปยังพุทธสถานสำคัญแห่งต่าง ๆ

ลิลิตเฉลิมพระเกียรติ เป็นงานของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์(พร นุนนาค) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความ ในส่วนต้นกล่าวสรรเสริญกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๒๔} ศรีสุนทรโวหาร, พระยา, **ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชษม, ๒๔๗๒), หน้า ๑๒ - ๑๓.

จากนั้นผู้แต่งจึงได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายประการ เช่น ทรงตั้งกองทหารราชวัลลภ ตั้งหอพระสมุด ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ มีพระบรมราชโองการให้ขุดคลองต่าง ๆ เพื่อพัฒนาพื้นที่ชลประทานแก่ราษฎร เช่น คลองมหาสวัสดิ์ คลองเจดีย์บูชา และคลองภาษีเจริญ เป็นต้น ความเจริญของบ้านเมืองที่พระองค์ทรงพัฒนาเป็นที่ยอมรับของนานาประเทศ จนต่างประเทศหลายประเทศมาเจริญสัมพันธไมตรี ด้านศาสนา พระองค์ทรงรับสั่งให้จัดทำพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายศึกษาธรรมได้ง่ายขึ้น จากนั้นผู้แต่งจึงได้สรุปว่าความรุ่งเรืองของบ้านเมืองว่าเกิดขึ้นจากความเสียสละของพระองค์ในการเดินทางไปยังนานาประเทศ เพื่อนำความรู้จากต่างประเทศกลับมาพัฒนาสยามให้เป็นเมืองศิวิไลซ์ทัดเทียมอารยประเทศทั้งหลาย

ลักษณะที่น่าสนใจ คือผู้แต่งเน้นแสดงความเจริญของบ้านเมืองในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเปรียบเทียบกับความเจริญของประเทศตะวันตก สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของตะวันตกที่ประเทศไทยใช้เป็นมาตรฐานการพัฒนาความเจริญเพื่อเป็นอารยประเทศ

ลิลิตพ่ายพ เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวถึงเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อไปเปิดทางรถไฟที่สถานีบ้านพายี โดยเริ่มเดินทางเมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม จากสถานีรถไฟสามเสน จากนั้นจึงตามเสด็จประพาสเมืองลพบุรี และเมืองนครสวรรค์ และจากเมืองนครสวรรค์นี้ รัชกาลที่ ๖ ได้แยกเดินทางต่อไปยังมณฑลพ่ายพโดยเรือจักรกล ผ่านเมืองพิจิตร พิษณุโลก และอุตรดิตถ์ จากนั้นจึงขึ้นบกเดินทางต่อไปถึงเมืองแพร่ ลำปาง ที่จังหวัดลำปางพระองค์ทรงเป็นประธานในการเปิดโรงเรียนบุญวาท จากนั้นจึงเดินทางต่อไปยังพะเยา ลำพูน จนถึงเชียงใหม่ เมื่อเสด็จถึงเจ้าอินทวโรรสเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้เสด็จมาต้อนรับรัชกาลที่ ๖ อย่างสมพระเกียรติ

ณ เมืองเชียงใหม่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ไปนมัสการปูชนียสถานหลายแห่ง เช่น วัดพระสิงห์ และพระธาตุดอยสุเทพ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้เสด็จประพาสเมืองเชียงรายอีกด้วย หลังจากกลับจากเชียงราย พระองค์เสด็จไปเปิดถนนแก้วนวรรสูเสด็จวางศิลาฤกษ์โรงเรียนปรีณสรอยัด เชียงใหม่

จากนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้กล่าวถึงเส้นทางกลับว่า
เสด็จกลับโดยเรือจักรกลทางแม่น้ำปิง ผ่านเมืองตาก กำแพงเพชร นครสวรรค์ ชัยนาท สิงห์บุรี
อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา และจากเมืองอยุธยาจึงได้ขึ้นรถไฟเสด็จกลับยังกรุงเทพมหานครถึง
เมื่อสิ้นเดือนมกราคม

ลิลิตพ่ายมีเนื้อหาที่แตกต่างไปจากวรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประเภทบันทึก
ความทรงจำเรื่องอื่นๆ เนื่องจากมีลักษณะการจดบันทึกที่มีวันและเวลากำกับอยู่โดยตลอด
ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่	๑ หนึ่งนาฬิกาเศษน้อย	โอรสา ธิราชเฮย
	ทรงเครื่องสู่อาชา	เพริศแพรว
	ปวงข้าพระบาทนา	นาต่าง ตามมา
	พร้อมเสด็จพระเสด็จแล้ว	เคลื่อนคล้อยขบวนไคลย ^{๒๕}

จากตัวอย่างข้างต้น กล่าวถึงการเดินทางของรัชกาลที่ ๖ ที่ต้องทรงม้าตามเสด็จพระราช
ดำเนินเมื่อเวลา ๗ นาฬิกา

โคลงสี่	๑ ยี่สิบสองพิจเข้า	ภูธร
	ทรงคชหมดงามอน	สุดเค้า
	ราชบริวารสลอน	ตามเสด็จ
	จากแพรวขบวนคชเต้า	ไต่ข้ามน้ำยม ^{๒๖}

จากตัวอย่างข้างต้น กล่าวถึงเวลาเช้าของวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน เมื่อรัชกาลที่ ๖
ทรงช้างเพื่อเดินทางจากจังหวัดแพร่ข้ามผ่านแม่น้ำยม

โคลงสาม	๑ ที่ชาวแปดเพล	สองนาฬิกาล่วงแล้ว
	ทรงสินธพเพริดแพรว	พยศเยื้องดำเนินขบวระ ^{๒๗}

^{๒๕} มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **ลิลิตพ่าย**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๑), หน้า ๓๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

จากตัวอย่างข้างต้น กล่าวถึงวันที่ ๒๘ ธันวาคม เวลา ๘ นาฬิกา ที่รัชกาลที่ ๖ ทรงม้าเพื่อเตรียมเดินทางไปไหว้พระธาตุลำปางหลวง

โคลงสี่	ที่ยี่สิบสี่เข้า	เวลา ควรเฮย
	เสด็จประทับกลนาวา	เคลื่อนคล้อย
	สู่บึงบรเพ็ตรา	ชาประพาส
	ปวงราษฎร์แควใหญ่่น้อย	มุงหน้าพระองค์ ^{๒๔}

จากตัวอย่างข้างต้น กล่าวถึงการแวะประพาสบึงบรเพ็ดเมื่อขากลับ ในเช้าวันที่ ๒๔ ธันวาคม

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำกับวันและเวลาในการเสด็จพระราชดำเนินหรือปฏิบัติพระราชกรณียกิจเสมอ การระบุรายละเอียดในเรื่องวันและเวลานอกจากจะช่วยในเรื่องการบันทึกความทรงจำให้แก่ผู้แต่งแล้ว ยังสร้างความสมจริงให้แก่ผู้อ่านลิลิตพายัพด้วย

ลิลิตคำหลวง เป็นพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวถึงพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายประการ อาทิ ทรงเป็นผู้มีพระสิริโฉมงดงามและดูหนุ่มกว่าวัย ทรงเป็นผู้รอบรู้เรื่องการต่างประเทศ ทรงรักชาติอีกกว่าพระองค์เอง ทรงสนับสนุนคนดีให้มีความเจริญและทรงปรานีต่อคนไม่ดีด้วยการสั่งสอนให้ปรับปรุงตัว และทรงปรับปรุงราชประเพณีหลายประการ เช่น ทรงให้เลิกไว้ผมเปียมาไว้ผมรองทรงแทน ทรงเปลี่ยนธรรมเนียมการหมอบกราบมาเป็นการยี่น้อมค่านับ ทรงเปลี่ยนแปลงการนับวันทางจันทรคติมาเป็นสุริยคติ เป็นต้น นอกจากนี้ผู้แต่งยังกล่าวถึงพระราชกรณียกิจสำคัญอื่น ๆ อีก เช่น โปรดให้มีรถรางเพื่อความสะดวกในการเดินทาง โปรดให้มีไฟฟ้า โปรดให้มีการไปรษณีย์ โปรดให้มีโรงพยาบาล โปรดให้มีโรงเรียน โปรดให้เลิกทาส และโปรดให้เลิก

^{๒๔} มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **ลิลิตพายัพ**, หน้า ๑๒๓.

ปอนต่าง ๆ เป็นต้น ความเจริญของบ้านเมืองครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ผู้
นิพนธ์กล่าวเปรียบกับครั้งกรุงศรีอยุธยาว่าไม่สามารถเปรียบความเจริญในสมัยของพระองค์ได้เลย

ลักษณะที่น่าสนใจของวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ คือ เป็นประมวลพระราชกรณียกิจ
อย่างย่อตลอดรัชกาล ลิลิตคำหลวง จึงมีใช้เพียงบันทึกความทรงจำที่ผู้นิพนธ์แต่งขึ้นเพื่อเผยแพร่
พระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเท่านั้น หากแต่ยัง
เป็นการย้ำเตือนให้ผู้อ่านระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ พร้อมทั้งสดุดีพระองค์ไปใน
คราวเดียวกันด้วย

ลิลิตมหาสงคราม เป็นงานของนายสิบเอก ขุนบรรณสาสน์สาทร (ประกอบ
บุญภาค) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวถึงการเดินทางไปร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ ๑ ยังทวีปยุโรปโดย
ทางเรือจากกรุงเทพมหานคร เดินทางไปทางมหาสมุทรอินเดีย ลัดเข้าคลองสุเอซ จนถึงยุโรป
ระหว่างทางก็ได้กล่าวถึงสิ่งที่ได้พบเห็น และคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักเมื่อเดินทางไปยัง
สถานที่ต่าง ๆ และกล่าวถึงนายพลฝรั่งเศสที่ได้กล่าวชื่นชมทหารไทยที่ได้เดินทางมาร่วมรบในครั้ง
นี้ และกล่าวสรุประยะเวลาของการเดินทางว่าใช้เวลา ๑ ปี ๕ เดือน

ผู้แต่งเน้นการจดบันทึกเหตุการณ์และบรรยายสถานที่ที่ตนผ่านไปพบเห็นอย่าง
ละเอียด ตัวอย่างเช่น

ร้อย ๑กรกฎาคมวาระ ที่สิบจะแจ้งชัด พุทธศกณัดสองพัน กับเศษอันใช้
น้อย สี่ร้อยหกสิบสอง จัดของสู่อไฟ รีบเร็วไวเสด็จสรรพ เพื่อจะกลับสู่ประเทศ
ฝรั่งเศสทั่วกัน พร้อมเพรียงพลันสู่อไฟ สิ่งชวนสลดอกแห่ง ไซ่แกลังกลั่นคำฟัง
เสียงยินดังสาวแก่ เซ็งแซ่มาส่งกลับ จับมือลาตาก ดูพุ่มพกภูทเทศ ควร
สมเพศหมู่หญิง ที่แก่จริงอีกสาว ล้วนแต่ชาวเยอรมัน ร่ำลววันจะพราว จากกัน
ล่องไกลยล บางคนถึงสิ้น...^{๒๙}

จะเห็นได้ว่า ลิลิตมหาสงคราม มีการกล่าวถึงวัน เวลา และสถานที่ ว่า ในวันที่ ๑๐
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้เดินทางจากประเทศเยอรมันไปยังประเทศฝรั่งเศส โดยทางรถไฟ

^{๒๙} บรรณสาสน์สาทร, นายสิบเอก ขุน, **ลิลิตมหาสงคราม**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ, ๒๕๐๙), หน้า ๑๓๓ - ๑๓๔.

ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับลิลิตพಾಯัพ ที่ผู้แต่งเน้นการบอกวันเวลา และให้รายละเอียดข้อมูลอย่างชัดเจนเช่นกัน

ลิลิตสุภาพสດุติพระราชาบัญญัติประถมศึกษา เป็นงานของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนานชีวะ) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวถึงพระราชกรณียกิจสำคัญ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ การตราพระราชบัญญัตินี้ทำให้ราษฎรมีความรู้สมเป็นอารยชน พ้นจากความโหดเหี้ยม ทำให้สยามมีความเจริญ ดังร่ายบทหนึ่งทีกล่าววว่า

ร่าย ๑ กาละเมื่อพุทธศก ตกสองพันสี่ร้อย สร้อยเศษหกสิบสี่ ที่หนึ่ง ตุลาคม สมเด็จพระบพิ มานสุรสีหนาท ประกาศฤษฎีกา ตราพระราชบัญญัติ จัดประถมศึกษา ทัวอาณาจักร ตามบำรุงดรุณ สืบสกุลชาวไทย ในอนาคต กาล เพื่อไพศาลสำราษฏร์ ในศาสตร์คิปวิทยา สมเป็นอารยชน เชิดชูอดล แดนสยาม งามเกียรติเกริกไกรกาล นานคู่ดินคู่ฟ้า ใ้พระคุณท่านอ้า จักอ้าง อันใด เทียมนาฯ^{๓๐}

การแต่งลิลิตเรื่องนี้ขึ้น นอกจากผู้แต่งจะแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลง การศึกษาไทยแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพระราชทานการศึกษาแก่ประชาชนไปในคราวเดียวกัน ดังนั้น ผู้อ่านลิลิตเรื่องนี้จึง ได้รับความรู้เรื่องการพัฒนาการศึกษาของไทยและทราบถึงพระราชกรณียกิจสำคัญใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไปพร้อมกันด้วย สอดคล้องกับชื่อของวรรณคดีเรื่องนี้ ที่ผู้ แต่งประสงค์จะสดุดิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย

ลิลิตตำนานพระพุทธรชินราช เป็นงานของรองเสวกโท หลวงสันธานอักษร ศาสตร์ (หุ่ม บุนนยะกาญจน) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๓๐} อุปกิตศิลปสาร, พระยา, คำประพันธ์บางเรื่องของพระยาอุปกิตศิลปสาร(นิ่ม กาญจนานชีวะ เปรียญ), (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔), หน้า ๔๔- ๔๕.

เปิดให้เหล่าประชา
ปิดมาศชินราชล้วน

ชนทั่ว ทิศแฮ
มากล้นเหลือตรา ฯ^{๓๒}

ใน“พระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระพุทธชินราช” อธิบายถึงวันดังกล่าวไว้ ดังนี้

“ตั้งแต่วันที่ ๑๔ ธันวาคม ไปจนถึงวันที่ ๒๐ ได้เปิดให้ประชาชน
ทั้งปวงได้มีโอกาสปิดทองพระพุทธชินราชตามความปรารถนา”^{๓๓}

จะเห็นได้ว่า **ลิลิตตำนานพระพุทธชินราช** ระบุวัน เวลา และรายละเอียดของเหตุการณ์ตามพระราชปรารภอย่างชัดเจน วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ จึงมีเนื้อหาเป็นบันทึกที่ดัดแปลงนำ“พระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระพุทธชินราช” ที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระพุทธชินราชจำลองมาแต่งเป็นลิลิต เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธชินราชจำลอง ประจำพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรกว้างขวางออกไป

ลิลิตราชาภิเษกสมรส บรมราชาภิเษก และเฉลิมพระราชมณเฑียร เป็นงานของนางสาวจิรภา อ่อนเรือง ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

เนื้อความกล่าวถึงตั้งแต่เหตุการณ์สวรรคตในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จนถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเชษฐา หลังจากขึ้นครองราชย์แล้วจึงได้เสด็จไปศึกษาต่อยังประเทศสวิสเซอร์แลนด์

ที่ประเทศสวิสเซอร์แลนด์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงได้พบรักกับ หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร และทรงหมั้นกันไว้โดยไม่เปิดเผย

เมื่อเสด็จนิวัติพระนคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้จัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเชษฐา หลังจากนั้นไม่นานก็ทรงจัดงานราชาภิเษกสมรสขึ้น เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ และได้จัดให้มีพิธีบรมราชาภิเษกขึ้น เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคมในปีเดียวกัน สุดท้ายจึงได้เสด็จออกในพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร

^{๓๒} หม่อม บุนนยะกาญจน, **ลิลิตตำนานพระพุทธชินราช**, หน้า ๓๓๘.

^{๓๓} **เมืองพิษณุโลกและพระพุทธชินราช**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๙๖), หน้า ๕๙.

ลักษณะที่น่าสนใจของวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ คือ ผู้แต่งบันทึกพระราชพิธีบรมราชาภิเษกมาในรัชกาลปัจจุบัน เช่นเดียวกับลิลิตยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ผู้นิพนธ์ประสงศ์บันทึกพระราชพิธีเดียวกัน ทั้งวรรณคดีลิลิตทั้ง ๒ เรื่อง ยังมีวัตถุประสงค์คู่พระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ผ่านพระราชพิธีนี้เช่นเดียวกันด้วย

ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์ เป็นงานของนายทองแสง มิ่งมณีกุล ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

เนื้อความบรรยายถึงประวัติของท่านพุทธทาสตั้งแต่วัยเด็ก ครั้งยังเป็นเด็กชายเงื่อม พานิช จนบรรพชาเข้าสู่ร่มกาสาวพัตร์ ท่านพุทธทาสศึกษาธรรมะโดยเน้นที่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เป็นหลัก สอนให้ประชาชนยึดหลักสัจจตามเพื่อจิตว่าง และหลุดพ้นจากกิเลส การเทศนาของท่านพุทธทาสเป็นการเทศน์ที่แสดงแก่นแท้ของศาสนาเป็นอย่างแท้จริง โดยไม่เชื่อในวัตถุมงคลและไสยศาสตร์ ด้วยการเทศนาธรรมที่เน้นหลักธรรมนี้เอง ทำให้ท่านพุทธทาสถูกใจมดีจากพระหลายรูปที่เน้นการบูชาวัตถุมงคลเป็นหลัก

หลังจากที่ท่านพุทธทาสอยู่ที่สวนโมกข์ที่พุ่มเรียงได้ ๑๐ ปี บริเวณรอบ ๆ ก็เริ่มมีชาวบ้านไปอาศัยทำกิน จนท่านรู้สึกที่ไม่สงบเงียบเหมือนก่อน จึงย้ายสวนโมกข์มาตั้งขึ้นใหม่ที่เขาพุทธทอง พร้อมกับเผยแพร่ธรรมอย่างต่อเนื่อง ความเชี่ยวชาญในธรรมะของท่านพุทธทาสนี้เห็นได้จากปริญญาคุณวุฒิปดที่ที่ได้รับจากที่ต่าง ๆ อาทิ มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปกร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นต้น ในปีพ.ศ. ๒๕๓๖ ท่านพุทธทาสอาพาธหนักจากโรคเส้นโลหิตในสมองตีบและมรณภาพในที่สุด

ลักษณะที่น่าสนใจในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ คือ เป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องแรกที่นำประวัติของพระสงฆ์มาแต่งเป็นลิลิต โดยผู้แต่งมีวัตถุประสงค์คู่ดี ดังปรากฏในคำนำตอนหนึ่งความว่า

“...อาจถือได้ว่าเป็นลิลิตเรื่องแรกที่แต่งสดุดีพระภิกษุ...มูลเหตุจูงใจให้แต่งลิลิตนี้คือความเลื่อมใสในปฏิบทาและประทับใจในผลงานตลอดจนความวิริยะอุตสาหะในการต่อสู้เพื่อเผยแพร่พระธรรมของท่าน...”^{๑๔}

^{๑๔} ทองแสง มิ่งมณีกุล, ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๓๔), คำนำ

ลิลิตตุลาตูล เป็นงานของปกรณ รวีวร ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

เนื้อความกล่าวถึงเหตุการณ์ การเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนใน ๓ เหตุการณ์ ได้แก่ เหตุการณ์ในวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๖ เพื่อขับไล่วิธีการจอมพลถนอม กิตติขจร เหตุการณ์วันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๙ เพื่อขับไล่วิธีการจอมพลถนอม กิตติขจรที่ลักลอบเดินทางกลับเข้าประเทศ และเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เพื่อขับไล่วิธีการพลเอกสุจินดา คราประยูร

ผู้แต่งกล่าวถึงเหตุการณ์ทั้ง ๓ เหตุการณ์นี้ เพื่อสดุดีประชาชนที่ต่อสู้เพื่ออุดมการณ์ในระบอบประชาธิปไตย ในฐานะวีรชน ดังโคลงที่กล่าวไว้ว่า

โคลงสี่	๑ วีรชนคนสละแล้ว	ชีพพลี
	รักร่วมทุกความดี	ดั่งร้าย
	ปฏิบัติมรรควิธี	ทางชอบ
	สันติยุคเทอดไว้	ว่างาม
โคลงสี่	๑ วีรชนจบชีพแล้ว	ไม่จบ
	ดั่งค้ำมาซึ่งพลบ	ติดได้
	อดีตขจรจบ	วีรภาพ
	อนาคตชี้ชี้	เช่นน้ำใจหาญ ฯ ^{๓๕}

จะเห็นได้ว่า ลิลิตตุลาตูลมิใช่แต่งขึ้นเพื่อบันทึกเหตุการณ์การต่อสู้เพื่อรักษาประชาธิปไตยเท่านั้น หากแต่ยังมุ่งสดุดีประชาชนในฐานะที่เป็นผู้เสียสละในฐานะวีรชนด้วย แสดงให้เห็นว่า ผู้เป็นวีรชนมิใช่หมายถึงประชาชนที่ออกไปสู้รบยามศึกสงครามเท่านั้น หากยังหมายถึง ประชาชนที่ต่อสู้กับผู้นำในระบอบเผด็จการ และสิ่งที่จะทำลายระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย

ลิลิตหล้ากำสรวล เป็นงานของกานติ ณ ศรีธธา ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

เนื้อความกล่าวถึงระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย หลังจากที่ประเทศมีประชาธิปไตยมายาวนานถึง ๖๐ ปี แต่ประชาธิปไตยในไทยก็ยังไม่เคยเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง เนื่องจากทหารมักปฏิบัติแย่งชิงอำนาจรัฐบาลที่มาจากประชาชน ลำดับต่อมาผู้แต่งจึงได้กล่าวบรรยายเหตุการณ์ทางการเมือง ๓ เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์ในวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๖

^{๓๕} ปกรณ รวีวร, *เราไม่ลืม ๖ ตุลา*, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงาน ๒๐ ปี ๖ ตุลา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๙.

เหตุการณ์ในวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ และเหตุการณ์ในวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยผู้แต่งได้กล่าวสดุดีประชาชนในฐานะวีรชนที่ต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในทั้ง ๓ เหตุการณ์นี้

ลิลิตหล้ากำสรพล แต่งขึ้นเพื่อสดุดีประชาชนเช่นเดียวกับ**ลิลิตตุลาตุร** ซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการทางความคิดของผู้คนว่า ประชาชนมิใช่เพียงปกป้องชาติบ้านเมืองเฉพาะการสงครามเท่านั้น เมื่อเห็นว่าบ้านเมืองไม่สงบเรียบร้อย หรือมีผู้คุกคามประชาธิปไตย ประชาชนก็สามารถสู้รบเพื่อให้ประชาธิปไตยกลับคืนมาได้

ลิลิตโครงการพระราชดำริเฉลิมพระเกียรติพระภูมิพลมหาราช เสดวยสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี* เป็นงานของนางสุนีย์ ปิยะเกตุ ในรัชกาลปัจจุบัน

เนื้อความกล่าวถึงโครงการพระราชดำริต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จำนวน ๔๓ โครงการ อาทิ โครงการปฏิรูปที่ดิน โครงการฟาร์มโคนมสวนจิตรลดา โครงการฝนหลวง โครงการสงเคราะห์ชาวเขา โครงการธนาคารข้าว โครงการพระดาบส โครงการสหกรณ์ ตัวอย่าง โครงการแพทย์หลวงและหน่วยทันตกรรม และ โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง เป็นต้น

ลิลิตเรื่องนี้ นับเป็นเรื่องแรกที่บันทึกรายละเอียดของโครงการพระราชดำรินี้ในรัชกาลปัจจุบันมากที่สุด สะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาของพระมหากษัตริย์ในการพัฒนาประเทศ ซึ่งทำให้เห็นบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่ต่างไปจากเดิม จากการสู้รบเพื่อปกป้องบ้านเมืองมาเป็น การวางแผนในการพัฒนาประเทศเพื่อให้เกิดความเจริญ

ลิลิตอัครศิลป์ เป็นงานของนางอรอนงค์ ตั้งก่อเกียรติ ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน ลิลิตเรื่องนี้ เป็นวรรณคดีที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมในการประกวดแต่งคำประพันธ์บทร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙

เนื้อความลำดับแรกกล่าวถึงที่มาของวันศิลป์แห่งชาติ ว่าได้กำหนดให้ใช้วันคล้ายวันพระราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาเป็นวันศิลป์แห่งชาติ เนื่อง

---

* ผู้วิจัยจะเรียกชื่อวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ โดยย่อ คือ "ลิลิตโครงการพระราชดำริน" ในการอธิบายหลังจากนี้ เพื่อความสะดวกในการบรรยาย

ด้วยพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาด้านศิลปะอย่างสูง จากนั้นจึงได้กล่าวถึงพระราชสมัญญานาม “อัครศิลปิน” ที่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ด้วยพระองค์ทรงมีพระปรีชาด้านศิลปะอย่างรอบด้าน จากนั้นจึงได้บรรยายถึงพระราชอัจฉริยภาพของพระองค์ในฐานะอัครศิลปินอันประกอบด้วย พระราชอัจฉริยภาพด้านจิตรกรรม ประติมากรรม หัตถกรรม การถ่ายภาพ และด้านดนตรี

ลิลิตเรื่องนี้ นับเป็นการบันทึกพระอัจฉริยภาพของพระมหากษัตริย์ที่ต่างไปจากเดิม ดังจะเห็นได้ว่าพระอัจฉริยภาพด้านศิลปะเป็นพระปรีชาที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในวรรณคดีลิลิต ผู้วิจัยเห็นว่า การบันทึกและสดุดีพระปรีชาพระมหากษัตริย์ในด้านนี้ แสดงให้เห็นสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยในบทบาทอื่นที่กว้างขวางขึ้น อันแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงมีพระอัจฉริยภาพอย่างรอบด้าน และทรงเป็นเอกในทางศิลปะอย่างแท้จริง

ลิลิตอัครศิลปิน นวมินทร์มหาราชา เป็นงานของนายถวัลย์ ภาสกรวิทย์ ในรัชกาลปัจจุบัน

ลิลิตเรื่องนี้ แต่งขึ้นเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗๒ พรรษา ในวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยผู้แต่งนำเหตุการณ์ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ เมื่อครั้งคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระราชสมัญญานาม “อัครศิลปิน” แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง มาแต่งเป็นวรรณคดีลิลิต

เนื้อความกล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ทรงพระราชสมภพ และเริ่มทรงศึกษาศิลปะเป็นครั้งแรกที่ประเทศอังกฤษ พระอาจารย์ที่สอนศิลปะกล่าวชื่นชมว่าพระองค์ที่ทรงมีพรสวรรค์ในทางนี้ จากนั้นผู้แต่งจึงกล่าวถึงพระปรีชาของพระองค์ในศิลปะแขนงต่าง ๆ ได้แก่ ด้านจิตรกรรม ประติมากรรม การถ่ายภาพ การถ่ายภาพยนตร์ หัตถกรรม ดนตรี และวรรณกรรม และกล่าวถึงนายชวน หลีกภัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ว่าเป็นตัวแทนปวงชนชาวไทยถวายพระราชสมัญญานาม “อัครศิลปิน” แต่พระองค์

ลิลิตอัครศิลปิน และ ลิลิตอัครศิลปิน นวมินทร์มหาราชา มีเนื้อหาที่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือ ผู้แต่งนำเหตุการณ์เมื่อครั้งที่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระราชสมัญญานาม “อัครศิลปิน” มาแต่งเช่นเดียวกัน ทั้งยังมีวัตถุประสงค์ในการสดุดีพระปรีชาเช่นเดียวกันอีกด้วย แสดงให้เห็นว่านอกจากการสดุดีด้านการรอบ และด้านการ

พัฒนาประเทศแล้ว แม้แต่พระอัจฉริยภาพส่วนพระองค์ผู้แต่งก็ยังนำมาใช้ในการประพันธ์เพื่อสวดดีพระมหากษัตริย์เช่นกัน

ลิลิตสงครามผีนสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก เป็นงานของพันตำรวจเอก (พิเศษ) ทองอุณห์ เจริญสม ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้แต่งเป็นนายทหารที่ร่วมรบในสงครามผีนสามเหลี่ยมทองคำ ที่บ้านหินแตก ในครั้งนี้ด้วย ลิลิตที่แต่งขึ้นจึงมีรายละเอียดของยุทธวิธี และการดำเนินการทางการรบอย่างชัดเจน ลิลิตเรื่องนี้นับเป็นบันทึกความทรงจำที่ดีเด่นเรื่องหนึ่งในการให้รายละเอียดและทำให้ผู้อ่านทราบถึงความกล้าหาญของทหารไทยในการปกป้องประเทศชาติ

เนื้อความกล่าวถึงเหตุการณ์ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ เมื่อครั้งพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นสั่งให้ตำรวจตระเวนชายแดนผลักดันกองกำลังขุนสาออกจากพื้นที่ของไทยที่บ้านหินแตก กองทัพอากาศได้จัดเตรียมกำลังอย่างเข้มแข็งพร้อมด้วยอาวุธยุทธโศปกรณ์ต่าง ๆ อาทิ รถเกราะคอมมานโด วี-๑๕๐ และเครื่องบินทิ้งระเบิด เป็นต้น เพื่อขับไล่ขุนสาอย่างเต็มกำลัง

จากนั้นผู้แต่งจึงบรรยายถึงยุทธวิธีในการรบ โดยเริ่มตั้งแต่แผนการทิ้งระเบิดโดยเครื่องบินกองเข้าโจมตีบ้านหินแตก แต่เครื่องบินไม่สามารถบินมาทิ้งระเบิดตามแผนการได้ ทหารจึงต้องใช้เครื่องบินทิ้งระเบิดวิถีไกล ค.๘๑ เข้ามาแก้ปัญหาแทน หลังจากยิงถล่มแล้วจึงเข้าตีบ้านหินแตกด้วยปืนอาภา คาร์บิน และเอ็ม ๑๖ เป็นต้น จนสามารถยึดบ้านหินแตกได้สำเร็จ อย่างไรก็ตาม กองกำลังขุนสาได้หลบเข้าตีทหารไทยอีกครั้ง แต่ตำรวจตระเวนชายแดนก็เตรียมการรับมือไว้จนขุนสาไม่สามารถตีค่ายคืนได้ หลังจากนั้นทหารไทยจึงใช้เครื่องบินดาโกต้าทิ้งพลูส่งสว่างและปืนกลอากาศไล่ยิงซ้ำศึก จนสุดท้ายก็ยึดบ้านหินแตกได้อย่างสมบูรณ์

ลำดับถัดมาผู้แต่งได้กล่าวขอโหลิกรรมผู้เสียชีวิตฝ่ายตรงข้าม จากนั้นจึงบรรยายถึงงานพระราชทานเพลิงศพของตำรวจตระเวนชายแดน ๑๖ นาย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จมาเป็นองค์ประธานในงาน ลำดับต่อมาผู้แต่งจึงกล่าวถึงสาเหตุที่กองทัพอากาศสามารถชนะกองกำลังขุนสา ๖ ประการ คือ มีความเด็ดขาด ปฏิบัติได้ตามแผนการ มีการฝึกฝนที่จริงจัง มียานพาหนะพร้อมรบ ผู้นำมีประสบการณ์ในการรบ และมีกองกำลังทางอากาศที่ดี และจึงกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีที่ทรงเปลี่ยนชื่อบ้านหินแตกเป็นบ้านเทิดไท

ลิลิตเรื่องนี้นับเป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องแรกที่กล่าวถึงบทบาทของทหารในการปกป้องประเทศอย่างชัดเจน ทั้งยังสอดแทรกวีรกรรมของทหารในฐานะผู้ปกป้องประเทศจากผู้รุกรานและบ่อนทำลายประเทศ ดังจะเห็นได้จากการบรรยายการต่อสู้ของทหารที่สู้รบอย่างละเอียด

เป็นที่น่าสังเกตว่า แต่เดิมวรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสู้รบ ผู้แต่งมักจะเน้นไปที่พระมหากษัตริย์ผู้เป็นแม่ทัพมากกว่า ในขณะที่วรรณคดีเรื่องนี้กล่าวถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในเรื่องการสู้รบน้อยมาก ความเปลี่ยนแปลงนี้แสดงให้เห็นบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนไปจากที่ทรงนำทัพด้วยพระองค์เอง มาเป็นการนำทัพโดยมีทหารเป็นตัวแทนพระองค์ ลิลิตเรื่องนี้จึงแสดงให้เห็นถึงบทบาทของทหารมากขึ้น ทั้งยังกล่าวสอดแทรกวีรกรรมของทหารในฐานะผู้ทำให้ชาติมีความสงบสุข และมั่นคง **ลิลิตสงครามผืน สามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก** จึงนับว่าเป็นการใช้ลิลิตในการสอดแทรกวีรชนที่กว้างขวางออกไป

๔.๑.๑.๒ เนื้อหาประเภทประวัติศาสตร์

วรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาในลักษณะของประวัติศาสตร์ มีจำนวน ๘ เรื่อง ได้แก่

ลิลิตตะเลงพ่าย

ลิลิตพงศาวดารเหนือ

ลิลิตสดุดีกนิหาร

ลิลิตกัมพูชาพ่าย

ลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจัน

ลิลิตนเรศวร

ลิลิตราชสดุดีพระบรมราชจักรี ๙ รัชกาล

ลิลิตรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี

ลิลิตตะเลงพ่าย เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิพนธ์ขึ้นตามพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เนื้อความกล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระมหาธรรมราชาแล้ว ทางพม่าทราบข่าวว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชามีพระโอรส ๒ พระองค์ จึงน่าจะเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันขึ้น พระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงจึงสั่งให้พระมหาอุปราชายกทัพใหญ่มาตีกรุงศรีอยุธยา ทางสมเด็จพระนเรศวรในตอนแรกทรงมีแผนจะไปปราบเมือง

* อ่านเพิ่มเติมได้ใน ชลดา เรื่องรักษลิลิต, ตะเลงพ่ายศรีมหาเทพย์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๑), บทที่ ๒

เขมรที่กระด้างกระเดื่อง แต่เมื่อทรงทราบว่พระมหาอุปราชายกทัพมา จึงเปลี่ยนแผนไปขัดทัพพม่าที่ตำบลหนองสาหร่ายก่อน

เมื่อทัพทั้งสองปะทะกัน เจ้าพระยาไชยานุภาพข้างทรงของสมเด็จพระนเรศวรเกิดตกมันวิ่งเข้าไปในวงล้อมข้าศึก ทหารอยุธยาไม่สามารถตามเสด็จได้ทัน สมเด็จพระนเรศวรจึงแสดงขัตติยมานะทำพระมหาอุปราชากระทำยุทธหัตถี ในที่สุดก็ทรงฟันพระมหาอุปราชาขาดคอข้างได้สำเร็จ

เมื่อเสร็จทัพแล้วสมเด็จพระนเรศวรจึงทรงปูนบำเหน็จทหาร และลงโทษทหารที่ไม่สามารถตามเสด็จพระองค์ได้ทันจนพระองค์ตกอยู่ในวงล้อมข้าศึก แต่สมเด็จพระนเรศวรวันรัตได้ทูลขออภัยโทษให้แก่ทหารเหล่า พระองค์จึงรับสั่งให้ทหารเหล่านี้ไปแก้ตัวด้วยการตีเมืองทวาย มะริด และตะนาวศรีให้สำเร็จ และด้วยการกระทำยุทธหัตถีอันยิ่งใหญ่ในครั้งนี้ เจ้าเมืองเชียงใหม่ผู้ปกครองหัวเมืองล้านนาจึงได้ส่งราชบรรณาการมาถวายยอมขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยา

เนื้อหาของลิลิตตะเลงพ่ายแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาของสมเด็จพระนเรศวร ที่ทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาด้วยขัตติยมานะ ดังนี้

โคลงสี่	● หัสวีรณเรศอ้าง	อวสาร นีนา
นับอนาคตกาล		ห่อนพ้อง
ขัตติยายุทธบรรหาร		คชคู่ กันแฮ
คงแต่เผื่อพี่น้อง		ตราฟ้าดินไภษย
.....		
โคลงสี่	● ขุนเสียมสามรรถ์ด้าน	ขุนตะเลง
ขุนต่อขุนไปเยง		หย่อนหัว
ยอหัฐเทอดลบองเลบง		อังกฤษ ไกวแฮ
งามเร้งงามโททำว		ท่านสู้ศึกสาร
.....		
โคลงสี่	● บัดมงคลพ่าหไ้	ทวารัต
แว้งเหวียงเป็ยงเศียรสบัค		ตกได้
อुकคลูกพุกงยงัด		คอคช เเศ็กแฮ
เบนป้ายหงานแหงนให้		ทวงท้อทีถอย
โคลงสี่	● พลอยพล้าเปลี่ยกถ้ำท่าน	ในรณ
บัตราชพาดแสงพล		พ่ายพื่อน
พระเดชพระแสดงดล		เผด็จคู่ เข็ญแฮ
ถนัดพระอ้งษาช้อน		ขาดด้าวโดยขวา

โคลงสี่	อุราราวัญร้าวแยก	ยลสยบ
เอนพระองค์ลงทบ		ท้าวดิน
เหนือคอคชชรอนชบ		สังเวช
ววยชัวดสุดสิ้น		สู่ฟ้าเสวยสวรรคย์ ^{๑๔}

ลักษณะที่น่าสนใจประการหนึ่งของลิลิตตะเลงพ่าย คือ เป็นวรรณลิลิตเรื่องแรกที่นำพระราชพงศาวดารที่กล่าวถึงบูรพมหากษัตริย์มาสุดดี ซึ่งหลังจากลิลิตตะเลงพ่ายแล้ว มีวรรณคดีลิลิตอีกหลายเรื่องที่สืบทอดการการนำเรื่องจากพงศาวดารมาแต่งในรูปแบบเดียวกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่าพงศาวดารที่นำมาแต่งลิลิตส่วนใหญ่ เป็นตอนที่สืบเนื่องกับลิลิตตะเลงพ่าย หรือเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจำนวนหลายเรื่อง

ลิลิตพงศาวดารเหนือเป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อความกล่าวถึงตำนานตามพงศาวดารเหนือ โดยเน้นที่อิทธิทธิปาฏิหาริย์ของพระมหากษัตริย์

เนื้อความแบ่งได้เป็น ๓ ตอน ตอนแรกกล่าวถึงท้าวอภัยคามณีผู้เป็นกษัตริย์ครองนครหริภุญไชยได้นางนาคเป็นมเหสี ก่อนจากกันท้าวอภัยคามณีได้ให้แหวนไว้เป็นของขวัญเมื่อนางนาคจากไปได้พบว่าตนเองตั้งครรภ์ แต่ด้วยอยู่ที่เมืองบาดาลจึงไม่สามารถคลอดบุตรที่เป็นมนุษย์ได้ นางจึงลอบมาคลอดบุตรไว้กลางป่า พรานคนหนึ่งไปพบเด็กเข้าจึงได้เก็บมาเลี้ยง ต่อมาท้าวอภัยคามณีได้พบเด็กที่พรานป่าเก็บมาเลี้ยง พระองค์ทรงจำแหวนที่ติดตัวเด็กได้ว่าเป็นของที่เคยให้นางนาคเป็นของขวัญจึงได้ขอตัวเด็กกลับมาเลี้ยงดู แล้วตั้งชื่อให้ว่า อรุณกุมาร ต่อมาท้าวอภัยคามณีจึงสร้างเมืองศรีสัชชนาลัยให้อรุณกุมารปกครอง อรุณกุมารเป็นผู้มีบุญมากจึงได้เป็นพระร่วง ต่อมาเจ้าเมืองเชียงใหม่สวรรคต พระร่วงจึงให้พระอนุชาไปปกครองเชียงใหม่ ขณะเดินทางกลับพระร่วงได้เสด็จว่าวที่ขาดไปถึงเมืองตองอู เมื่อเสด็จกลับได้ไปสรงน้ำแล้วหายไป เรื่องจากนี้เป็นเรื่องตำนานพระร่วงसानชะลอมใสน้ำและสาปขอคำคืนให้เป็นหิน

เนื้อความตอนที่ ๒ กล่าวถึงพระธรรมปิฎกไตรทองทำสงครามกับเมืองศรีสัชชนาลัย แต่พระพุทธรูปได้มาระงับเหตุโดยถวายธิดาให้พระธรรมปิฎกไตรทองสามารถระงับศึกระหว่างสองเมืองได้

^{๑๔} ปริมาณุชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๙),

เนื้อความตอนที่ ๓ กล่าวถึงพระธรรมปิฎกไตรปิฎกไตรคิดจะสร้างเมืองให้พระราชโอรส ไกรสรราชและพระโอรสชาติสาคร จึงสั่งให้จำการบุญและจ่านกร้อออกไปหาชัยภูมิที่เหมาะสม สุดท้ายก็ได้ชัยภูมิที่ต้องการ พระธรรมปิฎกไตรจึงตั้งชื่อเมืองว่าเมืองพิษณุโลก และโปรดให้สร้าง วิหารและหล่อพระสำคัญ ๓ องค์ คือ พระชินศรี พระศาสดา และพระชินราช แต่ช่างสามารถหล่อ พระได้เพียง ๒ องค์แรกเท่านั้น เทวดาจึงแปลงเป็นชีปะขาวลงมาช่วยหล่อพระพุทธรูปชินราชสำเร็จ พระเจ้าธรรมปิฎกไตรจึงให้ประดิษฐานพระสำคัญทั้ง ๓ องค์ได้ที่เมืองพิษณุโลก ราชวงศ์ของพระ เจ้าธรรมปิฎกไตรครองราชย์ต่อมาอีก ๗ รัชกาลก็สิ้นราชวงศ์เชียงใหม่

จากนั้นจึงได้กล่าวถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ว่าในปี พ.ศ.๒๓๗๒ สมเด็จพระบวรราช เจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพฯ ได้ัญเชิญพระชินศรีลงมากรุงเทพฯ และในปีพ.ศ. ๒๔๐๒ สมเด็จพระเจ้าพระยามหาจักรีเสนาได้นำพระศาสดามาประดิษฐาน ณ วัดประดู่

ลักษณะที่น่าสนใจในลิลิตพงศาวดารเหนือ คือ ผู้แต่งได้เขียนเนื้อหาเชื่อมโยงเรื่อง จากพงศาวดารเหนือมาสู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนี้

ว่า ^{๓๙} ต่อ นั้นมาวงษกระษัตริย์ เสวยสมบัติกรุงเทพ เป็นที่เสพย์คบหา ชนไป มาค้าขาย ศักราชฝ่ายข้างจุล ผู้มีบุญแต่งตั้ง มากะทั่งพันร้อยเศษ เก้าสิบเอ็ดปี ฉลุ กรมพระผู้ราชวัง ในพระบาทนั่งเกล้า เชิญพระชินศรีเจ้า น้ำน้ำล่องแพฯ^{๓๙}

ผู้วิจัยเห็นว่า การเชื่อมโยงเนื้อหาจากพงศาวดารเหนือมาสู่ประวัติศาสตร์สมัย รัตนโกสินทร์ เพื่ออธิบายความเป็นมาของพระชินศรีและพระศาสดาที่ประดิษฐานอยู่ในกรุง รัตนโกสินทร์ว่ามีที่มาอย่างไร และแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรทางเหนือกับกรุง รัตนโกสินทร์ว่ามีมาอย่างยาวนาน

ลิลิตสดุดีกนิหาร เป็นงานของนายศิลป์ เทชะแพทย์ ในสมัยพระบาท สมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวถึง เมื่อครั้งสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนเรศวร มหาราช ซึ่งในขณะนั้นเป็นอุปราชได้รับพระบรมราชโองการให้ตามจับพระยาจันจันตุที่คิดหนีไป กลับไปยังเขมร พระยาจันจันตุขึ้นสำเภานี้ออกทะเล สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงขึ้นสำเภาดติดตาม

^{๓๙} ปวเรศวิทยาลัยการณ, สมเด็จพระยา, **ลิลิตพงศาวดารเหนือ**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๐), หน้า ๑๒๒.

เมื่อทรงตามมาทันจึงทรงพระแสงปืนหมายจะยิงพระยาจันจันตุให้ได้ ทางพระยาจันจันตุ
ยิงปืนสวนมา แต่กระสุนพลาดไปต้องรางปืนของสมเด็จพระนเรศวรแตก แต่ด้วยพระบารมี รางปืน
ที่แตกไม่ต้องพระวรกายของสมเด็จพระนเรศวรแต่ประการใด ทั้งพระองค์ยังทรงสามารถตามตี
พระยาจันจันตุไปได้จนถึงเมืองพระประแดง

จะเห็นได้ว่า เนื้อหาทางประวัติศาสตร์ที่ผู้แต่งนำมาแต่งเป็นลิลิต เป็นเนื้อหาที่
เกี่ยวเนื่องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าผู้แต่งได้รับแรงบันดาลใจจากลิลิต
ตะเลงพ่าย ดังจะเห็นได้จากความสอดคล้องทั้งจากเนื้อหาและฉันทลักษณ์ของเรื่อง และนอกจาก
จะนำเรื่องจากพงศาวดารมาเผยแพร่แล้ว ผู้แต่งยังกล่าวสดุดีสมเด็จพระนเรศวรในฐานะที่มีพระ
บารมีและมีอภินิหารจรดจากอุบัติเหตุรางปืนแตกมาได้

ในที่นี้จะยกตัวอย่างบทยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวร มาดังนี้

โคลงสี่	● จันจันตุเปรียบท้าว	ขุนขร
	นเรศวรพระสีกร	หอนเพี้ยน
	รางปืนเปรียบคันศร	ฤาผิด
	พระต่างมุ่งเผด็จเสี้ยน	เค็กสิ้นสบประสงค์

โคลงสี่	● บรรจงเสาวเรขชรัอง	พจนมวญ
	เผยพระเกียรติกรพืออวล	อบหล้า
	แต่สมเด็นพระนเรศวร	มกุฎมิ่ง รัฐไย
	สมมุตเทพจากฟ้า	เจ็ดหล้าแหล่งสยามฯ ^{๔๐}

ลิลิตกัมพูชาพ่าย เป็นงานของนายหุ่ม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว แต่งขึ้นเพื่อออกจำหน่ายในงานออกกร้านวัดเบญจมบพิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘

ลิลิตเรื่องนี้ ผู้แต่งนำเค้าโครงเรื่องมาจากพระราชพงศาวดารสยาม เล่ม ๑ ฉบับ
หมอบรัดเล กล่าวถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยกทัพไปปราบนักองศ์พระสังฆา
เจ้าเมืองเขมร หลังจากที่ทรงชนะทัพพม่าแล้ว

^{๔๐} ศิลป์ เทชะแพทย, **ลิลิตสดุดีกนิหาร**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิศาล, ๒๔๖๖), หน้า ๑๒.

เนื้อความกล่าวบรรยายถึงพระเกียรติคุณของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่เสด็จไปปราบทัพเขมร เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๖ โดยทรงจัดทัพ ณ บริเวณทุ่งหันตราซึ่งอยู่ทางตะวันออกของกรุงศรีอยุธยา ทางกษัตริย์เขมรมีบัญชาให้พระยาละแวกมาสอดแนม ให้พระยาสุวรรณคโลกออกมา รังทัพสมเด็จพระนเรศวรที่เมืองโพธิ์สัตว์ และให้พระศรีสุพรรณยกพลสามหมื่นมาตั้งสกัดอยู่ที่เมืองบริบูรณ์ แต่สุดท้ายทางพระยาละแวกก็พลาดพลั้งแก่ทัพกรุงศรีอยุธยาถูกจับได้ และจำต้องบอกข้อมูลทางฝ่ายเขมรให้แก่ทัพสมเด็จพระนเรศวร

กองทัพสมเด็จพระนเรศวรรุกเข้าไปยังเขมรมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเข้าตีเมืองพระตะบองได้สำเร็จ จากนั้นก็เข้ายึดเมืองโพธิ์สัตว์จนพระยาสุวรรณคโลกซึ่งตั้งทัพอยู่ต้องถอยทัพไปยังเมืองบริบูรณ์ แต่สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงตามตีเมืองบริบูรณ์แตกอีกเมืองหนึ่ง จนสุดท้ายก็ยกทัพเข้าตีเขมรจนได้รับชัยชนะ ทั้งยังจับนักพระสังฆราชและพระศรีสุพรรณได้สำเร็จ หลังจากนั้นจึงชำระคดีแก่เจ้าเขมรที่ก่อกบฏ โดยให้ประหารชีวิตเอาโลหิตมาล้างพระบาทพระองค์ที่ได้ล้นวาจาไว้ก่อนทรงยกทัพ

ลักษณะที่น่าสนใจของวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ คือ ผู้แต่งตั้งใจแต่งลิลิตให้เนื้อเรื่องต่อจากลิลิตตะเลงพ่าย ดังปรากฏในคำนำ ความว่า

“หนังสือเรื่องนี้นับว่าเป็นตอนที่สืบเนื่องต่อจากหนังสือลิลิต “ตะเลงพ่าย” ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๑ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ขึ้นไว้ อย่างไรก็ตาม สมควรเป็นแบบฉบับในเชิงจินตกรรมวินิพนธ์ ผู้แต่งลิลิตเรื่องนี้จึงได้ถือโอกาสเอาต้นฉบับลิลิตตะเลงพ่ายนั้น เป็นแบบครู...”^{๔๐}

วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ แม้จะมีสำนวนการแต่งที่ไม่โดดเด่นนัก แต่ก็ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหลังจากทรงชนะศึกพม่าได้เป็นอย่างดี ทำให้ผู้อ่านทราบถึงประวัติศาสตร์ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรที่สมบูรณขึ้น ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์อาจศึกษาข้อมูลผ่านวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ได้

ลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจัน เป็นงานของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้แต่งได้เค้าโครงเรื่องมาจากหนังสือไทยรบพม่า ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งกล่าวถึงเรื่องชาวบ้านบางระจันไว้ในตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ

^{๔๐} หุุ่ม, **ลิลิตกัมพูชพ่าย**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๕๕๘), คำนำ

เนื้อความกล่าวถึงวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน โดยเริ่มบรรยายตั้งแต่กองทัพพม่ายกทัพมาหวังตีกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าเอกทัศ) ครั้งนั้นมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งรวมกำลังกันสกัดทัพพม่า โดยเข้ารบแบบกองโจรจนสามารถฆ่าทหารพม่าได้เป็นจำนวนมาก จากนั้นกลุ่มคนเหล่านี้จึงได้หนีไปพึ่งบารมีของพระอาจารย์ธัมมโชติที่วัดเขานางบวช เมืองสุพรรณบุรีเพื่อชงสุ่มกำลังพล เมื่อได้กำลังพลพอสมควรจึงได้พากันไปตั้งค่าย ณ บ้านบางระจันเพื่อด้านทัพพม่า ทัพพม่าเข้าตีบ้านบางระจันถึง ๗ ครั้งแต่ก็ไม่สำเร็จ พม่าจึงตั้งสุกี้เป็นแม่ทัพเพื่อตีค่ายชาวบ้านบางระจันให้ได้ ด้านชาวบ้านบางระจันเห็นว่าค่ายไม่มีปืนใหญ่ต่อสู้ จึงเดินทางไปขอปืนใหญ่จากกรุงศรีอยุธยาแต่ก็ไม่ได้ ครั้นเหลือเองก็ไม่สำเร็จ จนในการเข้าตีครั้งที่ ๘ ชาวบ้านบางระจันออกมาต่อสู้นอกค่ายจนแพ้วพม่าเป็นครั้งแรก จนสุดท้ายค่ายบางระจันก็แตกในที่สุด

ลิลิตสตุติบ้านบางระจัน นับเป็นลิลิตในเนื้อหาประเภทประวัติศาสตร์เรื่องแรกที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของชาติผ่านเรื่องราวของประชาชน ทั้งยังมุ่งสตุติวีรกรรมอันกล้าหาญของชาวบ้านบางระจันที่รวมตัวกันต่อต้านพม่าเพื่อรักษาบ้านเมืองด้วย ซึ่งเป็นการเน้นย้ำให้เห็นว่าประชาชนก็มีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาบ้านเมืองได้ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในการแต่งวรรณคดีลิลิตที่เริ่มมีการกล่าวถึงเรื่องราวของประชาชนในวรรณคดีประเภทนี้

ลิลิตนเรศวร เป็นงานของนายชุมพร แสนเสนา ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้แต่งได้เค้าโครงเรื่องสมเด็จพระนเรศวรมาจาก “พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เนื้อความกล่าวถึงตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปเป็นองค์ประกัน ณ เมืองหงสาวดี ในครั้งนั้นพระองค์ทรงได้รับคำสั่งสอนด้านการรบจากบุเรงนอง เมื่อทรงเจริญพระชันษาจึงได้ทรงขอบุเรงนองกลับบ้านเมืองเพื่อแบ่งเบาพระราชภาระของพระราชบิดา บุเรงนองจึงได้อำนวยพรและมีพระบรมราชานุญาต ก่อนกลับบ้านเมืองสมเด็จพระนเรศวรได้เดินทางไปทูลลาพระพี่นางสุพรรณกัลยา พระพี่นางทรงกล่าวว่าจะทรงเป็นไฉ่ศิกี้ให้แก่พระองค์ ณ เมืองหงสาวดีนี้ เมื่อกลับถึงบ้านเมือง สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงตระเตรียมกองทัพเพื่อออกบงกัเอกราชของบ้านเมืองทันที หลังจากทรงทำศึกจนประกาศเอกราชได้สำเร็จ ก็ทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา จนพระเกียรติชจฉายไปทั่ว จนนานาอาณาจักรมาสวามิภักดิ์ ผู้แต่งบรรยายพระประวัติมาจนถึงสมเด็จพระนเรศวรสิ้นพระชนม์ ณ เมืองหางตง

ลิลิตนเรศวร นับว่าเป็นวรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประวัติศาสตร์อีกเรื่องหนึ่งที่แต่งขึ้นมาเพื่อยกย่องพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สันนิษฐานว่าผู้แต่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากลิลิตตะเลงพ่ายเป็นแบบอย่างในการแต่งวรรณคดีลิลิต แต่แต่งให้มีรายละเอียดและครบถ้วนมากขึ้น โดยกล่าวถึงพระประวัติตลอดรัชกาล นับตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรเป็นเชลยที่เมืองหงสาวดีจนถึงสิ้นพระชนม์ ณ เมืองหางดง

ลิลิตราชสดุดี พระบรมราชจักรี ๙ รัชกาล เป็นงานของนาวาโท โปร่ง ชื่นใจ ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

ผู้แต่งได้นำพระราชกรณียกิจสำคัญของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีแต่ละพระองค์มากล่าวโดยสังเขป เพียงรัชกาลละ ๑ พระราชกรณียกิจเท่านั้น เนื่องจากเป็นการแต่งลงวารสารวัฒนธรรมไทย เมื่อพ.ศ. ๒๕๒๕ จึงจำเป็นต้องแต่งลิลิตในขนาดสั้น

เนื้อความกล่าวสดุดีพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี โดยเน้นที่พระราชกรณียกิจสำคัญแต่ละรัชกาล ดังนี้ รัชกาลที่ ๑ ทรงเป็นปฐมบรมกษัตริย์ที่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ ๒ ทรงเชี่ยวชาญศิลปะและวรรณคดี

รัชกาลที่ ๓ ทรงจัดทำจารึกต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาความรู้ต่าง ๆ และทรงสร้างพระอารามเป็นจำนวนมาก

รัชกาลที่ ๔ ทรงพัฒนาประเทศให้ทัดเทียมนานาชาติ

รัชกาลที่ ๕ ทรงเลิกทาส และปฏิรูปการบริหารบ้านเมือง

รัชกาลที่ ๖ ทรงเป็นปราชญ์ทางอักษรศาสตร์

รัชกาลที่ ๗ ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญ

รัชกาลที่ ๘ ทรงฝึกฝนความสันติ

รัชกาลที่ ๙ ทรงเสด็จไปเยี่ยมราษฎรต่าง ๆ ด้วยความห่วงใย

แม้ลิลิตเรื่องนี้จะมีความละเอียดไม่มากนัก แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการนำประวัติศาสตร์มาแต่งเป็นวรรณคดีลิลิตที่สืบมาถึงรัชกาลปัจจุบัน แม้ลิลิตที่แต่งขึ้นจะมีขนาดสั้น แต่ผู้แต่งก็พยายามเลือกสรรพระราชกรณียกิจสำคัญมารวบรวมไว้ได้เป็นอย่างดี

ลิลิตรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ปี เป็นงานของนายอำพล สุวรรณธาดา ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

ผู้แต่งศึกษาข้อมูลทางสถาปัตยกรรมในรัชกาลต่าง ๆ แล้วนำมากล่าวในเชิงสถิติ โดยเปรียบเทียบความงามของสถาปัตยกรรมกับความเจริญของบ้านเมืองในแต่ละรัชกาลควบคู่กัน

เนื้อความกล่าวพระราชวงศ์จักรีที่ทรงปกครองกรุงรัตนโกสินทร์มายาวนาน ๒๐๐ ปี จากนั้นจึงได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ นับแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจนถึงรัชกาลปัจจุบัน ทุกพระองค์ทรงสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมืองเป็นอย่างดี

ใน ๓ รัชกาลแรก ทั้ง ๓ พระองค์ทรงวางผังเมืองเป็นอย่างดี มีการขุดคูเมือง สร้างป้อมปราการ เพื่อปกป้องบ้านเมือง และสร้างพระราชวังได้อย่างงดงาม ทั้งในรัชกาลที่ ๓ ยังมีการนำศิลปกรรมจีนเข้ามาผสมผสานกับศิลปะไทยอย่างงดงาม

ใน ๓ รัชกาลต่อมา ทรงนำศิลปะอย่างตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับศิลปะไทย เช่น ในรัชกาลที่ ๕ นำหินอ่อนจากอิตาลีมาสร้างเป็นพระอุโบสถที่วัดเบญจมบพิตร และ ในรัชกาลที่ ๖ สร้างพระราชวังอย่างฝรั่งที่พระราชวังสนามจันทร์ เป็นต้น

ในรัชกาลปัจจุบัน บ้านเมืองมีความสวยงามมากไม่แพ้เมืองสุวรรณ แต่บ้านเมืองจะประสบกับปัญหามลพิษ แต่ความงามของบ้านเมืองก็ทำให้ลืมปัญหาเหล่านี้ไปหมด นอกจากนี้ในรัชกาลปัจจุบันพระองค์ทรงรักใคร่ประชาชนเป็นอย่างดี โดยทรงเสด็จไปทุกที่โดยไม่เห็นแก่ความยากลำบาก ประชาชนทุกคนจึงพร้อมถวายชีวิตแด่พระองค์

ลักษณะที่น่าสนใจในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ คือ การรวบรวมลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมในแต่ละรัชกาลมากกล่าวสถิติพระมหากษัตริย์ เพื่อแสดงให้เห็นพระบารมีของพระมหากษัตริย์ที่สร้างบ้านเมืองได้อย่างงดงาม ลิลิตเรื่องนี้นับเป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องแรกที่ใช้การชมความงามของบ้านเมืองในการสดุดีพระมหากษัตริย์ตลอดทั้งเรื่อง จากแต่เดิมที่การกล่าวชมบ้านเมืองจะปรากฏเพียงบางส่วนของวรรณคดีเท่านั้น

จากการศึกษาเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ สามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ ๘ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

เรื่อง		วัตถุประสงค์	เนื้อหาหลัก	เนื้อหารอง
๑. ลิลิตโองการแช่งน้ำ	อยุธยาตอนต้น	เพื่อใช้ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา	กล่าวถึงที่มา และสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์	-
๒. ลิลิตเสด็จไปชดทัพพม่า ฯ	รัชกาลที่ ๒	เพื่อบันทึกการเดินทางไปทัพ	กล่าวถึงการเดินทางไปชดทัพพม่าที่เมืองกาญจนบุรี	คร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก
๓. ลิลิตยอพระเกียรติ ฯ	รัชกาลที่ ๒	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	บันทึกพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ ๒	-
๔. ลิลิตตะเลงพ่าย	รัชกาลที่ ๓	เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	บรรยายวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในสงครามยุทธหัตถี	-
๕. ลิลิตกระบวนแห่ ฯ	รัชกาลที่ ๓	เพื่อบันทึกการจัดพระราชพิธี	บันทึกการจัดกระบวนในพระราชพิธีทั้งทางบกและทางน้ำ	-
๖. ลิลิตสรรเสริญพระบารมี	รัชกาลที่ ๕	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	บันทึกพระราชพิธีโสกันต์	-
๗. ลิลิตของพระวรวงศ์เธอ ฯ	รัชกาลที่ ๕	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	บันทึกพระราชพิธีทรงพระผนวช	-
๘. ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติ ฯ	รัชกาลที่ ๕	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	บรรยายพระบารมี ในรัชกาลที่ ๕	-
๙. ลิลิตเฉลิมพระเกียรติ	รัชกาลที่ ๕	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ประมวลพระราชกรณียกิจในรัชกาลที่ ๕	-
๑๐. ลิลิตพงศาวดารเหนือ	รัชกาลที่ ๕	เพื่อบันทึกและรวบรวม	บรรยายพงศาวดารเหนือ	เชื่อมโยงประวัติศาสตร์มายังสมัยรัตนโกสินทร์
๑๑. ลิลิตพ่ายทัพ	รัชกาลที่ ๕	เพื่อบันทึกการเดินทาง	บันทึกพระราชกรณียกิจประจำวัน	คร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก
๑๒. ลิลิตหม่อมเจ้าพุดมาจารย์ ฯ	รัชกาลที่ ๕	เพื่อบันทึกการเดินทาง	บันทึกการจุดธูปเพื่อสักการะปูชนียสถาน	-
๑๓. ลิลิตคำหลวง	รัชกาลที่ ๖	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ประมวลพระราชกรณียกิจในรัชกาลที่ ๕	-

ตารางที่ ๘ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (ต่อ)

เรื่อง		วัตถุประสงค์	เนื้อหาหลัก	เนื้อหารอง
๑๔. ลิลิตมหาสงคราม	รัชกาลที่ ๖	เพื่อบันทึกการเดินทาง	บันทึกการเดินทางไปร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ ๑	คำรำทรมถึงนางอันเป็นที่รัก
๑๕. ลิลิตสดุดีภินิหาร	รัชกาลที่ ๖	เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	บรรยายพระบารมีสมเด็จพระนเรศวร	-
๑๖. ลิลิตกัมพูชพ่าย	รัชกาลที่ ๖	เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	บรรยายวีรกรรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเมื่อครั้งปราบเมืองเขมร	-
๑๗. ลิลิตสดุดีบางระจัน	รัชกาลที่ ๖	เพื่อสดุดีวีรกรรมชาวบ้านบางระจัน	บรรยายวีรกรรมชาวบ้านบางระจัน	-
๑๘. ลิลิตสดุดีพระราชบัญญัติ ฯ	รัชกาลที่ ๖	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	บันทึกการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา ในสมัยรัชกาลที่ ๖	-
๑๙. ลิลิตตำนานพระพุทธรชินราช	รัชกาลที่ ๖	เพื่อเผยแพร่ที่มาของพระพุทธรชินราชจำลอง	บรรยายที่มาของพระพุทธรชินราชจำลอง	สดุดีน้ำพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕
๒๐. ลิลิตนเรศวร	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	บรรยายพระประวัติ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	-
๒๑. ลิลิตราชาภิเษกสมรส ฯ	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	บันทึกพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ราชาภิเษกสมรส และเฉลิมพระราชมณเฑียร	-
๒๒. ลิลิต 'จิตว่าง' ฯ	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อสดุดีพระธรรมโกศาจารย์ (ท่านพุทธทาส)	บันทึกประวัติพระธรรมโกศาจารย์ (ท่านพุทธทาส)	-
๒๓. ลิลิตราชสดุดี ฯ	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	ประมุขพระราชนิพนธ์กิจพระมหากษัตริย์ ราชวงศ์จักรี	-

ตารางที่ ๘ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (ต่อ)

เรื่อง		วัตถุประสงค์	เนื้อหาหลัก	เนื้อหารอง
๒๔. ลิลิตรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อยอพระเกียรติราชวงศ์จักรี	บรรยายสถาปัตยกรรมสำคัญประจำรัชกาล ของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในราชวงศ์จักรี	-
๒๕. ลิลิตอัครศิลปิน	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	บรรยายพระอัจฉริยภาพด้านศิลปะในรัชกาลปัจจุบัน	-
๒๖. ลิลิตโครงการพระราชดำริ ฯ	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	ประมวลโครงการพระราชดำรินี้ในรัชกาลปัจจุบัน	-
๒๗. ลิลิตตุลาการ	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อสดุดีวีรกรรมประชาชนที่ต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย	บรรยายเหตุการณ์การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ๖ ตุลา และพฤษภาทมิฬ	-
๒๘. ลิลิตหล้ากำสรวล	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อสดุดีวีรกรรมประชาชนที่ต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย	บรรยายเหตุการณ์การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ๖ ตุลา และพฤษภาทมิฬ	-
๒๙. ลิลิตอัครศิลปิน นวมินทร์ ฯ	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	บรรยายพระอัจฉริยภาพด้านศิลปะในรัชกาลปัจจุบัน	-
๓๐. ลิลิตสงครามฝิ่น สามเหลี่ยมทองคำ ที่บ้านหินแตก	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อสดุดีทหาร และถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	บรรยายเหตุการณ์การเข้าโจมตีบ้านหินแตกเพื่อปราบปรามขุนซ่า และ	-

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่า วรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เป็นเนื้อหาประเภทแรกของวรรณคดีลิลิต โดยลิลิตโองการแข่งน้ำในสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นลิลิตเรื่องแรกในเนื้อหาประเภทนี้

วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ขาดช่วงไปเป็นเวลาหลายร้อยปี โดยปรากฏอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จำนวน ๒ เรื่อง คือ **ลิลิตเสด็จไปขจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี** และ **ลิลิตยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** จากนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่ายขึ้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นวรรณคดีลิลิตที่ได้รับการยกย่องและมีส่งผลกระทบต่อการแต่งวรรณคดีลิลิตอย่างมาก

ลิลิตตะเลงพ่าย ส่งผลกระทบต่อการประพันธ์วรรณคดีลิลิตอย่างชัดเจนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยปรากฏวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จำนวนถึง ๗ เรื่อง ตัวอย่างเช่น **ลิลิตสรรเสริญพระบารมี** **ลิลิตเฉลิมพระเกียรติ** และ **ลิลิตพงศาวดารเหนือ** เป็นต้น สอดคล้องกับวรรณคดีลิลิตในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ปรากฏวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ จำนวน ๗ เรื่องเช่นกัน ตัวอย่างเช่น **ลิลิตมหาสงคราม** **ลิลิตสดุดีภินิหาร** และ **ลิลิตกัมพูชาพ่าย** เป็นต้น

ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน มีวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ มีจำนวนเพิ่มขึ้น โดยพบมากถึง ๑๑ เรื่อง ตัวอย่างเช่น **ลิลิต 'จิตว่าง'** **แนวทวงสวนโมกข์** **ลิลิตอัศวินศิลป์** และ **ลิลิตหล้ากำสรพล** เป็นต้น แสดงให้เห็นความนิยมในการแต่งลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ที่สืบทอดมาจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการแต่งวรรณคดีตามอย่างวรรณคดีชั้นครูอย่าง **ลิลิตตะเลงพ่าย** ที่ส่งผลกระทบต่อเนื้อหาของวรรณคดีลิลิตอย่างมาก

นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าวรรณคดีลิลิตในสมัยอยุธยาถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ทั้งหมด ตัวอย่างเช่น **ลิลิตโองการแข่งน้ำ** **ลิลิตตะเลงพ่าย** และ **ลิลิตพงศาวดารเหนือ** เป็นต้น

นับแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ผู้วิจัยพบว่าวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้มีการกล่าวถึงสามัญชนเพิ่มเติม ซึ่งนับเป็นความเปลี่ยนแปลงในเนื้อหาประเภทนี้ประการหนึ่ง โดย **ลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจัน** ที่แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นลิลิตเรื่องแรกที่กล่าวถึงสามัญชน ผู้แต่งกล่าวถึงวีรกรรมของชาวบ้าน

บางระจันที่รวมกลุ่มกันเพื่อดำเนินงานกองทัพพม่าที่ยกทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยา แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันมีขึ้นเพื่อปกป้องพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของบ้านเมืองอยู่

ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตในประเภทนี้มีการกล่าวถึงบุคคลสำคัญอื่น ๆ เพิ่มขึ้น โดยมีการกล่าวถึงวีรชนที่ต่อสู้เพื่อระบอบประชาธิปไตย เช่น **ลิลิตตุลาการ** กล่าวถึงพระสงฆ์รูปสำคัญในรัชกาลปัจจุบัน เช่น **ลิลิต 'จิตว่าง'** **แนวทางสวนโมกข์** และกล่าวถึงทหาร เช่น **ลิลิตสงครามผืนสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก**

เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีลิลิตบางเรื่องมีเนื้อหารองด้วย ซึ่งเนื้อหาส่วนดังกล่าวมักเป็นส่วนเสริมที่ผู้แต่งต้องการแสดงอารมณ์หรือความรู้สึกเพิ่มเติมจากเนื้อเรื่อง ตัวอย่างเช่น **ลิลิตพายัพ** ที่ผู้นิพนธ์แทรกบทนิราศเพื่อแสดงอารมณ์ที่ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก และ **ลิลิตตำนานพระพุทธรูปชินราช** ที่ผู้แต่งแทรกการบรรยายถึงน้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อสดุดีพระองค์ที่ทรงคิดถึงประชาชนของพระองค์อยู่เสมอ เป็นต้น

แม้เนื้อหาในวรรณคดีลิลิตจะเปลี่ยนแปลงมากกล่าวถึงบุคคลอื่น ๆ นอกจากพระมหากษัตริย์ แต่ผู้วิจัยเห็นว่าเนื้อหายังมีความเชื่อมโยงกับพระมหากษัตริย์อยู่ โดยเห็นได้จากบทประณามพจนที่ยังคงสืบทอดขนบเดิมในการกล่าวขยพระเกียรติพระมหากษัตริย์อยู่ อีกทั้งวรรณคดีลิลิตบางเรื่อง เช่น **ลิลิตสงครามผืนสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก** ผู้แต่งประสงค์ที่จะแต่งลิลิตเรื่องนี้เพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย

ในด้านวัตถุประสงค์การแต่งพบว่า วัตถุประสงค์การประพันธ์ของวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ส่วนใหญ่ ผู้แต่งหรือผู้นิพนธ์มีวัตถุประสงค์สดุดีพระมหากษัตริย์เป็นหลัก เช่น **ลิลิตยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** **ลิลิตตะเลงพ่าย** และ **ลิลิตสรรเสริญพระบารมี** เป็นต้น

อย่างไรก็ตามมีลิลิตบางเรื่องที่มีวัตถุประสงค์แตกต่างไปบ้าง เช่น **ลิลิตเสด็จไปขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี** ที่กรมพระราชวังบวรมหาดัศดุพลเสพนินพนธ์ขึ้นเพื่อบันทึกการเดินทางไปขัดทัพที่เมืองกาญจนบุรี พร้อมแทรกบทนิราศเพื่อแสดงอารมณ์รักและคิดถึงนาง **ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค** ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสนิพนธ์ขึ้นเพื่อบันทึกพระราชพิธี และ **ลิลิตหม่อมเจ้าพุดาจารย์เสด็จธุดงค์** ที่มีวัตถุประสงค์บันทึกการธุดงค์ไปสักการะปูชนียสถานทางศาสนา แต่เนื้อเรื่องและผู้นิพนธ์ก็ยังมี ความเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ โดยเป็นพระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้านายชั้นสูง

แม้เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ จะมีความหลากหลายมากขึ้น กล่าวคือ มิได้จำกัดเฉพาะเรื่องพระมหากษัตริย์เท่านั้น หากแต่มีการกล่าวถึงสามัญชนด้วย แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าวัตถุประสงค์การแต่งลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ก็ยัง มีลักษณะเช่นเดิม คือแต่งเพื่อสวดดีเป็นสำคัญ

๔.๑.๒ เนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย

เนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย หมายถึง วรรณคดีที่แต่งขึ้นมิใช่เรื่องจริง โดยเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวกับความรัก การผจญภัย ความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อเจาขุนมูลนาย ฯลฯ เน้นรสแห่งความบันเทิง...^{๔๒}

ผู้วิจัยขอขยายความเพิ่มเติม โดยจำแนกวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ เป็น ๓ กลุ่ม คือ เนื้อหาประเภทที่นำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานไทย เนื้อหาประเภทที่นำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานต่างประเทศ และเนื้อหาประเภทที่แต่งขึ้นใหม่ ดังนี้

๔.๑.๒.๑ เนื้อหาประเภทที่นำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานไทย หมายถึง วรรณคดีที่ผู้แต่งนำเค้าโครงจากนิทานของไทยที่เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว แต่ปรากฏในรูปแบบอื่นมาแต่งเป็นวรรณคดีลิลิต หรือเป็นการแต่งลิลิตล้อกับวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้มีอยู่เดิม

๔.๑.๒.๒ เนื้อหาประเภทที่นำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานต่างประเทศ หมายถึง วรรณคดีที่ผู้แต่งนำเค้าโครงมาจากต่างประเทศ เช่น อินเดีย หรือ อาหรับ มาแต่งเป็นลิลิต

๔.๑.๒.๓ เนื้อหาประเภทที่แต่งขึ้นใหม่ หมายถึง วรรณคดีที่ผู้แต่งเขียนเนื้อหาขึ้นเองหรืออาจแต่งหรือสมมุติเรื่องเพิ่มเติมจากวรรณคดีที่เป็นที่รู้จักอยู่แล้วก็ได้

๔.๑.๒.๑ เนื้อหาประเภทที่นำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานไทย

วรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาในลักษณะนี้ มีจำนวน ๒ เรื่อง คือ **ลิลิตพระลอ** และ **ลิลิตพระภา**

ลิลิตพระลอ แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ประมาณปี พ.ศ. ๒๐๔๖^{๔๓} วัชร รมยะนันท์สันนิษฐานถึงที่มาของลิลิตพระลอ สรุปความได้ว่า ผู้แต่งในราชสำนัก

^{๔๒} เอมอร ชิตตะโสภณ, *จารีตนิยมทางวรรณกรรมไทย*, หน้า ๑๙.

^{๔๓} ชลดา เรื่องรักชิลิต, *วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล*, (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕๙.

อยุธยา น่าจะนำเค้าโครงเรื่องมาจากนิยายของอาณาจักรทางเหนือ หลังจากอยุธยาเริ่มมีความสัมพันธ์กับล้านนาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^{๔๔}

เนื้อความเริ่มต้นด้วยสงครามระหว่างเมืองสรองกับเมืองสรวง ในสงครามครั้งนั้น ท้าวพิมพิสาครราชเจ้าเมืองสรองสิ้นพระชนม์กลางสนามรบ ความขัดแย้งระหว่างสองเมืองมีเรื่อยมา จนกระทั่งพระลอครองบัลลังก์เมืองสรวงต่อจากพระราชบิดา

พระลอเป็นผู้มีรูปร่าง ความงามของพระลอเป็นที่กล่าวขานไปทั่ว แม้กระทั่งพระเพื่อนและพระแพงธิดาของกษัตริย์เมืองสรองก็ยิ่งทราบบ้างนี้ ด้วยความประทับใจในความงามของพระลอ พระธิดาทั้งสองจึงใช้ให้พี่เลี้ยงไปหาหมอมาทำเสน่ห์ ตอนแรกไม่มีหมอกคนใดยอมทำเสน่ห์ให้พระธิดาทั้งสองเนื่องจากพระลอเป็นพระมหากษัตริย์ แต่สุดท้ายปู่เจ้าสมิงพรายซึ่งเป็นหมอที่มีฤทธิ์มากก็ได้ตกลงช่วยพระเพื่อนพระแพงจนทำเสน่ห์ได้สำเร็จ

พระลอเมื่อถูกเสน่ห์ก็รีบเดินทางมาหาพระเพื่อนพระแพงยังเมืองสรอง แม้รู้ว่าอาจจะเป็นอันตรายแต่ด้วยขัตติยมานะจึงทำให้ไม่เปลี่ยนพระทัย เมื่อมาถึงเมืองสรองแล้ว พระลอก็ได้ลอบเข้าหาพระธิดาทั้งสองจนสมรักดังปรารถนา เมื่อท้าวพิชัยพิษณุกรทราบข่าวว่าพระลอลอบเข้าเมือง แม้ในตอนแรกทรงไม่พอพระทัยแต่เมื่อได้เห็นความงามของพระลอแล้วก็ทรงระงับอารมณ์โกรธได้ทันที

ทางด้านเจ้าย่า เมื่อทราบเรื่องที่พระลอเสร็จมาเมืองสรองก็คิดสังหาร สั่งให้ทหารเข้าทำร้ายพระลอที่ตำหนักของพระเพื่อนพระแพง ด้วยความรักที่มีต่อกัน พระลอ และ พระเพื่อนกับพระแพงต่างช่วยกันสู้รบกับทหารเจ้าย่าจนสิ้นพระชนม์ทั้ง ๓ พระองค์ เมื่อท้าวพิชัยพิษณุกรทราบเรื่องที่เจ้าย่าเป็นคนวางแผนสังหารจึงฆ่าเสีย เนื่องจากไม่ใช่พระมารดาแท้ ๆ ของพระองค์ จากนั้นจึงได้ส่งข่าวไปแจ้งแก่พระนางบุญเหลือให้ทราบเรื่องที่พระลอสิ้นพระชนม์

สุดท้าย ทั้งสองเมืองจึงได้มีการสร้างสถูปเพื่อเป็นที่เก็บสรีระคารของพระลอและพระเพื่อนพระแพงร่วมกัน

การจบลงด้วยความตายของตัวละครเอกนับเป็นลักษณะเด่นในลิลิตพระลอ และถือเป็นวรรณคดีไทยเรื่องแรกที่จบลงด้วยโศกนาฏกรรม^{๔๕} การจบลงด้วยความตายเพื่อความรักเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ลิลิตพระลอยังเป็นที่ประทับใจของผู้อ่านวรรณคดีเรื่องนี้มาจนปัจจุบัน

^{๔๔} วัชร รมยันทน์, *ลิลิตและนิราศ*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๗), หน้า ๔๗.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

เนื้อหาตอนที่สะท้อนอารมณ์ผู้เสพลิลิตพระลอมากตอนหนึ่ง คือตอนที่พระลอม พระเพื่อน และพระแพงร่วมต่อสู้กับทหารของเจ้าย่าที่ตั้งให้มาสังหาร แสดงให้เห็นความรักที่บริสุทธิ์ที่ทั้ง ๓ พระองค์ยอมตายร่วมกัน ดังนี้

โคลงสี่	๑ พระแก้วพระอยู่เกล้า	อย่าไฉน
	เมื่อจักตายฤาใคร	คลาศไ้ให้
	พระเอยอย่าอาลัย	เยียวอยู่ พระนา
	ตายเมื่อใดจักได้	ดังนี้ฤามี
โคลงสี่	๑ ครั้นตายก็เกิดขึ้น	กับกัน
	เสวยพิภพสรวงสวรรค์	ฟากฟ้า
	เป็นคนแลคนหยัน	ฤาอยู่ พระเอย
	เท็จอยู่บเห็นหน้า	อยู่เกล้าแห่งตาย
โคลงสี่	๑ บเริ่มเขาสีไ้	ยังตาย
	เมื่อเผ่ากษัตริย์ฤาผาย	จากไ้
	รักตัวแต่กลัวอาย	หฤโหด พระเอย
	รักราชตายด้วยไ้	อยู่ไ้ฉันใด ^{๔๖}

แม้ว่าลิลิตพระลอมจะเป็นเรื่องโศกนาฏกรรมที่มุ่งให้ความบันเทิงเป็นสำคัญ แต่จากการศึกษาพบว่าลิลิตพระลอมมีการนำเสนอความเชื่อเรื่องกรรมตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาอย่างแยบคาย

ในลิลิตพระลอมมีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นโลกทัศน์ในเรื่องกรรมหลายตอน ในที่นี้จะยกมา ๒ ตอน ดังนี้

โคลงสี่	๑ ถึงกรรมจักอยู่ไ้ฉันใด	พระเอย
	กรรมบ่มีมีใคร	ฆ่าฆ่า
	กุศลส่งสนองไป	ถึงที่ สุขนา
	บาปส่งจำตกฆ่า	ช่วยไ้ฉันใด ^{๔๗}

^{๔๖} ชลดดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านลิลิตพระลอมฉบับวิเคราะห์และถอดความ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๗๗ - ๕๐๐.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘.

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นตอนที่พระลอร์ดกับพระนางบุญเหลือถึงความจำเป็นที่พระองค์จะเสด็จไปเมืองสรอง เนื่องจากทรงไม่อาจฝืนกรรมที่กำหนดไว้ได้ นอกจากนี้พระลอร์ดยังตรัสกับพระนางบุญเหลืออีกว่า การที่พระองค์จะรอดชีวิตหรือจะพบความสุขล้วนขึ้นอยู่กับกรรมดีและกรรมชั่วที่เคยทำไว้ทั้งสิ้น

ความเชื่อเรื่องกรรมที่สอดแทรกในตอนนี้ ช่วยเน้นย้ำเองการทำดีได้ดีการทำชั่วได้ชั่วแก่ผู้เสพลิตพระลอร์ดว่า แม้พระลอร์ดจำเป็นต้องเสด็จไปยังเมืองสรองจะเป็นเพราะผลกรรม แต่หากพระลอร์ดได้กระทำความดีมาก่อน พระลอร์ดอาจได้กรรมดีเกื้อหนุนให้พบกับความสุขได้

ร้อย **๑** กรรมใดตลอดอกให้ ให้รักราชเอารส กำสรวดสิ้นสรรพางค์ ออกนางฟางจะพินาศ เอ็นดูราเทพี ลักษณะวดีครั้นฟัง แลนยังราชอยู่เกล้า อีกชาวเจ้าพระสนม เพื่อนภิมย์เจ้าหล้า ถ้วนหน้าหามมิอยู่ สู่นักท่านให้ เห็นให้ทูลถาม ถ้อยความใดพิลาป ครั้นฟังทาบตื้ออก สทกดมเฝ้าเกล้าทรสหาย ทอดตนตายวายทรวง ให้ระลวงภักดิ์ สนั่นทั่วทั้งเวียง ฟังเสียงให้ดังจะหว่า ใจเมืองบ้ำดั่งจะผก หัวอกเมืองดั่งจะพัง ทั้งแผ่นดินทั่วหน้า ให้รักรักเจ้าหล้า ฟางเพียงตัวตาย ฯ^{๔๔}

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นตอนที่พระนางบุญเหลือรำให้ด้วยความเสียใจเมื่อทราบข่าวพระลอร์ดสิ้นพระชนม์ พระนางเศร้าเสียใจเป็นอย่างยิ่ง จนนางลักษณะดีและเหล่าพระสนมต้องเสด็จมาเฝ้ายังตำหนัก และเมื่อทราบข่าวว่าพระลอร์ดสิ้นพระชนม์แล้ว ทุกพระองค์ต่างพากันพุ่มพ่ายเสียดสี ตีอกชกหัว รำให้ไปทั่วทั้งวัง

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระนางบุญเหลือคิดว่าสิ่งที่พระลอร์ดสิ้นพระชนม์เป็นเพราะกรรมกำหนด ผลกรรมจึงได้คลายพระลอร์ดให้เสด็จไปสิ้นพระชนม์ที่เมืองสรอง เหตุการณ์ที่พระนางบุญเหลือประสบในครั้งนี้จึงเป็นสิ่งที่ต้านทานได้ยาก

เนื้อหาในส่วนนี้จึงเป็นการกระตุ้นให้ผู้เสพลิตพระลอร์ดดีลิตมุ่งปฏิบัติแต่กรรมดี เพื่อจะได้พบสิ่งดีในชีวิตภายหน้า จุดจบของพระลอร์ดในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าเกิดจากกรรมที่พระลอร์ดสร้างไว้เอง ความตายของพระลอร์ดจึงเป็นการสั่งสอนให้ผู้เสพลีเข้าใจถึงชะตาชีวิตที่ขึ้นอยู่กับ

^{๔๔} ชลดา เรื่องรักรัษลิต, อ่านลิตพระลอร์ดฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๕๔๒.

การกระทำของตนเอง ดังนั้นหากปรารถนามีชีวิตที่ดี ผู้ได้ยินได้ฟังเรื่องลิลิตพระลอก็ควรปฏิบัติกรรมดีไว้เสมอ

ลิลิตพระภา เป็นงานของหลวงศรีมหาโศก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้แต่งได้เค้าโครงเรื่องมาจากลิลิตพระลอ โดยระบุไว้ในโคลงบทหนึ่ง ความว่า

โคลงสี่	๑๐	ดุจดั่งมหाराชรั้ง	เรื่องสมุท โขษะแฮ
ทำเนียบอนิรุท			เรื่องโพ้น
พระภรรยาเบื่อสุด			โสภาคย์
ทำเทียบพระลอโน้น			เนื่องน้อยมใจวิล ฯ ^{๔๙}

เนื้อความกล่าวถึงเมืองลพบุรีของท้าวพันธุมาลาและมเหสีสุมาลีมีพระโอรสชื่อพระภา พระภาเป็นชายหนุ่มผู้มีรูปโฉมงามมาก ความงามของพระภาเป็นที่เล่าขานไปทั่ว จนวันหนึ่งข่าวความงามของพระองค์เลื่องลือมาถึงเมืองรมยนครของท้าวพรตน์และนางดวงอุบลวรรณ เมื่อบิณฑาและพระพรตน์ พระบิดาของท้าวพรตน์ทราบข่าวก็รุ่มร้อนใจอยากได้พระภามาเป็นคู่ครอง ทั้งสองพระองค์จึงสั่งให้นางจันและนางเจิมไปหาหนทาง นางกำนัลทั้งสองจึงให้โยคีมาวาดรูปของพระพิมพ์พระพรตน์ บริกรรมคาถา แล้วใส่หีบส่งไปให้พระภาที่เมืองลพบุรี เมื่อพระภาเห็นรูปพระพิมพ์และพระพรตน์ที่กำกับคาถาไว้ก็เกิดหลงรักและออกเดินทางไปหาหนทางทั้งสอง สุดท้ายพระภา ก็พาพระบิดาทั้งสองของท้าวพรตน์หนีกลับมายังเมืองลพบุรี เมื่อท้าวพันธุมาลาและพระนางสุมาลีทราบเรื่อง จึงจำต้องจัดพิธีอภิเษกสมรสให้กับทั้ง ๓ พระองค์ และส่งพระราชสาสน์ไปขออภัยโทษท้าวพรตน์และพระนางดวงอุบลวรรณ ต่อมาทั้ง ๒ พระองค์จึงยกโทษให้และส่งเครื่องบรรณาการกลับมาให้เพื่อแสดงไมตรีที่ดีต่อกัน

นิทานเรื่องพระภา เป็นการดัดแปลงเรื่องจากลิลิตพระลอ เห็นได้จากวิธีการดำเนินเรื่อง ตัวละคร และสำนวนการแต่งที่มีความคล้ายคลึงกัน* แต่มีการแก้ไขตอนจบเรื่องให้เป็นแบบสุขนาฏกรรม

^{๔๙} ศรีมหาโศก, หลวง, **ลิลิตพระภา**, (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๑๓), หน้า ๒.

* อ่านเพิ่มเติมได้ที่ วรางคณา ศรีกำเนิด, "ลิลิตพระภา วรรณกรรมที่ดัดแปลงจากลิลิตพระลอ," **วรรณวิทัศน์** ๓ (พฤศจิกายน ๒๕๔๖): ๑๕๒- ๑๗๘.

ลิลิตพระภैयाอาจเทียบกับตัวละครกับลิลิตพระลอ ทั้งตัวละครหลักและตัวละครรองเป็นคู่ ๆ ได้ ดังนี้

ลิลิตพระภैया	ลิลิตพระลอ
พระภैया	พระลอ
พระพิมพ์พระพรหม	พระเพื่อนพระแพง
นายก้านและนายเกลี้ยง	นายแก้วนายขวัญ
นางจันนางเจิม	นางรื่นนางโรย

จะเห็นได้ว่า ตัวละครหลักในลิลิตพระภैया โดยเฉพาะตัวละครเอกทั้ง ๓ ตัว มีชื่อที่ใกล้เคียงกับลิลิตพระลอเป็นอย่างมาก การที่ผู้แต่งพระราชครูพิเชต (กลัด) กล้านำวรรณคดีลิลิตเรื่องเอกอย่างลิลิตพระลอมาดัดแปลง แสดงให้เห็นว่าความเคารพของผู้แต่งที่มีต่อครูกวีโบราณเริ่มเปลี่ยนไป จากแต่เดิมที่กวีมักไม่มีการแต่งวรรณคดีเทียบกวีโบราณ หรือหากมีการแต่งเทียบก็เป็นการแต่งเพื่อให้ถ้อยคำสำนวนมีความไพเราะยิ่งขึ้น หากแต่เนื้อหายังคงเดิม เช่นที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโรรส ทรงแต่งร่ายยาวเวสสันดรชาดกขึ้นใหม่เฉพาะบางกัณฑ์ ในขณะที่ในกัณฑ์ที่ไม่ทรงแต่งผู้ เนื่องจากทรงเห็นว่ามีความไพเราะอยู่แล้ว ในขณะที่ลิลิตพระภैया นับเป็นการทำงานเทียบกวีโบราณในลักษณะใหม่ เนื่องจากผู้แต่งดัดแปลงเนื้อหาของวรรณคดีที่ใช้เป็นต้นแบบ และปรับตอนจบของเรื่องให้แตกต่างจากต้นฉบับเดิมอย่างชัดเจน

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สันนิษฐานจะเกิดจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมหลังได้รับอิทธิพลตะวันตก พระราชครูพิเชต(กลัด) จึงกล้าดัดแปลงลิลิตพระลอ และแก้ไขตอนจบของเรื่องให้จบแบบสุขนานุกรม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้แต่งอาจเห็นว่าการจบแบบโคกนาฏกรรมในลิลิตพระลอรุนแรงเกินไป จึงได้มีการดัดแปลงให้ตัวละครสมหวังในตอนท้ายเรื่อง

๔.๑.๒.๒ เนื้อหาประเภทที่นำเค้าเรื่องมาจากนิทานต่างประเทศ

เนื้อหาประเภทที่นำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานต่างประเทศ มีจำนวน ๗ เรื่อง ได้แก่ ลิลิตเพชรมงกุฎ ลิลิตปักษิน้อย ลิลิตนิทราชาคริต ลิลิตนารายณ์สิบปาง ลิลิตหิโตปเทศ ลิลิตรามเกียรติ์ และลิลิตอิหร่านราชธรรม

ลิลิตเพชรมงกุฏ เป็นงานของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งหลวงสรวิชิต สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นสมัยอยุธยาตอนปลาย* โดยได้เค้าเรื่องมาจากเวตาลปกรณ์ ดังปรากฏคำชี้แจงถึงในรายตอนต้นเรื่อง ความว่า

ร้อย...ข้อยซ้ำจะนิพนธ์ลิลิต โดยตำนานนิตยบุรุษ ในปีกระณาเวตาล
แนะนำทานเป็นประณม องค์ศรีวิกรมเสลราช ...^{๕๒}

เนื้อความกล่าวถึงเจ้าชายเพชรมงกุฏผู้ซึ่งเป็นชายหนุ่มรูปงาม มีพี่เลี้ยงผู้มีปัญญาเฉียบแหลมชื่อพุ่มศรีคอยเป็นที่ปรึกษาให้โดยตลอด วันหนึ่งพระเพชรมงกุฏและพุ่มศรีพี่เลี้ยงได้ออกไปล่าสัตว์จนพลัดหลงกับทหารติดตาม ฝ่ายเจ้าชายเพชรมงกุฏเมื่อพลัดหลงกับเหล่าทหารติดตาม จึงได้เดินทางต่อไปจนพบกับนางประทุมวดี ธิดาเจ้าเมืองกระณะผู้มีปัญญาเฉียบแหลม นางทำท่าบอกใบ้ให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับตัวนางและความรู้สึกที่นางมีต่อเจ้าชายเพชรมงกุฏ พี่เลี้ยงพุ่มศรีได้ช่วยถอดปริศนาให้เจ้าชายจนพระองค์เข้าใจทั้งหมด เจ้าชายจึงได้เสด็จตามนางไปอย่างถูกต้องและสมรักกับพระนางประทุมวดีในที่สุด หลังจากได้ครองรักกันแล้ว นางประทุมวดีรู้สึกไม่พอใจพุ่มศรี เพราะพุ่มศรีมีปัญญาสูงและคอยให้คำแนะนำแก่เจ้าชายโดยตลอด นางประทุมวดีจึงคิดฆ่าพุ่มศรี แต่ด้วยไหวพริบทำให้พุ่มศรีรอดชีวิตมาได้ พุ่มศรีแก้ผิดกลับทำอุบายป้ายสีนางกับเจ้าเมืองกระณะว่านางประทุมวดีเป็นกาลีณีจนนางถูกขับออกจากเมือง พุ่มศรีถือโอกาสนี้ให้เจ้าชายเพชรมงกุฏนำตัวพระนางกลับเมือง ทางด้านท้าวทันตราขเจ้าเมืองกระณะรู้สึกอภัยที่พระธิดาของตนเป็นกาลีณีจึงเสด็จสวรรคตในที่สุด

เมื่อเวตาลเล่านิทานจบลงจึงถามท้าวศรีวิกรมว่าบาปกรรมที่ทำให้ท้าวทันตราขสวรรคตนี้ควรตกแก่ผู้ใด บาปนั้นควรตกแก่นางประทุมวดี พระเพชรมงกุฏ หรือพุ่มศรี ท้าวศรีวิกรมทรงเฉลยตอบไปว่ากรรมนั้นควรตกอยู่ที่ท้าวทันตราขเอง

เนื้อหาใน**ลิลิตเพชรมงกุฏ**เน้นเรื่องการใช้ปัญญา ตัวละครต่างใช้ปัญญาทดสอบและชิงไหวชิงพริบกันตลอดทั้ง ตัวอย่างเช่น ตอนที่นางประทุมวดีทำปริศนาบอกความรู้สึกของนางที่มีต่อเจ้าชายเพชรมงกุฏ ดังนี้

* อ่านคำอธิบายเพิ่มเติมได้ในบทที่ ๒ หัวข้อ ๒.๒.๕ คำ "ลิลิต" ที่ปรากฏในวรรณคดี ในลิลิตเพชรมงกุฏ

^{๕๒} หน, เจ้าพระยาพระคลัง, **ลิลิตเพชรมงกุฏ**, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๙), หน้า ๑.

ร้าย ๑ ศรีสุตาสุดสวาท ไทริราชกษัตรา หวังกริฑารมเยศ เด็ดโกเมศกุสุมา
ทำปริศนาแนะให้ แกวงดอกไม้เหนื่อเศียร เวียนเจ็ดรอบเสริจสรรพ์ เอาบุษบัน
บรรทับ กับอุระเซยชิด แล้วจุมพิตบุปลา ทัดกรรณาแห่งนาง ข้าเลื่องหางเนยร์
ค้อน สะทอนฤทัยถวิล แล้วเทพินลีลาศขึ้นสู่ราชวอทอง สาวสนมมองแห่ห้อม
ด้อมเสด็จโดยขบวน นางรัญจวนจ้อท้าว ออกผ่าวเพียงพอง แหวกมานมอง
เหลียวหลัง จนถึงวังเวียงราช สูปราสาทหม่นเศร้า เพราะเสน่หักลุ่มมูมเฝ้า รุ่ง
ร้อนภายใน ฯ^{๕๓}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า นางประทุมวดีไม่ได้บอกความรู้สึกหรือข้อมูล
เกี่ยวกับตัวนางโดยตรง หากแต่ทำกิริยาต่าง ๆ เป็นปริศนา ผู้ที่มีปัญญาขบคิดปริศนาของนางออก
เท่านั้นจึง การทำปริศนาดังกล่าวจึงเป็นการทดสอบของนางอย่างหนึ่งว่าผู้นั้นมีปัญญาในการแก้
ปริศนาของนางหรือไม่

ในอีกตอนหนึ่ง เช่น ตอนที่พุทธศรีต้องการแก้เผ็ดนางประทุมวดี พุทธศรีได้ขอร้อง
ให้เจ้าชายเพชรมงกุฎช่วยเหลือ โดยหลังจากที่พระองค์สมพาสกับนางประทุมวดีแล้วให้พระองค์
ช่วยปลดเครื่องประดับของนางและหยิกให้นางซ้ำ ๓ แห่ง ดังนี้

ร้าย ๑... ซึ่งนุชนาฏมุ่งหมาย หวังทำลายข้าบาท เพราะวรรณานิยม ใน
บรมราชเสนาหา กลัวพี่ยาพาจาก บำราศราครสรัก จึงคิดหักประหาร หวังพี่
ลาญพระหลง พิศวงอยู่วอน แห้งสายสมรเหมือนหมาย ไซ้ทำลายล้างรัก พระ
จงหนักหน่วงคิด นางสุจริตดอกถนพ้อ เอาดีต่อตามเลส เชิญประเวศสู่เวียง
ดำรงเลี้ยงร่วมนุช ดุจเดิมสังวาส แม้นาฏนิทราสนิท พระเปลื้องปลิดเอาอาภรณ์
แล้วภูธรเอานขา หยิกอุรานางนั้นให้ ซ้ำสามแห่งไซ้รู้ แล้วเสด็จจรไกล ฯ^{๕๔}

การที่พุทธศรีให้เจ้าชายเพชรมงกุฎปลดเครื่องประดับและให้หยิกนางประทุมวดี ๓
แห่ง เป็นแผนการที่พุทธศรีวางไว้แล้วว่าจะใส่ร้ายนางประทุมวดีว่าเป็นกาลกิณี เพราะหลังจากที่ได้
เครื่องประดับมาแล้ว พุทธศรีได้ให้เจ้าชายเพชรมงกุฎปลอมองค์เป็นดาบสไปร่ายเครื่องประดับ
จนเรื่องทราบถึงท้าวภรรณะ จากนั้นจึงค่อยทูลพระองค์ว่าเครื่องประดับนี้เป็นของยักษ์ณีที่ถูกทำ
ร้ายด้วยตรีศูร และขอชีวิตไว้โดยมอบเครื่องประดับให้เป็นของตอบแทน ดังนี้

^{๕๓} หน, เจ้าพระยาพระคลัง, **ลิลิตเพชรมงกุฎ**, หน้า ๘๒.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔ - ๘๗.

โคลงสี่	◎ มาตุจคาบเคี้ยว	กายี
	อาตมแทงด้วยตรี	ถูกซ้ำ
	ล้มลงเหนือบัสสูที่	ลำบาก
	เราเงือดเงื่อหวังซ้ำ	จักให้วายปรมาณ ฯ

โคลงสี่	◎ ภูตพาลล้มด่าดื่น	แคยัน
	กราบบาทขอชีวิต	เคียมไหว
	จึงเปลื้องเครื่องให้กัน	ซีพิต
	เราจึงคิดเงือดไว้	ไปได้วายนม ^{๕๕} ฯ

จากแผนการนี้ทำให้นางประทุมวดีต้องถูกขับออกจากเมือง เนื่องจากเจ้าเมือง
 กรรณะเข้าใจว่านางเป็นกาลกิณี แผนการของพุมศรีในครั้งนั้นนอกจากจะเป็นการแก้แค้นนางประ
 ทุมวดีที่เคยคิดฆ่าตนเองแล้ว ยังทำให้เจ้าชายเพชรมงกุฎพานางประทุมวดีกลับบ้านเมืองได้
 สะดวกขึ้นอีกด้วย

ลิลิตเพชรมงกุฎ เป็นวรรณคดีที่เน้นย้ำให้ผู้เสพผู้จักแก้ปัญหาและใช้ปัญญา
 อย่างรอบคอบ ดังจะเห็นได้จากคำตอบของท้าวศรีวิกรม์ที่กล่าวว่าการตายของเจ้าเมืองกรรณะ
 เป็นความผิดของเจ้าเมืองเอง แสดงให้เห็นว่านิทานเรื่องนี้พยายามเตือนสติให้เห็นว่าผู้เป็นกษัตริย์
 ย่อมควรมีปัญญาไตร่ตรอง และรู้จักคิดให้รอบคอบไม่ใช่หลงกลอุบายของผู้อื่นโดยง่าย ด้วยเหตุนี้
 ความตายของเจ้าเมืองจึงเป็นสิ่งที่พระองค์ต้องรับผิดชอบกับความโง่เขลาของพระองค์เอง

ลิลิตปักขิน้อย ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่โคลงทำยเรื่องระบือที่แต่งไว้ว่าแต่งเรื่อง
 นี้ขึ้นในปี จ.ศ. ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕) ดังนี้

โคลงสี่	◎ ปางจุลศักราชได้	พันสอง ร้อยนา
	เศศสิบสี่จำลอง	เรื่องไว้
	ชวดจตุศกสนอง	ผู้ษมาศ
	เจ็ดคำศุกปักขีได้	เผด็จถ้อยถาวร ฯ ^{๕๖}

^{๕๕} หน, เจ้าพระยาพระคลัง, **ลิลิตเพชรมงกุฎ**, หน้า ๑๐๑.

^{๕๖} **ยอดพระเกียรติ** กับลิลิตรวบรวมจากหนังสือวรรณคดี, (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), หน้า ๕๒.

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้แตงน่าจะได้เค้าโครงเรื่องจากนิยายรามัญเรื่องวันสงกรานต์ ที่กล่าวถึงเทพพรหมกับโลกพรหม ซึ่งปรากฏในปักษีปกรณ์ ที่รวบรวมโดยกรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ

เนื้อความกล่าวถึงเทวดา ๒ องค์ นามว่าท้าวเทพพรหมและท้าวโลกย์พรหม เดินทางมาพบกัน ท้าวเทพพรหมได้ถามปัญหาเกี่ยวกับท้าวโลกย์พรหมเทพ ๔ ชื่อว่า เมื่อสมพาสห้ามประพุดวันใด เมื่อรับประทานอาหารให้หันหน้าไปทางทิศใด เมื่อขับถ่ายให้หันหน้าไปทางทิศใด เมื่อนอนหลับกับสตรีควรนอนด้านใด และเมื่อยามนอนควรแต่งกายเช่นไร และสีริขของมนุษย์ในยามเช้า กลางวัน และเย็นประจำอยู่ที่ใด ขอให้ท้าวโลกย์พรหมไขปัญหาทั้ง ๔ ข้อนี้ หากไม่สามารถทำได้จะประหารเสีย ท้าวพรหมโลกย์จึงขคิดเป็นเวลา ๗ วัน

หลังจากเวลาล่วงเลยมา ๖ วัน ท้าวโลกย์พรหมยังไม่สามารถไขปัญหาได้ ระหว่างนั้นจึงเข้าไปนั่งพักได้ร่มไม้ บังเอิญได้ยินเสียงนกอินทรีแม่ลูกสนทนากันว่า พรังนี้ลูกนกจะได้อินชาท้าวโลกย์พรหม เนื่องจากท้าวโลกย์พรหมไม่สามารถไขปัญหาที่ท้าวเทพพรหมถามได้ ลูกนกจึงถามมารดาว่าคำถาม ๔ ข้อนั้นมีคำตอบอย่างไร แม่จึงอธิบายคำตอบแต่ละข้อให้แก่ลูกนกฟังจนกระจ่าง ท้าวโลกย์พรหมเมื่อได้ฟังคำอธิบายทั้ง ๔ ข้อจากนกอินทรีแม่ลูก จึงรีบนำคำตอบนั้นไปตอบกับท้าวเทพพรหม ท้าวเทพพรหมพอใจมากที่ท้าวโลกย์พรหมตอบคำถามได้ จึงได้บัญชาให้ท้าวโลกย์พรหมดูแลโลกและมนุษย์

ลิลิตนิทราชาคริต เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เป็นลิลิตโดยเก็บเนื้อความจากเรื่องสลีปเปอร์ อเว็คเคน (Sleeper Awaken)

เนื้อความกล่าวถึงมหานครแบกแดด มีกาหลิบผู้ครองเมืองพระนามว่า พระเจ้าฮารูลอาลราชจิตผู้ใฝ่ใจราษฎร ทุกเดือนจะทรงปลอมพระองค์เป็นพ่อค้าเพื่อดูทุกข์สุขของราษฎร วันหนึ่งขณะปลอมพระองค์ได้ทรงพบกับอะนูหะซันโดยบังเอิญ อะนูหะซันได้ชักชวนพระองค์ไปรับประทานอาหารที่บ้าน แต่บอกว่าจะเป็นเพื่อนกับพระองค์เพียงคืนเดียวเท่านั้น เพราะเจ็บใจที่เมื่อครั้งเขาร่ำรวยมีเพื่อนฝูงไปมาหาสู่มากมาย แต่เมื่อยากจนลงกลับไม่มีใครสนใจ อะนูหะซันจึงตั้งใจว่าจะคบเพื่อนเพียงคืนเดียวเท่านั้น และแม้จะพบกันในครั้งต่อไปก็จะแสวงหาไม่รู้จัก

เมื่อพระเจ้าฮารูลอาลราชจิตทรงทราบว่าจะอะนูหะซันผิดหวังเรื่องการคบเพื่อน และตั้งใจจะจับอี่แมนและลูกศิษย์ทั้งสี่ที่ขบข่มเหงชาวบ้านมาลงโทษหากได้เป็นกาหลิบ พระองค์จึงวางยาสลบในเหล่าของอะนูหะซันเพื่อให้เขาได้เป็นกาหลิบ ๑ วัน เมื่อทาสแบกร่างของอานู

หะชั้นมาถึงวังแล้ว พระเจ้าฮารูลออลราชจิตจึงมีรับสั่งให้บรรดาข้าราชการบริพารทั้งหลายปฏิบัติกับอะบูหะชั้นเช่นเดียวกับที่ปฏิบัติกับพระองค์ เมื่ออะบูหะชั้นตื่นขึ้น ครั้งแรกยังไม่เชื่อเท่าใดนักว่าตนเองเป็นกาหลิบ แต่เมื่อทุกคนพูดโน้มน้าวมากเข้าจึงมั่นใจว่าตนเป็นกาหลิบจริง อะบูหะชั้นจึงสั่งให้ไปจับตัวอีมานและศิษย์ทั้งสี่มาลงโทษ ทั้งยังสั่งให้นำทองคำไปให้แก่นางจอบแก้วผู้เป็นมารดา ครั้นตักตึกอะบูหะชั้นจึงโดนลอบวางยาสลบอีกครั้งและถูกนำกลับไปยังบ้านพักเหมือนเช่นเดิม เมื่อตื่นขึ้นอะบูหะชั้นยังเข้าใจในว่าตนเองเป็นกาหลิบ แม้มารดาทักท้วงก็ไม่เชื่อเข้าทูลเตือนนางต้องนำอะบูหะชั้นเข้าโรงพยาบาลทางจิต เมื่อออกมาจากโรงพยาบาลอะบูหะชั้นคิดว่าเนื่องจากพ่อค้าปลอมที่ตนนำมารับประทานอาหารไม่ยอมปิดประตูบ้าน จึงทำให้ตนโดนผีร้ายเข้าสิงและหลงคิดว่าตนเป็นกาหลิบ

อีก ๑ เดือนต่อมา พระเจ้าฮารูลออลราชจิตได้พบกับอะบูหะชั้นอีกครั้ง อะบูหะชั้นต่อว่าพ่อค้าปลอมว่าทำให้ตนต้องเดือดร้อนถูกลงโทษ เพราะไม่ยอมปิดประตูบ้านให้เรียบร้อยจนทำให้ผีร้ายเข้าสิง แต่พระองค์กลับสามารถพูดจาวานล้อมให้อะบูหะชั้นพาไปรับประทานอาหารที่บ้านได้อีกครั้ง จากนั้นอะบูหะชั้นก็ถูกวางยาสลบอีก เมื่อตื่นขึ้นอะบูหะชั้นก็ได้เป็นกาหลิบอีกครั้ง แม้อะบูหะชั้นจะไม่มั่นใจอยู่บ้างแต่สุดท้ายก็เชื่อและสนุกสนานจนถึงกับลุกขึ้นเต้นรำจนพระเจ้าฮารูลออลราชจิตที่ทรงแอบทอดพระเนตรอยู่ทรงสรวล ทำให้อะบูหะชั้นทราบว่าเป็นพ่อค้าปลอมคือพระเจ้าฮารูลออลราชจิต สุดท้ายอะบูหะชั้นก็ได้รับพระราชทานทรัพย์สิน และได้เข้าทำงานในราชสำนัก ทั้งยังได้ครองรักกับนางกำนัลชื่อตอณาซัววัตต์ผสมความปรารถนา

หลังจากครองคู่กัน อะบูหะชั้นและภรรยาได้ใช้จ่ายเงินที่ได้รับพระราชทานมาอย่างสุรุ่ยสุร่ายจนหมด ทั้งสองจึงวางอุบายผลัดกันแกล้งตายลงไปในอนในโลงแล้วเอาผ้าห่อศพเพื่อไปขอเงินทำศพจากพระเจ้าฮารูลออลราชจิตและพระนางไซบีเดโดยผลัดกันแกล้งตาย ผลัดกันไปทูลขอ อุบายของอะบูหะชั้นและภรรยาทำให้ทั้งสองพระองค์ทรงพนันกันว่าใครกันแน่ที่เสียชีวิต

สุดท้ายก็ทรงทราบเรื่องและอุบายทั้งหมด แต่แทนที่พระเจ้าฮารูลออลราชจิตจะกริ้วกลับทรงขบขันกับอุบายที่อะบูหะชั้นคิดขึ้น พระองค์จึงได้พระราชทานทองคำแก่อะบูหะชั้นอีก ๑,๐๐๐ ลิ้ม ส่วนพระนางไซบีเดก็ได้รับพระราชทานทองคำแก่นางอวัตต์จากอีก ๑,๐๐๐ ลิ้มเช่นกัน ทำให้ทั้งสองกลับมามีฐานะเช่นเดิมและมีความสุขอีกครั้ง

ชลดา เรื่องรักษลิขิต ได้วิเคราะห์ความหมายของชื่อลิลิตนิทราชาคริต ไว้ที่น่าสนใจ ในความหมายว่า “ผู้หลับจตื่นขึ้น” ดังนี้

“ผู้เขียนมีความเห็นว่านี่เป็นสาระสำคัญที่สุดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะสื่อสารแก่ผู้อ่านมากที่สุด คือทุกคนควรจะต้องตื่นจากการหลับ ตื่นจากความฝัน ตื่นจากความเข้าใจผิด หรือคิดผิด ตื่นจากความมัวเมาลุ่มหลง หรือตื่นขึ้นจากความลำพองใจ อย่าได้ตกอยู่ในหลุมมลายาหรือกลลวงทั้งปวงที่จะทำให้ชีวิตต้องสะดุดหยุดนิ่ง ทั้งนี้พระองค์ทรงระบุนิติวิธีที่จะไม่ทำให้ตกหลุมแห่งมลายาไว้ด้วยว่าต้องมีสติทุกเมื่อ และไม่ “ตื่นบุญ” คือหลงละเลิงไปกับความสุขที่ได้รับ...”^{๕๗}

จะเห็นได้ว่า สาระสำคัญของ**ลิลิตนิทราชาคริต** คือต้องการใช้ผู้อ่านใช้สติในการดำเนินชีวิต ไม่ควรลุ่มหลงอยู่กับสิ่งที่เป็นมายา การมีสติในการดำเนินชีวิตก็คือการรู้จักที่จะควบคุมตัวเอง เพื่อให้ตื่นจากความเข้าใจผิด ตื่นจากความหลง อันเป็นสิ่งที่แก้ไขด้วยศักยภาพของตนเอง

สาระสำคัญที่ปรากฏ**ลิลิตนิทราชาคริต**ดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นโลกทัศน์ของรัชกาลที่ ๕ ที่เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่า หากรู้จักใช้สติและปัญญาแล้วก็สามารถนำพาตัวเองไปสู่ชีวิตที่ดีได้

นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อหาของลิลิตเรื่องนี้แสดงให้เห็นความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรมากขึ้น เห็นได้จาก ความสนทนาระหว่างพระเจ้าฮารูลออลราชจิดกับอะนูหะซันที่มีระยะห่างระหว่างกันน้อยลงมาก

นิทานเรื่องนี้สอดคล้องกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จประพาสต้นเพื่อให้เข้าใจความเป็นอยู่ของราษฎร ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ในเรื่อง “เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕” ความว่า

“ที่จริงพระองค์ทรงรักใคร่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหมือนกับบิดารักบุตร พอพระราชหฤทัยที่จะคุ้นเคยคบหาและถึงเล่นหัวกับอาณาประชาราษฎรมิได้ถือพระองค์ ยกตัวอย่างดังจะเห็นได้ในเรื่องประพาสต้นนี้เป็นพยาน การที่พระองค์ทรงสมาคมกับราษฎรไม่ใช่สักแต่ว่าเพียงรู้จัก หรือสนทนาปราศรัยให้คุ้นเคยกันเท่านั้น ย่อมทรงเป็นพระราชธุระไต่ถามถึงความทุกข์สุข และความเดือดร้อนที่ได้เคยรับจากผู้ปกครองอย่างใด ๆ บ้างทุกโอกาส ผู้ที่เคยตามเสด็จย่อมเคยได้ยินได้ทราบความอันนี้ ฉะนั้นได้เคยเห็นบางที่ราษฎรกราบทูลร้องทุกข์

^{๕๗} ชลดา เรื่องรักษ์ลิลิต, **วรรณวิจัย**, (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๕.

เป็นข้อความซึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นความทุกขหรือจริง ทรงรับมาถูระต่อว่าทำเอาเจ้าหน้าที่ตั้งแต่เสนาบดีลงมาได้รับความรำคาญใจหลายคราว บางทีถึงต้องผลัดเปลี่ยนพนักงานปกครองก็มีบ้าง เป็นเหตุให้การเสด็จประพาสเป็นคุณประโยชน์แก่ความสุขของราษฎรได้อีกเป็นอันมาก...”^{๕๘}

ผู้วิจัยเห็นว่า **ลิลิตนิทราชาคริต** มิใช่ลิลิตที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิงเท่านั้น หากแต่ยังลุ่มลึกด้วยคำสอน และสะท้อนให้เห็นความนึกคิดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเมตตาและต้องการใกล้ชิดกับปสกนิกรของพระองค์ เพื่อทรงรับทราบปัญหาและบันเทาทุกข์ให้แก่ราษฎรอย่างตรงจุดด้วยพระองค์เอง

ลิลิตนารายณ์สิบปาง เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เป็นลิลิตโดยเก็บความจาก ฮินดูมิทอลอจี (Hindu Mythology) ของ เจ. ดับบลิว, วินกินส์*

เนื้อความบรรยายถึงพระนารายณ์ในปางต่าง ๆ ตามยุคของศาสนาฮินดู คือ กฤตยุค ไตรดายุค ทวาปรยุค และกัลียยุค ดังนี้

กฤตยุค ประกอบด้วย ๔ ปาง คือ มัตสยวตาร อวตารเป็นปลาเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์และสัตว์ให้พ้นจากน้ำท่วมโลก กูรมาวตาร อวตารเป็นเต่าเพื่อช่วยเหลือเทวดาและอสูรกวน เกษียรสมุทร วราหาวตาร อวตารเป็นหมูป่าเพื่อปราบอสูรหิรัณยกษะซึ่งลักเอาแผ่นดินไปด้วยการม้วนแล้วเหน็บไว้ที่ขั้วกาย และนรสิงหาวตาร อวตารเป็นครึ่งสิงห์เพื่อปราบอสูรหิรัณยกคิปู ผู้เป็นน้องชายของหิรัณยกษะ

ไตรดายุค ประกอบด้วย ๒ ปาง คือ วามนาวตาร อวตารเป็นพราหมณ์เดี่ยวเพื่อปราบอสูรพลีผู้เป็นเหลนของหิรัณยกคิปู และปรศุรามาวตาร อวตารเป็นพราหมณ์ผู้ใช้ขวานเพชรเป็นอาวุธเพื่อปราบพระเจ้าอรชุน ผู้ก่อยุคเข็ญและทำลายศาสนา

ทวาปรยุค ประกอบด้วย ๒ ปาง คือ รามจันทราวตาร อวตารเป็นพระรามเพื่อปราบทศกัณฐ์ และกฤษณาวตาร อวตารเป็นพระกฤษณะเพื่อขับรഥม้าให้พระอรชุน

กัลียยุค ประกอบด้วย ๒ ปาง คือ พุทธาวตาร อวตารเป็นพระพุทธเจ้า และ กัลกยาวตาร อวตารเป็นมนุษย์ผู้ขี่ม้าขาว ชื่อ กัลกี

^{๕๘} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา, **เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕(กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๖.

* ผู้วิจัยรักษาตัวสะกดตามต้นฉบับ

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ฉบับภาษาอังกฤษเป็นต้นฉบับในการแต่งลิลิตนารายณ์สิบปาง ทำให้สามารถจัดระบบเนื้อหาได้ดีขึ้น เพราะในฉบับภาษาอังกฤษมีการจัดลำดับเนื้อหาในแต่ละปางตามยุคในคัมภีร์พระเวท ต่างจากเรื่องนารายณ์สิบปางเดิมของไทย เช่น ฉบับโรงพิมพ์หลวง และฉบับโรงพิมพ์วชิรรินทร์ เป็นต้น ที่เรียงเนื้อหาไม่ถูกต้องตามยุคทั้ง ๔

ลิลิตนารายณ์สิบปางจึงไม่ได้ให้เพียงความบันเทิงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ให้ความรู้ใหม่เกี่ยวพระนารายณ์ปางต่าง ๆ ที่ถูกต้องแก่ผู้อ่านอีกด้วย

ลิลิตธิดาราชย์ เป็นงานของนายเนื่อง ชูโต ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้แต่งได้นำเค้าโครงเรื่องมาจากบทละครพูดภาษาอังกฤษเรื่อง อะ รอยัล แฟมิลี (A Royal Family) ของรอเบอต มาแซล

เนื้อความกล่าวถึงเมืองฮาร์เคเซีย ครั้งนั้นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๗ ทรงปกครองบ้านเมือง หลังจากที่บ้านเมืองมีความสงบร่มเย็นมาช้านาน วันหนึ่งมีข่าวจากเสนาบดีว่าแคว้นคูร์ลันต์ได้ยกกองทัพมาประชิดชายแดน พระเจ้าหลุยส์ที่ ๗ ทรงกังวลพระทัยเป็นอย่างยิ่ง บรรดาขุนนางต่างพากันเสนอให้แก้ปัญหาย่างสันติวิธีตามครั้งบรรพชน ด้วยการจัดงานอภิเษกสมรส พระเจ้าหลุยส์ที่ ๗ ทรงเห็นว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุด แม้พระมเหสีจะแย้งว่าพระธิดายังทรงพระเยาว์ก็ตาม ครั้งแรกพระเจ้าหลุยส์ไปแจ้งแก่พระธิดาแอนเจลาเองว่านางจักต้องอภิเษกสมรส แต่เจ้าหญิงแอนเจลาไม่ทรงยินยอม เนื่องจากเห็นว่าการอภิเษกสมรสต้องเกิดกับคนที่รักเท่านั้น สุดท้ายพระเจ้าหลุยส์จึงให้พระคานินด์มาเกลี้ยกล่อม โดยให้เหตุผลว่าเจ้าหญิงควรเห็นแก่บ้านเมืองมากกว่าความรัก เจ้าหญิงแอนเจลาจึงทรงยินยอมด้วยทรงเห็นแก่บ้านเมืองและประชาชนมากกว่าตนเอง

จากการศึกษาพบว่า การแต่งลิลิตโดยใช้ต้นฉบับบทละครพูดภาษาอังกฤษเป็นต้นฉบับ เป็นการนำเค้าโครงเรื่องจากต่างประเทศรูปแบบใหม่อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน อีกทั้งยังมีเนื้อหาจำนวนหลายตอนที่มีลักษณะเป็นบทพูด อาจเป็นไปได้ว่าผู้แต่งมีวัตถุประสงค์ให้ลิลิตธิดาราชย์เป็นบทละครพูด หรืออาจพยายามรักษาลักษณะเด่นของต้นฉบับเรื่องนี้เป็นบทละครพูดก็เป็นได้

ในที่นี้ จะยกตัวอย่างตอนที่พระสังฆราชได้รับพระบัญชาจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๗ ให้ไปเกลี้ยกล่อมเจ้าหญิงแอนเจลาให้อภิเษกสมรส ซึ่งเป็นตอนที่ เป็นบทสนทนาอย่างชัดเจน ดังนี้

ร้าย ● ห่อนเฉยสังฆราชา สมณะปราชญ์ยกหัตถ์ โสมนัสอวยพร คำสั่ง
สอนดำริห์ เบนดิชิตะ สรวลเสกล่าวคำขาน โฉมสคราญลูกเจ้า ทรงสุขสวัสดิ
เข้า รุ่งแจ้แสงระวี อุ้นเทอญฯ

โคลงสาม ● อากาศดีเจ้าคะ

แสงแดดไปหลีกถี้

โคลงสาม ● สบายจิตต์ยลอากาศ

อาจจะมีฝนได้

โคลงสาม ● ฝนดังที่เขาทาย

บางชนิดสงวนไว้

โคลงสาม ● ข้าตามในตำรา

ไปรยมะเขือเทศแก้

.....

โคลงสี่ ● อันเสลมเธอกลับได้

พระตรัสเจ้าหญิงพลอย

อยู่ก่อนเกิดอย่าถอย

พระตอบเหตุร้ายเฝ้า

โคลงสี่ ● เช่นนั้นเชิญเกิดแล้ว

หญิงบ่อดปราศรัย

ทุกคนยอมเผชิญใน

รอบคอบกอบทุกข้อ

.....

โคลงสอง ● ดิฉันหญิงหนึ่งนั้น

เช่นเชื้อเจ้าสูง

โคลงสอง ● เพื่อนฝูงญาติมิตรไว้

ต่างช่วยข่มเหง

โคลงสอง ● ตัวเองต้องรบร็อง

ช่วยข้างมิตรฉัน

โคลงสอง ● สุดหันพักตร์ฟังผู้

จิตต์เจ้าหญิงหมอง

แสนสบายนะอย่างนี้

แต่เข้าจนสาย

คนสวนคาคกล่าวไว้

ห่อนเข้าภายหลัง

อาจทำลายดอกไม้

โค่นล้มหมดงาม

กล่าวว่ประโยชน์แท้

เผื่อคคลังามพรรณ ฯ

อย่าคอย

เรียกเจ้า

เพียรเล็ก หญิงเลย

กิจแท้จำเป็น

เร่งไป

ตรัสพ้อ

กรณียะ

ที่ต้อกระทำ

หากจะมียศชั้น

แรงอ่อนหย่อนจิตต์ไซรั

ขอพระคุณเห็นพ้อง

ใดจะเป็นมิตรผู้

โคลงสาม	● อาตมะต้องเต็มจิตต์	เป็นศุภมิตรแห่งเจ้า
ขุนคดีมีเค้า		ขัดข้องอย่างไร
โคลงสาม	● เล่าให้อาตมะฟัง	ประทังผ่อนร้อน
แม้ว่าเรื่องเยื้องย่อน		อาจแก้ดังหวัง ฯ ^{๖๐}

จะเห็นได้ว่า ร่ายและโคลงในตัวอย่างมีลักษณะเป็นบทสนทนาอย่างชัดเจน สังเกตได้จากคำสรรพนามและคำลงท้ายประโยคของตัวละคร ๒ ตัว คือ พระสังฆราช และเจ้าหญิงแอนเจลาที่ผู้แต่งใช้อย่างบทสนทนาทั่วไป

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งพยายามลักษณะเด่นของต้นฉบับเดิมเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากการแต่งลิลิตในลักษณะบทสนทนาดังตัวอย่างข้างต้น การแต่งลิลิตในลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมในยุคสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกมากขึ้น อนึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่าลักษณะการแต่งลิลิตในทำนองบทสนทนาปรากฏมาแล้วนับแต่ลิลิตพระลอ เพียงแต่มิได้แต่งเป็นบทสนทนาขนาดยาว อย่างเช่นลิลิตธิดาราชย์เท่านั้น การแต่งลิลิตเป็นบทสนทนาในลิลิตธิดาราชย์จึงเป็นการพัฒนาที่สืบทอดจากลักษณะดั้งเดิมจากลิลิตพระลอ หากแต่เนื้อหาเป็นเค้าโครงของต่างประเทศซึ่งมีความแปลกใหม่เพิ่มขึ้นเท่านั้น

ลิลิตตำนานพระร่วง เป็นผลงานของหลวงอรรถเกษมภาษา(เพ็ญ บุนนาค) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หลวงอรรถเกษมภาษาแต่งลิลิตเรื่องนี้โดยอาศัยเค้าเรื่องจากบทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเนื้อความมีความสอดคล้องกัน

เนื้อความกล่าวถึงเมืองละโว้เมื่อนายร่วงขึ้นครองเมืองต่อจากบิดา ขอมได้ส่งข้าหลวงมาทวงน้ำ โดยทางขอมต้องการน้ำ ๒๐ เกวียน แต่กลับส่งเกวียนมาเพียง ๑๐ เล่ม เพื่อให้ส่งน้ำได้ครบตามจำนวน เมืองละโว้จึงต้องให้คนของตนเองเดินทางขนน้ำไปส่งยังขอมอีก ๑๐ เกวียนด้วย นายร่วงส่งสารราษฎรจึงเข้าไปต่อรองกับข้าหลวงว่าขอส่งน้ำเพียง ๑๐ เกวียนได้หรือไม่ ข้าหลวงจึงกล่าวว่าหากสามารถใช้เกวียน ๑๐ เล่ม บรรทุกน้ำได้เท่าเกวียน ๒๐ เล่ม ก็จะสามารถบรรทุกน้ำทั้งหมดกลับไปเองโดย นายร่วงจึงสั่งให้ราษฎรทำกะออมซึ่งทำจากไม้ยาด้วยชัน

^{๖๐} เนื่องจาก ชูโต, **ลิลิตธิดาราชย์**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชชม, ๒๕๐๐), หน้า ๗๐ - ๗๓.

ใช้บรรจุน้ำกละขอมมีน้ำหนักเบาจึงขนขึ้นเกวียน ๑๐ เล่มได้ ข้าหลวงขอมจึงต้องขนน้ำกลับเมืองเอง

เมื่อกลับถึงเมือง ข้าหลวงจึงไปแจ้งกับกษัตริย์ถึงปัญหาของนายร่วง กษัตริย์ขอมเห็นว่า นายร่วงมีปัญหาตามมาเกินไป จึงสั่งออกญาเดโชให้ยกทัพไปตีละโว้ พrawnชาวเมืองละโว้เห็นทัพยก ขอมมาจึงไปแจ้งแก่นายร่วง นายร่วงเห็นว่าขอมต้องการตัวเองมากกว่าบ้านเมือง จึงใช้ให้พrawnไป แจ้งแก่ออกญาว่าตนได้หนีไปแล้ว จากนั้นหนีขึ้นไปยังเมืองสุโขทัย ออกญาเดโชคิดว่าไม่ควรยกทัพ ใหญ่ไปสุโขทัยเนื่องจากสุโขทัยมิได้เป็นเมืองขึ้นของขอม จึงสั่งให้นักคุ้มดูแลทัพ ส่วนออกญาได้ ปลอมตัวเป็นคนไทยและเดินทางอย่างรวดเร็วไปเมืองสุโขทัย

นายร่วงได้ไปบวชเป็นพระ ณ เมืองสุโขทัย เมื่อออกญาเดโชเดินทางตามไปถึงยัง วัดนั้นได้พบพระร่วงแต่ไม่รู้ว่าเป็นคนที่ยกทัพมาขึ้นที่นั่นคือนายร่วง จึงได้สอบถามว่าถึงนายร่วง เมื่อพระ ร่วงได้ยืนยันก็รู้ว่าขอมปลอมตัวมา จึงเรียกให้ญาติโยมจับตัวออกญาเดโชไว้ได้ พระร่วง จึงปลดอภัย

ในเวลานั้นกษัตริย์สุโขทัยสวรรคต ไม่มีผู้ใดสืบราชบัลลังก์ ชาวสุโขทัยจึงอัญเชิญ พระร่วงครองเมือง พระร่วงจึงทรงปกครองเมืองนับตั้งแต่เมืองสุโขทัยลงไปถึงเมืองละโว้ หลังจาก ครองราชย์ทรงได้พระนามว่า สมเด็จพระอินทราชาพิศัย ทรงมีพระมเหสีพระนามว่า นางเสือง นับแต่นั้นมาขอมก็เกรงกลัวพระบารมีไม่กล้ารุกรานอีก

เนื้อความในลิลิตตำนานพระร่วงไม่ได้ดำเนินเรื่องตามตำนานพระร่วงที่ปรากฏใน พงศาวดารเหนือ หากแต่ดำเนินเรื่องตามบทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวอย่างเช่น

๑ ท่านจงแบ่งปันเปนมธุเหล่า	พากันเข้าป่าไฟไพศาล
ตัดไม้ไผ่มาให้พอแรงการ	แล้วจักสารรูปร่างอย่างชะลอม
แต่ตาถี่ท่วงที่เหมือนกระจาด	รูปขนาดกระบุงใบย่อม
เอาชันยาภายในไว้ให้พร้อม	ใช้กระออมนี้ต้กวารี
ภาชนะเช่นนี้ที่จะเบา	คงจะเอาบรรทุกได้เต็มที
แม้ฝ้ายเราทำได้ตั้งว่านี่	เสนนี้ก็จะต้องขนไป ๖๑

^{๖๑} มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, บทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง, (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ๒๕๒๐) หน้า

สอดคล้องกับเนื้อความใน **ลิลิตตำนานพระร่วง** ความว่า

รำย ๑...จักสานทำกล่อม อวดคนขอมให้ขาม หยามผีมือให้เข็ด เสรีจยา
ชันกันร้ว มิใช่ชัวเชิงทำ นำมาใช้เช่นตุ้ม จุ่มวาริฎาหลัง ถังทันทวมถึงปาก
ประมวญมากสมหมาย เบาสบายแบกขน ชลชเลชูปศร ไปอนาทรบรรทุก
ดุกละหุกบ่หึ่ง จิงอุทกทวมเกวียน แบนเนียนลดน้ำหนัก แต่น้ำตักเต็มเพียบ
เทียบเท่าเคยก่อนนั้น สมดังรับคำครั้น สกฤทธิแล้วเรียนแถลงฯ^{๖๒}

การที่**ลิลิตตำนานพระร่วง**เลือกใช้บทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วงมาเป็นแบบ
ในการดำเนินเรื่อง แสดงให้เห็นการเน้นให้เห็นความสำคัญของบรรพบุรุษ ที่ใช้ปัญญาในการแก้ไข
ปัญหาเพื่อบ้านเมือง นอกจากนี้ ยังทำให้ผู้อ่านลิลิตตำนานพระร่วงได้รับความสมจริง เพราะพระ
ร่วงใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาไม่ใช่ใช้อิทธิฤทธิ์อย่างในตำนานเดิม

ลิลิตหิโตปเทศ เป็นงานของพระยาอิศรพันธุ์โสภณ (หม่อมราชวงศ์หนู อิศรางกูร
ณ อยุธยา) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลิลิตเรื่องนี้ แต่งโดยใช้เรื่องหิโตปเทศ สำนวนพระวิจิตรธรรมปรีวดี (มหาเนตร) ซึ่ง
แปลจากหิโตปเทศฉบับภาษาสันสกฤต และสอบทานกับฉบับของอังกฤษฉบับทั้ง ๔ เล่ม เป็น
ต้นฉบับในการแต่ง โดยพระยาอิศรพันธุ์โสภณแต่งเฉพาะภาคแรก คือ มิตรลาก เท่านั้น

เนื้อความกล่าวถึงพระเจ้าสุทรรศน์ พระองค์มีพระโอรสที่โหดเขลา ความประพฤติ
ของพระโอรสสร้างความทุกข์ใจให้แก่พระองค์เป็นอันมาก ต่อมาได้มีบัณฑิตผู้หนึ่งชื่อว่าวิชณูศร
มันรับอาสาจะทำให้พระโอรสของพระเจ้าสุทรรศน์กลับกลายเป็นผู้เฉลียวฉลาดให้ได้ โดยจะเล่า
ถวายนิทานให้พระโอรส นิทานที่วิชณูศรมันบัณฑิตเล่าถวายนั้นเป็นนิทานซ้อนนิทาน ดังนี้

เรื่องที่ ๑ กล่าวถึงกาชื่อลชฎปัตนกะ เป็นสหายกับพญานกพิราบชื่อจิตรคิระ วัน
หนึ่งพญานกพิราบห้ามมิให้บรรดานกพิราบผู้เป็นบริวารบินลงไปกินข้าวที่นายพรานโรยล่อเป็น
เหยื่อ โดยยกนิทานขึ้นมาเล่าให้บริวารฟัง

เรื่องที่ ๒ เป็นนิทานซ้อนเรื่องเสื่อโคร่งกับคนเดินทาง กล่าวถึงนิทานที่พญา
นกพิราบจิตรคิระเล่าให้เหล่าบริวารฟัง เรื่องราวกล่าวถึงเรื่องเสื่อโคร่งกับคนเดินทาง เสื่อโคร่งเจ้า
เล่ห์แสวงหาบุญบาปเพื่อแสดงว่าตนเองกลับใจไม่กินเนื้อแล้ว โดยหลอกล่อชายโลกมากผู้หนึ่งให้

^{๖๒} อรรถกษณภาษา, หลวง, **ลิลิตตำนานพระร่วง**, หน้า ๘- ๙.

ลงไปอาบน้ำหนองน้ำโดยสัญญาว่าจะมอบวลีทองหลังจากขึ้นจากสระ ชายโลภมากหลงเชื่อ จึงถูกเสื้อจับกินในที่สุด แม้ว่าพญานกพิราบเล่านิทานเพื่อเตือนสติ แต่บริวารกลับไม่เชื่อฟังลงไป จิกกินข้าวจนติดขายนายพรานในที่สุด พญานกจิตรวิหะจึงแนะนำให้บริวารบินขึ้นพร้อมกันเพื่อยก ขายนายพราน แล้วพากันบินไปหาพญาหนูชื่อหิรัญยกะผู้เป็นสหาย หนูได้ช่วยกัดขายนายพราน ของพญานกพิราบปลอดภัยในที่สุด กาลชุกัตนกะเห็นน้ำใจของพญาหนูดังนั้นจึงขอเป็นสหายกับ พญาหนูด้วย

เรื่องที่ ๓ เป็นนิทานซ้อนเรื่องกากับสมัน เป็นนิทานที่กาลชุกัตนกะเล่าให้พญาหนู หิรัญยกะฟัง กล่าวถึงกาชื่อสุพุทธิ เป็นสหายกับกวาง วันหนึ่งมีสุนัขจิ้งจอกชื่อกษุทรพุทธิเข้ามาตี สนิทเพื่อหวังกินกวางเป็นอาหาร กาสุพุทธิจึงเล่านิทานให้สมันฟัง

เรื่องที่ ๔ เป็นนิทานซ้อนเรื่องแร้งกับแมว กาสุพุทธิเล่านิทานให้สมันฟังเพื่อ เตือนสติ กล่าวถึงนกแร้งแก่ชื่อชรัทคะมากแล้วจนไม่สามารถหาอาหารเองได้ นกอื่น ๆ เกิดความ สงสารจึงมอบหมายให้ดูแลลูก ๆ ของตน โดยนกแร้งจะได้อาหารเป็นการตอบแทน วันหนึ่งแมว ร้ายกาจชื่อทิมกรรณได้มาหลอกลวงแร้งว่าตนเองเป็นผู้มีศีลธรรม แร้งชรัทคะหลงเชื่อ เมื่อสบ โอกาสแมวทิมกรรณจึงจับลูกนกกินและทิ้งกระดูกไว้เกลื่อนกลาด เมื่อฝูงนกมาพบซากกระดูกก็ เข้าใจว่าแร้งชรัทคะกินลูกของตน ต่างก็พากันรุมจิกตีจนแร้งตาย หลังจากจบนิทาน สมันก็ยังคง ไม่เปลี่ยนใจคิดคบกับสุนัขจิ้งจอกกษุทรพุทธิต่อไป

เรื่องที่ ๕ กล่าวถึงหลังจากที่สมันหลงคบกับสุนัขจิ้งจอกกษุทรพุทธิ สุนัขจิ้งจอกก็ ลวงให้สมันไปติดบ่วงนายพราน โดยหวังจะได้กินซากของสมันหลังจากนายพรานฆ่าและสมัน เรียบร้อยแล้ว แต่กาสุพุทธิบินมาพบสมันก่อนนายพรานจึงบอกอุบายให้สมันแก้ลวงตาย เพื่อ นายพรานจะได้ประมาทในตอนปลดบ่วง เมื่อสบโอกาสกาสุพุทธิจะให้สัญญาณให้สมันวิ่งหนีไป ทางด้านนายพราน เมื่อมาถึงเห็นสมันตายคาบ่วงอยู่จึงปลดบ่วงด้วยความไม่ชะล่าใจ กาสุพุทธิ เห็นโอกาสจึงให้สัญญาณจนสมันวิ่งหนีไปได้ นายพรานเห็นว่าสมันแก้ลวงตายจึงคว้าไม้กระบอก คั่วว้างไปหมายจะให้ตาย แต่ไม้กลับพลาดไปโดนสุนัขจิ้งจอกกษุทรพุทธิตายแทน หลังจากนิทานจบ ลง กาลชุกัตนกะกับพญาหนูหิรัญยกะก็เป็นสหายกัน หลังจากนั้น กาลชุกัตนกะก็คิดย้ายที่อยู่ไป ที่อุดมสมบูรณ์กว่า เนื่องจากความอดอยากของที่อยู่อาศัยเดิม จึงไปชักชวนพญาหนูหิรัญยกะให้ เดินทางไปกับตน โดยจะไปขออาศัยอยู่กับสหายเป็นเต้าชื่อมันถระ หลังจากทั้งสามได้พบกัน พญา หนูจึงได้เล่านิทานเรื่องขอตานจุฬากรรณกับวีณากรรณ

เรื่องที่ ๖ เป็นนิทานซ้อนเรื่องขอตานจุฬากรรณกับวีณากรรณ เป็นนิทานซ้อนที่ พญาหนูเล่าให้กาลชุกัตนกะและเต้ามันถระฟัง ขอตานจุฬากรรณขอตานได้อาหารมากมายจึง เก็บใส่ขามแล้วแขวนไว้ เมื่อขอตานหลับไปพญาหนูจึงลอบเข้าไปในบ้านแล้วกินอาหารเหล่านั้น ครั้นวีณากรรณมาเยี่ยมที่บ้าน จุฬากรรณได้ลุกขึ้นต้อนรับ ขณะที่กำลังสนทนากันจุฬากรรณ

เหลือบไปเห็นพญาหนูกำลังกินอาหารอยู่จึงใช้ไม้เขี่ยไล่ วิณนากรรมตัดพ้อว่าสหายไม่ตั้งใจสนทนากับตน แต่เมื่อเห็นหนูตกลงจากขามที่แขวนก็กล่าวว่าจะต้องมีเหตุการณ์อะไรบางอย่างเกิดขึ้น

เรื่องที่ ๗ เป็นนิทานซ้อนเรื่องเรื่องชายชราที่มีภรรยาสาว กล่าวถึงเศรษฐีผู้หนึ่งนามว่าจันทนทาสคิดอยากมีภรรยาสาว จึงได้วิวาทกับนางลีลาวดี ผู้ซึ่งบุตรีนายวานิชผู้หนึ่ง หลังจากครองคู่อยู่ด้วยกันแล้ว นางก็เกิดความเบื่อหน่ายสามีจึงคิดคบชู้

เรื่องที่ ๘ กล่าวถึงนายพรานชื่อภรวะ สามารถดักบ่วงได้สมันมาตัวหนึ่ง ขณะที่เดินทางกลับได้พบกับหมูป่า พรานจึงใช้ธนูยิงหมูป่าเพื่อนำมันกลับไปด้วย หมูป่าบาดเจ็บแต่ยังคิดต่อสู้กับนายพราน ระหว่างที่หมูป่าและนายพรานต่อสู้กันอยู่นั้นได้ไปเหยียบบงูตายไปอีกตัวหนึ่ง สุดท้ายหมูป่าใช้เขี้ยวขวิดสะโพกนายพรานภรวะจนเสียชีวิต และหมูป่าเองก็ตายไปด้วยเนื่องจากบาดเจ็บจากธนู รวมในนิทานเรื่องนี้มีผู้ตายถึง ๔ ชีวิตคือ นายพราน สมัน หมูป่า และงู

เรื่องที่ ๙ กล่าวถึงเรื่องช้างกับสุนัขจิ้งจอก เป็นนิทานซ้อนที่นางลาวฉนวนดีเล่า นิทานให้ทำวตุคงคผลพัง นิทานเล่าถึงสุนัขจิ้งจอกอยากกินเนื้อช้างเนื่องจากเห็นว่าปริมาณมาก สุนัขจิ้งจอกจึงออกอุบายไปเชิญช้างมาเป็นหัวหน้าฝูง ฝ่ายหลงเชื่ออุบายดังกล่าวจึงยอมมาเป็นแต่โดยดี สุดท้ายก็โดนสุนัขจิ้งจอกลวงไปตกหล่ม และถูกกินในที่สุด

ลักษณะที่น่าสนใจในลิลิตหิโตปเทศ คือ หลังจากบรรยายนิทานเสร็จผู้แต่งยังได้แทรกสาราณียธรรม ๖ ประการ อันประกอบด้วย เมตตามโนกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตาทายกรรม สาธารณโภคี ศีลสามัญญตา ทิฏฐิสามัญญตา และสังคหัตถุ ๔ อันประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตาลงไปด้วย ดังโคลงที่กล่าวว่า

โคลงที่ ๑	จักแสดงเหตุหากได้	ผะดุงผล ให้ฮา
	คือเครื่องสืบประสานกมล	มิตรไว้
	สมัคโรมันมิตรจิตต์ถกถล	กอบอยู่ เสมอนอ
	ไปจักร้าวราญให้	เสนหรือร้างไมตรี
โคลงที่ ๒	คือสาราณียกิจเกื้อ	หกสถาน
	เครื่องระลึกสนิทเสนห็นาน	แน่นแพ้น
	อีกสังคหัตถุประสาน	ใจรัก สี่เฮย
	พุทธศาสนี่แม่น	ลิมร้อยเกวียนไหว ^{๒๓}

^{๒๓} อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา, **ลิลิตหิโตปเทศ**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์ไท, ๒๕๒๗), หน้า ๓๔๙.

การแทรกหลักฐานเพิ่มเติมเข้ามาในนิทาน แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจของผู้แต่งที่ไม่ได้มุ่งเพียงให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านเท่านั้น หากแต่ยังมุ่งสั่งสอนให้ผู้อ่านมีคุณธรรมจริยธรรมด้วย

ลิลิตรามเกียรติ์ เป็นงานของนายฟุ้ง ฤทธาคนี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

เนื้อความบรรยายตามเรื่องรามเกียรติ์ เริ่มตั้งแต่ตอนทศกัณฐ์ลักนางสีดาจนถึงตอนนางลอย ซึ่งกล่าวถึงนางเบญกายแปลงเป็นศพนางสีดาลอยนำมาเป็นตอนสุดท้าย

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้แต่งแต่งลิลิตเรื่องนี้ขึ้นเพื่อแสดงฝีมือในการประพันธ์ เพราะเนื้อหามีการดำเนินเรื่องตามเรื่องรามเกียรติ์ทุกประการ และในบทนิคมพจน์ก็ไม่ได้แสดงวัตถุประสงค์อื่นใดเกี่ยวกับวรรณคดีที่แต่งขึ้น ดังตัวอย่าง

จบ	ลิขิตเสร็จกิจข้อ	คิดเขียน
ลิลิต	นิพนธ์รามเกียรติ์	ตีให้
ราม	ลักษณะดินทร์เพียร	ปราบยักษ์
เกียรติ	พระเกริกอยู่ได้	ไปรู้สิ้นศูนย์
ฟุ้ง	ทูลประดิษฐ์ถ้อย	ขอพร พระเฮย
ฤท	ธิด่าอมร	อีกให้
ธา	ดาพระทรงสมร	อิศวเรศ อวยแฮ
คนี	ช่วยประสิทธิ์ให้	ประเสริฐล้ำสारा ฯ ^{๖๔}

ลักษณะที่น่าสนใจคือ ลิลิตรามเกียรติ์ ดำเนินเรื่องได้กระชับ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้แต่งน่าจะจะได้มีการเก็บความจากรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ให้เนื้อเรื่องมีความกระชับขึ้นหนึ่งก่อน จึงได้นำเรื่องที่ย่อนั้นมาแต่งเป็นลิลิต เพราะสังเกตได้ว่าเนื้อเรื่องบรรยายในทำนองเรื่องเล่าตลอดทั้งเรื่อง และเป็นที่น่าสนใจว่านิยมใช้คำสามัญเป็นหลัก

การแต่งรามเกียรติ์เป็นลิลิต จึงน่าจะเป็นการแสดงฝีมือการประพันธ์ของผู้แต่ง เพื่อแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความสามารถในการใช้ร้อยและโคลง ซึ่งเป็นการใช้คำประพันธ์ที่แตกต่างไปจากต้นฉบับเดิม

^{๖๔} ฟุ้ง ฤทธาคนี, **ลิลิตรามเกียรติ์**, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ, ๒๔๗๘), ๓๑๕.

ลิลิตอิหร่านราชธรรม เป็นงานของนายมนตรี ตราโมท ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ผู้แต่งกล่าวถึงที่มาของเรื่องว่า ได้เค้าโครงเรื่องมาจาก นิทานอิหร่านราชธรรม ฉบับที่เขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อเผยแพร่ครั้งแรก ผู้แต่งได้แต่งลิลิตนี้เป็นตอน จำนวน ๑๒ ตอน เพื่อพิมพ์ลงในหนังสือวรรณคดีสาร ซึ่งเป็นนิตยสารรายเดือนของวรรณคดีสมาคมแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ฉบับเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๖ จนถึงฉบับเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๗

เนื้อความกล่าวถึงเมืองอิหร่านในสมัยพระเจ้ามามูล พระองค์มีพระราชดำริจะไปทำความเคารพมณฑปที่ฝั่งพระศพเจ้าเนาวเสนวาระวดิน เมื่อเสด็จไปถึงมีรับสั่งให้เสนาคัดลอกคิธรรมและมีนิทานอยู่ทั้ง ๑๒ ด้านของมณฑปไว้ทั้งหมด

นิทานทั้ง ๑๒ เรื่องของพระเจ้าเนาวเสนวาระวดินที่เจ้ามามูลศึกษา มีดังนี้

นิทานเรื่องที่ ๑ กล่าวถึงพระเจ้าฟารีคุนทรงพระประชวรด้วยพิษไข้ แพทย์ผู้ตรวจพระอาการทูลว่าให้ใช้โลหิตของเด็กวัย ๑๒ ปีทำกระสายยา สตรีนางหนึ่งยอมนำหนึ่งในบุตรของตนไปถวายเพื่อนำเงินรางวัลไปจุนเจือบุตรที่เหลือ เมื่อเด็กชายได้พบกับพระเจ้าฟารีคุน เด็กชายจึงได้ถามว่าพระองค์ประชวรด้วยโรคเพียงเท่านี้ เหตุใดจึงต้องใช้โลหิตเด็กอันเป็นราษฎรเป็นโอสถ พระองค์รู้สึกสลดใจกับคำถามนั้นจึงงดประหารเด็กชาย และด้วยความกรุณาของพระองค์จึงทรงทำให้พระองค์หายพระประชวรในที่สุด

นิทานเรื่องที่ ๒ กล่าวถึงพระเจ้าหุมาเยุลทรงหลงทางในป่า ระหว่างนั้นทรงได้พบกับชายผู้หนึ่งค้ำน้ำทับทิมมาถวาย หลังจากเสวยน้ำทับทิมแล้วจึงทรงซักถามว่าเคยมีการเก็บภาษีทับทิมหรือไม่ เมื่อทรงทราบที่ไม่เคยจึงทรงคิดเริ่มจะเก็บภาษี ทั้งตรัสสั่งให้ชาวบ้านค้ำน้ำทับทิมให้เสวยอีก ปราภาว่าในครั้งนี้อาจไม่สามารถค้ำน้ำทับทิมได้แม้แต่หยดเดียว พระองค์จึงทรงเลิกละความคิดที่จะเก็บภาษีทับทิม สุดท้ายเมื่อลองค้ำน้ำทับทิมอีกครั้งก็กลับมีน้ำทับทิมให้พระองค์เสวยดังเดิม

นิทานเรื่องที่ ๓ กล่าวถึงพระเจ้าสิริยัดขณะเสด็จประพาสป่า พระองค์เข้าพระทัยผิดคิดว่าบุตรของชายตัดฟันเป็นกวาง จึงยิงบุตรของชายตัดฟันเสียชีวิต เมื่อทรงทราบพระองค์จึงเชิญชายตัดฟันกลับไปยังพระนคร และนำทองมากองสูงท่วมเท่าพระองค์เพื่อมอบเป็นค่าทำขวัญ แต่ชายตัดฟันไม่ยอมรับ พระองค์จึงทรงยื่นธนูให้ชายตัดฟันเพื่อใช้ชีวิตแลกชีวิต แต่ชายตัดฟันปฏิเสธพร้อมก้มกราบด้วยความเคารพ และกล่าวว่าแม้จะปลิดชีพพระองค์ก็ไม่สามารถทำให้บุตร

ของตนฟื้นขึ้นได้ พระเจ้าสิริยัตทราบซึ่งน้ำใจของชายตัดพินดังนั้นจึงพระราชทานสมบัติให้แก่ชายตัดพิน

นิทานเรื่องที่ ๔ กล่าวถึงพระเจ้าปะหะราม พระองค์ทรงมีอำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อ เราสัน เป็นคนคิดคดชอบข่มเหงเบียดเบียนราษฎร ทั้งยังยกยอทรัพย์ออกจากคลังหลวง และเป็นได้ศึกษาให้เข้าศึกษาที่มารุกรานบ้านเมือง แต่พระองค์กลับไม่ทรงทราบถึงความชั่วร้ายของอำมาตย์ผู้นั้นเลย เมื่อเข้าศึกษาที่เมืองพระองค์ได้นำทัพด้วยพระองค์เองและเอาชนะเข้าศึกษาได้ในที่สุด หลังจากชนะศึกพระองค์ทรงคิดเอาราชทรัพย์ออกแจกจ่ายเพื่อบำรุงขวัญ แต่กลับพบว่าสมบัติที่เคยมีมากมายกลับเหลือเพียงน้อยนิด พระองค์จึงให้เหตายนอำมาตย์สืบสวนเรื่องนี้และออกเสด็จประพาสป่า แต่ขณะประพาสป่าได้มีเทวดานิมิตกายเป็นเด็กเลี้ยงแกะมาเตือนสติพระองค์ให้ทรงอย่าชะล่าใจควรเร่งไต่สวนผู้กระผิดโดยเร็ว

นิทานเรื่องที่ ๕ กล่าวถึงพระเจ้าเนาวชินวาระวะเดณ พระองค์มีรับสั่งให้แขวนกระดิ่งเพื่อให้ราษฎรมาร้องทุกข์ขึ้นฎีกา โคตัวหนึ่งมาเล่นกระดิ่งร้องเรียนเนื่องจากถูกนายใช้งานอย่างหนัก พระองค์ทรงช่วยเหลือด้วยการเรียกเจ้านายโคมาตักเตือน ต่อมาจึงมีหญิงมารยาผู้หนึ่งเห็นช่องทางที่จะกลั่นแกล้งมนตรีที่นางเกลียดชัง นางจึงมาเล่นกระดิ่งร้องทุกข์ว่ามนตรีผู้หนึ่งมาปลุกบ้านทับในเขตที่ดินของนาง เมื่อพระเจ้าเนาวชินวาระวะเดณทรงไต่สวนและทราบความจริงว่านางโกหกจึงทรงตัดสินลงโทษนาง

นิทานเรื่องที่ ๖ กล่าวถึงเศรษฐีผู้หนึ่งตัดสินใจขายที่ดินให้กับเศรษฐีอีกผู้หนึ่ง ต่อมาเศรษฐีผู้ซื้อที่สั่งให้ข้าทาสมาปรับพื้นที่ ระหว่างขุดดินอยู่นั้นพบว่ามีสมบัติถูกฝังอยู่ใต้ดิน เศรษฐีผู้ซื้อที่จึงไปบอกกับเจ้าของที่ดินเดิมว่าให้มาขนทรัพย์ไปเสีย แต่เศรษฐีผู้ขายที่ปฏิเสธว่าสมบัติเหล่านั้นไม่ใช่ของตนอีกต่อไป ทั้งสองตกลงกันไม่ได้จึงพากันไปศาลเพื่อให้ตัดสินศาลไม่สามารถตัดสินได้จึงพาเศรษฐีทั้งสองไปเข้าเฝ้าพระเจ้าชินวาระวะเดณ สุดท้ายพระองค์จึงทรงตัดสินให้เศรษฐีทั้งสองยกบุตรชายและบุตรสาวให้แต่งงานกัน

นิทานเรื่องที่ ๗ กล่าวถึงพระเจ้ามันนุ พระองค์ประชวรหนักจนพระกรรณตั้ง ทำให้ทรงไม่ได้ยินเสียงร้องทุกข์ของราษฎรเหมือนเช่นเคย พระองค์จึงมีรับสั่งให้ราษฎรที่เดือดร้อนสวมเสื้อดำเข้าเฝ้าเพื่อเป็นเครื่องหมายว่ามีเรื่องทุกข์ร้อน และพระองค์จะทรงตัดสินคดีให้อย่างเที่ยงธรรม

นิทานเรื่องที่ ๘ กล่าวถึงพระเจ้ามันนุ พระองค์ทรงพบบุตรของโจรระหว่างทางเสด็จพระราชดำเนิน ด้วยความเมตตาเอ็นดูจึงทรงนำบุตรโจรมาเลี้ยงไว้ เมื่อบุตรโจรเติบโตใหญ่ พระองค์ได้แต่งตั้งให้เป็นมนตรีที่ซื่อสัตย์ มंत्रीบาตัดเมื่อมีอำนาจก็ข่มเหงราษฎรไปทั่ว เมื่อถูกเรียกสอบสวนมนตรีบาตัดก็หนีเข้าป่าไปตั้งตนเป็นกองโจร พระเจ้ามันนุทรงรับสั่งให้เสนาอำมาตย์ปลอมเป็นพ่อค้าเพื่อล่อกองโจรบาตัดจนจับบาตัดมาลงโทษได้ในที่สุด แต่บาตัดนั้นมีบุตรอยู่

คนหนึ่ง พระเจ้ามันนุทรงเมตตาเห็นว่าเป็นเด็กจึงทรงละเว้นโทษและให้ราชครูเลี้ยงไว้ ครั้นเมื่อบุตรขาดเติบโตใหญ่กลับร่วมกับพวกของบิดาปล้นฆ่าราชครูแล้วหนีไป พระเจ้ามันนุจึงสั่งให้จับมาประหารชีวิตและเสียบประจานเพื่อไม่ให้ซ้ำรอยเดิมอีก

นิทานเรื่องที่ ๙ กล่าวถึงพระเจ้าหติม พระองค์พระราชทานทรัพย์ให้แก่ราษฎรเดือนละ ๗ ครั้ง ทั้งหากมีใครมาขอสิ่งใดก็จะพระราชทานให้โดยไม่ขัดข้อง ความทราบถึงพระเจ้ายามันซึ่งพระราชทานทรัพย์ให้แก่ราษฎรเดือนละครั้ง พระองค์ก็รู้ว่าพระเจ้าหติมมีทรัพย์มากกว่าถึงกับแจกจ่ายราษฎรได้ถึงเดือนละ ๗ ครั้ง จึงทรงส่งทหารไปขอพระราชทานพระเศียรของพระเจ้าหติม เมื่อทหารเดินทางไปถึง พระเจ้าหติมจึงยื่นดาบให้เพื่อตัดพระเศียรของพระองค์ แต่ทหารไม่กล้าและพากันกลับเมือง แล้วจึงไปทูลให้พระเจ้ายามันทราบถึงเรื่องดังกล่าว พระเจ้ายามันทราบเรื่องก็ทรงสรรเสริญพระเจ้าหติมเป็นอันมาก

นิทานเรื่องที่ ๑๐ กล่าวถึงพระเจ้าวดินสาร ทรงให้บรรดาเสนาออกไต่ถามทุกข์ราษฎร แล้วได้ทราบเรื่องที่พระราชโอรสฆ่าบุตรชายของหญิงชราผู้หนึ่งเพื่อแย่งนกสาลิกา พระเจ้าวดินสารก็รู้เป็นอย่งรับสั่งให้ประหารชีวิตพระราชโอรส แต่เสนาทูลทัดทานไว้โดยให้เหตุผลว่า แม้จะประหารพระราชโอรส บุตรของหญิงชรายังไม่อาจฟื้นคืนมาได้ พระองค์จึงพระราชทานทรัพย์สมบัติให้แก่หญิงชราเป็นการทดแทนการกระทำของพระราชโอรส

นิทานเรื่องที่ ๑๑ กล่าวถึงพระเจ้ารักร์เลศราช พระองค์มีพระราชโอรส ๔ พระองค์ ครั้งหนึ่งเมื่อพระเจ้ารักร์เลศราชประชวรเป็นแผลที่พระหัตถ์ด้านขวา พระชายาลำดับที่ ๔ ได้ดูแลพระองค์เป็นอย่างดี ทรงใช้ปากดูดหนองให้แก่พระสวามีอย่างไม่รังเกียจ พระเจ้ารักร์เลศราชจึงทรงให้พรแก่พระนางชื่อหนึ่งเป็นรางวัล พระนางจึงขอให้โอรสของพระนางได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองต่อจากพระสวามี เมื่อพระเจ้ารักร์เลศราชสิ้นพระชนม์ พระโอรสองค์เล็กจำต้องขึ้นครองราชย์ พระองค์เองก็ทรงเห็นว่าไม่เหมาะสมจึงคิดแบ่งแบ่งอาณาจักรออกเป็น ๔ ส่วนเพื่อให้พระเชษฐาได้ปกครองร่วมกันแต่พระเชษฐาปฏิเสธ สุดท้ายจึงทำพิธีเสียดายหาผู้ที่เหมาะสม เทวดาจึงแสดงอัศจรรย์แจ้งให้เสนาอำมาตย์และราษฎร ทราบโดยทั่วกันว่าพระราชโอรสองค์เล็กนี้เหมาะสมที่สุดแล้วที่จะปกครองบ้านเมือง

นิทานเรื่องที่ ๑๒ กล่าวถึงพระเจ้าวิธาทะกะ ครั้งหนึ่งพระองค์เสด็จประพาสป่ากับพระมเหสี ระหว่างทรงพักผ่อนคลายพระอิริยาบถอยู่นั้นก็โดนลิง กา หมูป่า และสุนัขจิ้งจอก ขโมยทรัพย์ของพระองค์และพระมเหสีไป ขณะที่สัตว์ทั้งสี่กำลังเพลิดเพลินอยู่กับทรัพย์เหล่านั้น ก็บังเอิญไปพบกับศิษย์พระดาบสทั้งสี่ ศิษย์ดาบสเห็นจึงใช้ธนูฆ่าสัตว์เหล่านั้นตายและเก็บทรัพย์เหล่านั้นไว้ เมื่อทหารของพระเจ้าวิธาทะกะมาพบเข้าก็เข้าใจว่าเป็นโจรและจับไปคุมขังไว้ หลังจากถูกคุมขังมาเป็นเวลานาน ศิษย์พระดาบสทั้งสี่เห็นว่าควรจะใช้วิชาที่ร่ำเรียนมาให้พระราชารู้ถึงฤทธิ์ตน จึงพากันสะเดาะตรวนและออกทำลายเมือง พระเจ้าวิธาทะกะเห็นฤทธิ์ของศิษย์พระดาบส

ทั้งสี่ก็ทรงคิดเจรจาด้วย โดยพระราชทานพระธิดาให้แก่ศิษย์พระดาบสผู้เป็นกษัตริย์นำไปเป็นชายา

จากนั้นจึงได้กล่าวถึงเรื่องต้นมะม่วงของพระเจ้าวิธาทะกะ พระองค์ทรงหวงมะม่วงต้นนี้เป็นอย่างมาก รับสั่งให้ทำลายเมล็ดมะม่วงทุกผลเพื่อไม่ให้ผู้ใดนำเมล็ดพันธุ์ไปขยายได้ พระเจ้าอะระปะสตันทรงได้รับพระราชทานมะม่วงรสดีจึงทรงคิดอยากได้มาปลูกบ้าง ชายผู้หนึ่งอาสาไปนำเมล็ดพันธุ์มาให้โดยปลอมเข้าไปเป็นคนสวนในวังของพระเจ้าวิธาทะกะ จากนั้นจึงแกล้งเอาไม้ขมและน้ำขมรดต้นมะม่วงทุกวันจนรสชาติมะม่วงเปลี่ยนไป พระเจ้าวิธาทะกะเสวยมะม่วงแล้วไม่หวานดังเดิมจึงรับสั่งให้ไล่หัวหน้าคนสวนออก และให้ชายที่ปลอมเข้าไปเป็นคนสวนเป็นหัวหน้าแทน เมื่อสบโอกาสชายผู้นั้นจึงขโมยเมล็ดพันธุ์มะม่วงกลับเมือง ทางพระเจ้าวิธาทะกะรับสั่งให้เสนาหาวิธีแก้รสมะม่วงที่กลายเป็นรส เสนาจึงนำน้ำผึ้งผสมลงในดินและรดด้วยน้ำผสมมนเมยจนมะม่วงกลับมามีรสชาติดังเดิม

๔.๑.๒.๓ เนื้อหาประเภทที่แต่งขึ้นใหม่

เนื้อหาประเภทที่แต่งขึ้นใหม่ มีจำนวน ๒ เรื่อง ได้แก่ **ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก และลิลิตพระคุณแม่**

ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก เป็นงานของเรืออากาศโท หม่อมราชวงศ์ นิमितมงคล นวรัตน์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

เนื้อความกล่าวถึงพระอินทร์ทรงรถท่องเที่ยว ณ โลกมนุษย์ยามกลางคืน ขณะรถทรงผ่านมายังบ้านเศรษฐีผู้หนึ่งผ่านหลังบ้านอันเป็นลานกว้างมีอโศกใหญ่ขึ้นอยู่ ณ นั้น พระอินทร์ก็ทรงพบนางวาสิฏฐีผู้เป็นบุตรของเศรษฐี ขณะนั้นนางกำลังอยู่กับสหายชื่อเมธิณี พระอินทร์จึงสงสัยว่านางมาทำอะไร ณ ที่นี้ จึงสอบถามมาตูลีจนได้ความว่านางมารอดคนรักชื่อกามนิต พระอินทร์ทราบดังนั้นก็รู้สึกเสียใจที่นางมีคนที่รักอยู่แล้ว ทั้งนางยังมีวรรณะแพศย์ ซึ่งแม้นางจะมีความงามพร้อมสักเพียงใดพระองค์ก็คงไม่สามารถรักได้ สุดท้ายพระอินทร์จึงสั่งให้มาตูลีขับรถทรงกลับยังไพชยนต์ปราสาท

ลักษณะที่น่าสนใจของวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ คือ การที่ผู้แต่งใช้เหตุการณ์ในเรื่องกามนิตมาเป็นฉากสำคัญในการเสด็จเที่ยวชมโลกมนุษย์ของพระอินทร์ โดยขณะที่พระอินทร์กำลังเที่ยวชมโลกมนุษย์อยู่นั้น ได้ผ่านไปพบนางวาสิฏฐีพอดี ทั้งยังผูกเรื่องให้พระอินทร์มีใจรักต่อนางวาสิฏฐีซึ่งเป็นตัวละครในคนละเรื่องอีกด้วย

ลิลิตพระคุณแม่ เป็นงานของนายสุนทร แสงสุกใส ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

ผู้แต่งระบู้ตฤประสงศ์คำคัญในการแต่งลิลิตไว้ ๒ ประการ คือ ประการแรกเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และประการที่ ๒ เพื่อเป็นการเสนอนิทานสอนให้เยาวชนกตัญญูต่อแม่

เนื้อความกล่าวถึง ชายหญิงคู่หนึ่งตกลงแต่งงานกันจนมีบุตร ๑ คน ผู้เป็นแม่ตั้งใจเลี้ยงลูกอย่างดี ทุกเช้าและเย็นต้องเดินไปรับไปส่งลูกที่โรงเรียน ทั้งคู่ขยันทำมาหากินอย่างมาก จนวันหนึ่งผู้เป็นพ่อล้มป่วยจนเสียชีวิต แม่จึงต้องรับภาระในการดูแลลูกเพียงคนเดียว แต่ก็สามารถดูแลลูกได้เป็นอย่างดี

เมื่อลูกเติบโตใหญ่ได้แต่งงานกับหญิงสาวรายคนหนึ่ง หลังจากแต่งงานไปลูกก็เริ่มห่างหายไปมาเยี่ยมแม่บ่อยเหมือนก่อน ด้วยความคิดถึงผู้เป็นแม่จึงได้เดินทางไปเยี่ยม แต่ลูกกลับไม่ต้อนรับ ต่อมาเมื่อแม่แก่มากจนดูแลตัวเองไม่ไหวจึงไปขอลูกอาศัยอยู่ด้วย แต่ก็กลับถูกปฏิเสธอีก ทั้งเมื่อไปขอยืมเงินเพื่อไปรักษาอาการป่วย ลูกกลับให้แม่เขียนสัญญาเงินกู้ตามที่ภรรยาแนะนำ จนเมื่อแม่หายไบนาน ลูกจึงตามไปทวงเงินแม่ถึงบ้าน เมื่อแม่ปฏิเสธว่านำเงินนั้นไปรักษาตัวหมดแล้ว ลูกก็โกรธคิดว่าแม่จะโกงเงินจึงนำเรื่องไปฟ้องกำนัน

กำนันเห็นว่าควรจะเตือนสติชายผู้นี้ให้เห็นบุญคุณของแม่ จึงรับปากว่าจะใช้เงินคืนให้ แต่มีข้อแม้ว่าผู้เป็นลูกต้องเอาผ้าผูกเอวแล้วเอาหินใส่ผ้าเพิ่มวันละก้อนจนครบหนึ่งเดือน กำนันจึงจะใช้เงินให้ ผู้เป็นลูกรับปาก แต่ทำได้เพียงครึ่งเดือนก็ขอล้มเลิกข้อตกลง กำนันเห็นเป็นโอกาสจึงสั่งสอนว่า แค่เวลาครึ่งเดือนที่อุ้มหินนี้ยังเทียบไม่ได้กับเวลา ๙ เดือนที่แม่อุ้มท้องเจ้ามา เจ้าจึงไม่ควรคิดทวงเงินเพียงเล็กน้อยจากผู้มีพระคุณต่อเจ้าอย่างนี้

คำเตือนของกำนันทำให้ผู้เป็นลูกชายตาสว่าง เขารีบเดินทางกลับไปหาแม่ จากนั้นจึงได้ขอขมาแม่กับสิ่งที่ได้ล่วงเกินไป ผู้เป็นแม่ให้อภัยและสวมกอดลูกอย่างซาบซึ้ง

ลิลิตพระคุณแม่ เป็นนิทานที่ผู้แต่งคิดเรื่องขึ้นใหม่เพื่อแสดงให้เห็นบุญคุณอันยิ่งใหญ่ที่แม่มีต่อลูก เนื้อหาในวรรณคดีเรื่องนี้ แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของเนื้อหาจากเดิมที่เนื้อหาเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์มาเป็นการพูดถึงสามัญชน ทั้งวัตถุประสงค์ในการแต่งยังกว้างขวางออกไป จากแต่เดิมที่มุ่งให้ความบันเทิงเป็นหลักมาเป็นมุ่งใช้ในการเทิดพระคุณแม่อีกด้วย

จากการศึกษาเนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย สามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ ๙ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย

เรื่อง		วัตถุประสงค์	เนื้อหาหลัก	เนื้อหารอง
๑. ลิลิตพระลอ	อยุธยาตอนต้น	เพื่อความบันเทิงและสอนเรื่องกรรม	บรรยายเรื่องราวความรักของพระลอบกับพระเพื่อนและพระแพง	-
๒. ลิลิตเพชรมงกุฏ	อยุธยาตอนปลาย	เพื่อความบันเทิงและสอนเรื่องการใช้ปัญญา	บรรยายการประลองปัญญาระหว่างพมดศรีผู้เป็นพี่เลี้ยง เจ้าชายเพชรมงกุฏกับนางประทุมวดี	-
๓. ลิลิตพระภุ	รัชกาลที่ ๔	เพื่อความบันเทิง	บรรยายเรื่องราวความรักของพระภุกับพระพิมพ์ พระพรณ	-
๔. ลิลิตปักขีน้อย	รัชกาลที่ ๔	เพื่อความบันเทิงและสอนเรื่องสิริ	บรรยายการปัญญาระหว่างท้าวโลกพรหมากับเทวโลกพรหมา	-
๕. ลิลิตนทราชาคริต	รัชกาลที่ ๕	เพื่อความบันเทิง	บรรยายเรื่องราวของพระเจ้าฮารูลออลราชจิต กับอะบุนะฮัน	-
๖. ลิลิตนารายณ์สิบปาง	รัชกาลที่ ๖	เพื่อความบันเทิงและให้ความรู้	บรรยายเรื่องพระนารายณ์ปางต่าง ๆ	-
๗. ลิลิตธิดาราชย์	รัชกาลที่ ๖	เพื่อความบันเทิง	บรรยายเรื่องพระธิดาแอนเจลาที่ต้องตัดสินใจตั้งงาน เพื่อรักษาบ้านเมือง	-
๘. ลิลิตตำนานพระร่วง	รัชกาลที่ ๖	เพื่อความบันเทิงและให้ความรู้	บรรยายเรื่องพระร่วง (พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)	-
๙. ลิลิตหิโตปเทศ	รัชกาลที่ ๖	เพื่อความบันเทิงและสอนเรื่องการคบมิตร	บรรยายเรื่องหิโตปเทศ เป็นนิทานซ้อนนิทาน	-
๑๐. ลิลิตรวมเกียรติ	รัชกาลที่ ๘	เพื่อความบันเทิง	บรรยายเรื่องรวมเกียรติตั้งแต่ต้นจนถึงตอนนางลอย	-
๑๑. ลิลิตอิหฺร่านราชธรรม	รัชกาลที่ ๘	เพื่อความบันเทิงและสอนเรื่องคุณธรรมของกษัตริย์	บรรยายนิทานสิบสองเหลี่ยม	-
๑๒. ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก	รัชกาลที่ ๘	เพื่อความบันเทิง	บรรยายการเดินทางท่องเที่ยวของพระอินทร์	-
๑๓. ลิลิตพระคุณแม่	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อความบันเทิง สอนเรื่องความกตัญญู และสคูดี สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์	บรรยายเรื่องลูกอกตัญญูที่ได้รับการสั่งสอนจากผู้ใหญ่บ้าน จนกลับตัวเป็นคนดี	-

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่า วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนิทานพบครั้งแรกใน **ลิลิตพระลอ** สมัยอยุธยาตอนต้น จากนั้นจึงปรากฏอีกครั้งใน **ลิลิตเพชรมงกุฎ** สมัยอยุธยาตอนปลาย และเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับเนื้อหาของวรรณคดีลิลิตในสมัยอยุธยาพบว่า เนื้อหาประเภทนิทานเป็นที่นิยมมากที่สุด โดยปรากฏจำนวน ๒ เรื่อง คือ **ลิลิตพระลอ** และ **ลิลิตเพชรมงกุฎ**

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เนื้อหาประเภทนิทานมาปรากฏอีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบวรรณคดีลิลิตประเภทนิทานอย่างต่อเนื่องในทศวรรษกาลรวม ๗ เรื่อง โดยมีวรรณคดีลิลิตเรื่องเด่น เช่น **ลิลิตนิทราชาคริต** และ **ลิลิตนารายณ์สิบปาง** เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังจากสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา วรรณคดีลิลิตประเภทนิทานมีจำนวนลดลงอย่างชัดเจน โดยปรากฏวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้จำนวน ๔ เรื่อง คือ **ลิลิตรามเกียรติ์** **ลิลิตอิหร่านราชาธรรม** และ **ลิลิตเทวราชพิศภาพบทลานอศไก** ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และ **ลิลิตพระคุณแม่** ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

วรรณคดีลิลิตเนื้อหาประเภทนิทาน-นิยายเน้นให้ความบันเทิงเป็นหลัก แต่ในขณะเดียวกันก็สอดแทรกข้อคิดเตือนใจไว้ด้วย เช่น **ลิลิตพระลอ** ในสมัยอยุธยาตอนต้นที่สอดแทรกความเชื่อเรื่องกรรมเพื่อเตือนให้ผู้เสพมุ่งกระทำกรรมดี และ **ลิลิตเพชรมงกุฎ** ในสมัยอยุธยาตอนปลายที่สอนเรื่องการใช้ปัญญาและคุณธรรม

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนิทานมีลักษณะสอดคล้องกับวรรณคดีลิลิตในสมัยอยุธยาที่สอดแทรกข้อคิดเข้าไปเช่นกัน เช่น **ลิลิตนิทราชาคริต** ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เพื่อความบันเทิงพร้อมสอดแทรกคำสอนให้ประชาชนออกจากความลุ่มหลงมัวเมาด้วย **ลิลิตนารายณ์สิบปาง** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากพระองค์จะมีพระราชประสงค์ให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านแล้ว ยังทรงให้ความรู้ที่ถูกต้องเรื่องนารายณ์สิบปางด้วย โดยทรงศึกษาข้อมูลจากฮินดูมิสทอลลोजีอย่างละเอียดก่อนนำมาประพันธ์ พร้อมทั้งทำคำอธิบายประกอบตลอดเรื่อง เพื่อให้ประชาชนได้รับความรู้พร้อมกับความบันเทิงควบคู่กันไป

สมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และในสมัยรัชกาลปัจจุบัน เนื้อหาประเภทนิทานให้ทั้งความบันเทิงและสอดแทรกคำสอนหรือคุณธรรมเข้าไปเช่นกัน เช่น **ลิลิตอิหร่านราชาธรรม** ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ที่ให้ความบันเทิงควบคู่ไปกับสอนให้ผู้อ่านรู้จักคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ แม้คุณธรรมเหล่านั้นจะเป็นคุณธรรมของปกครองบ้านเมือง แต่หากผู้อ่านนำไปประพฤติปฏิบัติก็สามารถสร้างความสำเร็จให้แก่ตนเองได้

เช่นกัน **ลิลิตพระคุณแม่** ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน ที่ให้ความบันเทิงพร้อมกับกระตุ้นเตือนให้ผู้อ่านเห็นคุณค่าของผู้เป็นบิดามารดา

จะเห็นได้ว่า แม้วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนิทานจะเน้นให้ความบันเทิงเป็นหลัก แต่ส่วนใหญ่ก็พยายามสอดแทรกความรู้ คำสอน หรือคุณธรรมเข้าไปเพื่อประโยชน์ของผู้อ่านด้วย วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนิทาน จึงมิใช่นิทานประโลมโลกที่ไม่ได้ให้แก่สาระแก่ผู้อ่าน หากแต่พยายามสอดแทรกความรู้ ความคิดที่เป็นประโยชน์ ซึ่งผู้อ่านวรรณคดีได้รับควบคู่ไปพร้อมกับความบันเทิง

นอกจากนี้ เมื่อศึกษาถึงที่มาของวรรณคดีประเภทนิทานแต่ละเรื่องพบว่า วรรณคดีลิลิตส่วนใหญ่ก็นิยมนำเค้าเรื่องจากนิทานที่มีอยู่แล้วมาแต่ง ซึ่งปรากฏทั้งเค้าเรื่องที่มาจากนิทานไทย และเค้าเรื่องที่มาจากต่างประเทศ

เค้าเรื่องที่มาจากนิทานไทย เช่น **ลิลิตพระลอ** ในสมัยอยุธยาตอนต้น ที่ผู้แต่งได้นำเค้าเรื่องเค้าเรื่องมาจากนิทานมุขปาฐะทางเหนือเรื่องพระลอ มาแต่งเป็นวรรณคดีลิลิต

เค้าเรื่องที่มาจากนิทานต่างประเทศ พบครั้งแรกใน**ลิลิตเพชรมงกุฎ** สมัยอยุธยาตอนปลาย ที่ผู้แต่งได้นำเค้าเรื่องมาจากเวตาลปกรณ์ จากนั้นมีวรรณคดีลิลิตหลายเรื่องที่ได้เค้าเรื่องมาจากต่างประเทศ ตัวอย่างเช่น **ลิลิตปักขิน้อย** ที่ได้เค้าเรื่องมาจากปักขีปกรณ์ **ลิลิตนิทราชาคริต** ที่ได้เค้าเรื่องมาจากเรื่องสลีเปอร์ อเวคเคน (Sleeper Awaken) และ**ลิลิตอิหร่านราชธรรม** ที่ได้เค้าเรื่องมาจากนิทานสิบสองเหลี่ยม เป็นต้น

การแต่งวรรณคดีลิลิตโดยแต่งนิทานขึ้นใหม่ พบในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเป็นต้นมา **ลิลิตเทวราชพิศภาพบนลานอโศก** เป็นนิทานที่ผู้แต่งนำเนื้อหาจากกามนิธ ในตอนที่นางวาสฏีรอกามนิธที่ลานอโศกมาแต่งเรื่องเพิ่ม โดยสมมติให้พระอินทร์ทรงรถผ่านมาพบนาง และหลงรักนางวาสฏีร ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน **ลิลิตพระคุณแม่** ผู้แต่งแต่งนิทานใหม่ โดยมุ่งให้เป็นเครื่องเตือนใจเยาวชนให้มีความกตัญญูต่อบิดามารดา นอกจากให้ความบันเทิงและสอดแทรกคุณธรรมแล้ว ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้แต่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสวดดีสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถอีกด้วย

จะเห็นได้ว่า แม้มีการนำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานไทยและต่างประเทศ หรือแต่งเนื้อเรื่องขึ้นใหม่ แต่เนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิตก็ยังคงมีความเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ ตัวละครที่เป็นพระมหากษัตริย์มักมีชาติยะษมานะสูง เปี่ยมด้วยคุณธรรม และมีปัญญาเฉียบแหลม หากมิใช่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เนื้อเรื่องก็ยังเน้นให้ตัวละครมีปัญญา คุณธรรม และจริยธรรมเช่นกัน แสดงให้เห็นถึงขอบเขตของวรรณคดีประเภทลิลิต ที่ผู้แต่งนิยมนำมาแต่งในเรื่องที่ทรงคุณค่าเสมอ และมักนิยมนำวรรณคดีประเภทลิลิตเพื่อสวดดีไปพร้อมกัน

๔.๑.๓ เนื้อหาประเภทศาสนา

เนื้อหาประเภทศาสนา หมายถึง วรรณคดีที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับศาสนา อาจเป็นการเสนอพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า หรืออาจจะพรรณนาเฉพาะตอนใดตอนหนึ่งในพุทธประวัติ หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวกับพุทธประวัติก็ได้^๕

วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้มีจำนวน ๑๑ คือ

ลิลิตจันทกินร
 ลิลิตศรีวิชัยชาดก
 ลิลิตอุณหิตวิไชย
 ลิลิตกมลสตรี
 ลิลิตศิริสารชาดก
 ลิลิตมหาชาติ
 ลิลิตนันทวิศาลชาดก
 ลิลิตสุภาพพาโลทกชาดก
 ลิลิสุภาพจุลธนูคะบัณชิต
 ลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณ
 ลิลิตปฐมสมโพธิกถา

ลิลิตจันทกินร เป็นวรรณคดีลิลิตที่ไม่เคยมีการเผยแพร่ ผู้วิจัยพบต้นฉบับหอสมุดแห่งชาติ จากการศึกษาค้นคว้าไม่พบนามผู้แต่ง แต่พบโคลงบทหนึ่งที่กล่าวถึงปีที่แต่งสำเร็จไว้ว่าเป็นปี พ.ศ. ๒๒๒๗ ตรงกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙ – ๒๒๓๑)

ผู้แต่งนำเค้าโครงเรื่องมาจากจันทกินรชาดก ชาดกลำดับที่ ๔๘๕ ในนิบาตชาดก โดยกล่าวถึงที่มาของเนื้อหาไว้ในรายตอนหนึ่งว่า

ว่า ^๖ **จันทกินรนิทาน์ อิทํ สมาสเนน ปกาสิตํ** จักกล่าวนิพนธ์ธรรม์ ชาดก
 จันทกินรราช ตามอาทิตยาพิอรรถ โดยนมัสจรงกลอน นิปาเต วิภูฐาเรตพพํ วิ
 ถารถารวโรนิบาต ปางเสวยชาติโพธิสัตว์ ขอพันจากวิบัติภัย...^๖

^๕ ปัญญา บริสุทธิ์, วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔.

^๖ ลิลิตจันทกินร, เลขที่ ๓๑ มัดที่ ๔ ตู๋ ๑๑๔, หน้า ๔.

เนื้อความกล่าวถึง เมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นกนิร และพระนางพิมพาเป็นกนิรี วันหนึ่ง ขณะที่กนิรและกนิรีเล่นน้ำกันอยู่นั้น บังเอิญทำวพรมหัตต์ได้เสด็จมาล่าสัตว์พอดี เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรนางกนิรีก็เกิดประติพัทธ์ตั้งแต่แรกเห็น พระองค์คิดแย่งกนิรีมาเป็นของตนจึงยิงกนิรตาย เมื่อสามีของกนิรีตายลง ทำวพรมหัตต์ได้ชวนให้นางไปเป็นชายา แต่ด้วยความยึดมั่นในสามีของตนนางจึงปฏิเสธ และด่าว่าทำวพรมหัตต์ที่เป็นคนใจคด หลังจากที่ ทำวพรมหัตต์เสด็จกลับไปแล้ว นางได้เฝ้าอุททอนทอเทวดาให้ช่วยสามีของนาง พระอินทร์ได้ยินคำร่ำร้องจากนางกนิรีจึงเสด็จมาช่วยด้วยการโปรยน้ำทิพย์ชุบชีวิตกนิร จนนางได้ครองรักกับสามีเหมือนเช่นเดิม

เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เน้นย้ำถึงความซื่อสัตย์ที่ภรรยาไม่ต่อสามีตลอดทั้งเรื่อง ดังจะเห็นได้จากความภักดีของนางกนิรีที่ไม่ยอมตกเป็นมเหสีของทำวพรมหัตต์ ตามคำเกลี้ยกล่อมความว่า

รำย ๑...กนิรทั้งหลายแลคนธรรพ์ ฐานพุกุมกันทุกแดน เทียมดูแคลน
เพราะหม้าย แม่นดีร้ายยอมแหง เบื้องหน้าจแจ้งอาตม์ เชิญยุรยาตรเมือง
แมน ชมสร้อยแสนศฤคาร มโหฬารดิเรก พี่จะเศกเทวี เปนมเหสีอุดม
ครอบครองสนมฝ่ายใน สมบัติใครๆ เลื่อง...^{๖๗}

โคลงสอง	๑ นางฟังโอวาทให้	ยิ่งอย่างเพลิงหมื่นไหม้
	เพิ่มแค้นทรวงทวิ	
โคลงสอง	๑ พุนไฟโกรธกริ้ว	ดานกระมลภักตรนิ่ว
	กล่าวถ้อยสนองไป	
.....		
โคลงสี่	๑ อุบายกลล่อมมาดแมน	ฉันทใด ก็ดี
	เรอบชอบอัชฌาศัย	ทำนด้วย
	คนพาลกาจเกรียงไกร	หยามหยาบ
	มัวมีดเบญจกามม้วย	หอนด้วยนรการฯ ^{๖๘}

^{๖๗} ลิลิตจันทกนิร, เลขที่ ๓๑ มัดที่ ๔ ตู๋ ๑๑๔, หน้า ๓๔.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

อย่างไรก็ตาม แม้ลิลิตจันทกินรจะดำเนินเรื่องตามนิบาตชาดก แต่ผู้วิจัยพบว่า มีเนื้อหา บางตอนที่ต่างไปจากนิบาตชาดก กล่าวคือ ในตอนหลังจากที่พระเจ้าพรหมทัตยศจันทกินรแล้ว ในนิบาตชาดกกล่าวว่าจันทกินรสิ้นสติไปด้วยความเจ็บปวดจากพิษบาดแผล ความว่า

“เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจ้านอนร้องคร่ำครวญอยู่ด้วยคาถาสีคาถา ในที่ นอนอันประดับประดาด้วยดอกไม้ทั้งนั้น **หาสติสมปฤติมิได้**...เมื่อพระบรม โพธิสัตว์นอนร้องครางอยู่ นางหารู้สึกว่าสามีของตนถูกยิงไม่...”^{๖๙}

ในขณะที่ลิลิตจันทกินร กล่าวว่าจันทกินรถึงแกชีวิต ดังตัวอย่าง

โคลงสี่	นางบอกโดยสัตย์ซึ่ง	สวามี
	พินาศเหนือปัตพี	อยู่ชั้น
	พรหมทัตจิตรกระลี	หยามหยาบ
	ลอบลัดดัดตั้งต้น	ฆ่าท้าวมลายชนม์ ๕

การปรับเนื้อเรื่องในส่วนนี้ น่าจะเป็นการแสดงให้เห็นความสูญเสียของกินรีที่ชัดเจนขึ้นที่ สามีของนางต้องเสียชีวิตด้วยความชั่วร้ายของพระเจ้าพรหมทัต

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า มีเหตุการณ์ที่ไม่ปรากฏในนิบาตชาดกอีก กล่าวคือ ในลิลิตจันท กินร หลังจากนางกินรีทราบว่จันทกินรถูกยิง เมื่อนางเข้าไปใกล้แล้วเห็นจันทกินรบาดเจ็บมี เลือดออกเป็นจำนวนมาก นางจึงได้สยายผมเช็ดเลือดให้จันทกินร ความว่า

รำย ^{๖๙} ๑...นาถกินรียุพราช เหนพระบาทภูบาล คือเพลิงการผลาญไทย
กอดภูวไนยสวามี **น้อมเกษเกือกสยาย เอาเลือดฝ้ายใส่เกล้า** แสนทุกซ์
รำไรเร้า วิลาปยั้งแสนทวิฯ^{๗๐}

จะเห็นได้ว่า นางกินรีได้แสดงความอาลัยด้วยความเคารพยั้งต่อจันทกินร ด้วยการสยาย ผมลงเช็ดเลือดจันทกินร แม้ว่าร้ายที่ยกมานี้จะไม่ได้กล่าวอย่างชัดเจนว่านางกินรีสยายผมลงเช็ด บาดสามีของนางหรือไม่ แต่ก็แสดงให้เห็นได้ว่าลิลิตจันทกินรมีความเชื่อมโยงกับลิลิตพระลอ ที่

^{๖๙} นิบาตชาดก เล่ม ๖, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐.

^{๗๐} ลิลิตจันทกินร, เลขที่ ๓๑ มัดที่ ๔ ตู๋ ๑๑๔, หน้า ๒๔ - ๒๕.

ปรากฏลักษณะการสยายผมเช็ดเท้าใน ๒ ตอนคือ ตอนที่พระลอรับโอวาทและพรชัยจากพระนางบุญเหลือแล้ว ก่อนจะลาจากพระมารดา พระลอได้กระทำการคารวะแด่พระนางบุญเหลือ ความว่า

โคลงสอง ๑ ท้าวพึงสารท่านไชร้ บังคมก้มกราบไหว้
รับถ้อยคำสอน
โคลงสอง ๑ รับพรใส่เศียรไว้ แก่เศศเช็ดบาทเท้า
ท่านท้าวชนนี ท่านนา ฯ^{๗๑}

อีกตอนหนึ่งที่มีการสยายผมแสดงความคารวะอย่างสูงสุดคือตอนที่พระลอลานางลักษณะาวดี นางลักษณะาวดีได้สยายผมลงเช็ดบาทแสดงความเคารพ ความว่า

โคลงสี่ ๑ สุดทานสุดทัดท้าว สุดบุญ
ทรงโคกพักตร์ชบขุน ร้าให้
เหนือบาทยุคลขุน ครวญคร่ำ ไปนา
สยายเศศเช็ดบาทเท้า ธิราชไว้เป็นเฉลิม ฯ^{๗๒}

ความสอดคล้องระหว่างพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีลิลิตทั้ง ๒ เรื่อง แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของเนื้อหาในลิลิตจันทกินรกับลิลิตพระลอว่าผู้แต่งอาจได้รับรู้วัฒนธรรมทางเหนือผ่านลิลิตพระลอก็เป็นได้ เพราะผู้วิจัยไม่พบว่าปรากฏวัฒนธรรมการสยายผมเช็ดเท้าในวรรณคดีลิลิตเรื่องอื่น

การปรับเนื้อหาในจันทกินรดังกล่าวแล้วข้างต้น จึงน่าจะเป็นเจตนาของผู้แต่งที่ต้องการแสดงให้เห็นความโศกเศร้าของนางกินรีต่อการสูญเสียสามี ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการเน้นย้ำให้เห็นภาพความซื่อสัตย์เกิดทุนสามีของนางกินรีอีกทางหนึ่งด้วย

^{๗๑} ชลดดา เรื่องรักษลิลิต, อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ, หน้า ๒๕๔.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๒.

เนื้อหาใน**ลิลิตจันทกนิร**เน้นย้ำให้ผู้เสพเห็นความรักความซื่อสัตย์ของสามีภรรยาที่มีต่อกัน ภรรยาที่ดีควรมีความรักที่มั่นคงต่อสามีเพียงผู้เดียว ดังที่นางกนิรมั่นคงต่อจันทกนิรผู้เป็นสามี แม้ตอนที่สามีเสียชีวิต

ลิลิตศรีวิชัยชาดก เป็นงานของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เรื่องศรีวิชัยชาดกเป็นชาดกนอกนิบาต และไม่พบชาดกเรื่องนี้ในปัญญาสาชดกเช่นกัน นิยะดา เหล่าสุนทร สันนิษฐานว่าที่ศรีวิชัยชาดกไม่ได้รวมอยู่ในปัญญาสาชดก เพราะอาจเป็นวรรณกรรมรุ่นหลังที่แต่งเลียนแบบปัญญาสาชดก หรืออาจเป็นวรรณกรรมโบราณที่ในระยะที่มีการรวบรวมต้นฉบับปัญญาสาชดกตามพระบัญชาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๖ คงยังไม่มีการค้าค้นพบต้นฉบับของชาดกเรื่องนี้^{๗๓}

เนื้อความกล่าวถึงกษัตริย์พระองค์หนึ่งนามว่าพระอาทิตย์วงศ์ ทรงมีมเหสีนามว่าพระนางวิมาลา ทั้งสองพระองค์ครองราชย์มายาวนานแต่ไม่มีบุตร ราษฎรเกรงว่าจะไม่มีผู้ใดมาสืบราชสมบัติจึงชวนกันมาเข้าเฝ้า เพื่อให้ทั้งสองพระองค์ बनานต่อเทพยดาเพื่อขอบุตร หลังจากการบวงสรวง พระโพธิสัตว์จึงเสด็จลงมาเกิดในครรภ์ของพระนางวิมาลา เมื่อประสูติทรงได้พระนามว่าศรีวิชัย เมื่อพระศรีวิชัยเรียนศิลปวิทยาครบถ้วนแล้วทรงได้หัดลูกนกแขกเต้าตัวหนึ่งชื่อสุรเสนให้รู้ภาษาคนเพื่อใช้ให้ไปลอบฟังข่าวสารของบ้านเมืองอื่นได้โดยง่าย

กล่าวถึงกษัตริย์นครศรีวิรัฐทรงมีธิดาพระองค์หนึ่งนามว่าศรีไวยกาซึ่งมีความงามเป็นที่เลื่องลือ วันหนึ่งนกสุรเสนที่พระศรีวิชัยฝึกไว้บินมาพบพระนางเข้าจึงได้นำความงามของนางศรีไวยกาไปบรรยายให้พระศรีวิชัยฟัง พระศรีวิชัยเมื่อได้ฟังถ้อยคำดังกล่าวก็เกิดรู้สึกหลงรักนางศรีไวยกาอย่างยิ่ง พระองค์จึงส่งสารไปขอพระราชทานนางกับท้าวศรีวิรัฐ แต่ท้าวศรีวิรัฐรู้สึกไม่พอใจที่ทางพระศรีวิชัยไม่ส่งบรรณาการต่าง ๆ มาด้วย พระองค์จึงตรัสว่าเว้นแต่พระศรีวิชัยจะเหาะเหินมาได้จึงจะยกนางศรีไวยกาให้ พระศรีวิชัยเป็นทุกข์ใจอย่างยิ่งจึงไปขอกับพระไทรอให้ช่วยพระองค์ พระไทรอจึงช่วยด้วยการอุ้มสมให้ไปพบกับนางศรีไวยกา เมื่อทั้งสองพบกันพระนางศรีไวยกาก็ได้ทดสอบปัญญาพระศรีวิชัยว่าเป็นอย่างไร เมื่อพบว่าพระศรีวิชัยมีปัญญาคู่ควรกับนาง นางศรีไวยกาก็ยอมรับพระศรีวิชัยว่าเป็นชายที่เหมาะสมกับนางในที่สุด

^{๗๓} นิยะดา เหล่าสุนทร, **ปัญญาสาชดก ประวัติ และความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย**, (กรุงเทพฯ: แมคคำมาง, ๒๕๓๘), หน้า ๕๑.

เนื้อหาในลิลิตศรีวิชัยชาดกมีลักษณะเด่นใน ๒ ตอน คือ การอุ้มสม และการใช้ปัญญา

ลิลิตพระศรีวิชัยชาดกน่าจะได้รับอิทธิพลเรื่องการอุ้มสมจากเรื่องอนิรุทธ์ เนื่องจากปรากฏการอ้างถึงเรื่องอนิรุทธ์ไว้ สอดคล้องกับ ชลดา เรื่องรักษลิขิต ที่ให้ความเห็นว่าเรื่องอนิรุทธ์มีอิทธิพลในการใส่ฉากอุ้มสมในวรรณคดีรัตนโกสินทร์^{๗๔} หลายเรื่อง

เนื้อหาในลิลิตพระศรีวิชัยชาดกที่กล่าวถึงตอนอุ้มสม มีดังนี้

โคลงสี่	● ลงในราชรถแก้ว	เซาวลิต
	ยลพระศรีวิชนนิทร	แนบหน้า
	อนิจจาพ่อหัลป์สนิท	นอนเทวศ
	พลางตระกองกรคว่า	โอบอุ้มภูธร

ร่าย ● เหาะเขจรอากาศ งามวิลาสแลโฉม ดุพโยมแย้มปอง ชมโฉมสอง
ลอยเลื่อน งามเงื่อนองค์เมขลา อุ้มพระมหาชนกจร จากสาครวังวน หนึ่งงาม
กลเทพบุตร **อุ้มอนิรุจเห็จหรร สมอุสาสวรรค์ศรีสวัสดิ** เทพพาตระบัดบ
นาน ดลถึงสถานศรีวิราช ลงปราสาทศรีไวยกา...^{๗๕}

ในตอนการใช้ปัญญา กล่าวถึงนางศรีไวยกาที่ต้องการทดสอบปัญญาพระศรีวิชัยว่ามีความเหมาะสมกับนางหรือไม่ ดังนี้

ร่าย ● ฝ่ายอนงค์นาเวศ ชายเนตรดูภูธร ยอกระพุ่มกรชวลิต พิศบพิตร
พิศวง ทวยิ่งทรงเทเวศ เนตรยิ่งเนตรลูกทราย ชายนี้ชายชาญปราษฎ์ชาติไช้
ชาติแพศย์พรหมณ์ **จักกล่าวถามปัญหา ดูปัญญาจงถนัด...**^{๗๖}

เมื่อถามปัญหาเพื่อทดสอบกันแล้วปรากฏว่า พระศรีวิชัยสามารถตอบคำถามของนางศรีไวยกาได้ตลอด นางจึงยอมรับในตัวพระศรีวิชัย ดังนี้

^{๗๔} ชลดา เรื่องรักษลิขิต, วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล, (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๕๔๐.

^{๗๕} หน, เจ้าพระยาพระคลัง, วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง(หน), (กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, ๒๕๑๕), ๒๐๘.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑.

โคลงสี่	๑ โนมสวรรค์เสาวภาคไต้	เสาวนา
	พระกล่าวปัญหา	แจ่มแจ้ง
	เสมอแสงพระสุริยา	สว่างโลก
	รอยกุศลหากสร้าง	สบทำวปรีชาฯ ^{๗๗}

ลิลิตพระศรีวิชัยชาตกเป็นวรรณคดีลิลิตอีกเรื่องหนึ่ง ที่เนื้อหาเน้นการใช้ปัญญา และแสดงให้เห็นว่าผู้ที่มีปัญญาเท่าเทียมกันเท่านั้นที่ควรได้ครองคู่กัน จะเห็นได้ว่า แม้พระศรีวิชัยจะได้พระไท่ช่วยอุ้มสมให้สมรักกับนางศรีไวยกาแล้ว แต่นางศรีไวยกาก็ยังต้องทดสอบปัญญาของพระศรีวิชัยอีกว่าเป็นผู้ที่เหมาะสมกับนางหรือไม่

ลิลิตอุณห์ติวิไชย ไม่ปรากฏนามผู้แต่งอย่างชัดเจน แต่ปรากฏชื่อ “พระพุทธุดุม” ในโคลงบทหนึ่งว่า

โคลงสี่	๑ อุณห์ติลิลิตแกลิ่ง	เกลาการ
	รจนาห้าวันสาร	เสร็จไ้ใช้
	ฉะมีระวิวาร	แรมราศ
	มเมียอาสาทไ้	เรื่องรู้บาพี
โคลงสี่	๑ พระพุทธุดุมด้วย	ปรีชา
	นิพนทพจนชารวา	สืบไ้
	สรรเสรอยุจรอยุทธรรมา	เลิศแก้ว
	หวังสดับชนคนไ้	อยู่ย้งยืนยาวฯ ^{๗๘}

จากโคลงที่ยกมา แม้ไม่อาจจะระบุได้อย่างแน่ชัดว่าพระพุทธุดุมเป็นผู้แต่งหรือเป็นเพียงผู้เขียนลิลิตเรื่องนี้ แต่สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลี เพราะมีการเขียนคาถาบาลีแทรกอยู่ในตลอดทั้งเรื่อง

แม้ไม่อาจจะระบุผู้แต่งลิลิตเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจน แต่จากโคลงข้างต้นสามารถคำนวณวันที่เขียนลิลิตอุณห์ติ วิไชยได้ว่าเขียนเสร็จเมื่อเสร็จลงเมื่อ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๓ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒ – ๒๓๖๗)

^{๗๗} หน, เจ้าพระยาพระคลัง, **วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง(หน)**, หน้า ๒๑๕.

^{๗๘} **ลิลิตอุณห์ติวิไชย**, เลขที่ ๒๕๕ มัดที่ ๓๕ ตู๋ ๑๑๔, หน้า ๗๒.

เนื้อความกล่าวถึงเทวดาองค์หนึ่งนามว่าสุปติษฐีเอาแต่หลงมัวเมาอยู่กับสมบัติและนางฟ้าอันเป็นบริวารต่าง ๆ จนลืมไปว่าตนเองใกล้จะหมดอายุขัยจากเทวโลกแล้ว อากาศเจรีผู้เป็นเทวดา ณ ภาพเดียวกันจึงได้เดินทางมาเตือนว่าสุปติษฐีเหลือเวลาอีก ๗ วันเท่านั้น ทั้งแจ้งว่าเมื่อหมดอายุขัยแล้วสุปติษฐีต้องลงไปเกิดยังนรก จากนั้นยังต้องไปเกิดเป็นเดรัจฉาน คือ แร้ง กา สุนัข สุกร และเต่า สุดท้ายยังต้องไปเกิดเป็นพราหมณ์พิการอีก ๗ ชาติ

เมื่อสุปติษฐีทราบว่าคุณต้องพบกับชะตากรรมดังกล่าวก็เกิดความกลัว จึงเดินทางไปเฝ้าพระอินทร์เพื่อให้ทรงช่วย พระอินทร์จึงนำสุปติษฐีไปเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจนทราบว่าตนเองได้ทำกรรมอะไรไว้บ้าง สุปติษฐีทูลขอให้พระพุทธรูปเจ้าทรงช่วย พระพุทธรูปเจ้าจึงได้เทศนาคุณทิวศิขยาคาถอันเป็นคาถาที่ช่วยให้มีอายุยืนยาว สุดท้ายเมื่อได้สวดคาถาคคุณทิวศิขยแล้วสุปติษฐีจึงสามารถอยู่ในเทวโลกได้ต่อไป

ลักษณะที่น่าสนใจในลิลิตคุณทิวศิขย คือ การแสดงให้เห็นคุณของคาถาคคุณทิวศิขย และที่มาของคาถาว่ามาจากการที่เทวดสุปติษฐีไปเข้าเฝ้าพระพุทธรูปเจ้าเพื่อให้ทรงช่วยต่ออายุให้ตน ดังนี้

รำย ๑... ฟงท่านอันเทศนา ได้กล่าววาจาสำแดงธรรม ตสุสอายุปวทุตมตี
บุคคลผู้นั้นจะเจริญ อายุศม์เนนวัฒนา ด้วยเดชาพระธรรมนี้ จึงจะมีศุขา สัก
กัตวา กระทำบุญชานมัสการ พุทธรัตตน์ ซึ่งพระพุทธรัตนออกดูดยา รมมรรตตน์
ธรรมวิชิราประสิทธิ์ สังฆรัตตน์ สงงฆนิศชินโรศ โอสถอตุตม ก็เป็นโอสถอตุตม
เลิศ วร อันประเสริฐนั้นโสด หิต ให้เป็นประโยชน์ทุกประการ...^{๓๙}

ลิลิตกถาสตรี เป็นวรรณคดีลิลิตที่ยังไม่มีการเผยแพร่ ผู้วิจัยพบที่ห้องหอสมุดแห่งชาติ ในหมวดวรรณคดีลิลิต เลขที่ ๑๐ มัดที่ ๒ ตู ๑๑๔ เพียง ๑ ฉบับ โดยปรากฏในคำอธิบายของหอสมุดแห่งชาติว่า ลิลิตเรื่องนี้ได้เค้าโครงเรื่องมาจากพระประทุมชาดก แต่ผู้วิจัยไม่พบว่าเนื้อเรื่องสอดคล้องกับอรรถกถาชาดก และปัญญาสาชาดก เรื่องใดเลย

ลิลิตเรื่องนี้ไม่อาจจะบุษมัยที่แต่งได้อย่างแน่ชัด แต่ปรากฏพระราชสมัญญานามในบทประณามพจน์ว่า

^{๓๙} ลิลิตคุณทิวศิขย, เลขที่ ๓๔๗ มัดที่ ๑ ตู ๑๑๖, หน้า ๑๑.

ร้อย ๑ ศรีสวัสดิพิพิทยาคุณ วิบูลย์รักษ์ศักดิ์รังสรรค์ สวรรค์แตงแต้ม
 เหล่าแหล่งหล้าสีมา มหามหินทรอินทชโยท สมโพธิ์สมภารพระ มละมล้าง
 อ่างสิ่วโมฆ โลกย์เียนยออยู่เกล้า **พระเจ้าข้างเฝือก** นฤทุกข์ทุกค้ำเข้า
 พ่อฮา ฯ^{๙๐}

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า “พระเจ้าข้างเฝือก” น่าจะหมายถึง
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากในประมุขหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒ กล่าวว่า
 ในรัชกาลที่ ๒ มีข้างเฝือกมาสู่พระบารมี ๓ เชือก และมีข้างสำคัญอีก ๓ เชือก รวมเป็น ๖ เชือก จึง
 ทรงได้รับการถวายพระนามว่า “พระเจ้าข้างเฝือก”^{๙๑} ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้ว่าลิลิตกlostรีแต่งขึ้น
 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เนื้อความกล่าวถึงพระประมุขผู้เป็นโอรสพระเจ้าพรหมทัต พระเจ้าพรหมทัตได้อภิเษก
 สมรสใหม่กับพระนางจินจมา หลังจากพระมารดาของพระประมุขสิ้นพระชนม์ พระนางจินจมาผู้
 นี้มีอายุไม่ต่างจากพระประมุขมากนัก เมื่อได้อยู่ใกล้ชิดกับพระประมุขก็เกิดหลงรัก คิดอยากได้พระ
 ประมุขมาเป็นสามีของตน เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสด็จออกไปรบ พระนางจินจมาได้แสร้งทำเป็นไม่
 สบายเพื่อให้พระประมุขเสด็จไปเยี่ยม แต่เมื่อถึงพระตำหนักพระนางได้ยั่วยวนหวังให้พระประมุข
 สนใจ แต่ด้วยความที่พระประมุขมีคุณธรรมสูง จึงรีบเสด็จกลับและไม่นำเรื่องที่เกิดขึ้นไปบอกแก่
 ผู้ใดทราบ

เมื่อพระประมุขไม่หลงรักพระนางจินจมาตามที่วางแผนไว้ นางรู้สึกร้อนใจเป็นอย่างมาก
 เพราะกลัวว่าพระประมุขจะนำเรื่องที่นางยั่วยวนไปทูลพระเจ้าพรหมทัต เมื่อพระเจ้าพรหมทัต
 เสด็จกลับจากสงคราม พระนางจินจมาจึงรีบไปทูลว่าพระประมุขลวนลามพระนาง เมื่อพระเจ้า
 พรหมทัตทรงทราบก็กริ้วมาก รับสั่งให้นำพระประมุขไปประหาร แต่สุดท้ายขุนนางก็ทูลคัดค้าน
 โดยยกนิทานเรื่องหญิงมากชู้มาเตือนสติพระองค์

เนื้อหาสำคัญของลิลิตกlostรี คือการสั่งสอนให้รู้ทันเล่ห์กลของหญิง ดังจะเห็นได้จาก
 นิทานที่อำมาตย์ยกขึ้นมาเตือนสติพระเจ้าพรหมทัต ความว่า

^{๙๐} ลิลิตกlostรี, เลขที่ ๑๐ มัดที่ ๒ คู่ ๑๑๔, หน้า ๑.

^{๙๑} อ่างถึงโน, พระราชพิธีบรมราชาภิเษก: ประวัติศาสตร์จาริต ประเพณีจากพระราชนิพนธ์ “ขอพระเกียรติพระ
 บาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

๑ ในกาลก่อนยังมี กะดุมภีนายพ่อดำ ได้เมียหน้าหนุ่มหน้าอยู่คลั่ง
 เคล้าสังวาช นางนั้นชาติหญิงพาล ทำมิฉากรมโอมาย คบขู้ชายช่างเลขา
 ลอบไปมามีตชิด พานิชนั้นบมิทราบ คาบหนึ่งผิวไปค้า ค้างช้าหลายราตรี
 ช่างวาดมีใจประหวัด กำหนดขู้เคยเซยชิด ใช้ศิษย์หนุ่มไปเรียกหา ให้นางมา
 แห้วเรือนตน นางได้ยลโฉมชายงาม กามกวนจิตร์คิดรัก ชักศิษย์ขู้ขึ้นเคหา
 แล้งพูดจาให้ท่วงที่ ยินดีด้วยเด็กหนุ่ม ชุ่มชว่อมขู้แนบเนียน ฝ่ายช่างเขียน
 รคอยเหน็ด สงไสศิษย์เล่ห์นั้น ชื่นด่าว่าแข่งชัก คว้าดาบเปลือยฝึกเดินเดือน
 หมายเอาเลือดคอมัน พลันลูะแห้วหญิงขู้ ร้องคะคู้เรียกศิษย์ นางสดุ้งจิตร์คิด
 กล ชนชว่อมขู้หนุ่มทัน ถลันลงจากเคหา ทำมารยาหน้าตัง พูดเสียงซิ่งแค้น
 ใจ เอออะไรช่างอื้อฉาว ดูราวับว่าเมียผัว ไปกลัวถ้อยความเลย หญิงคนเคยสิ
 มิใช่ ให้เด็กน้อยนิฤมา เสียงเรียกหาอยู่แจ้วแจ้ว แล้วเลี้ยวเดินไปตะกั
 มาแพรงความลับลี้ เด็กได้ดูเปน ฯ^{๔๒}

นิทานที่อำมาตย์ยกมาเตือนสติพระเจ้าพรหมทัต แสดงให้เห็นว่าผู้ชายในลิลิตกถสตร์เห็น
 ว่าผู้หญิงเป็นเพศที่มีเสน่ห์เหลือม การตัดสินใจใด ๆ จากคำบอกเล่าของสตรีควรทำด้วยความมีสติ
 รอบคอบ มิเช่นนั้นอาจทำให้หลงผิดหรือตัดสินใจผิดพลาดได้

ลิลิตศิริสารชาดก เป็นผลงานของพระอุบาฬีคุณูปมาจารย์ (ปาน) ในสมัยพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เค้าเรื่องมาจากลิลิตศิริสารชาดก ชาดกลำดับที่ ๓๖
 ในปัญญาสาชดก

เนื้อความกล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระศิริสาร ใน
 คราวเดียวกันนั้นพระเทวทัตเสวยชาติเป็นพระบิดาของพระศิริสาร สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์นามว่าสุบุญเทพบุตรได้เสด็จมาเกิดยังครรภ์ของพระนางสาครกัลยาณี
 เมื่อประสูติจึงได้พระนามว่าพระศิริสาร โหรได้ทำนายดวงชะตาเมื่อยังเยาว์จะมีนิสัยเยี่ยงโจรร้าย
 แต่เมื่อเจริญพระชันษาแล้วจะมีพระยศยิ่งใหญ่กว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายและจะได้เป็น
 กษัตริย์ที่ดีสืบไป

ทางบ้านคหบดีผู้หนึ่ง ภรรยาของคหบดีผู้นี้ก็ให้กำเนิดบุตรร่วมวันเดือนปีเดียวกับพระ
 ศิริสาร ชื่อว่าบุญสาร หลังจากบุตรเติบโตใหญ่คหบดีได้นำบุญสารถวายแก่พระศิริสารเพื่อเป็น

^{๔๒} ลิลิตกถสตร์, เล่มที่ ๑๐ มัดที่ ๒ ผู้ ๑๑๔, หน้า ๕๐-๕๒.

มหาดเล็ก พระศิริสารและบุญสารสนิทสนมกันเป็นอย่างยิ่ง เมื่อเข้าสู่วัยหนุ่ม ด้วยความคึกคะนอง ทั้งสองจึงออกปล้นสะดมจนราษฎรเดือนร้อนไปทั่ว ราษฎรจึงพากันไปร้องทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์ เพื่อให้ตักเตือนพระโอรส

หลังจากที่พระศิริสารได้รับฟังคำสั่งสอนจากพระบิดาแล้ว องค์ก็ทรงปรับปรุงพระองค์ แต่ทางบุญสารกลับไม่ได้กลับตัวยังออกปล้นสะดมเช่นเดิม และก่อวุ่นบ้านเมืองหนักยิ่งขึ้น เมื่อความทราบถึงพระบิดาของพระศิริสาร พระองค์ทรงเข้าพระทัยผิดคิดว่าพระศิริสารเข้าร่วมปล้นในครั้งนี้ด้วย จึงมีบัญชาให้บริวารและบริวาร และจับพระศิริสารและบุญสารออกจากเมือง หลังจากถูกเนรเทศทั้งสองเดินทางมาจนมาพบกับเทวดาประจำต้นไทร เทวดาได้แนะนำให้ทั้งสองไปกินลูกตาพญากวางคนละข้างซึ่งมีฤทธิ์ให้เกิดความเจริญ หลังจากกินตากวางแล้วทั้งสองได้พลัดกัน ทางด้านพระศิริสารได้อภิเษกกับพระนางพิมพาและได้เป็นมหาจักรพรรดิตั้งคำทำนายของโหร ส่วนทางบุญสารได้ครองคู่กับนางสาธิตและได้ครองเมืองจิตรวดี เมื่อเจริญก้าวหน้าแล้ว บุญสารแล้วได้ออกเดินทางตามหาพระศิริสาร เมื่อพบกันจึงได้คายตากวางข้างที่ตนกินไปให้กับพระศิริสาร

ลิลิตมหานาค แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อลงเผยแพร่ในหนังสือวชิรญาณเป็นตอน ๆ โดยพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ ๕ ที่ต้องการให้ลิลิตมหานาคเป็นมหานาคประจำรัชกาล ดังปรากฏในตอนต้นของกัณฑ์เทศพร ดังนี้

โคลงสี่	๑ อร่ามเรืองเตื่องด้าว	แดนบุรี
	เพราะพระรัตนมณี	พุทธเจ้า
	บำบัติพวกไฟรี	อิริณราช สุญเอย
	สมเด็จพระจุลจอมเกล้า	จึงเอื้อนโองการ
โคลงสี่	๑ บรรหารสั่งพระเจ้า	บรมวงศ์
	สมเด็จพระทรง	รับให้
	แต่งแพศยันดรพงษ์	พุทธะ มณีเอย
	ทั้งสิบสามกัณฑ์ให้	คัดขึ้นคำสยาม ^{๘๓}

^{๘๓} ตำนานพระพุทธรูป อธิบายเรื่องพระพุทธรูป นิราศพระบาท และลิลิตเทศพร, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๑), หน้า ๖๐.

เนื้อความในเรื่องลิลิตมหาราชาตีดำเนินเรื่องตามมหาชาติอย่างครบถ้วน แต่ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลได้เพียง ๖ กัณฑ์ คือ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์มัทรี และ กัณฑ์มหาราช

แม้ว่าลิลิตมหาราชาตีจะดำเนินเรื่องตามมหาชาติคำหลวง แต่พบว่าเนื้อหาบางกัณฑ์ที่สอดแทรกความรู้ ความคิดที่แตกต่างจากความเชื่อในศาสนาตามหลักไตรภูมิ

ในที่นี้ จะยกตัวอย่างที่ปรากฏในกัณฑ์ ทศพร กัณฑ์ชูชก และกัณฑ์มหาราช ตามลำดับ ดังนี้

โคลงสี่	● ตามภาษาต่างเชื้อ	ชาติอนันต์
อังกฤษอเมริกัน		เกาะอ้อม
กงสุลต่างประเทศ		ปารีส ยุโรป
ต่างสี่ศาสนาสนั่น		เนื่องเข้าของถวายฯ ^{๔๔}

จากโคลงในกัณฑ์ทศพร แสดงให้เห็นถึงประเทศต่าง ๆ ที่เข้ามาอ่อนน้อมต่อพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประกอบด้วย พม่า มอญ อังกฤษ ลาว เขมร ปารีส ยวน แวก และจีน

โคลงสี่	● มีประเทศต่างค้อม	บพิตร
พม่ามอญอังกฤษ		เกรียงลื้อ
ลาวเขมรแลปารีส		ยวญแวก จีนเฮย
ถวายเครื่องวิเศษ		โษษฐทำถวายไชยฯ ^{๔๕}

ร้อย ● นบจักรีบรมนาถ สุรราชมเหสี ทวงพระญาณปรีชาเขต ทำว
 สากลอนุกุล ราชฎีร์จำรูญสโมสร ดัษกรเกรงสยบ แสงยจบสยามา พระเดชนุ
 ภาพแผ้ว ทวยทแกล้วชำนาญ ทวยหารชำนาญ ทวงดำริห์การบำรุง สาสนผดุง
 เฝ้าจ้ไขญู ทวยราชฎีร์ยืนดับอาดูร เมืองออกมุลนิมมา ต่างภาษาสฤษ
 ดิวาง จำเรียมทางพระราชไมตรี กับกรุงศรีอินไพศาล เยนราลกรุงลอนดอน
 หนึ่งนครอเมริกัน เยมันฝรั่งเศส โปรตุเกสแลเดนมาก วรวากยไมตรีเวีย

^{๔๔} ตำนานพระพุทธบาท อธิบายเรื่องพระพุทธบาท นิราศพระบาท และลิลิตทศพร, หน้า ๕๙.

^{๔๕} "ลิลิตชูชก." วชิรญาณ ๘๖(พฤศจิกายน ๒๔๔๕): ๒.

ออสเตเรียฮอลันดา เจ็ดภาษามาสมาน บรรณาการดิเรกราย ทูลถวายสัตยา
ขอไปมาสุจริต พวกพานิชมานองเนือง เย็นใจเมืองอาณาเกษตร ขอพระเดช
จอมเทวินทร์ ประมินทร์พระบาทเจ้า มาปกเกล้าบริวัฏ จงจัดเสียดจันไร
กระลีโกพิบัติพาล หาญอย่าเห็นเข็ญอย่าไถ่ พระเกียรติบรมนารถให้ เพื่อ
ฟุ้งฟูธรรม ท่านเทอญ ฯ^{๔๖}

จากโคลงในกัณฑ์ชุก และร่ายในกัณฑ์มหาราช แสดงให้เห็นถึงประเทศต่าง ๆ ที่มาเจริญ
พระราชไมตรี อันประกอบด้วย อังกฤษ อเมริกา เยอรมัน ฝรั่งเศส โปรตุเกส เดนมาร์ก ออสเตรีย
และฮอลันดา

จะเห็นได้ว่า ลิลิตมหานิติ พยายามสอดแทรกความรู้เรื่องประเทศใหม่ ๆ ที่มีการติดต่อกับ
กรุงรัตนโกสินทร์ แม้ว่าตามประวัติศาสตร์ประเทศเหล่านี้บางประเทศอาจมีการติดต่อกับไทย
อยู่ก่อนแล้ว แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่มีการนำชื่อประเทศเหล่านี้มาใช้ในวรรณคดีมาก่อน ผู้วิจัย
สันนิษฐานว่า ผู้คนในยุคก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกไม่ได้ให้ความสำคัญกับที่ตั้งประเทศมากกว่า
การรับรู้ถึงเชื้อชาติของผู้คน จนเมื่อไทยได้รับอิทธิพลตะวันตกความสนใจของผู้คนจึงเริ่มต้องการ
คำอธิบายถึงที่ตั้งหรือดินแดนอื่นมากกว่าเดิม ดังนั้นจึงปรากฏชื่อประเทศตะวันตกมากมายในลิลิต
มหานิติ

ลิลิตนันทวิศาลชาดก เป็นของนายชิต บุรทัต ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวถึงเมื่อครั้งสมัย พระราชาคันธาระทรงปกครองนครตักศิลา คราวนั้นพระ
โพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นโคฉันทวิศาล โคฉันทวิศาลเป็นโคที่มีกำลังมาก พราหมณ์เฒ่าผู้เป็น
เจ้าของมีความรักและเลื่อมใสศรัทธาของตน วันหนึ่งโคฉันทวิศาลกล่าวกับพราหมณ์ด้วย
ความกตัญญูว่า ให้พราหมณ์ไปทำพินันกับเศรษฐีว่า โคของตนสามารถลากเกวียนบรรทุกกวาด
ทรายได้ถึงร้อยเล่ม พราหมณ์เฒ่าจึงไปทำพินันกับเศรษฐีโคฉันทวิศาลเป็นเงินหนึ่งพัน แต่ขณะที่โค
ฉันทวิศาลกำลังลากเกวียนอยู่นั้น พราหมณ์เฒ่าใช้วาทจาหยาบคายกับโคฉันทวิศาล ทำให้โคโกรธ
ไม่ลากเกวียนตามที่รับปากไว้ พราหมณ์จึงแพ้พินัน และรู้สึกเสียตายเป็นอย่างมาก

^{๔๖} "ลิลิตมหาราช." **วชิรญาณ** ๔๖ (พฤศจิกายน ๒๔๔๕): ๔๒.

โคนันทวิศาลเห็นพราหมณ์เสียใจก็เกิดสงสาร จึงบอกให้พราหมณ์ไปทำพন্নใหม่เป็นเงินสองพัน และในครั้งนี้นั้นขณะที่ลากเกวียนขอให้พราหมณ์พูดดี ๆ กับตน เมื่อถึงเวลาแข่งพราหมณ์เฒ่าจึงใช้วาจาค่อนหวานกับโคนันทวิศาล เมื่อโคนันทวิศาลได้ฟังวจาที่ไพเราะก็ออกกำลังลากเกวียนร้อยเล่มจนได้รับชัยชนะ เศรษฐีโควินทก็จึงจำต้องเสียพन्नเป็นเงินถึงสองพัน

ผู้แต่งได้กล่าวสรุปถึงลิลิตที่แต่งขึ้นว่ามีข้อคิดเตือนใจที่เป็นภาษิต ดังนี้

โคลงสี่	● กรองร้อยลิลิตพร้อม	เพรียงพิริย ภาพนา
เสนอโสตรจินตกวี		เพื่อแก้
รำคาญอ่านสารศรี		เสริมสุข
บทหนึ่งบาทใดแม่		ผิดพลังขอรภัย
โคลงสี่	● ในนิทานนี้ก็	รู้กัน ทัวแฮ
แต่ว่าข้อสำคัญ		สุดทำย
เปนภาสิตพิสัยน		ผีใส่ ใจนา
ย่อมไม่มีโทษร้าย		เดียดร้อยใจเลย ฯ ^{๔๗}

ลิลิตสุภาพพาโลกชาดก ของนายชิต บุรทัต แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้เค้าเรื่องจากพาโลกชาดก ชาดกลำดับที่ ๑๘๓ ในนิบาตชาดก

เนื้อความกล่าวถึงนครพาราณสี ครั้งนั้นพระราชาพรหมทัตมีชัยชนะในการทำสงคราม จึงโปรดให้นำน้ำจันทน์ไปให้ม้าตีเม เมื่อม้าตีเมน้ำจันทน์เข้าไปก็ได้แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพอันใด แต่เมื่อนำเพียงกากที่เหลือจากน้ำจันทน์ไปให้ลาตีเม ลากทั้งหลายนกลับแสดงกิริยาคึกคะนอง ปุโรหิตจึงอธิบายแก่พระราชาว่าชนชั้นใดที่มีเชื้อต่ำทรามนั้น แม้ได้รับยศศักดิ์เพียงนิดก็จะทำกำเริบ คิดว่าตนเป็นใหญ่ เปรียบได้กับบรรดาลาคึกคะนองเหล่านี้ ในขณะที่คนที่มีตระกูลสูงแม้ได้รับยศศักดิ์ก็ได้แสดงกิริยาหึงผยอง เปรียบได้กับบรรดาม้าเทียมได้คึกคะนองแม้ตีเมน้ำจันทน์ สุดทำยกวีจึงกล่าวถ่อมตนว่าหากงานมีความผิดพลาดประการใดก็อย่าได้เย้ยหยันเลย

^{๔๗} ชิต บุรทัต, *เวทัพพชาดกและลิลิตนันทวิสาขชาดก*, (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีกรุง, ๒๔๖๒), หน้า ๕๓.

ลิลิตสุภาพจุลธนะบัณฑิต เป็นงานของนายชิต บุรทัต แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้เค้าโครงเรื่องจากจุลธนะคนชาดก ชาตกกล้าดับที่ ๓๗๔ ในนิบาตชาดก

เนื้อความกล่าวถึงจุลธนะบัณฑิตหลังจากสำเร็จเรียนกับสำนักศิลาปาโมกข์จนสำเร็จวิชาแล้ว จึงขอลาอาจารย์กลับบ้านเพื่อดูแลบุพการี อาจารย์เห็นว่าศิษย์ผู้นี้เป็นผู้มีความสามารถมากกว่าศิษย์คนใดที่เคยสั่งสอนมา จึงยกบุตรของตนให้เป็นภรรยา ระหว่างเดินทางทั้งสองได้พบกับกลุ่มโจรป่า จุลธนะบัณฑิตสามารถฆ่าโจรได้เป็นจำนวนมาก แต่สุดท้ายก็ต้องเสียชีวิตเพราะภรรยาหักหลังแกั่งส่งดาบด้านฝักให้แก่จุลธนะบัณฑิต หัวหน้าโจรจึงได้โอกาสยิงดาบตัดคอจุลธนะบัณฑิตตาย

เมื่อภรรยาของธนะบัณฑิตได้ติดตามโจรป่ามาถึงฝั่งน้ำ โจรป่าได้ลวงให้นางถอดเครื่องประดับออกก่อนข้ามแม่น้ำ เมื่อโจรป่าได้เครื่องประดับแล้วก็ว่ายน้ำข้ามฝั่งหนีนางไปอย่างไม่ใยดี ทางพระอินทร์เสด็จทิพยเนตรลงมาพบเหตุการณ์ดังกล่าวเข้า จึงมีบัญชาให้ปัญจสีขรเทพแปลงเป็นปลา ส่วนพระอินทร์เองแปลงเป็นสุนัขจิ้งจอกคาบเนื้อก้อนใหญ่ไว้ในปาก แสร้งเดินผ่านหน้าภรรยาของธนะบัณฑิต ขณะที่สุนัขจิ้งจอกเดินผ่านหน้านาง ปลาแปลงก็แกั่งกระโดดขึ้นมาให้เห็น สุนัขจิ้งจอกจึงคาบเนื้อโดยหวังจะจับปลาที่โดดขึ้นมาแทน แต่ก็ไม่สามารถจับปลาได้ สุนัขจิ้งจอกจึงเสียทั้งเนื้อและทั้งปลา ภรรยาของธนะบัณฑิตเห็นดังนั้นก็ขบขัน สุนัขจิ้งจอกจึงหันมาถามว่านางฆ่าอะไร เมื่อทราบว่าเป็นนางฆ่าในความโง่ของมันที่เสียทั้งเนื้อและปลา สุนัขจิ้งจอกจึงย้อนว่าเรื่องที่นางเสียทั้งสามีและซู้รักเป็นการสั่งสอน นางได้ยินดังนั้นก็อับอายร้องไห้กล่าวสำนึกผิด แต่สุนัขจิ้งจอกกลับกล่าวว่าความประพฤติของนางเช่นนี้คงจะทำให้ไม่มีใครเชื่อนางอีก จากนั้นพระอินทร์และปัญจสีขรเทพจึงเสด็จกลับสวรรค์ พร้อมกับรู้สึกหดหู่กับจิตใจของหญิงพาลคนนี้เป็นอย่างมาก

ลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณ เป็นงานของท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

เนื้อความกล่าวถึงพระประวัติของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับตั้งแต่ประสูติ หลังจากประสูติได้เพียง ๗ วัน พระนางสิริมหามายา พระราชมารดา ก็สิ้นพระชนม์ ครั้นเมื่อเจ้าชายสิทธัตถ์ ณะอายุ ๑๖ ปี พระเจ้าสุทโธทนะได้จัดให้อภิเษกสมรสกับพระนางยโสธราพิมพา ทั้งประทานปราสาทสามฤดู และเหล่าสนมกำนัลให้อย่างมากมาย เนื่องจากเกรงว่าเจ้าชายสิทธัตถ์จะออกบวช แต่กลายเป็นว่าของที่พระราชทานมาต่าง ๆ ยิ่งเป็นการกระตุ้นในเจ้าชายสิทธัตถ์ตะเบื่อหน่ายโลกียสุขมากขึ้น จนเมื่ออายุ ๒๙ ปี จึงออกผนวช

เมื่อแรกผนวชทรงเน้นไปที่การบำเพ็ญทุกรกิริยา เนื่องจากเชื่อว่าจะเป็นทางที่ทำให้หลุดพ้นได้ แต่สุดท้ายก็ทรงทราบว่า การประพฤติตัวในทางสายกลางเป็นทางที่เหมาะสมที่สุด เมื่อทราบหนทางที่ถูกต้องแล้ว สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงตั้งพระทัยแน่วแน่จนตรัสรู้ ณ ริมฝั่งแม่น้ำอัญญา

เมื่อตรัสรู้แล้ว สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคิดถึงสัตว์โลกที่หลงมัวเมาอยู่ในกิเลส จึงเสด็จไปโปรดปัญจวัคีทั้ง ๕ และแสดงปฐมเทศนาธรรมจักรกัปปวัตตสูตร ทำให้พระรัตนตรัยครบองค์ ๓ ธรรมะที่ทรงสั่งสอนเป็นสิ่งที่อยู่เหนือกาลเวลา ถึงแม้ขณะนี้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะปรินิพพานมาถึง ๒๕ พุทธศตวรรษแล้วก็ตาม

ลักษณะที่น่าสนใจคือ **ลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณ** เป็นลิลิตเนื้อหาประเภทศาสนาที่นำเอาพระประวัติโดยย่อของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแต่ง ต่างจากวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ที่ผู้แต่งนิยมนำเรื่องจากชาดกมาแต่ง

การที่นำพระประวัติมาแต่งโดยไม่เน้นถึงอิทธิปาฏิหาริย์มากนัก แสดงให้เห็นถึงความคิดที่เห็นว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นบุคคลทางประวัติศาสตร์มากขึ้น จึงได้มีการเรียบเรียงพุทธประวัติเป็นลิลิต จากแต่เดิมที่นิยมนำชาดกซึ่งเป็นเรื่องในอดีตชาติมาแต่งมากกว่า ผู้วิจัยเห็นว่าลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นความสมจริงของพระพุทธองค์ในฐานะบุคคลมากขึ้น

นอกจากนี้ ผู้แต่งยังระบุดูวัตถุประสงค์ในการแต่งไว้อย่างชัดเจนว่า แต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญพระพุทธคุณ อันหมายถึงการการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีลิลิตในรัชกาลปัจจุบันแม้มีเนื้อหาประเภทศาสนา แต่กลับมีวัตถุประสงค์เดียวกันคือการสรรเสริญหรือยกย่องบุคคล

ลิลิตปฐมสมโพธิกถา เป็นผลงานของนายบุญเตือน ศรีวรพจน์ ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน เป็นผลงานที่ชนะการประกวดในโครงการประกวดแต่งคำประพันธ์เรื่อง “ลิลิตปฐมสมโพธิกถา” ที่จัดขึ้นโดยกรมศิลปากร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓

เนื้อความกล่าวถึงเรื่องปฐมสมโพธิ ซึ่งผู้แต่งดำเนินเรื่องตามพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งประกอบด้วย ๒๙ ปริเฉทตามเนื้อหาในปฐมสมโพธิกถาทุกประการ

เนื้อหาของลิลิตปฐมสมโพธิกถาไม่มีความเปลี่ยนแปลง เนื่องจากผู้แต่งจำเป็นต้องยึดต้นฉบับเรื่องปฐมสมโพธิตามข้อกำหนดของการประกวดที่กำหนดไว้ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่า

สังเกตว่า เนื้อหาของลิลิตปฐมสมโพธิและลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณมีลักษณะสอดคล้องกัน คือเป็นการเล่าถึงพุทธประวัติในชาติปัจจุบันของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ลิลิตปฐมสมโพธิกถาจะแต่งขึ้นจากการกำหนดกติกาการแข่งขัน แต่ก็สะท้อนให้เห็นความสนใจของผู้คนในปัจจุบันที่เน้นการเรียนรู้พระพุทธประวัติมากขึ้นอย่างชัดเจน

อนึ่ง วัตถุประสงค์ของการแต่งลิลิตปฐมสมโพธิกถามีขึ้นเพื่อสรรเสริญพระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งสอดคล้องกับลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณที่แต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเช่นกัน

จากการศึกษาเนื้อหาประเภทศาสนารูปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ ๑๐ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทศาสนา

ศาสนา		วัตถุประสงค์	เนื้อหาหลัก	เนื้อหารอง
๑. ลิลิตจันทกินร	อยุธยาตอนกลาง	เพื่อเผยแพร่ศาสนา และสอนเรื่องความซื่อสัตย์ที่ภรรยาควรมีต่อสามี	บรรยายเรื่องจันทกินร เพื่อแสดงคุณของพระนางพิมพาที่ซื่อสัตย์ต่อสามีทุกชาติภพ	-
๒. ลิลิตศรีวิชัยชาดก	รัชกาลที่ ๑	เพื่อเผยแพร่ศาสนาและสอนเรื่องการใช้ปัญญา	บรรยายเรื่องพระศรีวิชัย ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม	-
๓. ลิลิตอุณห์ไชย	รัชกาลที่ ๒	เพื่อเผยแพร่ศาสนา	บรรยายเรื่องเทวดาสุบัติษฐ์ ผู้เดือดร้อนเพราะใกล้หมดอายุขัย จึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อให้ทรงช่วยต่ออายุ	-
๔. ลิลิตกมลสตรี	รัชกาลที่ ๒	เพื่อเผยแพร่ศาสนาและสอนเรื่องมารยาทของสตรี	บรรยายเรื่องพระประทุมชาดก ที่ถูกพระนาง จินจมาใส่ร้าย	-
๕. ลิลิตศรีสารชาดก	รัชกาลที่ ๔	เพื่อเผยแพร่ศาสนาและสอนเรื่องการคบมิตร	บรรยายเรื่องพระสิริสาร ผู้พิสูจน์ตนเองและกลับตัวได้	-
๖. ลิลิตมหาชาติ	รัชกาลที่ ๕	เพื่อเป็นมหาชาติประจำรัชกาล	บรรยายเรื่องมหาชาติ	แทรกความรู้สมัยใหม่จากตะวันตก
๗. ลิลิตนันทวิศาลชาดก	รัชกาลที่ ๖	เพื่อเผยแพร่ศาสนา และสอนเรื่องการใช้วาจาให้ไพเราะ	บรรยายเรื่องโคนนทวิศาล โคผู้มีกำลังมาก สามารถลากเกวียนได้ถึง ๑๐๐ เล่ม	-
๘. ลิลิตสุภาพพาโลทกชาดก	รัชกาลที่ ๖	เพื่อเผยแพร่ศาสนา และสอนให้พิจารณาเชื้อสายของคนจากกิริยา ผู้ที่เกิดในตระกูลสูงจะมีความสำรวม ผู้ที่เกิดในตระกูลต่ำมักแสดงกิริยากระด้าง ไม่เรียบร้อย	บรรยายถึงม้าเมื่อได้ดื่มน้ำจันทระราชทานมีกิริยาสงบกับลาที่ได้ดื่มเพียงกาน้ำหมักกลับคึกคะนองไม่สำรวมตน	-
๙. ลิลิตสุภาพจุลธนูคนบันฑิต	รัชกาลที่ ๗	เพื่อเผยแพร่ศาสนา	กล่าวถึงหญิงพาลผู้ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี	-
๑๐. ลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณ	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ	กล่าวถึงพระพุทธประวัติ	-
๑๑. ลิลิตปฐมสมโพธิกถา	รัชกาลปัจจุบัน	เพื่อสดุดีพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส	กล่าวถึงพระพุทธประวัติ โดยดำเนินเรื่องตามปฐมสมโพธิกถา	-

จากตารางข้างต้นสรุปได้ว่า วรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประเภทศาสนาพบครั้งแรกในเรื่อง **ลิลิตจันทกินร** สมัยอยุธยาตอนกลาง จากนั้นจึงมีการแต่งลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ค่อนข้างต่อเนื่อง นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน

การแต่งวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทศาสนา แม้จะมีการแต่งอย่างต่อเนื่องแต่เป็นที่น่าสังเกตว่ามีจำนวนไม่มากนัก โดยพบมากที่สุด ใน ๒ รัชกาล คือ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จำนวน ๒ เรื่อง คือ **ลิลิตอุณหิตวิไชย** และ **ลิลิตกมลสตรี** และสมัยรัชกาลปัจจุบัน จำนวน ๒ เรื่อง คือ **ลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณ** และ **ลิลิตปฐมสมโพธิกถา**

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้แต่ง **ลิลิตมหาชาติ** ขึ้น เพื่อให้เป็นมหาชาติประจำรัชกาล ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แม้วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทศาสนามีจำนวนไม่มากนัก แต่ก็นับได้ว่าการให้ความสำคัญกับการแต่งลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้อยู่มาก

ในช่วงสมัยอยุธยาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลนิยมนำเรื่องจากชาดกมาแต่งเป็นลิลิต เช่น **ลิลิตจันทกินร** นำเรื่องมาจากจันทกินรชาดก **ลิลิตสิริสารชาดก** นำเรื่องมาจากสิริสารชาดก และ **ลิลิตสุภาพพาโลทกชาดก** นำเรื่องมาจากพาโลทกชาดก เป็นต้น และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการนำมหาชาติมาแต่งเป็นลิลิต คือ **ลิลิตมหาชาติ** ซึ่งเป็นมหาชาติประจำรัชกาล

สมัยรัชกาลปัจจุบัน การแต่งวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทศาสนา ใน **ลิลิตปฐมสมโพธิกถา** เป็นการผลิตรวรรณคดีศาสนาชิ้นงานเดิมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสดุดีสมาเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส **ลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณ** เป็นการเล่าพุทธประวัติในพระชาติปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า เนื้อหาของลิลิตทั้ง ๒ เรื่อง เน้นการแสดงพุทธประวัติในพระชาติปัจจุบันเช่นเดียวกัน การแสดงพุทธประวัติในลิลิตที่สอดคล้องกันนี้แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของผู้คนที่มีต่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่สังคมรับรู้ถึงพระองค์ในฐานะบุคคลมากขึ้น จากแต่เดิมที่วรรณคดีลิลิตประเภทศาสนามักกล่าวถึงพระชาติใดพระชาติหนึ่งของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากชาดกและเน้นอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากกว่าจะกล่าวถึงปัจจุบันชาติอันเป็นพระชาติจริงของพระศาสดาในศาสนาพุทธ

เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประเภทศาสนาในปัจจุบันมีจำนวนลดลงมาก ผู้วิจัยพบว่า การเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาในปัจจุบันนิยมเขียนเป็นร้อยแก้วมากกว่า เนื่องจากผู้อ่านคุ้นเคยกับงานเขียนร้อยแก้วมากกว่าร้อยกรอง ในขณะที่เดียวกันผู้แต่งในปัจจุบัน

น่าจะมีความชำนาญในการเขียนงานด้านศาสนาด้วยร้อยกรองลงด้วย เพราะผู้วิจัยไม่พบว่ามีการเขียนร้อยกรองทางด้านศาสนาที่แต่งเป็นเรื่องยาวในปัจจุบันเท่าใดนัก

๔.๑.๔ เนื้อหาประเภทคำสอน

เนื้อหาประเภทคำสอน หมายถึง วรรณคดีที่มีเนื้อหาสาระที่มุ่งจะสั่งสอนศาสตร์ด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ศิลปะ จริยศาสตร์ ปรัชญา เป็นต้น หรือให้ข้อคิดที่ควรปฏิบัติแก่คนในสังคมขณะนั้น ซึ่งบางครั้งอาจประยุกต์นำมาใช้ให้เหมาะกับปัจจุบันสมัยได้ด้วย^{๔๔}

ผู้วิจัยขอขยายความเพิ่มเติม โดยจำแนกวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ เป็น ๓ กลุ่ม คือ เนื้อหาประเภทตำรา เนื้อหาประเภทสั่งสอน และเนื้อหาประเภทให้ความรู้ ดังนี้

๔.๑.๔.๑ เนื้อหาประเภทตำรา หมายถึง วรรณคดีที่ผู้แต่งประสงค์จะให้ความรู้ในศาสตร์แขนงใดแขนงหนึ่งแก่ผู้อ่านโดยตรง

๔.๑.๔.๒ เนื้อหาประเภทสั่งสอน หมายถึง วรรณคดีที่ผู้แต่งมุ่งสั่งสอนคุณธรรมและจริยธรรมแก่ผู้อ่าน

๔.๑.๔.๓ เนื้อหาประเภทให้ความรู้ หมายถึง วรรณคดีที่ผู้แต่งต้องการนำเสนอความรู้ใหม่ให้กับสังคมในเวลานั้น โดยอาจเป็นการแสดงความคิดเห็นหรือข้อควรปฏิบัติ เพื่อให้สังคมใช้เป็นหลักในการปฏิบัติ

๔.๑.๕.๑ เนื้อหาประเภทตำรา

วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้มีจำนวน ๒ คือ **ลิลิตตำรานพรัตน์** และ**ลิลิตทักขิยาภรณ์**

ลิลิตตำรานพรัตน์ เป็นผลงานของหลวงนรินทภรณ์ แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งเป็นคณะช่างสร้างพระเบญจาทองคำในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วัตถุประสงค์ของผู้แต่งลิลิตตำรานพรัตน์นี้ มีขึ้นเพื่อไว้เป็นตำราแบบฉบับสำหรับพระนคร ดังปรากฏในโคลงบทหนึ่ง ดังนี้

โคลงที่ ๑	ไว้เป็นแบบฉบับเบื้อง	บุรณบท ทานนา
คงคูนครครวยศ		อย่างอ้าง
เฉลิมแผ่นฤดาทศ		ธรรมิก ราชแฮ
เปนประทีปเวปว้าง		สว่างแก้วสุมาล ฯ ^{๔๕}

^{๔๔} เอมอร ชิตตะโสภณ, *จารีตนิยมทางวรรณกรรมไทย*, หน้า ๑๗.

เนื้อความในตำราเล่มนี้กล่าวถึงตำนานนพรัตน์ว่าเกิดจากการความสงสัยของ เทวดาว่าอัญมณีทั้งเก้านี้มีที่มาอย่างไร เทวดาทั้งหลายจึงพากันไปเข้าเฝ้าองค์พระศิวะเพื่อ สอบถามที่มา แต่พระองค์ทรงแนะนำให้เทวดาทั้งหลายไปสอบถามที่พระอังกตมูณี เมื่อเหล่าเทวดา ไปถึงยังอาศรมพระอังกตมูณี พระอังกตมูณีจึงอธิบายถึงกำเนิดว่านพรัตน์นี้เกิดจากร่างของ มหาพลอสูร และอธิบายถึงอัญมณีชนิดต่าง ๆ ได้แก่ เพชร ทับทิม ไพฑูรย์ มุกดาหาร นิล นาก สวาดี ครุฑทิกานต์ มรกต เพทาย บุษราคัม โกเมน และแก้วประพาฬ โดยลำดับ โดยอัญมณีแต่ละ ชนิดจะกล่าวถึงกำเนิด คุณแห่งอัญมณี โทษแห่งอัญมณี และพิถีตราคาของอัญมณีแต่ละชนิด อย่างครบถ้วน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ลิลิตตำรานพรัตน์มีการอธิบายถึงอัญมณีมากกว่า ๙ ชนิด โดย กล่าวนากสวาดี ครุฑทิกานต์ เพิ่มเข้ามา นอกจากนี้ ผู้แต่งยังแต่งตำราเชี่ยวชาญเสริมเข้ามา โดย อธิบายถึงคุณและโทษของเชี่ยวชาญ เช่นเดียวกับที่อธิบายในอัญมณีทั้ง ๙ ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่ ● เขี้ยวใดดูดูจได้	ดั่งแถลง
เสมอหนึ่งผักปลังแดง	เดชล้ำ
บางเขี้ยวเงื่อนงามแสง	หงอนไก่อ่ ดอกนา
บางก็แถวเหลืองกำ	เกิดเกื้อในตัว
โคลงสี่ ● เขี้ยวเปนกลเล่हीं	นำสนอง
ควรว่าชอบถือครอง	สุขให้
จักเพิ่มโภคมุลมอง	หมายหมื่น
ชอบพ้อพานิชไว้	อาจอ้างอวยผล ๙ ^{๙๐}

การประมวลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอัญมณีอย่างตำราเชี่ยวชาญเข้ามาในลิลิตตำรา นพรัตน์แสดงให้เห็นเจตนาของผู้แต่งว่าตั้งใจให้ลิลิตเรื่องนี้เป็นตำราอัญมณีสำหรับพระนครอย่าง แท้จริง เพราะไม่เพียงรวบรวมความรู้ทางอัญมณีไว้เท่านั้น หากแต่ยังรวบรวมความรู้เรื่อง เครื่องรางของไทยไว้ด้วย

^{๙๙} นรินทรภรณ์, หลวง, ตำราว่าด้วยที่เกิดเนาวรัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม ศิลปากร, ๒๕๔๒.), หน้า ๙๖.

^{๙๐} นรินทรภรณ์, หลวง, ตำราว่าด้วยที่เกิดเนาวรัตน์, หน้า ๙๓.

ลิลิตทักขพยากรณ์ เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ตำราอธิบายภูมิพยากรณ์ทั้ง ๘ คือ บริวาร อายุ เดช ศรี มูล อุตสาหะ มนตรี และ กาลกิณี โดยผู้แต่งใช้ศาสตร์เรื่องทักขาไปทำนายร่วมกับโหราศาสตร์แขนงอื่น โดยแบ่งได้เป็น ๓ ส่วน คือ ชาติทักขา นามทักขา และจุกทักขา

ชาติทักขา คือการใช้ทักขาทำนายร่วมกับวันและเวลาเกิดของเจ้าชะตา ในลิลิตทักขพยากรณ์กล่าวถึงชาติทักขาไว้ ดังนี้

ร่าย^{๙๑} ○ อภิปรายคาถา ว่าชาตาดวงใด ใครทั้งหลายแท้จริง มีมากหญิงชาย ชุม บริวารกุมลัดนา เจ้าชะตาอ่อนไร ทาสช่วงใช้ในบ้าน บ่เกียดร้านแซ่เขื่อน ให้ใช้อายุร่วมเรือนลัดนั อายุจ้ยีนง ยี่ดียวคงขบช้ย นฤภัยพยาธี่ ลัดนัไปคลาดเดชะ จักขำนะศัตรู ปราบริปูบักษ์ปวง จักเป็นหลวงเป็นขุน จักเป็นมูล เป็นนาย ลัดนัผายผูกศรึ หมุ่นี่ดีหลายภาค บมียากสมบัติถึง ซึ่งสุขสวัสดิ์ บริบูรณ์ ลัดนัมูลร่วมราศี่ เข้าของมีสะพริก มักได้ของพ่อแม่ ของปู่เป่กย่าเฒ่า สิ้นสมเก่ายายตา ลัดนัอุตสาหะ ไปละอยู่กับกััน เข้าของครันครอบควัว ใช้ต่างตัวต่างตน มิขาดคนขาดเหี้ย มนตรีเข้ากุมลัดนั ลูกเมียมักมีหลาย ห่อนห่างหายข้าคน เลยแล ฯ^{๙๑}

นามทักขา คือการใช้ทักขาทำนายร่วมกับวันเกิดเพื่อหาชื่อที่เป็นมงคลแก่เจ้าชะตา ในลิลิตทักขพยากรณ์กล่าวถึงนามทักขาไว้ ดังนี้

ร่าย^{๙๒} ○ ผูกวีปริปราชนั โหราศาสตร์ทั้งหลาย หนึ่งตายายปู่ย่า ป่าน้ำอาแม่พ่อ พี่เอื้อยอ้ออาลุง ผู้ผดุงผดาเด็ก เลี้ยงลูกเล็กทารก เมื่อจะยกชื่อกุมารจงให้ญาณประตัยักษ์ ในทักขพยากรณ์ นามอักษรชาติสุภาพ ชื่อเป็นลาภ นั้นดี ฯ^{๙๒}

^{๙๑} พิทักษ์มนตรี, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวง, **ลิลิตทักขพยากรณ์**, (กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๐๙), หน้า ๒.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

จุกทักษา กล่าวถึงการใช้ทักษาทำนายลักษณะสมพงศ์ของหญิงและชายผู้จะสมรสกัน โดยใช้วันสมพงษ์ประกอบทักษา ในลิลิตทักษาพยากรณ์ได้จับคู่วันสมพงษ์และวันขัดแย้งกันไว้เป็นคู่ ๆ และกำหนดเรียกวันต่าง ๆ ด้วยชื่อสัตว์ ดังนี้

โคลงสี่	๑ อาทิตยน์ามครุฑท้าว	ปักขี
	จันทร์นามพยัคฆ์	เปียดเนื่อ
	อังคารราชนามศรี	สิงหเรศ
	พุธสุนัขขานเนื่อ	ชาติเนื่อเป็นนาม
โคลงสี่	๑ พฤษภตัมมุสิกนี้	นามหนู
	ศุกร์อชนามสุ	แพะพี
	เสาร์อิศรเอกงู	นามนาค
	อสุรินทร์ทำนขี้	ชาติเขื่อคชนาม ๙ ^{๙๓}

ลิลิตทักษาพยากรณ์ นับเป็นตำราทางโหราศาสตร์ที่สำคัญฉบับหนึ่ง เพราะมีการนำทักษาไปทำนายร่วมกับความรู้ทางโหราศาสตร์แขนงอื่น ๆ ผู้ที่มีความสนใจในการความรู้ทางทักษาอาจใช้ตำรานี้เป็นแบบอย่างในการพยากรณ์คำทำนายได้

๔.๑.๔.๒ เนื้อหาประเภทสังสอน

วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้มีจำนวน ๓ เรื่อง คือ **ลิลิตฉพาศิชาติ** **ลิลิตสุภาพแสดงญาติสามัคคี** **ลิลิตต้นมาตาปีตุคุณกถาบรรยาย** และ**ลิลิตปกรณกษัตริย์**

ลิลิตฉพาศิชาติ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่จากการศึกษาข้อมูลจากเอกสารโบราณในหอสมุดแห่งชาติปรากฏคำชี้แจงในหน้าแรกของสมุดฝรั่งเล่มหนึ่งว่า คัดหนังสือนี้เมื่อศักราช ๑๒๔๓^{๙๔} ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๒๔ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวถึงบุคคล ๖ ตระกูล ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร ปุสกุส และ จัณฑาล จากนั้นก็ได้กล่าวถึงการวางตัวของข้าราชการไว้อย่างละเอียด

^{๙๓} พัททษมนตรี, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวง, **ลิลิตทักษาพยากรณ์**, หน้า ๗๙.

^{๙๔} **ฉพาศิชาติ**, หอสมุดแห่งชาติ, สมุดฝรั่ง อักษรไทย, ภาษาไทย, เล่มหมึก.จ.ศ.๑๒๓๔ (พ.ศ. ๒๔๒๔) เลขที่ ๒๘๔. หน้า ๑.

ลักษณะที่น่าสนใจในลิลิตเรื่องนี้ คือคำอธิบายถึงบุคคล ๖ ตระกูล ในตระกูล แพทย์ หมายถึง บุคคลในอาชีพหมอ ตระกูลศูทร หมายถึง บุคคลในอาชีพพ่อครัว และ ตระกูล ปุสกุส หมายถึง บุคคลในอาชีพรับจ้างและใช้แรงงาน

ในที่นี้ จะยกตระกูลแพทย์มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โคลงสี่	● พงษ์พิทยาแพทย์นั้น	มีนาน
	แต่แรกปถมกัลปบูรณ	ก่อนนี้
	โกมารพัตพุทธกาล	เพิ่งเกิด
	เปนแพทย์เดิมคนนี้	ชื่อพ้องเยี่ยไฉนฯ ^{๙๕}

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า ตระกูลแพทย์ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ หมายถึง หมอ อย่างชัดเจน โดยผู้แต่งได้กล่าวอ้างถึงหมอชิวโกโกมารพัต ผู้เป็นหมอที่มีชื่อเสียง เมื่อครั้งพุทธกาลมาเป็นตัวอย่างของคนในตระกูลนี้

ลิลิตสุภาสิตแสดงญาติสามัคคี เป็นงานของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งขึ้นเพื่อลงหนังสือวชิรญาณ เมื่อพ.ศ. ๒๔๒๘

เนื้อความกล่าวถึง การขาดความสามัคคีในวงศ์ตระกูล โดยกล่าวถึงเหตุแห่ง ความแตกแยก ๗ ประการ คือ ขาดความสามัคคี คบคนพาล พุดจาเห็บแถม ขาดความเคารพ อาฆาต ทะเลาะวิวาท และ ความโกรธ

ลักษณะที่น่าสนใจในลิลิตเรื่องนี้ คือ การยกสุภาสิตภาษาอังกฤษขึ้นก่อนแล้วจึง แต่งขยายความจากสุภาสิต ดังตัวอย่าง

“Family Disagreements are injurious
To moral as well as to Happiness”

โคลงสาม	● แปลว่าวงศ์ตระกูลใด	ใจไปรักกันพร้อม
	พิบัติสามัคคีนี้อม	ศุขสิ้นธรรมไฉนฯ ^{๙๖}

^{๙๕} ฉลาพิชาติ, หน้า ๔๙.

^{๙๖} ภาสกรวงศ์, เจ้าพระยา, คำกลอนของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค), (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๔), หน้า ๒๙.

ลิลิตต้นมาตาปิตุคุณกาบรยาย เป็นงานของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความกล่าวถึงพระคุณของบิดามารดาว่าท่านทั้งสองเปรียบได้กับพรหมของบุตร ด้วยท่านประพฤติอยู่ในหลักของพรหมวิหาร ๔ บุตรที่ดีจึงควรกตัญญูด้วยการดูแลบิดามารดา หากมีการงานใดที่แบ่งเบาได้ก็ควรกระทำ ทั้งยังควรเป็นอภิชาติบุตร ทรัพย์มรดกที่ได้รับจากท่านก็ควรรักษาให้ดีทั้งยังควรพัฒนาให้เจริญงอกงามออกไป และในฐานะที่เป็นบุตรควรยึดมั่นในทศ ๖ อันมีบิดามารดาเป็นทิศเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มุลนายเป็นทิศเบื้องซ้าย บรโองการเป็นทิศเบื้องล่าง สมณะเป็นทิศเบื้องบน และปฏิบัติดูแลบุคคลในทิศต่าง ๆ ให้ดี สุดท้ายยังได้กล่าวถึงเรื่องสุวรรณสาม

เนื้อหาในลิลิตเรื่องนี้ ผู้แต่งเน้นสั่งสอนอบรมกุลบุตรกุลธิดาให้เป็นผู้มีความประพฤติดี โดยมีความกตัญญูกตเวทียเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ สันนิษฐานว่าการที่พระยาอุปกิตศิลปสารแต่งลิลิตต้นมาตาปิตุคุณกาบรยายขึ้นก็เพื่อท่องจำได้ง่าย เนื่องจากเนื้อความต้นฉบับเป็นคาถาภาษาบาลี จึงอาจเป็นอุปสรรคต่อการทำความเข้าใจและการท่องจำของเยาวชน

ลิลิตปกรณกาษิต เป็นงานของพระยาวิจิตรธรรมปริวัตร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อความสามารถแบ่งเป็นลำดับได้ดังนี้

ลำดับแรกผู้แต่งกล่าวถึงเรื่องทศมิตรธรรมบูชา ในพระเตมีย์

ลำดับที่ ๒ ผู้แต่งกล่าวบรรยายเรื่องปรารภความเพียร ในพระมหาชนก

ลำดับที่ ๓ ผู้แต่งกล่าวเรื่องทศธรรมจริยา ในพระสุวรรณสาม

ลำดับที่ ๔ ผู้แต่งกล่าวบรรยายเรื่องคนมีปัญญาประเสริฐกว่าคนเขลา

ในพระมโหสถ

ลำดับที่ ๕ ผู้แต่งกล่าวบรรยายเรื่องทศพิธราชธรรม ในพระจันทกุมาร

ลำดับสุดท้าย ผู้แต่งกล่าวบรรยายเรื่องชมราวาสธรรมในพระจันทกุมาร

เนื้อหาในลิลิตเรื่องนี้ เป็นการรวบรวมคุณธรรมเด่นในพระชาติต่าง ๆ ของทศชาติมานำเสนอ โดยผู้แต่งแต่งเนื้อความอย่างกระชับโดยสรุปเท่านั้น

๔.๑.๔.๓ เนื้อหาประเภทให้ความรู้

วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ มีจำนวน ๒ เรื่อง คือ **ลิลิตทำไมโจรผู้ร้ายชิงชุกชุม** และ **ลิลิตรัถนิยม**

ลิลิตทำไมโจรผู้ร้ายชิงชุกชุม เป็นงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะของเนื้อหา มีลักษณะคล้ายบทความแสดงความคิดเห็น แต่แต่งเป็นลิลิต เพื่อเสนอทางออกในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจแก่รัฐบาลและประชาชน

เนื้อความกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว หลังได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ชาวของเริ่มมีราคาแพงจนทำให้โจรผู้ร้ายชุกชุม ผู้แต่งได้เสนอทางแก้ว่าควรให้ประชาชนมีงานทำตลอดปี ในชนบทให้มีการทำกสิกรรมและให้มีอุตสาหกรรมในครัวเรือน ในเมืองให้มีโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อประชาชนจะได้มีงานทำ และควรทำนุบำรุงศาสนาอย่าให้เสื่อมโทรม ประชาชนจะได้มีความรู้ถูกรู้ผิด นอกจากนี้ยังเสนอให้มีการออมในระบบธนาคารเพราะสามารถป้องกันการโจรที่จะเข้าโจรกรรมได้

ลิลิตทำไมโจรผู้ร้ายชิงชุกชุม เป็นวรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาวิพากษ์วิจารณ์สังคม ที่อยู่ในภาวะข้าวยากมากแพง ผู้แต่งใช้วรรณคดีลิลิตเพื่อแสดงความคิดเห็น และให้ความรู้อันเป็นทางแก้ปัญห การเสนอความรู้โดยใช้ลิลิตในลักษณะนี้ถือเป็นลักษณะใหม่ที่แตกต่างจากเนื้อหาในประเภทคำสอนใน ๒ ประเภทแรกอย่างชัดเจน

ลิลิตรัถนิยม เป็นพระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ลักษณะของเนื้อหาเป็นประกาศรัถนิยมจำนวน ๑๒ ฉบับ ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่นำมาแต่งใหม่เป็นลิลิตเพื่อเผยแพร่ความรู้ดังกล่าวซ้ำ

เนื้อความกล่าวถึงแผนงานของต่าง ๆ ของรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม อาทิ การพัฒนาระบบศาล การพัฒนาระบบชลประทาน การพัฒนาระบบสาธารณสุข เป็นต้น จากนั้นจึงบรรยายถึงการสร้างความวัฒนา โดยยกสุนทรพจน์นายกรัฐมนตรีที่กล่าวถึงเรื่องรัถนิยม และเริ่มบรรยายบทรัถนิมจำนวน ๑๒ ฉบับ

ในที่นี้ จะได้ยกตัวอย่างฉบับที่ ๓ ประกาศห้ามเรียกชื่อที่แสดงความแบ่งแยก เช่น คนอิสลาม คนอิสาน คนเหนือ หรือคนใต้ ให้เรียกทุกคนว่าเป็นคนไทยเท่ากันทุกคน มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โคลงสอง ● รัถบาลไทยไปช้า
ออกฉบับสามก้าวหน้า
เพื่อใช้โดยพลัน

โคลงสอง ● วันที่สองล่วงได้
สิ่งห้แปดสองประกาศไว้
เร่งให้ทำตาม

โคลงสี่ ● เค้าความของบพนี้
กำหนดนาม
ให้แกชาวไทยตาม
ถิ่นท้อง
แก้ใหม่เพื่อขจัดความ
แตกต่าง กันนา
เพื่อเพรียกชื่อไทยพร้อม
ไปเพี้ยนผิดกัน

โคลงสี่ ● สมัญญาไทยทั่วทั้ง
ประเทศ ไทยเฮย
มีอยู่หลายประเภท
มากแท้
อิสลามอิสานเขต
เหนืออีก ไต้แฮ
มตริถเห็นควนแก้
ร่วมเค้าคำขาน

โคลงสี่ ● ให้เลิกการเรียกรื่อง
สืบสน
โดยปต้องเหตุผล
ถูกถ้วน
ทั้งไปถูกใจชน
ผู้ถูก ขนานนอ
ให้เรียกว่าไทยล้วน
ทั่วทั้งเขตชั้นที่ ๗^{๙๗}

^{๙๗} อาทิตยทิพพามา, พระเจ้าวรวงศ์เธอ, ลิลิตรัถนิมม, (พระนคร: กรมแผนที่ทหาร, ๒๔๘๕), หน้า ๑๕ - ๑๖.

จากโคลงที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า เป็นการเผยแพร่ประกาศรัฐนิยมซ้ำด้วยการ
ประพันธ์เป็นลิลิต การแต่งลิลิตเรื่องนี้ นอกจากจะเป็นการสนองนโยบายของรัฐบาลในสมัยนั้นโดย
เนื้อหาแล้ว ยังแสดงให้เห็นการสนองนโยบายจากการใช้อักษรวิธีด้วย

จากการศึกษาเนื้อหาประเภทคำสอนสามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ ๑๑ ตารางแสดงเนื้อหาประเภทคำสอน

คำสอน		วัตถุประสงค์	เนื้อหาหลัก	เนื้อหารอง
๑. ลิลิตตำรานพรัตน์	รัชกาลที่ ๒	เพื่อใช้เป็นตำราสอบทานพิกัดและราคาอัญมณี	บรรยายเรื่องอัญมณี ๙ ประการ	บรรยายเรื่องเที่ยวสุกร ซึ่งเป็นเครื่องรางชนิดหนึ่ง
๒. ลิลิตทักขณพยากรณ์	รัชกาลที่ ๒	เพื่อใช้เป็นตำราโหราศาสตร์	บรรยายเรื่องชาติศึกษา นามศึกษา และจุทศึกษา	แทรกเกร็ดความรู้โหราศาสตร์เรื่องอื่นๆ
๓. ลิลิตสุภาพแสดงญาติสามัคคี	รัชกาลที่ ๕	เพื่อแสดงสุภาพสันติ และเผยแพร่ลงหนังสือวชิรญาณ	สอนเรื่องเหตุแห่งการแตกแยก ๗ ประการ	-
๔. ลิลิตอหัพพิชาติ	รัชกาลที่ ๕	เพื่อสอนเรื่องบุคคล ๖ ตระกูล	บรรยายถึงบุคคล ๖ ตระกูล ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร และปุสกุส	กล่าวถึงการวางตัวของผู้รับราชการ
๕. ลิลิตต้นมาตาปีตคุณกถาบรรยาย	รัชกาลที่ ๖	เพื่อสั่งสอนเยาวชน	สอนเรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดา	สอนเรื่อง ทิศ ๖
๖. ลิลิตปกรณภษาษิต	รัชกาลที่ ๖	เพื่อสั่งสอน และรวบรวมภาษาิตต่าง ๆ	กล่าวถึงเรื่องทศมิตรธรรม เรื่องความเพียร เรื่องทศธรรมจวิทยา เรื่องปัญญา เรื่อง ทศพิธราชธรรม และเรื่องฆราวาสธรรม	-
๗. ลิลิตทำไมโจรผู้ร้ายจึงชุกชุม	รัชกาลที่ ๗	เพื่อสั่งสอนและแนะนำการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ	อธิบายถึงการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ	-
๘. ลิลิตรัตนนิม	รัชกาลที่ ๘	เพื่อสั่งสอนและเผยแพร่รัฐธรรมนูญ	บรรยายถึงรัฐธรรมนูญ ๑๒ ฉบับ	-

จากตารางข้างต้นสรุปได้ว่า วรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประเภทคำสอนเริ่มมีขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยปรากฏครั้งแรกใน **ลิลิตตำราณพรัตน์** สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นเนื้อหาที่พบหลังสุดในวรรณคดีลิลิต เพราะพบครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ในขณะที่เนื้อหาประเภทอื่นปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้วทั้งสิ้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พบเฉพาะเนื้อหาประเภทตำรา โดยพบจำนวน ๒ เรื่องเท่านั้น คือ **ลิลิตตำราณพรัตน์** ซึ่งเป็นตำราว่าด้วยกำเนิดของแก้ว ๙ ประการ และ **ลิลิตทักขวิทยาภรณ์** ซึ่งเป็นตำราโหราศาสตร์ไทยที่เน้นการทำนายโดยใช้ทักษาเป็นหลัก เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังจากวรรณคดี ๒ เรื่องนี้แล้ว ไม่ปรากฏวรรณคดีลิลิตที่เป็นตำราอีก ทั้งนี้ น่าจะเกิดจากความนิยมในการเขียนตำราเป็นร้อยแก้วมากขึ้น จึงไม่ปรากฏการแต่งลิลิตเป็นตำรา

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่ามีการแต่งวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทสั่งสอน ซึ่งถือเป็นเนื้อหาใหม่ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยการนำสุภาษิตต่าง ๆ มาแต่งเป็นวรรณคดีลิลิต ผู้วิจัยเห็นว่าการแต่งเป็นลิลิตเอื้อให้ผู้อ่านจดจำคำสอนได้ง่ายขึ้น และทำให้เนื้อหาที่สั่งสอนให้มีลักษณะพิเศษกว่าร้อยแก้วทั่วไป อีกทั้งยังเป็นการแสดงฝีมือการประพันธ์ของผู้แต่งไปพร้อมกันด้วย วรรณคดีลิลิตในประเภทนี้ เช่น **ลิลิตจพพิชาติ** ที่สั่งสอนให้ประชาชนรู้จักบุคคลประเภทต่าง ๆ ในสังคม รวมถึงสอนเรื่องการวางตัวเมื่อเข้ารับราชการ **ลิลิตต้นมาตาปีตุคุณคาถาบรรยาย** ที่สั่งสอนให้เยาวชนรู้จักกตัญญูต่อบิดามารดา และแทรกเรื่องทศ ๖ ที่สอนให้เยาวชนรู้จักปฏิบัติตนต่อบุคคลต่าง ๆ ที่ต้องปฏิสัมพันธ์ด้วยอย่างเหมาะสม

ในขณะที่เนื้อหาประเภทให้ความรู้มีไม่มากนัก พบเพียง ๒ เรื่อง คือ **ลิลิตทำไม้โจรผู้ร้ายจิงชุกชุม** ซึ่งให้ความรู้เรื่องการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจฝืดเคือง โดยแนะนำทางออกให้รัฐบาลเพื่อการแก้ปัญหาให้แก่ประชาชน และแนะนำให้ประชาชนรู้จักปรับตัวเข้ากับภาวะเศรษฐกิจในขณะนั้นด้วย และ **ลิลิตรัตนนิม** ซึ่งให้ความรู้เรื่องนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในเรื่องรัฐนิยม

เป็นที่น่าสนใจที่เนื้อหาประเภทคำสอน ทั้งในประเภทตำรา ประเภทสั่งสอน และประเภทให้ความรู้ ไม่มีการแต่งสืบทอดอีก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเพราะปัจจุบันเนื้อหาประเภทคำสอนนิยมแต่ในรูปแบบวรรณกรรมร้อยแก้วมากขึ้น ทั้งในประเภทตำรา ประเภทสั่งสอน และประเภทให้ความรู้ อีกทั้งผู้อ่านผู้มีความนิยมงานที่เป็นร้อยแก้วมากขึ้นด้วย การใช้คำประพันธ์ประเภทลิลิตในการแต่งจึงไม่ตอบสนองต่อกลุ่มผู้อ่านในเนื้อหาประเภทนี้ จึงไม่มีการผลิตลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ขึ้นอีกในปัจจุบัน

จากการศึกษาลักษณะด้านเนื้อหาของลิลิตทั้ง ๔ ประเภทข้างต้น ผู้วิจัยสามารถสรุปขอบเขตเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิตได้ ๓ ประการ ดังนี้

๑. เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

วรรณคดีประเภทลิลิตมีกำเนิดจากวรรณคดีราชสำนัก แม้เนื้อหาในวรรณคดีประเภทลิลิตจะมีความหลากหลาย แต่ลิลิตส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ นับตั้งแต่สมัยอยุธยา ลิลิตเรื่องแรก คือ **ลิลิตโองการแช่งน้ำ** ที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ก็มีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ โดยแสดงให้เห็นความเป็นมา และสถานภาพขององค์พระประมุขว่าอยู่ในฐานะสมมุติเทพ

เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เป็นเนื้อหาที่แสดงให้เห็นความเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ที่ชัดเจนที่สุด ผู้แต่งนิยมนำเรื่องราวของพระมหากษัตริย์มาแต่งเป็นลิลิต โดยอาจใช้ลิลิตในการบันทึกพระราชพิธีสำคัญ เช่น **ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค** หรือใช้ลิลิตในการผลิตซ้ำพงศาวดารหรือข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ โดยผู้แต่งมักมีวัตถุประสงค์ในการสดุดีพระมหากษัตริย์ เช่น **ลิลิตตะเลงพ่าย** **ลิลิตพงศาวดารเหนือ** และ**ลิลิตนเรศวร** เป็นต้น

อนึ่ง เนื้อหาประเภทเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ นิยมนำพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมาแต่งเป็นลิลิตเป็นอย่างมาก มีวรรณคดีลิลิตที่กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรจำนวน ๔ เรื่อง คือ **ลิลิตตะเลงพ่าย** **ลิลิตสดุดีภินิหาร** **ลิลิตกัมพูชพ่าย** และ**ลิลิตนเรศวร** ความนิยมนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จของ**ลิลิตตะเลงพ่าย**ในฐานะวรรณคดีชั้นครูในการสร้างกรอบความคิดในการประพันธ์ และสะท้อนให้เห็นการให้ความสำคัญและการยกย่องสมเด็จพระนเรศวรในสังคมไทยปัจจุบัน จึงไม่มีการนำบูรพมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาพระองค์ใดมาแต่งเป็นลิลิตเทียบพระบารมีและพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรเลย

เนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย ทั้งนิทานที่ได้เค้าเรื่องจากนิทานไทย และนิทานที่ได้เค้าเรื่องจากนิทานต่างประเทศ ผู้แต่งมักกล่าวถึงเรื่องราวของพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน แม้ว่าวรรณคดีประเภทนิทาน-นิยาย จะมุ่งให้ความบันเทิงเป็นหลักก็ตาม โดยเป็นที่น่าสังเกตว่า พระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในเนื้อหาประเภทนี้มักมีชดัตติยะมานะสูงสมความเป็นกษัตริย์ เช่น **ลิลิตพระลอ** หรือมีปัญญาที่เฉียบแหลม และประกอบไปด้วยคุณธรรม เช่น **ลิลิตนิทราชาคริต** และ**ลิลิตอิหร่านราชาธรรม** เป็นต้น

๒. เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับวีรชน หรือบุคคลสำคัญของบ้านเมือง

วรรณคดีลิลิตนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเนื้อหาในบางประเภทที่กล่าวถึงสามัญชน เช่น เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ และมีการกล่าวถึงสามัญชนเพิ่มขึ้นเรื่อยมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

เนื้อหาที่กล่าวถึงสามัญชนส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวีรชน โดยเน้นให้เห็นถึงบทบาทของสามัญชนในการปกป้องบ้านเมือง เช่น **ลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจัน** ซึ่งเป็นบทบาทที่สนับสนุนสถาบันพระมหากษัตริย์อีกทางหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัชกาลปัจจุบันความหมายของวีรชนได้กว้างขวางออกไป โดยไม่ได้หมายถึงผู้ทำศึกสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมืองเท่านั้น หากแต่ยังหมายถึงประชาชนผู้ต่อสู้เพื่อรักษาระบอบการเมืองการปกครองของบ้านเมืองด้วย เช่น **ลิลิตตุลาตูลู** และ**ลิลิตหล้ากำสรวล** ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาของวีรชนจึงขยายขอบเขตไปสู่ประชาชนผู้ต่อสู้เพื่อรักษาระบอบประชาธิปไตย

นอกจากนี้ ขอบเขตของเนื้อหายังได้กว้างขวางออกไปถึงบุคคลสำคัญของบ้านเมืองด้วย ดังปรากฏการแต่งลิลิตถึงพระธรรมโกศาจารย์ (ท่านพุทธทาส) ซึ่งเป็นพระสงฆ์รูปสำคัญของรัชกาลปัจจุบัน ในลิลิต **'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์** และการแต่งลิลิตถึงทหาร ใน**ลิลิตสงครามฝิ่นสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก**

อนึ่ง แม้ขอบเขตของเนื้อหาจะขยายมาสู่วีรชนและบุคคลสำคัญของบ้านเมืองก็ตาม แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตก็ยังคงมีความเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์เสมอ ดังจะเห็นได้จากการสืบทอดบทประณามพจนีในวรรณคดีลิลิต ที่ผู้แต่งยังรักษาขนบเดิมในการยกย่องพระเกียรติพระมหากษัตริย์อยู่จนถึงปัจจุบัน

๓. เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับความรู้ คุณธรรม และจริยธรรม

เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตอีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ คุณธรรม และจริยธรรม โดยปรากฏในเนื้อหาประเภทศาสนา และคำสอน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่นำชาดกจากทั้งในอรรถกถาชาดก และปัญญาสชาดกมาแต่งเป็นวรรณคดีประเภทลิลิต และเป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีประเภทศาสนาที่เป็นชาดก ตัวละครมักเป็นกษัตริย์แทบทั้งสิ้น โดยตัวละครเหล่านั้นมักประกอบคุณความดี และมีจริยธรรมสูง

ในขณะที่วรรณคดีประเภทคำสอน ในประเภทตำรา ตำราที่แต่งขึ้นมักเป็นศาสตร์หรือองค์ความรู้ของราชสำนัก หรือมีขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในราชสำนัก ตัวอย่างเช่น **ลิลิตตำรานพรัตน์** ที่แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นตำราเทียบพิภักตราคาและน้ำหนักรัตนธาตุ และ**ลิลิตทักขยาพยากรณ์** ที่แต่งขึ้น

เพื่อสอนการใช้ความรู้ที่ศึกษาร่วมกับโหราศาสตร์แขนงอื่น เป็นต้น ในประเภทสั่งสอน เนื้อหานิยมสั่งสอนให้ผู้อ่านรู้จักประพจน์ดีและเป็นข้าราชการที่ดี เช่น **ลิลิตฉัพพวิชาติ** เป็นต้น

ขอบเขตของเนื้อหาในวรรณคดีประเภทลิลิตดังที่กล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงมุมมองของผู้แต่งและความคาดหวังของผู้เสพที่มีต่อวรรณคดีลิลิตว่า วรรณคดีประเภทลิลิตควรจะแต่งขึ้นในเนื้อหาที่ดี เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ บุคคลสำคัญของบ้านเมือง หรือเรื่องราวเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม

เนื่องจากลิลิตเป็นวรรณคดีราชสำนักที่เผยแพร่ลงมาสู่ประชาชน ด้วยเหตุดังกล่าว เนื้อหาของวรรณคดีประเภทนี้จึงยังคงผูกพันกับพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้ว่า การแต่งบทประณามพจน์แสดงความเคารพพระมหากษัตริย์ก่อนเป็นอันดับต้น ซึ่งปรากฏในเนื้อหาทุกประเภทในวรรณคดีลิลิต

การแต่งวรรณคดีลิลิตจึงมีใช่แต่งเรื่องอะไรก็ได้ แต่ควรแต่งเฉพาะเนื้อหาที่ดี และมีลักษณะเทิดทูนหรือให้คุณค่าต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ ด้วย ด้วยเหตุนี้ เปลื้อง ณ นคร จึงกล่าวว่า “ลิลิตถือเป็นวรรณกรรมชั้นสูงรองลงมาจากฉันท์”^{๙๘} ซึ่งแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของวรรณคดีประเภทลิลิตว่า มีใช้คำประพันธ์ที่จะแต่งเล่นในเนื้อหาประเภทใดก็ได้ หากแต่ผู้แต่งจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมของบุคคลและเนื้อหาที่นำมาแต่งวรรณคดีลิลิตเสมอ

๔.๒ ความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต

เนื้อหาในวรรณคดีประเภทลิลิตมีเป็นจำนวนมาก และมีสืบเนื่องนับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งสรุปความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิตได้ ดังนี้

๔.๒.๑ ความหลากหลายด้านเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต

จากการศึกษาวรรณคดีประเภทลิลิต จำนวน ๖๒ เรื่อง สามารถสรุปเนื้อหาประเภทต่าง ๆ เป็นตารางได้ ดังนี้

^{๙๘} เปลื้อง ณ นคร, คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง, (กรุงเทพฯ : ศูรสภา, ๒๕๐๙), หน้า ๖๖.

ตารางที่ ๑๒ ตารางแสดงเนื้อหาวรรณคดีประเภทลิลิตจำแนกตามช่วงสมัย

สมัย	ประเภท				จำนวน
	บันทึก หรือ ประวัติศาสตร์	นิทาน - นิยาย	ศาสนา	คำสอน	
อยุธยา	๑	๒	๑	-	๔
รัชกาลที่ ๑	-	-	๑	-	๑
รัชกาลที่ ๒	๒	-	๒	๒	๖
รัชกาลที่ ๓	๒	-	-	-	๒
รัชกาลที่ ๔	-	๒	๑	-	๓
รัชกาลที่ ๕	๗	๑	๑	๒	๑๑
รัชกาลที่ ๖	๗	๔	๒	๒	๑๕
รัชกาลที่ ๗	-	-	๑	๑	๒
รัชกาลที่ ๘	-	๓	-	๑	๔
รัชกาลที่ ๙	๑๑	๑	๒	-	๑๔
จำนวน	๓๐	๑๓	๑๑	๘	๖๒

จากตารางจะเห็นได้ว่า เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตประกอบด้วย ๔ ประเภท คือ ประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ประเภทนิทานนิยาย ประเภทศาสนา และประเภทคำสอน

เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มีจำนวนมากที่สุดคือ ๓๐ เรื่อง โดยปรากฏความนิยมการแต่งเป็นช่วง ๔ ช่วง คือ สมัยอยุธยาตอนต้น สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยรัชกาลปัจจุบัน เป็นที่น่าสังเกตว่า แนวโน้มของเนื้อหาประเภทนี้มีความนิยมเพิ่มขึ้นโดยลำดับ จากสมัยอยุธยาที่ปรากฏเพียง ๑ เรื่อง พบมากขึ้นในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลละ ๒ เรื่อง พบในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลละ ๗ เรื่อง และเห็นได้อย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลปัจจุบัน ที่ปรากฏวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้มากถึง ๑๑ เรื่อง

เนื้อหาประเภทนิทาน-นิยายมีจำนวน ๑๓ เรื่อง โดยปรากฏความนิยมการแต่งเป็น ๓ ช่วง คือ สมัยอยุธยา สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน

การแต่งวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนิทาน-นิยายไม่สม่ำเสมอ แต่อาจกล่าวได้ว่า ช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคที่เฟื่องฟูที่สุด เพราะพบวรรณคดีลิลิตประเภทนี้จำนวน ๗ เรื่อง และเป็นลิลิตที่มีชื่อเสียง เช่น **ลิลิตนิทราชาคริต** และ **ลิลิตนารายณ์สิบปาง** เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าในรัชกาลปัจจุบันมีวรรณคดีลิลิตประเภทนิทาน-นิยายเพียง ๑ เรื่อง คือ **ลิลิตพระคุณแม่** เท่านั้น ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าความนิยมในการแต่งลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ลดลง เนื่องจากความนิยมในการสร้างสรรค์งานด้วยร้อยแก้วเข้ามาแทนที่

เนื้อหาประเภทศาสนามีจำนวน ๑๑ เรื่อง โดยปรากฏความนิยมการแต่งเป็น ๓ ช่วง คือ สมัยอยุธยาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยรัชกาลปัจจุบัน

การแต่งวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทศาสนามีจำนวนในแต่ละรัชกาลไม่มากนัก แม้ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงที่มีการแต่งต่อเนื่องมากที่สุด มีวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้ จำนวน ๕ เรื่อง เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ในรัชกาลปัจจุบันยังปรากฏวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทศาสนาอยู่ แต่เรื่องที่แต่งไม่ได้นำเรื่องมาจากชาดกเหมือนใน ๒ ช่วงแรก แต่เป็นการนำพระพุทธรูปประวัติมาเรียบเรียงเป็นวรรณคดีลิลิต เช่นที่พบใน **ลิลิตสรรเสริญพระพุทธรูปคุณ** และเป็นการนำพระพุทธรูปประวัติเรื่องปฐมสมโพธิกถาจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มาเรียบเรียงเป็นลิลิต เช่นที่พบใน **ลิลิตปฐมสมโพธิกถา**

เนื้อหาประเภทคำสอนมีจำนวน ๘ เรื่อง โดยปรากฏความนิยมในการแต่งเป็น ๒ ช่วง คือ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

วรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประเภทคำสอนมีจำนวนน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทอื่น ๆ อย่างไรก็ดีถือได้ว่าวรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทนี้มีลักษณะที่แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหามากที่สุด จากเดิมที่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทคำสอน แต่งขึ้นเพื่อเป็นตำราในการเผยแพร่ความรู้ เช่นที่พบใน **ลิลิตตำราเนตรพัตน์** และ **ลิลิตทักษะพยากรณ์**

ในขณะที่ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล วรรณคดีลิลิตในเนื้อหาประเภทคำสอน แต่งขึ้นเพื่อใช้สั่งสอน และให้ความรู้ โดยเฉพาะในประเภทให้ความรู้ ถือเป็นลักษณะเนื้อหาใหม่ที่ไม่ปรากฏมาก่อน เพราะเป็นการแต่งลิลิตเพื่อแสดงความคิดเห็น พร้อมกับให้ความรู้แก่ประชาชนไปพร้อมกัน เช่นที่ปรากฏในลิลิตทำไมโจรผู้ร้ายจึงชุกชุม ทั้งยังใช้ลิลิตเผยแพร่นโยบายของรัฐบาล เช่นที่ปรากฏในลิลิตรัตนนิม

เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตทั้ง ๔ ประเภทข้างต้น แสดงให้เห็นแนวโน้มด้านเนื้อหาของวรรณคดีลิลิตได้ว่า มีแนวโน้มความนิยมแต่งเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มากที่สุด ดังจะเห็นได้จากตารางว่าในสมัยรัชกาลปัจจุบัน มีเนื้อหาประเภทนี้มากถึง ๑๑ เรื่อง

ในส่วนของความหลากหลายของเนื้อหาในวรรณคดีลิลิต ผู้วิจัยพบว่าวรรณคดีลิลิตเฟื่องฟูมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่มีความนิยมในการแต่งลิลิตมากในช่วงเวลานี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเพราะทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้เอาพระทัยใส่ในทางวรรณคดีเป็นอย่างมาก โดยในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตมากถึง ๑๑ เรื่อง ในขณะที่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับได้ว่าเป็นยุคที่เฟื่องฟูที่สุดยุคหนึ่งในทางวรรณคดีไทย มีการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตมากถึง ๑๕ เรื่อง และมีครบถ้วนในเนื้อหาทุกประเภท

ในขณะที่สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความหลากหลายและจำนวนของวรรณคดีลิลิตมีแนวโน้มลดลงอย่างชัดเจน โดยมีการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตเพียง ๒ เรื่องเท่านั้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า อาจเป็นเพราะอิทธิพลของวรรณกรรมร้อยแก้ว ประกอบกับปัญหาทางการเมืองการปกครอง และระยะเวลาการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ยาวนาน จึงทำให้มีการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตลดลงมากอย่างชัดเจน

สมัยรัชกาลปัจจุบัน เป็นช่วงที่วรรณคดีลิลิตมีการแต่งเพิ่มมากขึ้นอีกครั้งพบจำนวน ๑๔ เรื่อง แต่มีการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตในเนื้อหา ๓ ประเภท คือ ประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ประเภทนิทาน – นิยาย และประเภทศาสนา เท่านั้น และเป็นที่น่าสนใจที่เห็นว่า เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มีจำนวนมากที่สุด

ความนิยมแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตในเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ น่าจะเกิดจากการอิทธิพลของลิลิตตะเลงพ่ายซึ่งเป็นวรรณคดีในเนื้อหา

ประเภทนี้ที่เป็นที่รู้จักมากกว่าวรรณคดีประเภทลิลิตเรื่องอื่น ๆ เนื่องจากได้รับการบรรจุในแบบเรียนมานับแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งอิทธิพลของลิลิตตะเลงพ่ายส่งผลต่อวัตถุประสงค์การแต่งของผู้แต่งวรรณคดีลิลิตด้วย ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

๔.๒.๒ ลักษณะของเนื้อหาของวรรณคดีประเภทลิลิต

จากการศึกษาวรรณคดีลิลิตจำนวน ๖๒ เรื่องพบว่า แต่เดิมที่วรรณคดีลิลิตเป็นวรรณคดีที่มีกำเนิดมาจากราชสำนัก แต่เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาที่มีการกล่าวถึงสามัญชนมากขึ้น โดยปรากฏครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจัน และนับจากนั้นจึงได้มีการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตที่กล่าวถึงสามัญชนเพิ่มขึ้นโดยลำดับจนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน ดังปรากฏในเนื้อหาประเภทต่าง ๆ เช่น เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น ลิลิตมหาสงคราม ลิลิตตุลาการ และลิลิตสงครามฝิ่นสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก เป็นต้น และเนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย เช่น ลิลิตพระคุณแม่ เป็นต้น

แม้เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตจะกล่าวถึงสามัญชนมากขึ้น แต่วรรณคดีลิลิตยังคงเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์อยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากวัตถุประสงค์การแต่งของผู้แต่งลิลิตในปัจจุบัน ที่แต่งวรรณคดีลิลิตขึ้นเพื่อถวายพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น ลิลิตสงครามฝิ่นสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก ที่ผู้แต่งระบุว่าแต่งลิลิตเรื่องนี้ขึ้นเพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในปีกาญจนาภิเษก หรือ ลิลิตพระคุณแม่ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

นอกจากลักษณะเนื้อหาจะเปลี่ยนแปลงโดยกล่าวถึงสามัญชนมากขึ้นแล้ว วรรณคดีประเภทลิลิตในรัชกาลปัจจุบันยังมีวัตถุประสงค์ที่มุ่งสดุดีชัดเจนขึ้น และสดุดีบุคคลที่หลากหลายขึ้น ดังนี้

๑. สดุดีพระมหากษัตริย์

วรรณคดีลิลิตที่สดุดีพระมหากษัตริย์ เป็นแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ

ประเภทแรก คือ เนื้อหาประเภทประวัติศาสตร์ที่นำเรื่องจากพงศาวดารหรือเกร็ดประวัติศาสตร์มาแต่งสดุดีพระมหากษัตริย์ในอดีต พบใน ลิลิตนเรศวร และลิลิตราชสดุดี พระบรมจักรี ๙ รัชกาล

ลักษณะการนำเอาพงศาวดารหรือเกียรติประวัติศาสตร์มาแต่งสตุดีนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า สืบทอดมาจาก **ลิลิตตะเลงพ่าย** ซึ่งเป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องแรกที่ใช้วิธีการดังกล่าวในการสตุดี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และจะเห็นได้ว่า **ลิลิตนเรศวร** ซึ่งแต่งขึ้นในรัชกาลปัจจุบันก็แต่งขึ้น เพื่อสตุดีสมเด็จพระนเรศวรเช่นกัน

ประเภทที่ ๒ คือ เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำ ที่นำพระราชพิธีมาแต่งสตุดี พระมหากษัตริย์ในรัชกาลปัจจุบัน พบใน **ลิลิตราชาภิเษกสมรสฯ ลิลิตโครงการพระราชดำริฯ ลิลิตอัครศิลปิน และลิลิตอัครศิลปินนวมินทร์มหาราชา**

ลักษณะแรก เป็นการสตุดีโดยใช้พระราชพิธีสำคัญ ได้แก่ **ลิลิตราชาภิเษกสมรสฯ** มากล่าวชื่นชมความยิ่งใหญ่ และงดงามของพระราชพิธีที่จัดขึ้นอย่างสมพระเกียรติ ลักษณะการสตุดีเช่นนี้คล้ายคลึงกับ **ลิลิตยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และลิลิตสรรเสริญพระบารมี** เป็นต้น ที่แต่งวรรณคดีลิลิตสตุดีพระมหากษัตริย์ผ่านพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่

อีกลักษณะหนึ่ง เป็นการนำพระปรีชาส่วนพระองค์มากล่าวสตุดี เช่น **ลิลิตโครงการพระราชดำริฯ และลิลิตอัครศิลปิน** เป็นต้น คล้ายคลึงกับ **ลิลิตสตุดีพระราชบัญญัติประถมศึกษา** ที่แต่งสตุดีพระราชปรีชาในบริหารบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์เช่นกัน

ประเภทที่ ๓ คือ วรรณคดีลิลิตที่สตุดีพระมหากษัตริย์โดยอ้อม โดยการชมสถาปัตยกรรมของบ้านเมือง เพื่อเชื่อมโยงการความสามารถในการปกครองบ้านเมืองให้มีความเจริญ พบใน **ลิลิตรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี**

ลักษณะการสตุดีเช่นนี้นับเป็นลักษณะใหม่ที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อน แต่เดิมอาจมีการสตุดีโดยกล่าวชมความเจริญของบ้านเมืองแทรกในวรรณคดีลิลิตบ้างแต่ก็เป็นส่วนน้อย ในขณะที่วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เน้นการชมความงามของบ้านเมืองตลอดทั้งเรื่อง โดยกล่าวถึงสถาปัตยกรรมสำคัญในรัชกาลนั้น ๆ ประกอบการสตุดีด้วย ซึ่งนับเป็นวิธีการสตุดีที่กว้างขวางขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีลิลิตที่สตุดีพระมหากษัตริย์โบราณจะเน้นพระปรีชาด้านการรบเป็นสำคัญ ในขณะที่วรรณคดีลิลิตที่สตุดีพระมหากษัตริย์ในปัจจุบัน พระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงมีบทบาทดังกล่าวแล้ว การสตุดีจึงเน้นไปที่พระปรีชาด้านอื่น ๆ ทดแทน อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าสถานะภาพของพระมหากษัตริย์ยังคงเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนเช่นเดิม

๒. สดุดีวีรชน

วรรณคดีลิลิตที่สดุดีวีรชน แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

ประเภทแรก คือ วรรณคดีลิลิตที่สดุดีวีรชนในการต่อสู้ศึกสงคราม พบใน **ลิลิตสงครามผืน สามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก**

ลักษณะการสดุดีเช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นลักษณะใหม่ในการแต่งลิลิตสดุดี แต่เดิมเมื่อกล่าวถึงการรบ วรรณคดีลิลิตมักมุ่งเน้นไปที่พระมหากษัตริย์ผู้เป็นจอมทัพเป็นสำคัญ การกล่าวถึงแม่ทัพหรือทหารต่าง ๆ มีไม่มากนัก แต่ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้แต่งขึ้นโดยให้ความสำคัญกับทหารเป็นหลัก ซึ่งนับได้ว่าเป็นลักษณะใหม่ที่แสดงให้เห็นบทบาทของทหารในการต่อสู้เพื่อปกป้องบ้านเมือง นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าบทบาทของพระมหากษัตริย์ด้านการรบไม่ใช่บทบาทสำคัญของพระมหากษัตริย์ในปัจจุบัน

ประเภทที่ ๒ คือ วรรณคดีลิลิตที่สดุดีวีรชนในการต่อสู้เพื่อระบอบประชาธิปไตย พบใน **ลิลิตตุลาครุ และลิลิตหล้ากำสรวล**

ลักษณะการสดุดีเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ผู้แต่งเปรียบเทียบการต่อสู้เพื่อระบอบประชาธิปไตยว่ามีความสำคัญไม่ต่างจากการสู้รบในศึกสงคราม ผู้ที่ต่อสู้เพื่อระบอบประชาธิปไตย นับเป็นวีรชนคนหนึ่งต่อสู้เพื่อให้บ้านเมืองมีประชาธิปไตยที่มั่นคง เมื่อประชาธิปไตยมีความมั่นคงบ้านเมืองก็จะมีความมั่นคงตามไปด้วย การต่อสู้จึงไม่ต่างจากการต่อสู้ของทหารกับศัตรูที่รุกรานบ้านเมืองเช่นกัน

๓. สดุดีพระสงฆ์

วรรณคดีลิลิตที่สดุดีพระสงฆ์ พบใน **ลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์**

ลักษณะการสดุดีเช่นนี้ นับเป็นลักษณะใหม่ เพราะไม่เคยมีการแต่งวรรณคดีลิลิตเพื่อสดุดีพระสงฆ์มาก่อน ผู้วิจัยเห็นว่าการสดุดีท่านพุทธทาสในลิลิตเรื่องนี้ น่าจะเป็นการเปรียบเทียบของผู้แต่งที่แสดงให้ผู้อ่านเห็นว่า ท่านพุทธทาสเป็นผู้นำในการต่อสู้กับกิเลสเพื่อประชาชนเช่นกัน เพราะเนื้อหาในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เน้นย้ำการเผยแพร่ธรรมะของท่านพุทธทาสตลอดทั้งเรื่อง

จากที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า วรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประเภทสดุดีในสมัยรัชกาลปัจจุบันมีความหลากหลายมากขึ้น และมีการนำวรรณคดีลิลิตไปแต่งเพื่อสดุดีบุคคลที่ไม่เคยใช้ลิลิตแต่งยกย่องมาก่อน

เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีลิลิตเนื้อหาประเภทศาสนา และประเภทนิทาน ในรัชกาลปัจจุบัน ผู้แต่งต่างมีวัตถุประสงค์ในการสวดดีด้วยกันทั้งสิ้น กล่าวคือ **ลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณ** แต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งพระพุทธศาสนาว่างมา ๒๕๐๐ ปี **ลิลิตปฐมสมโพธิกถา** แต่งขึ้นตามวัตถุประสงค์ของโครงการเฉลิมพระเกียรติและเผยแพร่พระเกียรติคุณของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และลิลิตพระคุณแม่มีวัตถุประสงค์เพื่อสวดดีคุณค่าของมารดาในฐานะผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตรจนเติบโตใหญ่ ทั้งผู้แต่งยังมีวัตถุประสงค์ในการสวดดีสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถไปพร้อมกันด้วย

จะเห็นได้ว่า แม้วรรณคดีลิลิตจะเนื้อหาต่างประเภทกัน แต่วัตถุประสงค์ในการแต่งวรรณคดีลิลิตมีความสอดคล้องกัน ผู้วิจัยเห็นสันนิษฐานว่าลักษณะร่วมกันทางด้านวัตถุประสงค์น่าจะมาจากอิทธิพลของการพัฒนาแบบเรียนภาษาและวรรณคดีไทย ที่กระทรวงศึกษาธิการได้จัดทำหลักสูตรขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ โดยบรรจุลิลิตตะเลงพ่ายในหลักสูตรภาษาไทย ในหนังสือแบบเรียนวรรณคดีไทยเล่ม ๔ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ และมีการบรรจุลิลิตตะเลงพ่ายใบหนังสือแบบเรียนภาษาไทยเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน การที่ลิลิตตะเลงพ่ายได้รับการบรรจุอยู่ในหลักสูตรอย่างยาวนาน จึงเป็นไปได้มากที่ผู้แต่งลิลิตจะได้กรอบความคิดในการแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตว่า ควรแต่งลิลิตเพื่อวัตถุประสงค์ยกพระเกียรติ สดุดี หรือยกย่องบุคคลที่ทำความดีให้กับบ้านเมือง

นอกจากอิทธิพลของลิลิตตะเลงพ่ายที่ส่งผลทั้งในเรื่องความหลากหลายและลักษณะของเนื้อหาในวรรณคดีประเภทลิลิตในรัชกาลปัจจุบัน เรื่องยวนพ่ายเป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่ช่วยต่อยก้ากรอบความคิดในการสวดดี แม้ในปัจจุบันจะมีการจัดเรื่องยวนพ่ายไว้ในวรรณคดีประเภทโคลงตัน แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ถึงอิทธิพลของวรรณคดีเรื่องนี้ที่มีต่อผู้นิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่ายและการสร้างกรอบการประพันธ์ด้านเนื้อหาต่อวรรณคดีลิลิตเรื่องอื่น ๆ เรื่องยวนพ่ายจึงเป็นเครื่องเชื่อมโยงให้เห็นความนิยมในการใช้ลิลิตแต่งสวดดีจากสมัยอยุธยามาถึงลิลิตตะเลงพ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย และช่วยต่อยก้าให้เห็นถึงการนำลิลิตตะเลงพ่ายเป็นแบบอย่างในการประพันธ์ลิลิต

ผู้วิจัยเห็นว่า นอกจากการบรรจุลิลิตตะเลงพ่ายในแบบเรียนซึ่งทำให้วรรณคดีเรื่องนี้เป็นที่รู้จักมากกว่าลิลิตเรื่องอื่น ๆ แล้ว ด้วยเนื้อหาที่สมบูรณควรค่าแก่การยกย่อง ฝีมือการประพันธ์ชั้นครูของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และการสืบทอดขนบจากวรรณคดีโบราณอย่างเรื่องยวนพ่าย ช่วยเสริมกันให้ลิลิตตะเลงพ่ายเป็น “ครู” ที่เหมาะสมในการประพันธ์วรรณคดีประเภทลิลิต ด้วยเหตุนี้ จึงมีการสร้างสรรค์วรรณคดีลิลิตตามอย่างลิลิตตะเลงพ่ายอย่างต่อเนื่อง และลิลิตตะเลงพ่ายน่าจะคงเป็นแบบอย่างในการประพันธ์วรรณคดีประเภทลิลิตต่อไป

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา ลิลิต: ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในฐานะประเภทวรรณคดี สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

เรื่องความเป็นมาและความหมายของคำ “ลิลิต” พบว่าคำ “ลิลิต” น่าจะมาจากคำ “ลลิต” ในภาษาบาลีสันสกฤต ซึ่งมีความหมายว่า “เล่น” จากนั้นจึงมีการแผลงสระ อะ เป็น สระอิ เป็นคำ “ลิลิต” อย่างในปัจจุบัน

ในทางวรรณกรรม คำ “ลิลิต” ใช้เรียกการเล่นสัมผัสที่กำหนดรูปวรรณยุกต์ก่อน จากนั้นจึงใช้เป็นชื่อร้อยกรองประเภทหนึ่งของไทย ซึ่งประกอบด้วยร่ายและโคลง โดยยังคงใช้ในความหมายว่าเป็นการเล่นลีลาการแต่งระหว่างร่ายและโคลงซึ่งกำหนดให้แต่งสลับกัน

ผู้วิจัยพบว่า ในจินตมณีฉบับพระโหราธิบดี สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คำ “ลิลิต” หมายถึง การเล่นสัมผัสที่กำหนดรูปวรรณยุกต์ ต่อมา พบว่าในลิลิตจันทกินร คำ “ลิลิต” หมายถึง ร้อยกรองประเภทหนึ่งที่ประกอบด้วยร่ายกับโคลงแต่งสลับกัน และหลังจากมีการใช้คำ “ลิลิต” เรียกวรรณคดีที่แต่งด้วยร่ายและโคลงสลับกันในลิลิตจันทกินร ความหมายของคำว่า “ลิลิต” ก็แคบเข้าเหลือใช้เฉพาะในความหมายที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีลิลิต แต่ยังคงความหมายที่หมายถึง การ “เล่น” อยู่ แต่เปลี่ยนจากการเล่นสัมผัสที่กำหนดรูปวรรณยุกต์ มาเป็นการเล่นสลับระหว่าง ร่ายและโคลง ต่อมาเมื่อมีการศึกษาและจัดประเภทวรรณคดีจัดประเภทวรรณคดีไทยในสมัยหลัง จึงได้มีการนำคำ “ลิลิต” มากำหนดเรียกชื่อวรรณคดีที่มีรูปแบบเดียวกัน และเรียกย่อนไปถึง วรรณคดีที่มีรูปแบบเดียวกัน แต่แต่งขึ้นก่อนที่คำ “ลิลิต” จะหมายถึงฉันทลักษณ์ผสมชนิดหนึ่งของไทยใน ลิลิตโองการแช่งน้ำ และลิลิตพระลอ

ส่วนฉันทลักษณ์ประเภทลิลิต พบว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือสยามไวยากรณ์ฉันทลักษณ์ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓ มีการแบ่งวรรณคดีประเภทลิลิต โดยแบ่งลิลิตออกเป็นลิลิตโบราณ ประกอบด้วย ร่ายโบราณ กับโคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ ลิลิตสุภาพ ประกอบด้วย ร่ายสุภาพ กับโคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ และลิลิตต้น ประกอบด้วย ร่ายต้น กับโคลงสี่ต้น โคลงสองต้น และโคลงสามต้น

ความเปลี่ยนแปลงของฉันทลักษณ์ในวรรณคดีลิลิต พบว่ามีการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นในวรรณคดีลิลิต โดยพบทั้งการแทรกฉันทลักษณ์ในตัวเรื่อง และการแทรกฉันทลักษณ์นอกตัวเรื่อง ในการแทรกฉันทลักษณ์ในตัวเรื่อง พบการแทรกฉันทลักษณ์ประเภทกาพย์ ๓ ชนิด คือ กาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉบัง ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ และพบการแทรกฉันทลักษณ์ประเภทกลอน ชนิดกลอนสุภาพ ในการแทรกฉันทลักษณ์นอกตัวเรื่อง พบการแทรกฉันทลักษณ์ประเภทกาพย์ ชนิดกาพย์ยานี ๑๑

การแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่น นอกจากจะแสดงให้เห็นการแสดงฝีมือในการประพันธ์ว่าผู้แต่งสามารถแต่งคำประพันธ์ชนิดอื่นได้มากกว่าว่ายากกับโคลงแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นโดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับเนื้อหา หากเนื้อหาในส่วนนั้นไม่สามารถใช้ฉันทลักษณ์ง่ายและโคลงได้ หรือใช้แล้วไม่เหมาะสม ผู้แต่งก็เลือกแต่งฉันทลักษณ์ที่เห็นว่าเหมาะสมแทรกในวรรณคดีลิลิต นอกจากนี้ การแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นยังมีส่วนช่วยในการทำให้อุบายในวรรณคดีเป็นสัดส่วน เช่นที่ปรากฏการแต่งกาพย์แทรกในลิลิตทักขวิทยาการ และการแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นยังเพื่อรักษาต้นฉบับของฉันทลักษณ์ที่แต่งแทรกเข้ามา เช่นที่ปรากฏการแต่งเพลงกล่อมเด็กแทรกในลิลิต 'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์ เป็นต้น

นอกจากนี้ ในลิลิต'จิตว่าง' แนวทางสวนโมกข์ ยังปรากฏฉันทลักษณ์ในการแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกด้วย เนื่องจากการแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นการแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นกลับไปฉันทลักษณ์ประเภทง่าย ซึ่งเป็นลักษณะการแต่งร้อยกรองที่ไปเคยปรากฏมาก่อน

อย่างไรก็ตาม แม้ผู้แต่งจะแต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกในวรรณคดีลิลิต แต่ผู้วิจัยพบว่า ผู้แต่งยังพยายามสร้างความกลมกลืนระหว่างฉันทลักษณ์ด้วยการเชื่อมสัมผัส ซึ่งพบในวรรณคดีที่แต่งฉันทลักษณ์ชนิดอื่นแทรกในทุกเรื่อง

นอกจากนี้ จากความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์ดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยยังมีข้อสังเกตว่า ในปัจจุบันยังปรากฏการใช้คำเกินในวรรค ทั้งในคำประพันธ์ชนิดง่ายและชนิดโคลง แต่ลักษณะการใช้คำเกินมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ แต่เดิมวรรณคดีลิลิตใช้คำเกินในวรรคเพื่อรักษาเนื้อความของเนื้อหาในตอนนั้นๆ ผู้แต่งจึงจำเป็นต้องใช้คำเกินเพื่อสื่อให้ผู้เสพเข้าใจในสาระที่ต้องการสื่อ แต่ในวรรณคดีลิลิตปัจจุบันการใช้คำเกินเกิดจากการที่ผู้แต่งจำเป็นต้องใส่ชื่อเฉพาะ หรือ คำเฉพาะลงไปฉันทลักษณ์

การเข้าลิลิต พบว่าในปัจจุบันผู้แต่งนิยมเข้าลิลิตมากขึ้น โดยเมื่อมีการเข้าลิลิตมักเข้าลิลิตโดยตลอดทั้งเรื่อง และการเข้าลิลิตได้กลายเป็นข้อบังคับหนึ่งในการแต่งวรรณคดีลิลิต ดังปรากฏในคำอธิบายการประพันธ์ “ลิลิต” ในหนังสือหลักภาษาไทย ของ กำชัย ทองหล่อ เป็นต้น แม้ความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์จะเป็นความเปลี่ยนแปลงสำคัญในวรรณคดีประเภทลิลิต อย่างไรก็ตามผู้แต่งยังคงรักษาหัวใจในการประพันธ์ลิลิตอย่างชัดเจน โดยผู้แต่งยังเน้นการใช้ร้อยและโคลงแต่งสลับกันเป็นหลัก การแทรกฉันทลักษณ์ชนิดอื่นเป็นไปด้วยความระมัดระวัง โดยใช้ในเฉพาะส่วนที่จำเป็นเท่านั้น แสดงให้เห็นว่า แม้จะมีความเปลี่ยนแปลงด้านฉันทลักษณ์ในวรรณคดีลิลิตเกิดขึ้นดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่ความเปลี่ยนแปลงนั้นยังอยู่ในกรอบที่แสดงให้เห็นการพยายามรักษาและสืบทอดให้วรรณคดีลิลิตยังคงมีลักษณะเด่นของการใช้ร้อยและโคลงแต่งสลับกันอย่างเหมาะสมต่อไป

ในส่วนเนื้อหาในวรรณคดีลิลิต พบว่าวรรณคดีลิลิตในสมัยอยุธยาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเนื้อหา ๔ ประเภท คือ เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย เนื้อหาประเภทศาสนา และเนื้อหาประเภทคำสอน

ในขณะที่เนื้อหาของวรรณคดีลิลิตในสมัยรัชกาลปัจจุบันมีเพียง ๓ ประเภท คือ เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย และเนื้อหาประเภทศาสนา เท่านั้น ผู้วิจัยเห็นว่า การไม่ปรากฏวรรณคดีลิลิตที่มีเนื้อหาประเภทคำสอนในสมัยรัชกาลปัจจุบัน เนื่องจากการใช้ร้อยแก้วในการเขียนทดแทน

สมัยอยุธยา เนื้อหามีลักษณะเป็นนิทานเป็นส่วนใหญ่ จากจำนวนวรรณคดีลิลิตสมัยอยุธยา ๔ เรื่อง พบว่ามีเนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย จำนวน ๒ เรื่อง คือ **ลิลิตพระลอ** และ **ลิลิตเพชรมงกุฎ** และเมื่อพิจารณาเนื้อหาประเภทศาสนาพบว่า **ลิลิตจันทกนิร** ซึ่งนำชาดกมาแต่งเป็นลิลิตก็มีลักษณะเป็นนิทาน-นิยายเช่นกัน เพียงแต่มีเนื้อเรื่องในเชิงศาสนา ในขณะที่มีเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เพียง ๑ เรื่อง คือ **ลิลิตโองการแข่งน้ำ**

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มีจำนวนมากที่สุดพบจำนวน ๔ เรื่อง โดยมีวรรณคดีเรื่องสำคัญ เช่น **ลิลิตตะเลงพ่าย** และ **ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค** เป็นต้น ในขณะที่เนื้อหาประเภทอื่นมีจำนวนรองลงมา

ในเนื้อหาประเภทศาสนามีจำนวน ๓ เรื่อง มีวรรณคดีที่เป็นที่รู้จัก ได้แก่ **ลิลิตศรีวิชัยชาดก** และในเนื้อหาประเภทคำสอน มีจำนวน ๒ เรื่อง ซึ่งลิลิตแต่งเป็นตำรา

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่พบเนื้อหาประเภทนิทาน-นิยายเลย แต่ผู้วิจัยพบว่าเนื้อหาประเภทศาสนายังคงมีลักษณะเป็นนิทานในเชิงศาสนาอยู่ โดยเป็นการนำเรื่องจากชาดกมาแต่ง และในเนื้อหาประเภทคำสอน **ลิลิตตำราพันรัตน** ก็มีเนื้อเรื่องเป็นนิทานกล่าวถึงตำนานกำเนิดของอัญมณีทั้ง ๙ จึงอาจกล่าวได้ว่า เนื้อหาประเภทนิทานยังคงปรากฏอยู่ แต่ถูกจัดอยู่ในเนื้อหาประเภทอื่น ๆ

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาประเภทบันเทิงคดีหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มีจำนวนมากที่สุด พบจำนวน ๑๔ เรื่อง มีวรรณคดีลิลิตที่เป็นที่รู้จัก เช่น **ลิลิตสรรเสริญพระบารมี** **ลิลิตพงศาวดารเหนือ** และ **ลิลิตพายัพ** ในขณะที่เนื้อหาประเภทอื่น ๆ พบในจำนวนใกล้เคียงกัน

เนื้อหาประเภทนิทาน-นิยายมีจำนวน ๗ เรื่อง เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการนำเค้าเรื่องจากนิทานต่างประเทศมาแต่ง มีวรรณคดีที่เป็นที่รู้จัก เช่น **ลิลิตนิทราชาคริต** และ **ลิลิตนารายณ์สิบปาง**

เนื้อหาประเภทศาสนา มีจำนวน ๔ เรื่อง มีวรรณคดีลิลิตเรื่องสำคัญ คือ **ลิลิตมหาชาติ** ซึ่งเป็นมหาชาติประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อหาประเภทคำสอนมีจำนวน ๕ เรื่อง ส่วนใหญ่เป็นเรื่องมีขนาดไม่ยาวมากนัก แต่งขึ้นเพื่อเผยแพร่สุขภาพจิต คุณธรรม จริยธรรม และให้ความรู้แก่ผู้อ่าน และพบว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มี **ลิลิตทำไมโจรผู้ร้ายจึงชุกชุม** นอกจากให้ความรู้แล้ว ผู้แต่งยังแสดงความคิดเห็นการทำงานของรัฐบาล และวิจารณ์ปัญหาของบ้านเมืองด้วย

สมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน เนื้อหาประเภทบันเทิงคดีหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มีจำนวนมากที่สุด พบจำนวน ๑๑ เรื่อง มีวรรณคดีที่เป็นที่รู้จัก เช่น **ลิลิตนเรศวร** **ลิลิตอัครศิลปิน** และ **ลิลิตหล้ากำสรพล** เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อหาประเภทอื่น ๆ มีจำนวนลดลงมาก ในเนื้อหาประเภทนิทาน-นิยาย พบจำนวน ๓ เรื่อง ตัวอย่างเช่น **ลิลิตอิหฺร่านราชธรรม** ในเนื้อหาประเภทศาสนา พบจำนวน ๒ เรื่อง ตัวอย่างเช่น **ลิลิตสรรเสริญพระพุทธคุณ** และในเนื้อหาประเภทคำสอน พบ ๑ เรื่อง คือ **ลิลิตรัตนนิม**

จะเห็นได้ว่า สมัยรัชกาลปัจจุบันนิยมแต่งเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มากขึ้น แตกต่างจากสมัยอยุธยา และสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นวรรณคดีประเภทนิทาน-นิยาย และแม้ในเนื้อหาประเภทอื่นก็มีลักษณะเป็นนิทาน-นิยายเช่นเดียวกัน

แนวโน้มความนิยมแต่งลิลิตในเนื้อหาประเภทบันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีเนื้อหาประเภทนี้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเห็นได้จากชัดเจนถึงความนิยมสืบทอดเนื้อหาประเภทนี้ในรัชกาลปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การแต่งวรรณคดีประเภทลิลิตก็ยังคงอยู่ในขอบเขตของเนื้อหา ๓ ประการ คือ ประการแรกเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ประการที่ ๒ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวีรชนหรือบุคคลสำคัญของบ้านเมือง และประการสุดท้ายเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับความรู้ คุณธรรม และจริยธรรม โดยเนื้อหาส่วนใหญ่ในรัชกาลปัจจุบันยังเน้นไปที่เรื่องราวของพระมหากษัตริย์หลัก แม้ในเนื้อหาประเภทอื่น ๆ ก็ยังคงมีความเกี่ยวเนื่องไม่มากนักน้อย เช่น ลิลิตสงครามผืนสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก ที่ผู้แต่งประสงค์จะแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เป็นต้น

นอกจากนี้ วรรณคดีลิลิตทุกเรื่องในรัชกาลปัจจุบันยังปรากฏขนบการแต่งบทประณามพจนียอพระเกียรติพระมหากษัตริย์เสมอ ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาในวรรณคดีลิลิตจึงมีเนื้อหาที่อยู่ในขอบเขตที่จำกัด คือ ควรแต่งเรื่องที่เป็นประโยชน์ ตามขอบเขตเนื้อหาทั้ง ๓ ประการดังกล่าวแล้ว เนื่องจากวรรณคดีลิลิตมีความผูกพันเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือเป็นผู้มีพระบารมีสูงและมีความสำคัญยิ่งต่อสังคมไทย

เป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อหาในวรรณคดีลิลิตประเภทสดุดีมีการใช้สดุดีบุคคลที่หลากหลายมากขึ้น โดยปรากฏเนื้อหาที่สดุดีบุคคล ๓ ประเภท คือ

สดุดีพระมหากษัตริย์ เช่น **ลิลิตนเรศวร** **ลิลิตโครงการพระราชดำริฯ** และ**ลิลิตอัครศิลปิน** เป็นต้น

สดุดีวีรชน เช่น **ลิลิตสงครามผืนสามเหลี่ยมทองคำที่บ้านหินแตก** ที่แต่งขึ้นเพื่อสดุดีทหารที่สู้รบกับขุนศึก เพื่อปราบปรามยาเสพติดและผลักดันให้ขุนศึกออกจากพื้นที่ประเทศไทย

และลิลิตหล้ากำสรพล ที่แต่งขึ้นเพื่อสวดดีประชาชนที่ต่อสู้กับระบอบเผด็จการเพื่อรักษาระบอบประชาธิปไตย ในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ๖ ตุลา และพฤษภาทมิฬ เป็นต้น

สวดดีพระสงฆ์ พบในลิลิต ‘จิตว่าง’ แนวทางสวนโมกข์ เพื่อสวดดีท่านพุทธทาส ในฐานะที่เป็นพระสงฆ์รูปสำคัญของบ้านเมือง และเป็นผู้นำทางศาสนาที่เน้นการเข้าถึงธรรมะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านด้านวัตถุประสงค์การประพันธ์แสดงให้เห็นว่า ในรัชกาลปัจจุบันนิยมแต่งลิลิตเพื่อสวดดีเป็นส่วนใหญ่ แสดงให้เห็นการได้รับอิทธิพลของลิลิตตะเลงพ่าย ในฐานะที่เป็นวรรณคดีลิลิตที่มีการเผยแพร่มากที่สุดในสมัยนี้ อิทธิพลจากลิลิตตะเลงพ่ายสร้างกรอบความคิดของผู้แต่งวรรณคดีประเภทลิลิตให้สร้างสรรค้เนื้อหาเพื่อสวดดีออกมาอย่างต่อเนื่อง ในอีกทางหนึ่ง ยังแสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งในปัจจุบันเห็นลิลิตตะเลงพ่ายเป็น “ครู” ในการประพันธ์วรรณคดีลิลิต วรรณคดีลิลิตสมัยรัชกาลปัจจุบันจึงแต่งขึ้นในวัตถุประสงค์สวดดีเกือบทั้งสิ้น

ผู้วิจัยใคร่ขอเสนอแนะว่า วรรณคดีลิลิตในวงวรรณคดีไทยมีเป็นจำนวนมาก น่าจะได้มีการศึกษาวรรณคดีลิลิตตามลักษณะเด่นของเรื่องในประเด็นอื่นๆ เช่น กลวิธีการประพันธ์ หรือวรรณศิลป์เพิ่มเติมต่อไป นอกจากนี้ น่าจะได้มีการใช้กรอบการศึกษาเรื่องความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในวรรณคดีร้อยกรองประเภทอื่นต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กำชัย ทองหล่อ. **หลักภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, ๒๕๓๗.

กฎหมายเล่ม๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงรวบรวม. ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

คำกลอนสรรเสริญพระบารมี. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, ๒๕๑๖.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. **ของดีอีสาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐.

จิตร ภูมิศักดิ์. **โองการแข่งน้ำ และข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา**.

กรุงเทพฯ: ดวงกมล, ๒๕๒๔.

จิรภา อ่อนเรือง. **ลิลิตราชาภิเษกสมรส บรมราชาภิเษก**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา. **เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘.

กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๔๒.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ลิลิตนิทราชาคริต**. กรุงเทพฯ: อมรรการพิมพ์, ๒๕๒๐.

ฉลาพิชาติ. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง อักษรไทย. ภาษาไทย. เล่มหมึก, ๒๔๒๔.

ชลดา เรื่องรักษลิขิต. **วรรณคดีอุยชาติอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ชลดา เรื่องรักษลิขิต. **วรรณวิชัย**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ, ๒๕๔๘.

ชลดา เรื่องรักษลิขิต. **วรรณลิลิต**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ชลดา เรื่องรักษลิขิต. **อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ชลดา เรื่องรักษลิขิต. **อ่านโองการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ชิต บุรทัต. **เวทัพพชาดกและลิลิตนันทวิสาขชาดก**, พระนคร: โรงพิมพ์ศรีกรุง, ๒๔๖๒.

ชุมพร แสนเสนา. **ลิลิตนเรศวร**. กรุงเทพฯ: แผนกการพิมพ์ วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, ๒๕๑๗.

ตำนานพระพุทธบาท อธิบายเรื่องพระพุทธบาท นิราศพระบาท และลิลิตทศพร,

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๑.

ถวัลย์ มาศจรัส. **ลิลิตอัครศิลปิน “นวมินทร์มหाराชา”**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒.

ทองแสง มิ่งมณีกุล. **ลิลิต ‘จิตว่าง’ แนวทางสวนโมกข์**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมาคารุญญะ.

๒๕๓๔.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. **โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: ครูสภา, ๒๕๒๖.

นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **คำกลอนสรรเสริญพระบารมี**

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, ๒๕๑๖.

นรินทรภรณ์, หลวง. **ตำราว่าด้วยที่เกิดเนาวรัตน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรม

และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

นิบาตชาดก เล่ม ๖. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐.

นิมิตรมงคล นวรัตน์, ม.ร.ว.. **นิมิตรานุกรณ**. ม.ป.ท., ๒๕๔๒.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **ปัญญาสชาดก ประวัติ และความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรอง**

ของไทย. กรุงเทพฯ: แม่คำฝาง, ๒๕๓๘.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **โคลงกลบทวัดพระเชตุพน**. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔.

เนื่อง ชูโต. **ลิลิตอิติราชา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเกษม, ๒๕๐๐.

บรรณสาสน์สาทร, นายสืบเอก ชูน. **ลิลิตมหาสงคราม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ,

๒๕๐๙.

บรรราชนิพนธ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕.

ปกรณ์ รวิวรร. **เราไม่ลืม ๖ ตุลา**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงาน ๒๐ ปี ๖ ตุลา, ๒๕๓๙.

ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทาง**

ชลมารค และ สกลมารค. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๓๙.

ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระ. **ลิลิตตะเลงพ่าย**. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัด

พระเชตุพนฯ, ๒๕๔๙.

ปวเรศวริยาลงกรณ์, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. **ลิลิตพงศาวดารเหนือ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์,

๒๕๑๐.

ปัญญา บริสุทธ์. **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย,

๒๕๓๔.

พจนานุกรม (ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรมศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ,

๒๕๔๑.

**พระราชพิธีบรมราชาภิเษก: ประวัติศาสตร์จารี ประเพณีจากพระราชนิพนธ์ “ขอพระ
เกียรติพระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒, กรุงเทพฯ: สำนัก
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.**

พระอุบาฬีคุณูปมาจารย์. **ลิลิตศิริสารชาดก.** กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๓๘.

พิทักษ์มนตรี, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง, **ลิลิตทักขิยาพยากรณ์.** กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๐๙.

พุทธทาสภิกขุ. **พจนานุกรมธรรมของท่านพุทธทาส.** กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

ฟุ้ง ฤทธาคณี. **ลิลิตรามเกียรติ์.** พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ, ๒๔๗๘.

ภาสกรวงศ์, เจ้าพระยา. **คำกลอนของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค).** กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๔.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ตำนานเสือป่า.** กรุงเทพฯ: สหประชาพานิช, ๒๕๒๒.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ลิลิตนารายณ์สิบปาง.** ม.ป.ท.: ๒๕๑๔.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ลิลิตพายัพ.** กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา,
๒๕๑๖.

มนตรี ตราโมท. **ลิลิตอิหร่านราชธรรม.** กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๓.

เมืองพิษณุโลกและพระพุทธชินราช. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๙๖.

ขอพระเกียรติ กับลิลิตรวบรวมจากหนังสือวชิรญาณ, ม.ป.ท.: ม.ป.ป.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.** กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊ค
พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ภาคฉันทลักษณ์.** กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.

ลิลิตจันทกนิร. เลขที่ ๓๑. มัดที่ ๔. ตู๋ ๑๑๔.

ลิลิตอุณหิตวิไชย. เลขที่ ๒๕๕. มัดที่ ๓๕. ตู๋ ๑๑๔.

วรวุฑฒินิพนธ์, พระ. **บันทึกสมโภชวรมงคลดี.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๖.

วัชรวิ รมยพันธ์. **ลิลิตและนิราศ.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์นิพนธ์, ๒๕๑๗.

ศิลป์ เทชะแพทย์. **ลิลิตสดุดีนิหาร.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิศาล, ๒๔๖๖.

ศิลปากร, กรม. **เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พร้อมด้วยพระประวัติ และพระนิพนธ์บทร้อยกรอง.**
กรุงเทพฯ: สามมิตร, ๒๕๑๒.

ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์,
๒๕๓๙.

ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์,
๒๕๔๕.

ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕.

ศึกษาธิการ, กรม. **สยามไวยากรณ์จันท์ลักษณะ สำหรับประโยค ๓ ชั้น ๓**. กรุงเทพฯ: กรมศึกษาธิการ, ๒๔๔๔.

สันธานอักษรศาสตร์, ชุน. **ลิลิตตำนานพระพุทธชินราช**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๔๗๐.

สุนันท์ อัญชลีคุณ, **ระบบคำในภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สุนีย์ ปิยะเกตุ. **ลิลิตโครงการพระราชดำริ เจลิมพระเกียรติพระภูมิพลมหาราช เสดยสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี**. กรุงเทพฯ: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครเหนือ, ๒๕๓๙.

หน, เจ้าพระยาพระคลัง. **วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

หน, เจ้าพระยาพระคลัง. **ลิลิตเพชรมงกุฎ**. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๙.

หุ่ม. **ลิลิตกัมพูชาฝ่าย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๕๘.

อรอนงค์ ตั้งก่อเกียรติ. **บทร้อยกรองเรื่องอัครศิลปิน**. กรุงเทพฯ: ต้นอ่อน, ๒๕๔๓.

อรอดเกษมภาษา, หลวง. **ลิลิตตำนานพระร่วง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดำรงธรรม, ๒๔๘๑.

อาทิตย์ทิพย์อาภา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. **ลิลิตรัถนิม**. กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร, ๒๔๘๕.

อิศรพันธุ์โสภณ, พระยา. **ลิลิตหิโตปเทศ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๖๗.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. **คำประพันธ์บางเรื่องของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ เปรียญ)**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. **หลักภาษาไทย: อักษรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ จันท์ลักษณะ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๖.

ภาษาอังกฤษ

M. Monier-Williams, Sir. Sanskrit-English Dictionary. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1981.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายวศวรรษ สบายวัน เกิดเมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ที่อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนสาธิตสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี อักษรศาสตรบัณฑิต สาขาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรมหาบัณฑิต ที่ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๕๔๘ ระหว่างการศึกษาได้รับทุนผู้ช่วยสอน จากบัณฑิตวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๕๔๙